

Sába: → szabeusok.

sacramentum: 1. → szentség; 2. → titok.

Saddáj: Isten neve; főleg Jób él vele (31-szer), de ritkábban az ÓSz más kv.-eiben is előfordul (Ter 49,25; Szám 24,4.16; Rut 1,20 kk.; Zsolt 68,15; 91,1; Iz 13,6; Ez 1,24; 10,5; magyar fordításban a Mindenható v. általában: a mindenható Isten). A Kiv 6,3 szerint Isten az ősatyáknak El-Saddáj néven nyilatkozott meg (vö. Ter 17,1; 28,3; 35,11; 43,14; 48,3). A név jelentése vita tárgya. A legtöbbször a héb. 'hatalmasnak lenni' szóból vezetik le, és 'mindenható'-ként értelmezik; van, aki az akkád 'hegy' szóval hozza kapcsolatba és 'magasságos, fölséges, úr' értelmet tulajdonít neki. N. A. Walker a sumerből próbálja megfejteni: 'a szívek ismerője'.

Sadrak: Dániel 3 barátja egyikének, Hananjának babilóniai neve (Dán 1,7).

sáfár: → gondnok.

sajt: Az ÓSz-ben is ismert élelmiszer (1Sám 17,18; 2Sám 17,29; Jób 10,10).

sajtó, prés: szőlő v. olajbogyó kisajtolására szolgáló berendezés. Többnyire sziklába vágták és 2 v. 3 kádból állt. A felső kádat gatnak nevezték (Jo 4,13; vö. → Getszemáni); itt zúzták össze a bogyókat, rendszerint mezítláb taposva (Jer 48,33). A lé egy másik, szintén sziklába vágott kádba folyt egy csatornán át; ez volt a jekeb (Iz 5,2; Jer 48,33; Jo 2,24; 4,13; Ag 2,16; Péld 3,10); e szó az egész berendezésre is vonatkozhatott. A 2. kádból korsókba töltötték a kisajtott levét. Jeruzsálemben királyi ~k voltak, minden bizonyos a királyi kertekben (Zak 14,10). A ~ és a → szerű együtt jellegzetes bibliai kép (Szám 18,27.30; MTörv 15,14; 16,13; 2Kir 6,27; Oz 9,2). A szőlőtaposás Isten ítéletének elénk állításához szolgál képül (Siral 1,15; Iz 63,2; Jel 14,19 kk.; 19,15).

sakál: A héb. aji mindig többes számú. A vele jelölt állat a pusztában él (Jer 50,39: a rókával és a struccal együtt), v. a romok közt tanyázik (Iz 13,22: a hiénával, 34,13: a struccal együtt). A héb. suálnak a legtöbb fordításban 'róka' felel meg, de a Biblia némely helyén ~nak is értelmezhető. A héb. tan szintén a ~t jelöli. Az állat a puszta lakója (35,7; 43,20; Jer 51,37; Zsolt 44,20; a ~ok földje), de a romok közt is szívesen tanyázik (Iz 13,22; Jer 9,11; 10,22; 49,33). Vonítása a siratásra emlékeztet (Mik 1,8; Jób 30,29). Siral 4,3: a ~ok kölykeinek jobb soruk van, mint Sion kicsinyeinek (az anyaállat táplálja őket). Az afrikai ~ még ma is előfordul Palesztinában.

Salamon: Izr. legnevezetesebb királya (ur. kb. Kr. e. 965–926). Neve (héb. Selomo) némelyek szerint a Sálem (vö. Jeruzsálem) istennévvel függ össze; mások (M. Noth) a héb. salom 'jólét, boldogulás, egészség' szóval hozzák kapcsolatba. 2Sám 12,24 kk.: Nátán próf. Jedidjának nevezte el ('Jahve kedveltje'), de ez a név később sehol sem szerepel; lehetséges, hogy a ~ → uralkodói név. – I. Személye. Dávid és Batseba 2. (v. némelyek szerint, akik a 12,14–23 tört.-i hitelességét kétségbe vonják, az elsőszülött) fia. Ifjúkoráról nem tudunk semmit. Anyjának → Cádok pappal, Nátán próf.-val és a sereg vezérével, Benajával közösen szőtt összeesküvése révén még Dávid életében trónra került, Adoniját háttérbe szorítva (1Kir 1). Ellenségeit kivégezték (Adonija, Joáb), félreállították v. száműzték (Ebjar pap); Saul családjából a trón utolsó várományosát, Simit is ártalmatlanná tették (2,5–9.13–46). Trónra lépése után feleségül vette a fáraó egyik lányát. A Kir-nek ~ uralmáról adott képe (1–11; ennek kivonata: 2Kron 1–9) meglehetősen bonyolult irodalmi alkotás, amely szinte csak ~ építkezéseiről szól, így ~ 40 éves uralmát eléggé egyoldalúan mutatja be. A legkevésbé külpolitikáját ismerjük. Hadat nem viselt, a szomszédos népekkel (legalábbis kezdetben) békében élt (1Kir 5,4 kk.); így Egyiptommal (a fáraó lányával kötött házassága kezére juttatta Gézert: 3,1; 9,16), Föníciával (kereskedelmi szerződés, a határ kiigazítása: 5,1–12; 9,10–14),

Ammonnal (házasság Naamával: 14,22), Arábiával (Sába királynőjének látogatása: 10,1–3). Később Edom Hadad idején (11,14–25) és Damaszkusz Rezon uralma alatt (11,23–25) visszaszerezte függetlenségét. Azt, hogy Izr. veszített az uralma alá vont területekből, a deuteronomikus szerkesztő ~ türelmének tulajdonította, melyet az idegen vallások kérdésében tanúsított. ~ belpolitikája elsősorban a központosításra irányult. Izr.-t (és Júdát?) felosztotta 12 kerületre; ezek egybeestek Izr. törzseinek területével és a még mindig fennálló kánaánita enklávékkel. A kerületek élére 12 kormányzót rendelt; ezeknek az volt a legfőbb feladatuk, hogy az adót és amit a királyi udvar számára be kellett szolgáltatni, behajtsák (4,7–19; 5,7 kk.). Vsz. ők állították azt a sok munkást is, akire ~nak építkezéseinek szüksége volt: ~ Izr. fiait éppúgy robotra kötelezte, mint az idegeneket (5,27 kk.); de egy másik leírás szerint csak az idegeneket (9,15.20–21.22). A ~ emelte épületek elsősorban az ország védelmére, ill. az udvar és a kultusz céljaira szolgáltak. Az ország védelmére ~ megerősítette Gézert, Bet-Horont, Baalatot, Támárt (9,16–19) és Jeruzsálemet (9,24; → Milló), ezenkívül a seregét kiegészítette lovas harci szekerekkel és helyőrségi városokat alapított (9,19; 10,26: szekérvárosok, lovasvárosok; a régebben ~nak tulajdonított, óriási megiddói istállókat ma Acháb korából valónak tartják), és lovakat vásárolt Kilikiából (10,28 kk.). Az udvari építkezés jegyében emelte a királyi palotát a hozzá tartozó épületekkel, a → libanoni erdei palotát, az oszlopcsarnokot, a tróntermet és egyiptomi felesége palotáját; mindezt hatalmas fal övezte. A külső leírás meglehetősen szűkszavú (7,1–12), a bútorzat v. az egyéb felszerelési tárgyak leírása – más összefüggésben – valamivel részletesebb (→ trón: 10,18–20; étkészlet: 10,21). A kultusz központosítására ~ Jeruzsálemben új templomot építtatott és díszes kultikus tárgyakat készíttetett (7,13–51). Az építkezés föníciai mesterek felügyeletével folyt. A jeruzsálemi templom felszentelésének ünnepe olyan fényes volt, amelyet Izr. addig nem látott; a hagyomány megőrizte ~nak a Templom felszentelésekor mondott szavait (8,12 kk.: „az Úr kinyilvánította, hogy homályban kíván lakni. Ezért építettem hát házat neked hajlékul...”) és imáját is, deuteronomikus megfogalmazásban (8,22–53). A költségeket ~ tengerikereskedelmi vállalkozásainak jövedelméből (hajóépítés, hajózás, föníciai tengerészek foglalkoztatása: 9,26–28; 10,11.22), a vámok, valamint az egyéb beszolgáltatások emelése (10,15) és súlyos adók kirovása révén (5,1; 12,4) fedezte. A Jordán középső folyásánál föllendítette a fémművességet, de Timna rézbányái alaptalanul viselik ~ nevét. A népnek azt a törekvését, hogy minél nagyszerűbb alkotásokat tulajdonítson ~nak (~ „istálló”, „tavai”, „oszlopcsarnoka”) a kumráni réztekercs is tanúsítja, amely vízmű létesítését kapcsolja ~ nevéhez (3Q15 V,6.8. kk.). – III. Jelentősége. ~nak nem sikerült egy valóban egységes államot létrehoznia. Erős központosításával és súlyos adóival mindjárt kezdettől kiváltott bizonyos ellenállást, és táplálta a széthúzást (Izr.–Júda!), amelyet prof.-i körök kezdeményeztek, mert vallási téren nem értettek egyet ~ magatartásával (pl. más vallások, idegen kultusz megtűrése). Így ~ halála után megoszlott az ország. Csak vallási célra emelt épületei éltek túl. Sir 47,13–22 dicsőíti is ~t, de el is marasztalja. Az ÚSz (nem tekintve a családfákat és a Salamon oszlopcsarnoka elnevezést) mindössze 3-szor említi (Mt 12,42: „itt nagyobb van, mint Salamon”; 6,29: „Salamon sem volt dicsősége teljében úgy felöltözve, mint...”; ApCsel 7,47: ~ mint a Templom építője). – IV. Irodalmi tevékenysége. Hogy ~nak több irodalmi alkotást tulajdonítottak, az annál érthetőbb, mivel ~ mint igazi K-i uralkodó valóban folytathatott irodalmi tevékenységet (1Kir 5,9–14; 3,16–27: a bölcs igazságtevőről szóló elbeszélés tárgya K-en általánosan el volt terjedve). Az ÓSz-nek ~ nevével összekapcsolódott kv.-ei közül kánoniak: Én, Préd, Bölcs és a Zsolt bizonyos darabjai. Ezekon kívül 3 apokrif irat fűződik nevéhez: 1. Salamon zsoltárai (SalZsolt): 18 zsoltárból álló gyűjtemény, amely héb. nyelven keletkezett, de gör. és másodlagosan szír fordításban maradt fenn. Mivel utalásokat tartalmaz az utolsó Hasmoneusokra, Pompeiusra és Nagy Heródesre, föltehető, hogy Kr. e. 63 és 30 között keletkezhetett, Palesztinában. – 2. Salamon ódái: 42 ódából álló gyűjtemény (a 2. óda hiányzik), amely a Kr. u. 2. sz.-ban keresztény-

gnosztikus körökben keletkezhetett, minden bizonnyal gör. nyelven, némelyek szerint azonban valamelyik szemita nyelven. Nagyjából szír fordításban maradt ránk, de a 11. óda gör.-ül is (Bodmer papirusz XI.). – 3. Salamon végrendelete (testamentuma): a Kr. u. 3–4. sz.-ban írhatta egy keresztény a zsidó eredeti alapulvételével; angyalokról és démonokról szól, regény formájában.

Sálem: a zsidó hagyomány szerint → Melkizedek királyi városa (Ter 14,18; Zsid 7,1 kk.); Jeruzsálem rövidült változata v. titkos neve; a Zsolt 76,3 valóban együtt szerepelteti (paralelizmusban!) Sionnal. 1Qap Gn 23,13 értelmezi: ~, ez Jeruzsálem. Ezzel szemben Szt Jeromos (Onomasztikon 152 és Epistola 73,7), valamint az Itinerarium Aetheriae (13,4) Szkütopolisz közelében keresi. Jud 4,4 (Kod. B) említi ~ lapályát Szichem közelében, Jákob kútjától K-re, amelynek nevét a mai Salim falu örzi, Nablusztól 5 km-re K-re. Lehetséges, hogy a Melkizedek-hagyomány eredetileg ide kötődött; hogy később Jeruzsálemhez kapcsolták, az Szamaria-ellenes értelmezésre vall. W. F. Albright nemcsak azt vitatja, hogy a Ter 14 eredetileg bármiféle kapcsolatban volt Jeruzsálemmel, hanem szövegjavítással magát a ~ helységnevet is kiiktatja. A Zsid 7,2: a ~ „béke”-ként értelmezendő. A Ter 33,18: helyes fordítása: ’szerencsésen, baj nélkül, épségben’.

Sallum (héb. Mesullam, ’újra megengedett’ rövidített formája): gyakori személynév az ÓSz-ben. Viselői közül a legfontosabbak: **1.** Izr. királya (ur. 743), Jabes fia; összeesküvést szőtt Zecharja (→ Zakariás) ellen; leütötte, így szerezte meg a trónt, de egy hónapi uralom után Menachem Tircából felvonult ellene, behatolt Szamariába és letette (2Kir 15,10–15). – **2.** Jozija király fia és utóda Júda trónján (1Krn 3,15; Jer 22,11); királyként a → Joacház nevet viselte (→ uralkodói név).

Samas: asszír-babilóniai → napisten. Naponta végigjárja a mindenséget, lát és tud mindent; bíró, aki előtt semmi nem marad rejtve, és aki mindig az igazság és a törv. szerint ítél: jutalmaz v. büntet; a jövőmondás istene. Legfontosabb szentélye az É-babbar-templom (= a ragyogó templom) Szipparban. A Biblia azonkívül nem említi, hogy a 2Kir 23,11 kk. beszámol róla: Jozija király eltávolította azokat a lovakat, amelyeket Júda királyai a nap tiszteletére az Úr temploma bejáratánál felállítottak, „a nap szekerét tűzbe vetette és elégette”. Az 1Krn 26,18 ugyanazt a helyet parbar-nak nevezi a Templomtól Ny-ra. Az, hogy a parbar a sumer babbar megfelelője, amiből arra lehetne következtetni, hogy Jahve templomában volt egy ~-szentély, nyelvileg lehetetlen. (A parbar vsz. perzsa jövevényszó.)

Samgar: Ánát fia, Izr. ún. „kis” bírának (→ bírák) egyike (Bír 3,31). Az a megjegyzés, hogy egy ösztökével 600 filiszteust megölt, inkább a Dávid korabeli hősök sorába iktatja (vö. 2Sám 21,15–22). Hettita származására és apja kánaáni nevére hivatkozva (Anath kánaáni istennő volt) K. Budde azt a nézetet képviseli, hogy ~ eredetileg nem Izr. bírása volt, hanem Izr.-nek egy idegen elnyomója (Bír 5,6); de hogy a bírák száma a gonosz Abimelek (9) kirekesztése után is teljes (12!) maradjon, a deuteronomikus szerkesztő ~t megtette Izr. bírójának, s egyszersmind egy Izr. fiai közül való hős tetteit is neki tulajdonította. Ezzel szemben Moore és Lagrange régi fordításokra, valamint a 3,30 és 3,31, továbbá a 3,31 és 4,1 közt a folytonosság megszakadására (Ehud!) hivatkozva úgy véli, hogy ~ tört.-e eredetileg a 16,31 után állt, és hogy ~ Dávid korabeli hős volt. Az 5,6 alapján a ~ról szóló részt előbbre tették, a 3,30 után iktatták be. H. W. Hertzberg és F. C. Fensham a ~ nevet hurrita eredetűnek tartják. E. Danelius arra gondol, hogy ~ kánaáni apa és izr. anya fia volt.

Sámson (héb. Simson, ’a nap fia’): Izrael hőse (Bír 13–16). – I. A ~-elbeszélés. Jahve angyala hírül adja a Coreából, Dán törzséből való Mánoahnak és feleségének ~ születését. 14: ~ feleségül vesz egy timnai filiszteus leányt; a menyegzői lakomán nézeteltérés támad ~ és a filiszteusok között; az ellentét egyre fokozódik. 16,1–3: Gázában ~ életére törnek, de kijátssza ellenfeleit. 16,4–31: Szórek völgyében Delila árulása folytán a filiszteusok kezére kerül;

kiszúrják a szemét, megláncolják és malmot hajtatnak vele; visszanyeri erejét, és magát feláldozva több filiszteusnak okozza halálát, mint egész addigi életében. – II. A ~-elbeszélés keletkezése. A tört. abba az időbe nyúlik vissza, amikor a filiszteusok Sefelában előnyomultak, és Izr. ott letelepült törzseit, Dánt és Júdát egyre inkább szorongatták. ~ e csatározások népies hőse volt. Jahve rendkívüli erőt adott neki. A tört. először a szóbeli hagyományban alakult ki, ill. terjedt (pl. a 14,1–3.5.10.14.18 még mutatja a ritmikus forma nyomait); mesébe illő, ill. tréfás elemek tarkítják (pl. 15,4 kk.; 16,7). Több részlete figyelmet érdemel művelődéstört.-i szempontból (14,1–9: menyasszonyszerzés; 14,3: a vegyes házasság kérdése; 14,10–20: menyegzői lakomán találós kérdés; 14,20–15,8: a vőfély szerepe; 13; 16,17: nazirátus), továbbá megismerünk egy szentélyt (13,19 kk.) és különféle helyeket (15,8–19: Etam barlangja, Lehi barlangja és forrása). A Bír összeállításakor a szerkesztő ~ tört.-ét beledolgozta művébe. A rókák motívuma (15,4) Babriosz gör. meseköltőn át egészen Ovidiusig vándorolt. – III. A jelenlegi változat. A 13. f. egy jövendölést és egy kultikus legendát ölel fel, vsz. későbbi eredetű és biztosítja a következő részek tematikai egységét. A 14. f. zárt egységet alkot, a 15,9–19 etiológiai anyagot foglal magában. A 16,1–3 önálló. A 16,4–31 szintén, egyszersmind azonban az egész ciklus itt éri el drámai tetőpontját is. Mindhárom rész (14; 16,1–3; 16,4–31) egy-egy asszony körül forog, ugyanakkor alapvonásaiban nagyon hasonló is egymáshoz. Ennek ellenére nem lehet kellően bizonyítani, hogy mely forrásokból valók. – IV. Mondanivalója. Azáltal, hogy beleépült a deuteronomikus tört.-i műbe, ~ tört.-e is új színezetet kapott: az a veszedelem, amelyet a filiszteusok jelentettek, bűne miatt zúdult a népre (13,1). ~ most a szabadítót és bírót testesíti meg, akit Jahve küld népének, Izr.-nek, hogy a Lélek erejével kiszabadítsa az ellenség hatalmából (14,4; 15,20; 16,31). ~ kezdi Izr.-t kiszabadítani a filiszteusok kezéből.

Sámuel: bíró és próféta Izraelben. Efraim hegyének egyik városából, Ramatajimból származott (1Sám 1,1), levita volt (1Krón 6,13). Szülei (Elkana és Hanna) még kiskorában elvitték Silóba, ahol akkor a szövetség ládáját őrizték, hogy ott a szentély szolgálatára neveljék fel. Természetes adottságai (1Sám 2,26; 3,19), valamint az a kegyelem, amelyben Isten részesítette (3,21), tekintélyt szerzett neki a nép körében, amely imájában bízva minden fontos ügyben hozzá fordult (7,8; 12,23). Ő szolgáltatott igazságot (7,6.16), a népet igyekezett vallási szempontból fölemelni (7,3), és sikerrel vívta a filiszteusok ellen a harcot (7,13 kk.). Amikor a nép királyt kívánt, csak vonakodva tett eleget a kérésüknek és állt az első király, Saul mellé (12,20–24). Fontos szerepe volt az új államforma kialakításában (10,25). Amikor Isten Sault engedetlensége miatt elvetette, ~ elvált tőle (15,35). Isten parancsára az ifjú Dávidot kente föl királynak (16,1–13), és a Saul elől menekülő Dávidnak védelmet nyújtott (19,9–24). – ~ volt az első azoknak a férfiaknak a sorában, akiket Isten arra választott ki, hogy az ÓSz vallásának egyedülálló szerepét biztosítsák és közvetítsék a kinyilatkoztatást. ~ érdeme volt, hogy Izr.-t kiemelte abból a mélységből, amelybe lesüllyedt. (Ennek a lesüllyedésnek bizonyosságai: a bírák idejében az egység hiánya, amit a filiszteusok kiaknázhattak az előrenyomulásra; a vallásba pogány-kánaáni elemek hatoltak be; az erkölcsök ijesztően megromlottak; a szövetség ládája és a nemzeti szentély az ellenség kezére került.) ~ személyes tekintélye, főleg pedig a királyság bevezetése révén létrejött az egység, amelynek köszönhetően már a 2. király uralma alatt elérte a királyság a virágkorát. Vallási szempontból az Isten akarata iránti föltétlen engedelmség jellemezte ~t. Annak hirdetésével, hogy „az engedelmség többet ér, mint az áldozat”, és hogy az engedetlenség olyan, mint a varázslás bűne (15,22 kk.), küzdött a vallás külsőségessé válása ellen, és a nagy prof.-k előfutára volt, akik Isten iránt személyes és készséges odaadást kívántak.

Sámuel könyvei, Sám: protokanonikus ósz-i történeti könyvek. I. Elnevezésük. A héb. kánonban Semuél néven 1448-ig egy kv.-nek tekintették, és a főszereplő Sámuelről véve a nevet, a 'korábbi próféták' kv.-csoport 3. kv.-eként tartották számon. A LXX: két részre

osztva a Kir-hez csatolták és Baszileión alfa, béta ('A királyságok 1. és 2.') kv.-ének nevezték. A Vg átvette annyi változtatással, hogy királyság helyett királyt mondott; elnevezése Liber Regum 1–2. (Királyok 1–2. kv.-e) vagy Liber Samuelis 1–2. (Sámuel első kv.-e – 1Sám és Sámuel második kv.-e – 2Sám). Ezt vették át a nemzeti fordítások. – II. Keletkezésük idejét csak nagyon hozzávetőleg lehet meghatározni. Annyi bizonyos, hogy csak Kr. e. 926 után írhatták, mert az ország É-i és D-i részének megkülönböztetésére már a Júda és Izrael elnevezés szolgál (1Sám 18,16; 2Sám 2,9 kk.; 16,15 stb.), s ezt a jelentésüket ezek az elnevezések csak Salamon halála után, az ország kettészakadása után kapták. Mint terminus ante quem biztonsággal csak Kr. e. 587 jöhet számításba. A szerző meg van győződve arról, hogy: Dávid királysága örökké tart, tehát már nem érhetette meg a bukását. A ~ által fölvetett irodalmi kérdésekre nehéz megoldást találni; az eddigi kísérletek közül egy sem talált általános elismerésre. Azt rendszerint elismerik, hogy a mű több egység összeillesztésének köszönhető, de hogy ezek milyenek, mekkora terjedelműek voltak és hogyan szerkesztették őket össze, abban eltérnek a vélemények. Némelyek úgy vélik, hogy a Pentateuchus alapjául szolgáló iratok ~ben is föllelhetők. Gyakran föltételezik az egész mű deuteronomikus átdolgozását. – 1. Az biztos, hogy mindkét kv. keletkezésekor voltak már régebbi följegyzések, s ezeket a szerző föl is használta. Dávid főembereinek listája 2 helyen szerepel (8,16–18 és 20,23–26). Ennek az lehet az oka, hogy az adatok némileg eltérők. Ugyanígy kétféle magyarázatot kapunk a „Saul is a próféták közt van” mondás eredetére nézve is (1Sám 10,11 és 19,24). De elsősorban a királyság megalakulásának bemutatása tükröz kétféle felfogást. Az egyik szerint (8,1–22; 10,17–25; 12,1–25) a nép, amelynek nem tetszett Sámuel fiainak magatartása, más népek példájára királyt kívánt. Sámuel ezt elpártolásnak tekintette Jahvétól, aki Izr. egyetlen királya. Csak Istentől kapott utasításra vállalkozott a nép kívánságának teljesítésére. Micpában Saul sorsvetéssel választották meg királynak. A másik, minden bizonnyal régebbi forrás (9,1–10,16; 10,26–11,15) szerint Saul az elbitangolt nőstény szamarat keresve került Sámuelhez, aki Isten szavára kente föl fejedelemmé, hogy Izr.-t kiszabadítsa a filiszteusok hatalmából. Saul Isten Lelkének ösztönzésére megsegítette Jábes lakóit az ammoniták ellen, és Gilgalban a nép tette meg királynak. – A kv.-ek szerkezetében is mutatkoznak törések. A 10,8 a 13,7–14 összefüggésébe tartozik. Dávid kérdése (2Sám 9,1) és Simi elítélő megjegyzése (16,8) leginkább úgy volna érthető, ha a Saul utódainak kiirtásáról szóló beszámoló (21) megelőzné. A 3,18 egy jövendölésre hivatkozik, amelyet a kv. nem tartalmaz. Az utolsó fejezetek (21–24) nem egységesek. Részint olyan eseményekről tudósítanak, amelyek Dávid uralmának első idejében zajlottak le, és így függeléknek látszanak. – 2. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a mű e kisebb következetlenségek ellenére is egységes, fölépítése céltudatos, és nemcsak az időrendet vette tekintetbe a beszámoló szerzője, hanem a belső összefüggésekre is ügyelt. Kettős elbeszélések esetében a másodikat az új összefüggésnek megfelelően értelmezte, ahova beillesztette (vö. pl. 1Sám 11,14 és 10,24). Minden egyes f. megfogalmazása tetszetős. A szerző a műben szereplő sokféle embert általában lebilincselő elevenséggel állítja az olvasók elé. Még ha listaszerű felsorolásokat közölt is, beiktatott szembeötlő vonásokat (2Sám 8,1–14; 21,15–22; 23,8–39). Ez az egész műre jellemző elbeszélő művészet ellene szól annak, hogy ~t egyszerűen szerkesztői munka gyümölcsének tekintsük; ehelyett „szerző”-t kell föltételeznünk, aki – ha forrásokból merítette is anyagát – a mű szerkezetét maga dolgozta ki, és a nyelvi megformálás is neki köszönhető. – 3. A Biblia más kv.-eihez hasonlóan ~ is tartalmaznak olyan részeket, amelyeket a kész műbe kiegészítésül szőttek bele (1Sám 6,15.17 kk.; 9,9; 2Sám 1,18; 4,4; 13,37; 14,25–27). Ezek a betoldások korai időbe nyúlnak vissza: a régi fordítások már tartalmazzák őket. 1Sám 17 és 18: a betoldások nagyon jelentősek. A LXX rövidebb, egységesebb és folyamatosabb leírást tartalmaz. A maszoréta szöveg tele van ismétlésekkel, átfedésekkel; ezek zavarják az elbeszélés menetét és részben más irányba viszik az események lefolyását (vö. 17,55–58 és

16,17–23; 18,20 és 17,25). Föltehető, hogy Dávid egy akkor még ismert történetből való, innen kerültek bele ~be, de csak akkor, amikor a Biblia kv.-einek szövegét már olvasták. Így lehet megérteni, hogy abból a kéziratból, amelynek alapján a LXX Egyiptomban készült, hiányoztak. – III. Tartalmuk. ~ a bírák korának utolsó idejéről és a királyság kezdeteiről számolnak be. Azt az időtartamot, amelyet ~ az ezredforduló táján átfognak, nem lehet pontosan meghatározni. A mű 3 részre tagolódik. Az első rész (1–12) egyrészt Éli papról és fiáról szól, akiknek bűne vereséget, halált és a szövetség ládájának az ellenség kezére kerülését vonta maga után, másrészt Sámuelről, aki gyermekkorától fogva a szentélyben szolgált és kinyilatkoztatást kapott Istentől, majd Izr. bírájaként irányította népe sorsát, a királyság bevezetésével pedig új korszakot nyitott Izr. tört.-ében. – A második rész (13–31) Saul tört.-ét öleli fel. Saul a biztató kezdetek után csalódást okozott, és Isten elvetette, s Dávidot jelölte ki utódjául. Dávid fiatalon Saul udvarába került, de csakhamar fölébredt Saulban a féltékenység; emiatt arra kényszerült, hogy elmeneküljön és egy ideig a pusztában húzza meg magát. Saul halálával szabad útja nyílt az uralomra. – A harmadik fő rész (2Sám) Dávid királyságát mutatja be. Nagyságát tanúsítják a győzelmek, a királyi hatalom megszilárdítása, az ország megerősítése és belső megszervezése, valamint Dávid vallásossága és ennek jutalma. Ugyanakkor az igazsághoz híven Dávid hibái, gyengeségei is elének tárulnak. – A művet néhány függelék zárja. Az utolsó Dávid egyik élményéről szól, amely a Templom tér megszerzésére indította. ~ Dávid haláláról már nem számolnak be.

sánta: Jonatán fia, Meribbaal mindkét lábára 'sérült' volt (2Sám 4,4; 9,3). A testi fogyatékosagra utaló piszeah 'sánta' szóval gyakran találkozunk; ez szerepel az 5,6–9 tartalmazta, meglehetősen homályos mondatban (→ vak), a Péld 26,7 idézte szólásban („Mint mikor a sánta felhúzza a lábát, olyan...”), Meribbaalra vonatkozóan (2Sám 9,13) és a próf.-knál. A messiási korban még a ~k is zsákmányolnak (Iz 33,23), és ugrándoznak, mint a szarvas (35,6); vö. Jer 31,8. Jób arra hivatkozik, hogy a vakoknak szemük, a ~nak láb volt (Jób 29,15; vö. Lk 14,13.21). Lev 21,18: aki béna (v. vak) volt, nem lehetett pap; MTörv 15,21; Mal 1,8: ~ állatokat nem volt szabad feláldozni. – Az ÚSz-ben Jézus meggyógyítja a ~kat, ill. a bénákat: Mt 11,5; 15,30 kk.; 21,14; Jn 5,15 (a Beteszda fürdőnél); Mk 2,1–4 (Kafarnaumban a háztetőn át lebocsátott béna meggyógyítása); az ap.-oknak szintén volt hatalmuk a bénák és ~k gyógyítására: ApCsel 8,7; 3,1–10; 14,8–10: a bénán született meggyógyítása Jeruzsálemben, ill. Lisztrában. Mt 18,8: „Jobb csonkán vagy sántán bemenned az életre, mint két kézzel, két lábbal az örök tűzre kerülnöd.”

Sára (héb. 'fejedelemnő'): női név az ÓSz-ben. – **1.** A bibliai genealógiában Ábrahám féltestvére (Ter 12,13; 20,2) és felesége (11,29–31), Izsák anyja (21,2 kk.); a machpelai barlangban temették el (23,2 kk.). Izr.-nek (Iz 51,2) és „az ígért” gyermekeinek (Róm 9,9) ősanyja. Zsid 11,11: a hit példaképe. 1Pét 3,6: szent asszony, aki engedelmeskedett Ábrahámnak. Egy kumráni szöveg (1QapGen 20,1–11) túlradóan dicséri ~ szépségét. – **2.** Ráguel lánya Ekbatanában, akit már 7 férfihoz is hozzáadtak feleségül, mert egy gonosz szellem (→ Azmodeus) mindig megölte a férfiakat, akik közeledtek hozzá (Tób 3,7–11; 6,10–15). Végül Ráfael tanácsára, aki a gonosz szellemet kiűzte a pusztába, az ifjú Tóbiás vette feleségül (6,16–8,19; 11,18 kk.).

sárkány: mesebeli állat, a nép képzeletének szülötte. A mitológiában és a legtöbb nép népköltészetében jelentős szerepet tölt be. Alakja, attól függően, hogy milyen elképzelésre vezethető vissza, valamely rettenetet keltő és gyakran gonosz hatalom megtestesítőjeként nem mindig és nem minden népnél azonos; gyakran azonban (óriás) kígyóra, gyíkra (repülő ~ok) v. krokodilra emlékeztet. – I. Ismeretes a babilóniai ~, a szt. állat, amelynek Marduk istent kellett védelmeznie a gonosz hatalmaktól és a vörös kígyó, amelyet fő vonásaiban az Istárkapu maradványai őriztek meg számunkra: szarvakkal ellátott fejét hosszú nyak köti össze a pikkelyes testtel, négy lába közül az első kettő oroslán-, a két hátsó karvalykarmokban

végződik, a farka skorpióra emlékeztet. A Dán 14,23–28 említette ~ vsz. nem egyéb, mint ennek a régi emblémának kései felidézése, amely a nép képzeletében a sz.-ok folyamán élőlényé vált. Egy babilóniai pecséthenger (kb. Kr. e. 2300-ból) a hétfejű ~ra vonatkozó elképzelést tanúsítja. – II. Azt, hogy a gör. mitológia is ismerte a fenti értelemben a ~t, többen kétségbe vonják azon az alapon, hogy a drakón (a „látni” ige származéka) az óriáskígyót, az indiai tigriskígyót, valamint a tengeri kígyót jelenti. De mivel a gör. irodalomban olykor az alvilágot őrző kutya, a Cerberus is ~ként jelenik meg, kézenfekvő, hogy a nép a delfi pitonban, amelyet Apollo megölt, a Lerna mocsarában élő hidrában, a kilikiai Jifánban stb. szintén többet látott, mint egyszerűen olyan kígyót, amely méreténél fogva különbözik a többtől, annál inkább, mivel pl. a hidra több fejű volt. – III. Vsz. a LXX is ilyen tágabb értelemben élt a drakon szóval, amikor a héb. tannint lefordította (Ám 9,3; Jób 7,12; Zsolt 74,13; Iz 51,9). Ezekon a helyeken némileg még visszacseng a régi mitológia, talán a teremtő istenség és a káosz erői közti harc emléke is kísért; vö. a babilóniai Enúma elis eposszal, ahol Tiámat, a féktelen ősáradat arra készül, hogy harcba szálljon Mardukkal, aki a világot ki akarja ragadni a Káosz karmaiból, és egy sor szörnyet mozgósít: a tengeri kígyót, a ~t, a szörnyeteget, az óriás oroszlánt, a vad kutyát... A Bibliában a ~ a Káoszhoz azokat az erőit testesíti meg, amelyeket az → ősvíznek tulajdonítottak; ezért látták a ~ban Istennek, a rend elvének ellenségét, aki a teremtéskor az ősvíz féktelen erőit megbilincselte. – IV. A Ter 3 → kígyójában Joüon szintén ~t vél felfedezni. A 3,14-re hivatkozik, amely szerinte akkor kap teljes értelmet, ha fölteszük, hogy a szóban forgó állat eredetileg nem a hasán csúszott. Ezt a föltevést a Jel 12,9 is támogathatja, ahol János a Ter 3 kígyóját kétfejű, vörös szörnyel azonosítja, amelyet legtöbbször ~nak (Jel 12,3 kk., 7.9.13.16 kk.) v. olykor kígyónak nevez (12,14 kk.). De ez a kettős elnevezés nem annyira azt jelenti, hogy a paradicsomi kígyó és az égen feltűnő ~ azonos formájú, hanem sokkal inkább arra kell gondolnunk, hogy e két különböző alakban ugyanaz a lény rejtőzik. Az ÚSz fényénél a Jel szerzője sokkal inkább felismerte a Sátán hatalmát és jelentőségét, ezért nem érhetette be a Ter szimbolizmusával, hanem még világosabb kifejezőeszközt keresett. Jóllehet semmi nyoma annak, hogy a Jel ~a közvetlenül összefüggésben lenne a babilóniai Tiámattal v. az Azhi-Daháka nevű iráni szörnyel (W. Bousset), mégis föltehető, hogy János azt az anyagot, amelyből a képet összeállította, jórészt az ókori K folklórjának és mitológiájának gazdag tárából merítette: vörös a színe a babilóniai ~nak és az egyiptomi tifónnak; a lernai hidra is hétfejű; a Dán 7 említette 4. állatnak szintén 10 szarva van. De ezeknek semmi más szerepük nincs, mint konkrét és lebilincselő képet festeni a titokzatos, Istenellenes hatalomról, amely a világon uralkodik mindaddig, míg Krisztus megváltása véget nem vet uralmának.

Sárkány-forrás (héb. en-hattannin): forrás Jeruzsálem mellett (Neh 2,13); rendszerint a → Rogel-forrással (Jób kútja) azonosítják; de W. Rudolph egy lepecsételt forrásra gondol a város közelében.

sarló: → aratás.

sarok: Az emberi test könnyen támadható része, érzékeny pontja (Ter 3,15; 25,26; Jób 18,9); aki megfogta ellenfele sarkát, könnyen elgáncsolhatta és harcképtelenné tehetette. A Ter 25,26: a „sarkát fogta” kifejezés az Izr. és Edom közti ellenségeskedésre utal. A 3,15: a „széttiporja fejedet, te meg a sarkát veszed célba” azt a veszedelmet veszi alapul, amelyet a kígyó az ember számára, és viszont az ember a kígyó számára jelent (→ protoevangélium).

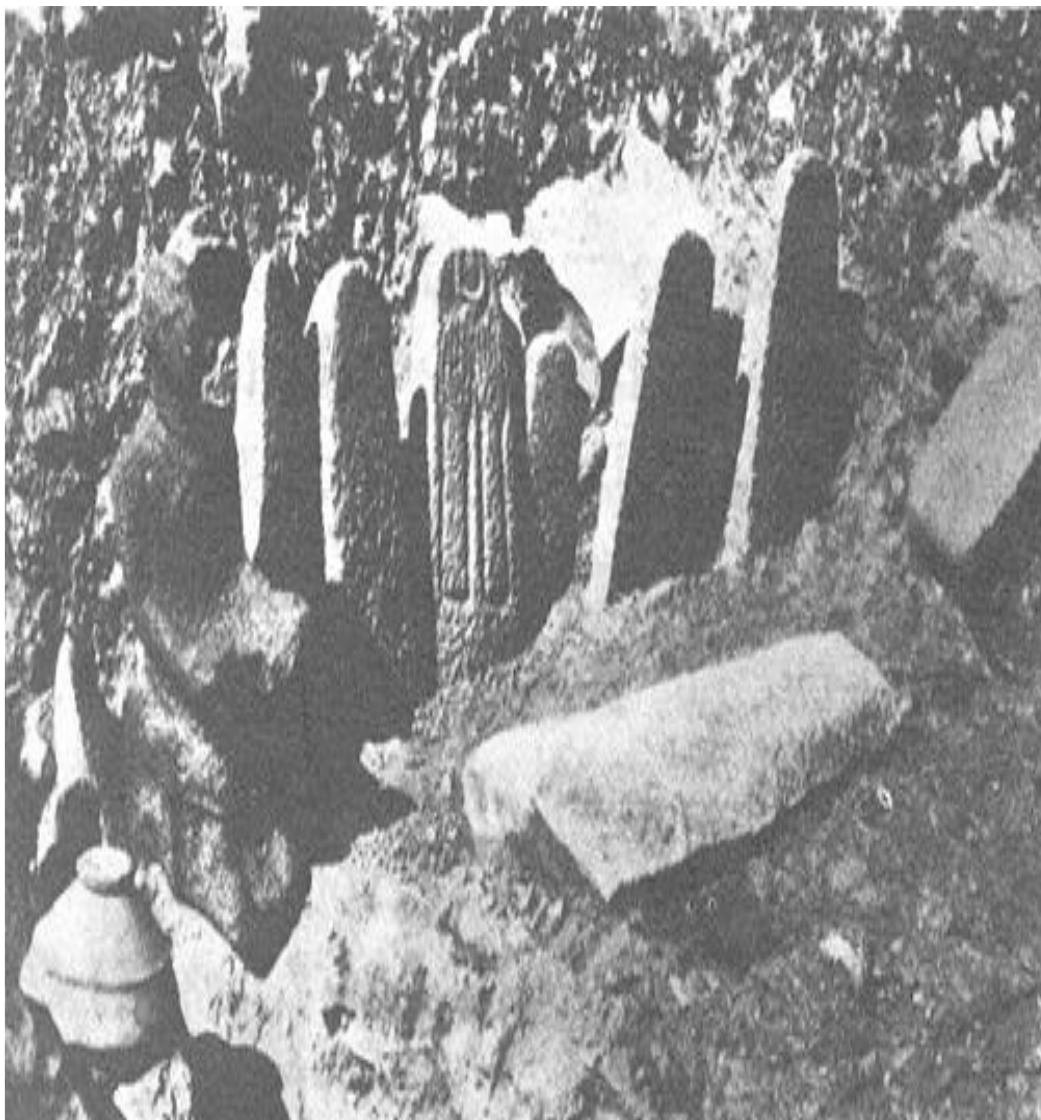
Sarok-kapu: → Jeruzsálem.

saru: Bár Izr. fiai többnyire mezítláb jártak, ismerték a lábbelit. ~juk (Józs 9,5; 1Kir 2,5; Ám 2,6; 8,6) szíjjakkal felerősített talp volt (Ter 14,23; Iz 5,27), amely olykor a sarkot is fedte. A szó valódi értelmében vett lábbelit inkább csak az asszír katonák felszerelésének részeként ismerték (9,4). A ~t finomabb kivitelben női lábbeliként említi Ez 16,10; Jud 10,4; 16,9. A

szentélyben tilos volt ~t viselni (vö. Kiv 3,5); talán azért, mert tisztátalan anyagból (megölt állat bőréből) készült. – Jelképes használatban sajátos szerep jutott a ~nak. Ha valaki rátette a ~ját valamire, az ezáltal a birtokába került (Zsolt 60,10). A legrégebb időben szokás volt csere v. megváltás alkalmával, hogy az egyik fél levetette ~ját, és odaadta a másik félnek (Rut 4,7 kk.). Ahhoz viszont, aki megtagadta a → sógorházasságot, gúnyból oda kellett lépni és le kellett venni a ~ját (MTörv 25,8 kk.). – Valaki után a ~ját vinni v. valakinek a ~ szíját megoldani (Mt 3,11) a rabszolga feladata volt. 10,10; Lk 10,4; 22,35: Jézus tiltja a tanítványoknak a ~ viseletét; de Mk 6,9: megengedi. – A murabba’at-i barlangokban talált ~król fölteszik, hogy a középső bronzkorból valók, de ez nem bizonyítható; más leletek biztosan a róm. korból maradtak fenn; → Maszadában is került felszínre ~.

sas: A Bibliában egyfelől a tiltott v. tisztátalan állatok sorában (Lev 11,13; MTörv 14,12 kk.) szerepel, másfelől a képes beszéd elemeként találkozunk vele. A keselyűfélékhez hasonlóan tisztátalannak számított; v. azért, mert Babilóniában istenségnek volt gyakori jelképe, v. azért, mert hullával táplálkozott (vö. Jób 39,27 kk.; Mt 24,28). – A képes beszédben a ~ a szirteken, a sziklahasadékokban fészkel (Jer 49,16; Abd 4; Jób 39,29; vö. Péld 30,19), a gyorsaságot jelképezi (2Sám 1,23; Jób 9,26; Jer 48,40; 49,22; Ez 17,3), továbbá az ifjúkor erejét (Zsolt 103,5; Iz 40,31), ill. a kicsinyekről való gondoskodást (MTörv 32,11; Kiv 19,4). – Az Ezekiel látomásában szereplő ~ra nézve (pl. Ez 1; vö. Jel 4,7; 8,13; 12,14) → kerub.

sáska: Az ÓSz-ben 10 különféle kifejezés utal rá; a ~k okozta károk leírásain kívül ez is tanúsítja milyen nagy csapást jelenthetett Palesztinában a ~járás. F. Bruijel (1939) holland természettudós szerint a Palesztinát ellepő ~kat a nagy pusztítást okozó Acridiidae családban kell keresni, mégpedig az afrikai v. egyiptomi vándor~k (*Schistocerca gregaria*) között. A ~t olykor meg is ették (Lev 11,22; Mt 3,4); megfőzték sós vízben v. megszáritották, finomra őrölték és a gabonafélékből nyert lisztbe keverték; a keverékből sült kenyér kesernyés volt, ezért mézzel ették (3,4); →szentjánoskenyér-fa. (Lásd a II. színes képet.)

II. Sáskák. Vö. KIV 10,1–20: A nyolcadik egyiptomi csapás

Sás-tenger: → Vörös-tenger.

Sátán: A ~ alakja fontos eleme a későbbi bibliai világképnek, a korábbi viszont egyáltalán nem ismeri. – I. Az ÓSz-ben a héb. ~ szó általában 'szembeszegülő' értelmet hordoz; bizonyos esetekben azt jelöli, aki a bíróságon a vádat képviseli (vö. Zsolt 109,6). A szó mindenkire vonatkozhat, aki mással szembeszegül (vö. 1Sám 29,4; 2Sám 19,23; 1Kir 5,18; 11,14.23.25; Sir 21,27; Mt 16,23); még az → Isten angyalára is, aki Bileámnak és szamarának útjába állt (Szám 22,22.32; vö. Mt 16,23). De leginkább mégis olyan emberfölötti hatalomra utal az elnevezés, akinek az a feladata, hogy Isten ítélőszéke előtt kíméletlenül vádolja az embert és ellene érveljen. – Jób 1,6–2,7: a ~ úgy jelenik meg Jahve előtt, mint Isten fiainak egyike, és a mennyei udvartartás tagja. Kihívóan viselkedik és engedélyt kap rá, hogy Jób vallásosságát mindenféle súlyos csapással próbára tegye. Zakariás látomásában → József főpap jobbján áll és vádolja, de az Úr angyala visszautasítja vádjait (Zak 3,1 kk.). 1Krn 21,1: először itt találkozunk az elnevezéssel tulajdonnévként, a héb.-ben névelő nélkül; kísértőként és Jahve ellenségeként rászedi Dávidot, hogy tartson népszámlálást (2Sám 24,1 kk.: ezen a régebbi párhuzamos helyen ezt a szerepet Isten haragja tölti be). A Bölcs 2,24 szerzője a Ter 3 kígyójában látja a ~t (az → ördögöt, a diaboloszt), mint a bűn megtestesítőjét. – II. A korai zsidóságban. A ~ eredetileg a rabbinista judaizmusban különbözött a bukott angyaloktól, és a

büntető angyallal volt kapcsolatban (Hénoch 53,3). → Beliál, de főleg Szammael néven is szerepel és arra törekszik, hogy az Isten és a népe közötti kapcsolatot megrontsa: bűnbe visz (a bűnt a rabbik nemegyszer nagyon is külsőségesen értelmezik!), Isten előtt vádat emel és Isten üdvözítő tervének megvalósulása ellen dolgozik. SalZsolt 4,9 és Hénoch (szláv) 31,3 a ~t a kígyóval (Ter 3) is azonosítja (vö. az 'ösi kígyó' elnevezéssel a Targumban és a Midrásban; ugyanígy Jel 12,9). Különösen fejlett a gonosz hatalmak fejedelméről szóló tan a kumráni iratokban, amelyek a világosság és a sötétség egy kifejezett, de egyébként Istenre visszavezetett dualizmusát képviselik. A bibliai idézetekben → Kumránban a 'gonoszság' helyett a ~ szerepel. Bár a korai zsidó felfogás nem egységes, abban megegyeznek a nézetek, hogy Isten az eszkatologikus időben végérvényesen megsemmisíti a ~t és vele a Gonoszság uralmát. – III. Az ÚSz-ben szintén megtaláljuk ezeket a gondolatokat. A ~ olykor diabolosz néven szerepel. Tulajdonnévként a → Belzebub és egyszer a Beliál név fordul elő (2Kor 6,15). A ~nak mint Isten ellenfelének többi elnevezése is az akkori zsidóságból való: az evilág fejedelme (Jn), a vádló (Jel 12,10), a gonosz (Mt 13,19; Ef 6,16), az ellenség (Mt 13,39; Lk 10,19; 2Tesz 3,3). Ezen túlmenően az ÚSz valami újat is megfogalmaz: bár a ~ az Istennek nagy ellensége és a világ fejedelme, de nem legyőzhetetlen hatalom, mint eddig, mert Jézus Krisztus és az ő országa előtt meg kell hátrálnia. Hatalmában áll, hogy ezen a világon gazdaggá tegyen (Lk 4,6), ő az erős (= fegyveres) ember (Mt 12,29). Kezdetől az a célja, hogy az embereket félrevezesse (4,3; 1Kor 7,5; 1Tesz 3,5), kárhozatba döntse (Jn 8,44). Az ember a bűn által a ~ rabszolgája lesz (Zsid 2,14; 1Jn 3,8.10). A bűn és a ~ összetartozik (1Jn 3,8): a ~tól ered a bűn (Jn 8,44; 2Kor 11,3), ő kísért a bűnre (Mt 4,1; Ef 2,2; 1Tesz 3,5). A gonosz lelkek (→ démonok) az ő alárendeltek (Mt 25,41; 2Kor 12,7; Ef 2,2; 6,12; Jel 12,9). Ő áll a pogányság bálványimádása és varázslása mögött (ApCsel 13,10), ennek a világnak ő a fejedelme (Jn 12,31; 14,30; 16,11; 1Jn 5,19), sőt az istene (2Kor 4,4). Amint a Bölcs 2,24-ben, úgy a 2Kor 11,3-ban és a Jel 12,9-ben is megjelenik a kígyó, de Krisztus legyőzi (Mt 12,28 kk.; Jn 12,31). Ez a győzelem Jézus föllépésével (Lk 10,18) és kereszthalálával (Jn 12,31) kezdődött, és majd a → parúziával válik teljessé (Jel 12,12). Az ev.-ban az ördögűzések (→ megszállottság) tanúsítják. Ezért a ~ minden erejével támadja Istennek Krisztus Jézussal kezdetét vett országát (→ Jézus megkísértése: Mt 4,1 kk.). A ~ láthatatlan gonoszsága (Kol: 1,13 a sötétség hatalma) rejlik Júdás árulása mögött is (Lk 22,3; Jn 6,70–71; 13,2.27). Igyekszik megghiúsítani Jézus tanítványainak munkáját (Lk 22,31), küzd az ősegyh. ellen (ApCsel 5,3), az ap.-ok ellen, akik az ev.-ot hirdetik (1Tesz 2,18). A betegségeket is neki tulajdonítják (Lk 13,16; 1Kor 5,5; 2Kor 12,7). Fenyegeti a keresztény közösségeket, de a hit erejével ellen lehet neki állni (Róm 16,20; Ef 6,16; 1Pét 5,8 stb.). – Az ÚSz-ben a gonoszság titka a ~ban ölt testet; e tekintetben a korai zsidóság elképzeléseinek továbbfejlesztéséről van szó. Ám mégis eltér tőle abban, hogy a rossznak, a bűnnek a világba való betörését az ÚSz nem az ősidők angyalainak bűnére vezeti vissza, és a gonoszság hatalmának megtörését nem a végső időktől várja: ez valójában már megtörtént, amikor Krisztus meghalt a kereszten (Lk 10,18; Jn 12,31; Jel 12,7–11).

sátor: 1. a → nomádok lakása (Iz 38,12; Jer 35,7; Oz 12,10; Zsolt 120,5; Én 1,5), de gyakran a félnomádoké is, mint az ősatyáké (Ter 13,5; 18,1; 26,25; 31,33; 33,19; Zsid 11,9) és Izr. honfoglaló fiaié is, mielőtt letelepedtek volna (Kiv 16,16; Szám 19,14). Királyok is vertek fel sátrat (2Sám 11,11; 2Kir 7,7; Jer 37,10). A ~lapot (olykor állatbőrökből készült: Kiv 36,19, de rendszerint fekete kecskeszőrből szőtték: Én 1,5) kötelekkel és karókkal erősítették a talajhoz (Iz 54,2). A ~szövés a róm. korban külön iparág volt (Pál: ApCsel 18,3). A ~ belsejében egy részt elkülönítettek a nőknek, de olykor külön ~ban laktak a nők (Ter 24,67; 31,33; Bír 4,17). Vsz. állattartásra szolgáló sátrai is voltak Izr. fiainak (vö. 2Kron 14,14). Több nemzetség – különféle megfontolásokból – még a letelepedés után is sátrakban lakott (Szám 32,41: ~falvak; Jer 35,7 kk.: → rechabiták; vö. még: Bír 4,17 kk.; 5,24; Mt 17,4). A ~ a 'lakás'

nomád elnevezéseként továbbra is használatban maradt a különféle szóképekben v. állandósult szókapcsolatokban (2Sám 20,1; 1Kir 12,16). – 2. Szent sátor, frigysátor: A Papi iratban a Salamon kora előtti időben a szentély (Vg: tabernaculum) középpontja. A Bibliában a szövetség (frigy) v. a bizonyosság, tanúság, megnyilatkozás v. a találkozás ~a, ill. hajléka néven szerepel. A 'szövetség ~a' elnevezésben a héb.-ben nem a berit 'szövetség' szó szerepel, hanem az edut 'bizonyosság, tanúság'; így a fordításokban a ~ gyakran a bizonyosság v. a tanúság ~a; egyébként ez az elnevezés a szövetség törv.-ére (a 2 kőtáblára, ill. a Tízparancsolatra), valamint a szövetség → ládájára is vonatkozhat. A szt. ~ban volt a ládának és a 2 kőtáblának a helye. A megnyilatkozás v. a találkozás ~a elnevezés arra a kinyilatkoztatásra utal, amelyet Mózes a ~ban kapott (pl. Kiv 25,22). A ~ leírása: 26; 36,8–37. A szt. ~ a → szentélyre és a → szentek szentjére oszlott; a 2 részt → függöny választotta el egymástól. Magától értetődően bejáratát is függöny zárta el. – A Templom mint Jahve hajléka szintén viselhette a ~ nevet (Zsolt 15,1; 27,5; 61,5; 78,60; ApCsel 7,46; Jel 13,6; 21,3); az örök hajlék: Lk 16,9; földi sátrunk: 2Kor 5,1,4; vö. 2Pét 1,13 kk.

sátoros ünnep, sátrak ünnepe, szüret ünnepe (Kiv 23,16; 34,22), az ünnep (1Kir 8,2; 2Krón 7,8 kk.; Neh 8,14; Ez 45,25; Jn 7,10.37) v. Jahve, v. az Úr ünnepe (Lev 23,41): Az utolsó annak a 3 ünnepnek a sorában, amelyet a Kiv 23,16 kk.; 34,22; MTörv 16,16; 2Krón 8,13 szerint Izr. fiainak évről évre meg kellett ülniük. – I. Eredete. S. Mowinckel abból indul ki, hogy a fogság előtt Izr.-ben az új év nem Niszán, hanem Tisri → hónappal kezdődött (→ évkezdet); ezenkívül P. Volz föltevésére épít, aki szerint a ~ az → újév ünnepe volt; így arra a következtetésre jut, hogy a ~ eredetileg az újévvél és az → engesztelés napjával együtt az év 1. hónapjának volt a nagy ünnepe, amelyen a babilóniai újév mintájára kultikus-drámai formában fölelevenítették azokat a nagy tetteket, amelyeket Jahve végbevitt: megteremtette a mindenséget és ellenségeit legyőzve az ég és föld királya lett. →Jahve trónra lépésének ünnepén a pálmák szintén ezekre az eseményekre emlékeztettek a liturgiában. Jahve szóban forgó nagy tettei később 3 külön ünnep tárgyai lettek, amelyeket Tisri hónap 1. (újév), 10. (engesztelés napja) és 15. (~) napján tartottak meg. Csakhogy Mowinckel rekonstrukciója annyira a babilóniai mintához igazodik, és oly kevésbé igazolható az ÓSz-ből, hogy nem tekinthetjük vsz.-nek. Ezzel szemben H.-J. Kraus az ÓSz-ből indul ki, és a Lev 23,42 kk. alapján arra gondol, hogy a ~ eredete abba az időbe nyúlik vissza, amikor Izr. félnomád életmódot folytatva még a pusztában ünnepelt. Miután Izr. fiai letelepedtek Kánaánban, az ünnep kánaáni hatásra aratási ünnep lett. E föltevés ellen felhozható, hogy amíg egy nép sátrakban lakik, értelmetlen ~et tartania. A pusztai vándorlás kultikus fölelevenítésének igénye, vágya csak akkor ébredhetett fel, amikor ez az életforma már a múlté volt. Ezenkívül Kraus arra kényszerült, hogy a 'lombsátor' (23,42) fogalmát (szótt sátor helyett) anakronizmusnak tekintse. A szüret ünnepe elnevezés (Kiv 23,16; 34,22), amely kétségtelenül összefügg a gézeri naptár egyik elnevezésével: a betakarítás hónapja, inkább a földművelés korára utal. Más magyarázók a lombokból készült tetőket vélik fölfedezni, amelyekkel szőlőérés idején a szőlőskertekben a csöszök őrtornyait ellátták. Ha ezt elfogadjuk, akkor azt kell föltennünk, hogy a ~ a szüret befejezése volt, amelyet aug.–sept. hónapban tartottak, tánc és ének kíséretében. Amíg a szüret tartott, a gazda háza népével a szőlőskertben lakott. Annyi mindenképpen biztos, hogy Izr. a ~et csak letelepedése után vehette át. A Lev 23,42 kk. nyújtotta tört.-i magyarázat nem egyéb, mint arra tett későbbi kísérlet, hogy a nagy ünnepeket összekapcsolják Izr. őstört.-ének bizonyos eseményeivel. Ugyanez figyelhető meg → húsvét és → pünkösöd esetében is. – II. Története. A) Bír 9,27; 21,19 kk.: az Úr ünnepe (vö. Lev 23,39); 1Sám 1,3 kk: vsz. ~re kell gondolnunk. A Bír 9,27 kifejezetten olyan ünnepről szól, amellyel a szüret befejeződött és amelyhez Szichemben a templomi áldozat kapcsolódott. A másik két helyen az összefüggés kevésbé világos (de vö. 21,20 kk.: szőlőskert, tánc; 1Sám 1,14), de évenként megtartott zarándoklatról van szó. A bírák idején a

Kiv 23,17; 34,23 rendelkezéseinek megfelelően Silóba zarándokoltak. Magát az ünnepet azonban máshol is megtarthatták. „Az Úr ünnepe” kifejezés föltételezi, hogy a ~ egyre fontosabb szerepet töltött be Izr. vallási életében: vsz. a szövetség (Sínai) megújítását is magában foglalta. Egy ilyen jellegű megújulás összhangban állt az ősszel: hálát adtak a kapott jókért (termés!), s Jahve áldását is kívánták, hiszen az őszi esőzés hatott a következő évi termésre. S valóban: a MTörv 31,10–13 előírja, hogy ~en minden 7. évben olvassák fel a MTörv rendelkezéseit, ami kétségtelenül összefügg a → szombatévvvel. – B) 1Kir 8,2; 2Krón 5,3: Salamon a ~et választotta ki a jeruzsálemi templom fölszentelésének időpontjául. Ide vitette a szövetség ládáját, s így ez az új zarándokhely lépett az elpusztult Siló helyébe. Ezáltal az ünnep is más értelmet kapott. Jeruzsálem és a Templom Dávid háza politikájának volt a gyümölcse, akinek Jahve Nátán próf. közvetítésével örökölhető királyságot adott (2Sám). Az tehát, hogy a jeruzsálemi templomot Jahve neve hajlékául választotta, elsősorban a Dáviddal (1Kir 8,12 kk.), és rajta keresztül az Izr.-lél való szövetséget jelentette. Ha a ~ valamikor a Sínai-hegyen kötött szövetség megújítása volt, később Dávid háza uralmának kezdete is hozzákapcsolódott, annak elismeréseképpen, hogy Jahve Dávidot választotta ki népe vezetésére (8,16). I. Jerobeám ezt megértette, ezért Bételben külön ~et vezetett be az É-i országrész számára. Ezt egy hónappal később tartották meg, mint Jeruzsálemben (12,32). Salamon példájára (9,25; 2Krón 8,13) Jerobeám is személyesen mutatta be az oltáron Istennek az áldozatot. – C) Egy É-i hagyomány (MTörv 16,13–16) meghatározta a ~ időpontját: akkor kellett megtartani, amikor a termést betakarították a szérúról és a sajtóból. Izr. É-i részén tehát a ~ a szüret ünnepe volt (Bír 9,27; Kiv 23,17), és hét napig kellett tartania (MTörv 16,13). A 16,13; 31,10 említi először ~ként; ez a kifejezés a későbbi irodalomban általános lett (Lev 23,34; 2Krón 8,13; Ezd 3,4; Zak 14,16.18 kk.; 2Mak 1,18; 10,6; Jn 7,2). A lombsátorok állítása tehát ennek az ünnepnek szembeötlő és jellemző mozzanatává vált. Hogy D-en ugyanígy volt, azt a szintén régi → szentség törvényének az a rendelkezése tanúsítja, amely szerint az ünnep hét napja alatt sátrakban kellett lakni (Lev 23,42). Ennek ellenére itt még a régi nevén szerepel: az Úr ünnepe (23,41). Az időpont határozatlanabb: a föld termésének betakarítása után (a 23,39a. 41b pontosabb időpontja a P forrásból származik). A MTörv 16,15, valamint a Lev 23,40 szerint a templomban kellett ünnepelni. A 23,40 előírása kétségtelenül ünnepi csokorra (→ luláb) vonatkozik; vö. Jud 15,12; 2Mak 10,7. – D) Jer 41,5 alapján föltehető, hogy Kr. e. 587 után is voltak még, akik felzarándokoltak Jeruzsálemba az elpusztított Templomba. Ezd 3,4 szerint a ~et közvetlenül a fogság után naponta váltakozó számú áldozattal – újra megülték (vö. Szám 29,12–38). Neh 8,13–18 alapján szintén föltehető, hogy ez az elképzelés meglehetősen túlzottan eszményi; Ezdrás nyilvánvalóan a Lev 23,39–43 alapján vezette be újra a ~et (vö. Neh 8,15 és Lev 23,40). Az ő utasítására új eleme a ~nek (vö. Neh 8,17), hogy nemcsak az áldozatot, hanem a sátrakat is áttette a vidékről Jeruzsálemba. Közelebbi időpontot 8,13–18 nem említi. Ez érthető, hiszen a Lev 23,39 tartalmazta pontos időt akkor még nem ismerték. De Ez 45,25 arra mutat, hogy törekedtek a ~et határozott naphoz kapcsolni; ez a törekvés öltött testet a P forrásban (Lev 23,34; Szám 29,12). Ennek megfelelően a Lev 23,39–43 is kibővült. Ezenkívül még egy nyolcadot is kapott az ünnep (23,36; Szám 29,35–38; 2Mak 10,6), úgyhogy a nép csak Tisri hónap 23-án térhetett haza. A Krónikás ezt a szokást nemcsak Nehemiásig vezet vissza, hanem egészen Salamonig (2Krón 7,9). Nem kétséges: a Szám 29,12–38 szertartása fogság utáni; egy régebbi szertartásra utal Ez 45,25. Zak 14,16 kk. mutatja, hogy milyen értelmet tulajdonítottak a fogság után az ünnepnek: az üdvösség idejében, amikor a jahvizmus az egész világra kiterjedő egyetlen vallás lesz (14,16), az összes nép évről évre elzarándokol Jeruzsálemba, hogy ott megülje a ~et. A ~ azonkívül, hogy a földműveléshez kapcsolódik (14,17: eső), Jahve királysága ünnepének jellegét ölti. – E) Az ÚSz idejéből a Sukk Misna-traktátus őrzött meg különféle szokásokat. Ilyen pl. a → luláb lengetése. Amikor a reggeli áldozat bemutatásakor a leviták a 118. zsoltárt (→ hallel) énekelték (→ hozsanna), akkor a 25. és 28. vers

felhangzásakor meg kellett a lulábot lengetni (vö. 2Mak 10,7). A papok mindennap tartottak egy körmenetet az égőáldozat oltára körül, s a Zsolt 118,25-t mondva fűzfaágakat lengettek; a nép is úgy nézte a körmenetet, hogy fűzfaágat tartott a kezében. A 7. napon hétszer kerültek meg az oltárt, így keletkezett a hozsanna napja (később: a nagy hozsanna napja) elnevezés; Jn 7,37 ezt a napot „az ünnep utolsó, nagy napja”-nak nevezi. Ezenkívül a papok a reggeli áldozat bemutatásakor mindennap ünnepélyesen merítettek a Siloe tavából, a vizet egy aranykannában föl vitték a Templomba, és az égőáldozat oltárának DNy-i sarkánál (azon az oldalon, ahonnan az esőt hozó szél érkezett) kiöntötték. Nem kétséges: ez régi szertartás volt a szükséges eső kiesdeklésére. Ezzel a szertartással lehetnek kapcsolatosak Jézus szavai: „Aki szomjazik, jöjjön hozzám és igyék” (7,37). Az 1. nap estéjén az ünnep fényének fokozására kivilágították az asszonyok udvarát. Nem lehetetlen, hogy ezzel a kivilágítással hozhatók összefüggésbe Jézus szavai („Én vagyok a világ világossága...” 8,12). A ~et nagy örömmel ünnepelték, és az év legkedveltebb ünnepe volt. Egy későbbi rabbini hagyomány a 8 naphoz még egy kilencediket is hozzáadott (Tisri 23.); ez volt az ún. „törvény öröme”. Ezen a napon fejeződött be a Tórának, pontosabban az adott évre szóló ciklusnak a felolvasása; a következő szombaton kezdték el újra a → perikópák felolvasását, a Pentateuchus első szavával. – A kumráni naptárban a ~ az év utolsó ünnepekét szerepel (az év tavasszal kezdődik!). Egyébként az ünnep lefolyásáról semmi továbbit nem tudunk.

Saul (héb. 'a kért, kiesett'): **1.** Izrael első királya (ur. kb. Kr. e. 1012–1004). Családfája: 1Sám 9,1; 1Krón 8,29–33; 9,35–39. 1Sám 14,50: felesége Achinoam, 2Sám 3,7; 21,8–11: mellékfelesége Ricpa, Ajjának a lánya volt. Gyermekai: Jonatán, Isjo (→ Isbaal), Malkisua, Abinadab, Esbaal (→ Isbaal), továbbá Merab és Michal (1Sám 14,49; 1Krón 8,33; 9,39). A ~lal kapcsolatos hagyomány (1Sám 9–31) bonyolult irodalmi termék, nem a ~ uralma alatt lejajlott események számbavétele. Nem is annyira ~ miatt keletkezett, sokkal inkább a ~ és Sámuel, ill. Dávid közötti kapcsolat – anekdotikus formában való – bemutatására. Míg az nem is lehet kétséges, hogy Izr.-ben a királyság bevezetését, az összes (?) törzs összefogását, egységes hatalom alá rendelését a filiszteusoknak Izr. önállóságát veszélyeztető megerősödése mozdította elő, az egyáltalán nem világos, hogy miért éppen ~ képviselte elsőként a királyi hatalmat; alighanem egyszerűen szenvedélyes-erélyes magatartásának köszönhető, amelyet a gileádi Jábesben tanúsított (11). Legfontosabb feladata az volt, hogy Izr.-t megszabadítsa a filiszteusok uralmától; ezt számos hadjárata és életének kockáztatása ellenére sem sikerült elérnie. Az amalekiták ellen is harcolt (15). Egyéb harcait alighanem Dávidnak kell tulajdonítanunk (14,47 kk.). ~ → Gibeában székelt. – Ami az ország kormányzását illeti: csak azt lehet tudni, hogy elűzte a halottidézőket és a jövendőmondókat (28,3–5); ez Jahve szellemében való uralomra vall. – Az összkép, amely az egyébként elég szórványos forrásokból kirajzolódik, nem mutatja teljhatalmú királynak. Nemcsak azért, mert az új helyzetben igen sok nehézséggel elsőként kellett szembenéznie, hanem azért is, mert a háttérben ott állt Sámuel. Ezenkívül nem volt kiegyensúlyozott személyiség sem olykor búskomorság, sőt hisztéria vett erőt rajta, és bizalmatlan volt közvetlen környezetével szemben. Hatalmát egyfelől Dávidtól, másfelől Sámuelről féltette, s ez a félelem szétforgácsolta erejét, utolsó éveit megkeserítette, és kegyetlen intézkedésekre indította (22,6–19). Mindemellett még ellenfelei is becsülték; ezt Dávid siratója (2Sám 1,19–27) tanúsítja. Az atyák dicsérete (Sir 44) nem említi név szerint, de utal rá (46,13.19 kk.). – **2.** → Pál apostol.

sea: → úrmérték.

Sealtiel (héb. vsz. 'kértem Istent'): személynév az ÓSz-ben. – **1.** Zerubbábel apja (Ezd 3,2.8; 5,2; Neh 12,1; Ag 1,1.12.14; 2,2.23; 1Krón 3,17: nagyapja). Jézus családfájában is szerepel (Mt 1,12: Jechonja, Lk 3,27: Neri fia). – **2.** A 4Ezd-ban angyalnévként szerepel.

Seba: → szabeusok.

Sebat: a 11. hónap (jan. közepétől febr. közepéig) asszír-babilóniai neve. A fogság után Palesztinában is elterjedt (Zak 1,7; 1Mak 16,14).

Sefela (héb. 'a lapály'): a Júdeai-hegyvidék és a Földközi-tenger melléke közé eső terület. 300–400 m magasan fekszik a tengerszint fölött; szelíd felszíni formák jellemzik. Olykor a partvidéket is hozzá számítják, és nem határolják el világosan → Száron síkságától (Józs 15,41: a partvidék falvai ~hoz tartoznak). A bibliai időkben olajfákat és szikomorfákat [= (vad)fügefákat] ültettek e területen (1Kir 10,27; 1Krón 27,28).

sékel: → pénzérme, → súly, → templomadó.

sekina (arámul 'lakás, hajlék, lakóhely'): A MTörv 12,11; 14,23 stb. szerint Jahve azt kívánta, hogy nevének legyen hajléka, lakjon valahol (az ige: skn). Így a Targumokban és a rabbinista irodalomban a ~ a népe közt ott lakó Isten neve lett (vö. Mt 18,20). A Bibliában a ~ Isten nevét helyettesíti, nem önálló létezőként (hiposztázis) jelenik meg (pl. 'a ~ arcát üdvözölni' azzal egyértelmű, hogy 'Isten színe előtt megjelenni'; 'valakit a ~ szárnyai alá helyezni' ugyanaz, mint 'Istenhez téríteni'). A ~ tehát a rabbinista irodalomban egyike azoknak az elnevezéseknek (mint amilyen pl. a név, a szent, a magasságbeli, az ég), amelyek segítségül szolgáltak az Elohim v. Jahve név kimondásának elkerülésében. Jn 1,14 talán kapcsolatba hozható a ~val.

Sela: Júda fia a kánaánita Suától (Ter 38,2) v. Bat-Suától (1Krón 2,3). A selaiták őse (Szám 26,20).

Selák: Arpachsád fia, Héber apja (Ter 11,12–15; 1Krón 1,18.24; vö. Ter 10,24). Lk Jézus családfájában is említi (3,35), de (Ter 11,13, LXX alapján) Kenánt is beiktatja, így ~ Héber apja és Arpachsád unokája.

selyem: Biztosan csak a Jel 18,12 említi. A fordítások általában ~mel adják vissza a bizonytalan jelentésű mesi szót (Ez 16,10.13; 27,16). Palesztinába a selymet Kínából hozták be, de vsz. csak a gör.-róm. kortól fogva.

sema (héb. 'halljad'): a zsidó liturgia egyik legfontosabb eleme; a → tizennyolc ima mellett központi szerepet tölt be, de nem annyira ima, mint inkább hitvallás, ezért recitálásnak is nevezik. A MTörv 6,4 („Halld, Izrael! Az Úr, a mi Istenünk az egyetlen Úr!”) kezdő szaváról kapta nevét. Legkésőbb a Kr. u. 1. sz.-tól a 6,4–9; 11,13–21 tartozik bele, valamint (főltehetően a legkésőbbi kiegészítésként) a Szám 15,37–41. A liturgiában reggel megelőzte 2 áldás, 1 pedig követte; este előtte is, utána is 2 áldás tartozott hozzá (összesen tehát 7, a Zsolt 119,164 szerint). Eredetileg – legalábbis a szentély papi liturgiájában – a → Tízparancsolatot is felölelte. A MTörv 6,4 első mondatát ez követte: „Áldott legyen főnséges neve mindörökkön örökké” (vö. Zsolt 72,19); ezzel a mondattal válaszoltak a → tetragram kimondására a szentélyben. A ~ recitálása reggel és este volt kötelező. A MTörv 6,8 kk. rendelkezéseinek eleget téve a szöveget pergamen tekercsre, ill. → imaszíjakra írták és → mezuzába foglalták. – A zsidó hagyomány szerint a ~ recitálására vonatkozó előírás a Tórán alapszik (vö. 6,4 kk.); tört.-ileg nem lehet meghatározni, hogy meddig nyúlik vissza, de az kétségtelen, hogy a Krisztus előtti időkig. Mk 12,28–33 föltételezi, hogy a MTörv 6,4 parancsnak, ill. hitvallásnak számított. – A zsidóság számára a 6,4 a mai napig megmaradt a legfontosabb hitvallásnak: egy az Isten; ezért a halál pillanatában is ezt kell mondani. Isten uralmának (→ Isten országa) elismerését is kifejezi; Isten uralmának elismerését a válasz erősíti meg. Ezért csatlakozik hozzá a 11,13–21 is, amelyet a parancsok elfogadásaként lehet értelmezni. Maga a sorrend arra utal a zsidó hagyomány szerint, hogy a parancs megtartását meg kell előznie Isten uralma – kifejezett! – elismerésének. A MTörv 6,5 a rabbinista magyarázat szerint teljes odaadást fejez ki: szíved mélyéből, vagyis úgy, hogy semmi más ne legyen a szívedben; lelked mélyéből, azaz akkor is, ha Isten elveszi az életedet; minden

erőddel, tehát mindent latba vetve, amire csak képes vagy, ill. aminek birtokában vagy; más szóval: amit csak Isten ad neked.

semis: → pénzérme.

sensus plenior: → Szentírás értelme.

seol: a → holtak országának, az alvilágnak a neve az ÓSz-ben (65-ször fordul elő; a magyar fordításban többnyire alvilág szerepel, de pl. Zsolt 16,10; 88,4; Sir 51,6: holtak országa). A ~ szó értelmezésében eltérnek a vélemények. Az egyik szerint a ~ a 'kérdezni, kívánni' szóval függ össze; az a hely, ahol a kívánni való egyre több, 'de soha nem nyújt kielégülést' (vö. Péld 1,12; 27,20; 30,16; Iz 5,14; Hab 2,5). Egy másik nézet szerint egy babilóniai városnak (Subaru), a → Tammuz-kultusz központjának a neve rejlik benne.

Septuaginta (lat. 'hetven'): → Hetvenes-fordítás.

sereg: A királyság előtti időben Izr.-nek nem volt szervezett hadserege. A törzsek fejei összegyűjtötték és felfegyverezték a törzsükhöz tartozó v. hozzá csatlakozott férfiakat. Csak a királyság idején alakult hivatásos katonákból, főleg a király testőreiből (→ harminc bajnok) és idegen zsoldosokból összetevődő állandó ~. Nagyságáról, szervezettségéről (vö. 1Krn 27,1–24) valójában keveset tudunk. A Biblia adatai szórványosak és esetlegesek; a körülmények hatására v. az egyes királyok kezdeményezésére több dolog változhatott is az idők folyamán. A királyi helyőrség mindennapi életébe (közlekedés, ellátás, levéltár) akkor kaphatunk betekintést, ha sor kerül az → Aradban végzett ásatások eredményeinek elemzésére. E. Junge (1937) szerint Jozija király idejében újra szervezték a ~et. Föltevését különbözőképpen ítélik meg (→ korsópecsét). Hogy ki volt hadköteles, azt nem tudjuk, de a későbbi törv.-ek említenek kivételeket társadalmi (MTörv 20,1–9; 24,5) és kultikus (Szám 2,33) szempontokra való hivatkozással. A ~ gyalogosokból (parittyásokból, íjászokból, nehéz fegyverzetűekből), valamint Dávid kora után olyan harcosokból állt, akik → harci szekerekről forgatták fegyvereiket. A lovasság vsz. futárszolgálatot teljesített, és csak a perzsáknál, ill. a Szeleukidák idejében tett szert nagyobb jelentőségre. → erődítés, → fegyverek, → háború, → hadijelvény, → légio, → ostrom. Jahve ~ére nézve: → szabaoth.

Seregek Ura: → szabaoth.

serleg: → kehely.

sertés, disznó: A Bibliában legtöbbször 'vaddisznó' értelemben szerepel a szó. Húsa tisztátalannak számított (Lev 11,7; MTörv 14,8), fogyasztása szigorú megrovást vont maga után (Iz 65,4; lehetséges, hogy itt a misztériumvallásokban szokásos áldozatra kell gondolnunk, ahogy ez a 66,3 esetében egyértelmű), és a zsidóság megtagadását jelentette (2Mak 6,18–21; 7,1). A ~hústól való idegenkedés nem csupán Izr. fiait jellemezte, és föltehetően kultikus eredetű; a ~ talán hozzá tartozott Baal-Adonisz kíséretéhez. A Biblia nem említi gyakran a ~t (Zsolt 80,14: kárt okoz; Péld 11,22 és Mt 7,6: közmondásban). A gör.-róm. korban több ~t tartottak; erre utal a Mk 5,11–13.16 említette konda is a teljesen hellenizálódott Tízvárosban. Izr. fiai számára iszonyat volt ~eket őrizni; erre csak végső szükségben szánták rá magukat (vö. Lk 15,15 kk.). → Tanach.

Sesbaccár (babiloni nyelven 'Samas örizze az apát'): Babilonban száműzetésben élő zsidó. → Círusz rábízta a jeruzsálemi templom elrabolt fölszerelését, megbízta, hogy az első hazatérő csoporttal (Kr. e. 538) vigye azt vissza és vegye kézbe a Templom újjáépítését (Ezd 1,7–11; 5,13–16). A „Júda fejedelme” v. „kormányzója” nevet a perzsa királytól kapta (5,14). Meg is kezdte a Templom építését, de a → szamaritánusok miatt csak később, a → Zerubbábel vezetésével hazatértek (Kr. e. 521) segítségével tudta befejezni (4,1–55; vö. Neh 7).

Sesonk: → Sisák.

sestertius: → pénzérme.

sibbolet (héb. 'kalász'): A Bír 12,6 szerint Jiftach emberei ezt a szót mondatták ki az Efraim fiai közül való szökevényekkel, hogy kiejtésükből (s helyett sz) megállapíthassák, vajon csakugyan Efraim törzséből valók-e. Ez az érdekes epizód arra utal, hogy az Efraim és Manassze K-i részén beszélt héb.-ben a kiejtés szempontjából eltérések voltak, amelyek a két törzs között egyébként is föltehető bizalmatlanságot fokozhatták.

Siló (héb. 'vízzel bővelkedő hely'): Efraim egyik városa, Bételtől É-ra. A legrégebb szövegekben úgy szerepel, mint ahol a → ládát őrizték egy templomban Éli családjának felügyeletével (1Sám 1,3.9.24). A Bír 21,19–24 szerint volt „az Úrnak egy ünnepe, amelyet minden esztendőben Silóban szokás megülni”; az ünnephez hozzátartozik a lányok körtánca. Sámuel ~ban töltötte gyermekéveit (1Sám 3). A szentélyt vsz. már a filiszteusok lerombolták (emléke még Jeremiás korában is élt: Jer 7,12.14; 26,6.9). Hogy miként lett izr., azt nem tudjuk. A későbbi szövegekben (Józs 18,1.8–10; 19,51; 21,2; 22,9–12) az olvasható, hogy itt állt Józsue idejében a szt. → sátor (18,1; vö. Zsolt 78,60), és itt volt Izr. fiainak az utolsó közös tábora, ahol az eddig még el nem foglalt területet felosztották 7 törzs között (Józs 18), kijelölték a → menedékvárosokat és a → papi városokat (20), és határozatokat hoztak a Jordántól K-re letelepült törzsek ellen (22,9–12). Innen származott Achija próf. (1Kir 11,29; 12,15); itt tisztelték Achija és Éli sírját. A várost a Szeleukidák korától a bizánci időkig lakták. Romjait E. Robinson fedezte fel. A dánok végeztek itt ásátásokat H. Kjaer és A. Schmidt vezetésével, és bebizonyították, hogy már a 3. bronzkorban lakták; virágkorát a Kr. e. 12. sz.-ban érte el; a Kr. e. 11. sz. közepe táján lerombolták. → Jákob áldása.

Siloe (héb. siloah; vö. Neh 3,15: selah, a 'küldeni, elbocsátani' értelmű töből származik, és a m. 'a küldő, a vezető [vízvezető] csatorna'): Jeruzsálemben a → Gichon forrástól vezető csatorna neve, amely Acház idejében még nyitott volt és a DK-i domb mentén vezetett (Iz 7,3; 8,6); → Hiszkija uralma alatt (Kr. e. 700 k.) a sziklát átfúrva (2Kir 20,20; Sir 48,17) 533 m hosszú, S alakú alagúttá építették ki (ez mérnöki szempontból is nagyszerű teljesítménynek számít!), hogy ellenséges támadás esetére biztosítsák maguknak a vizet, az ellenségtől viszont megvonják (2Kron 32,2 kk.). Az alagút építését a két végénél kezdték, úgy haladtak egymással szemben, míg össze nem találkoztak. Az alagút lejtése 2,18 m, tehát átlag 4 mm/m. Magassága 1,45 m és 5,08 m, szélessége 55 és 65 cm között váltakozik. A vājárok találkozását ünnepli az a hatsoros korabeli héb. fölirat (Siloe-fölrirat), amelyet a D-i kijárattól 6 m-re 1880: találtak. (Jelenleg Isztambulban őrzik.) Hogy a ~ eredetileg milyen volt, azt a későbbi átalakítások miatt nehéz pontosan megállapítani; újabban K. M. Kenyon arra gondol, hogy a mai Siloe tava nagyméretű föld alatti ciszterna lehetett, amelynek teteje valamikor beszakadt; ebből a ciszternából folyt tovább a víz egy további csatornán át. Bárhogy volt is, az ÚSz idejében ~n (gör. Sziloa) a mai ~ nevű tavat értették, amelynek a Gichon-forrással való összefüggéséről már nem tudtak. A közelben torony állt (vö. Lk 13,4). Jn 9,7: Jézus a vakon születettet a ~ tavába küldi, amelynek vizéről a rabbinista forrásokban az olvasható, hogy gyógyító ereje és tisztító hatása volt. A ~ névnek Jánosnál olvasható fordítása ('a küldött') allegorikusan Jézusra vonatkoztatható. A ~ból merítették a → sátoros ünnepen szokásos italáldozathoz a vizet. – Zsidó hagyomány szerint Manassze király a ~ tava mellett egy fában kettéfűrészeltette → Izajás próf.-t.

166. A Siloe-csatorna alagútja

167. A Siloe-fölrirat

Simeon (héb. a Semaél, 'Isten meghallgatott' kicsinyítő formája): gyakori személynév. – **1.** Jézus egyik őse; erre a ~ra nézve → Jézus családfája. – **2.** A bibliai genealógiában Jákob és Lea fia, Izr. 12 törzse egyikének ősatya (Ter 29,33–34; 35,23); jellemzése: 49,5–7 (Lévivel együtt, utalás a 34,25–31-re); → Mózes áldásában nem szerepel. Fiai: Jemuel, Jámin, Ohád, Jachin, Zechár/Cochár és Saul (46,10; Kiv 6,15; 1Krón 4,24: Nemuel, Jamin, Jarib, Zerach és Saul). A törzs a Szám 1,22 kk. szerint 59 300, a 26,12–14 szerint azonban csak 22 200 fegyverforgatásra képes férfit számlált. A törzs előtört.-ét homály fedi. ~ eredetileg minden

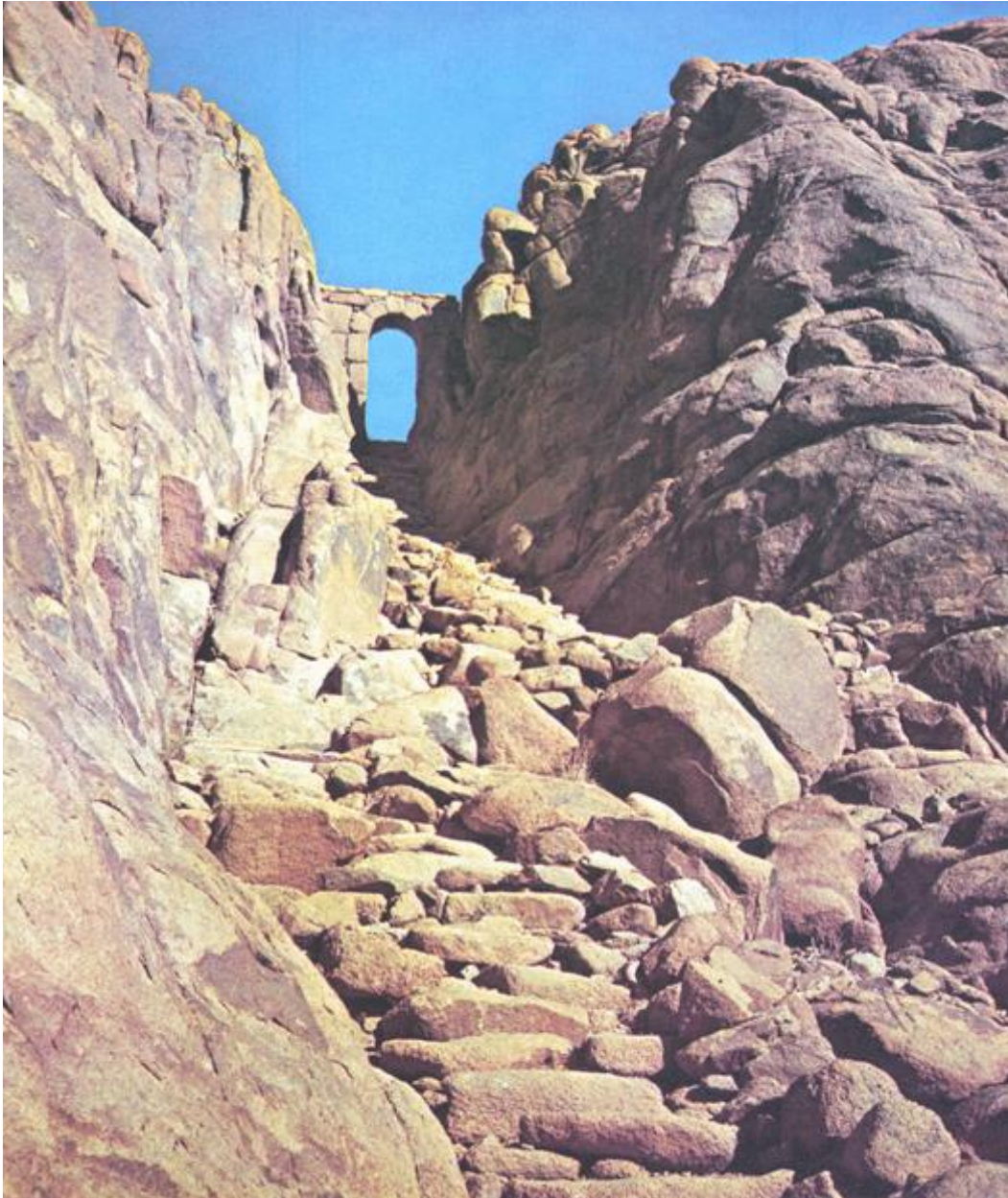
bizonyal Szichem környékén telepedett le „testvére”-vel, Lévivel, de mivel – Lévivel közösen – minden férfit lemészárolt a kánaáni városban (Ter 34,25–31; vö. 46,10), nem maradhatott ott. Bír 1,3.17: csatlakozott Júdához és meghódította Cefátot. Józs 19,1–9 (vö. 1Krón 4,28–33) több olyan várost ~ örökrészeként említ, amelyet Józs 15,21–32 úgy szerepeltet, mint Júda törzsének városait (vö. 19,9); föltehető tehát, hogy ~ törzse végül beleolvadt Júdáéba; vö. 1Krón 4,27: a törzs nem szaporodott úgy, mint Júda fiai; 12,26: 7100 bátor, harcedzett férfi Dávidhoz csatlakozott; továbbá: nem szerepel a törzs Mózes áldásában. Ez a Kánaán D-i részén élő törzs (4,28–43) minden bizonynal összekeveredett meunita, edomita, kánaánita (Ter 46,10–11) elemekkel, sőt B. Maisler szerint még hurrita elemek is vegyültek bele (Szám 13,5 és 1Krón 4,37: a Ziza név!). Mindennek ellenére még később is ismeretes volt a törzs: Jud 6,15 szerint Betulia városának a ~ törzséből való Uzija volt az egyik elöljárója; Ez 48,24 szerint ~ törzse Benjamin és Isszachár közt kapott területet; 48,33: a szt. városban az egyik kapu Simeon kapuja; a Jel 7,7 ~t is említi az Izr. fiai (= 12 törzse) közül megjelölt 144 ezer sorában. – **3.** Az agg ~ tanúja volt Jézus bemutatásának a templomban (Lk 2,25–35); dicsőítő énekét (→ Nunc dimittis) a 2,29–32, Máriára vonatkozó jövendölését a 2,33–35 tartalmazza.

Simi (héb., → Simeon rövidített változata): Bachurimba való előkelő benjaminita, a Saul családjából származó Gera fia, aki szidalmazta az Absalom elől menekülő Dávidot és kíséretét (2Sám 16,5–14), de Absalom halála után 1000 emberével Dávidhoz pártolt; Dávid megkegyelmezett neki (19,16–24). Salamon veszedelmes ellenfelet látott benne, ezért elfogatta és megtiltotta neki, hogy Jeruzsálemet elhagyja. Amikor ~ 2 szökött rabszolgáját üldözőbe véve megszegte ezt a tilalmat, Salamon Benajával megölette (1Kir 2,36–46), ezzel Dávid kérelmének is eleget tett (2,8 kk.: „te ne hagyj bosszulatlan!”).

Simon (héb. a Semaél, 'Isten meghallgatott' kicsinyítő formája): gyakori személynév. – **1.** II. ~ főpap (Kr. e. 200 k.) II. Oniász fia, III. Oniász és Jázon apja (Sir 50,1–24). – **2.** Makkabeus ~: →Makkabeusok. – **3.** János v. Jónás fia: → Péter apostol. – **4.** A tizenkét apostol egyike, akit Mt 10,4; Mk 3,16 kk., valamint az apokrif Tamás ap. cselekedetei kánainak nevez, a párhuzamos helyeken (Lk 6,15; ApCsel 1,13 és az ebionita ev.-ban) viszont úgy szerepel, mint Zelóta. A kánai nem a Kána v. Kánaán földrajzi névvel függ össze, hanem a 'buzgó' jelentésű arám szóból ered. Nem bizonyítható, hogy a jelző a → zelóták közé tartozásra utal. – **5.** → Jézus testvéreinek egyike (Mt 13,55; Mk 6,3), vsz. azonos Jeruzsálem püspökével. – **6.** A leprás Betániában, akinek házában Jézust egy asszony megkenete illatos olajjal (Mt 26,6; Mk 14,3). Nem vsz., hogy azonos a – **7.** ~nal, a farizeussal, akinek házában egy rosszhírű nő megkenete illatos olajjal Jézus lábát (Lk 7,36–50: Lukács saját anyaga, az összefüggés Galileára utal). – **8.** Cirenei Simon (→ Cirene) Alexander és Rufus apja, akit a katonák kényszerítettek, hogy vigye Jézus keresztjét (Mk 15,21). A Kidron völgyében találtak egy cirenei családi sírboltot (1941) a Kr. u. 1. sz.-ból. Egy osszuáriumon ez a felirat olvasható gör.-ül: „(S.) Alexander, Simon fia”. – **9.** Az áruló Júdás apja (Jn 6,71; 13,2.26). – **10.** Varázsló Szamariában, aki Fülöp szavára hívó lett (ApCsel 8,9), aztán pénzen meg akarta szerezni a hatalmat az ap.-októl arra, hogy kézföltétellel a Szentlelket közvetítse, de Péter ap. határozottan elutasította (8,18–24: szimónia). A Péter apostol cselekedetei apokrif iratban központi helyet foglal el a vele folytatott vita. – **11.** Tímár Joppében, akinek házában a tenger partján Péter ap. hosszabb ideig tartózkodott (9,43; 10,6.17.32). – **12.** Niger (lat. 'a fekete') melléknevű prof. és tanító az antióchiai keresztények közösségében (13,1). Némelyek a 15,14 említette ~nal azonosítják, de ezen a ~on rendszerint Simon Pétert értik. (A 2Pét 1,1 említette ~on mindenesetre Péter ap.-t kell értenünk.)

Sinai: a Bibliában, közelebbről a J- és P-forrásban annak a hegynek a neve, amelyen Jahve megjelent Mózesnek és megkötötte az ott egybegyűlt néppel a → szövetséget (az E-forrás, ill. a MTörv → Hórebnek nevezi ezt a hegyet, másutt egyszerűen a hegy, ill. az → Isten hegye). –

I. Az elnevezést gyakran a héb. seneh → csipkebokor, → akácfa szóra vezetik vissza, ezért a Kiv 3,1–12 szerzője (Jahve megjelent Mózesnek egy csipkebokorban) ezzel a szóval élt. Helyesebb azonban a ~t úgy értelmezni, hogy eredetileg jelző volt, amely az ottani Isten hegyén dívó Szín-kultuszra utalt; → hold. – II. Fekvése. A keresztény hagyomány a ~-félszigeten keresi, de abban megoszlanak a vélemények, hogy vajon a Dzsebel Szirbalra (2070 m) v. a Dzsebel Muszára (2285 m) kell-e gondolni, a félsziget DNy-i részén húzódó hegytömb két csúcsa közül. A Biblia adatai – bár nem következetesek – nem mutatnak arra, hogy a Hórebet el kell különíteni a ~tól, és a Hórebet a félszigetre helyezni, a „történelmi” ~t viszont valahol máshol (nem a félszigeten!) keresni, pl. Midiánban (von Gall, Wellhausen, Meyer, Gressmann, Phythian-Adams, Koenig, Eissfeldt, Gese), Kádes (Kittel) v. Petra (Nielsen) közelében. A 19. f. leírta → teofánia vulkánra utaló elemei nem teszik okvetlenül szükségessé – ahogy a Midián-tézis némely képviselői fölteszik – egy vulkanikus hegy közelségét. Másfelől az is tény, hogy Egyiptom felől nehéz a hegy fekvését meghatározni (3,18; 5,3: háromnapos járásra; 15,22 kk.; vö. Szám 33,5–15: az állomások Mara, Elim, Szin pusztája, Refidim, ~); ugyanígy az is, hogy a MTörv 33,2; Bír 5,4 kk.; Hab 3,3 régi szövegeiben Jahve útja a ~tól az → Arabától K-re eső területen vezet, és hogy az állomásoknak a Szám 33 tartalmazta jegyzékében Ecjon-Geber (33,35 kk.) a ~ és Kádes közé esik. Egyébként e jegyzék irodalomkritikai és topográfiai szempontból sokkal bonyolultabb kérdést vet fel, semmint hogy biztos megoldását várhatnánk. Azt a hagyományt, amely szerint a félsziget D-i részéről van szó, a 4. sz.-tól támadják. Abból, hogy Illés útja az Isten hegyéig, a Hórebig 40 napig tartott (1Kir 19,8), a ~ fekvésére – a tört. irodalmi műfaját szem előtt tartva – semmiféle következtetést nem vonhatunk le. – III. A ~val kapcsolatos feliratok. A félsziget természeti kincsei (réz, malachit, türkisz) már korán fölkeltették Egyiptom uralkodóinak érdeklődését. Ennek számos nyoma maradt, egyebek közt azokban a feliratokban, amelyeket Flinders Petrie fedezett föl (1905). Az egyiptomi hieroglifás feliratokat Gardiner/Peet/Černý tette közzé; más feliratok ma protoalfabetikusnak nevezett írásban (→ ábécé) maradtak ránk; ezekkel rokon leletek Palesztinában is kerültek felszínre, amelyek a Kr. e. 19/18. sz.-ból származhatnak és szemita (kánaáni) bányászokat említenek. Ezeket a régi feliratokat H. Grimme vizsgálta. A Harvard egyetem és a washingtoni egyetem egy expedíciója 14 újabb feliratot talált; 1935: újabb expedíció indult. Legújabban G. Gerster egy további négysoros felírra bukkant. Eddig összesen 26 felirat ismeretes. W. F. Albright úgy véli, hogy a Kr. e. 15. sz.-ból lehet őket eredeztetni; az írás kánaáni alfabetikus írás; a feliratokban megőrződött nyelv vulgáris kánaáni nyelv; a feliratok szemita bányászok fogadalmi szövegei lehetnek. (Lásd a VII. színes képet.)

VII. Az „Ég kapuja“ a Dzsebel-Musza csúcán. Kb. 3000 lépcső vezet fel hozzá

Sineár: a Biblia kései szövegeiben Babilónia neve (Dán 1,2; Ter 10,10; 11,2; 14,1.9; Józs 7,21; Iz 11,11; Zak 5,11. Dán kivételével vsz. Mezopotámiát jelenti). Az ékírásos emlékekből kimutatható egy ilyen nevű vidék.

Sion (héb. Szijjon, gör. Szión): Jeruzsálem DK-i dombjának etimológiailag megnyugtatóan nem tisztázott Izr. előtti neve, amely talán a →Gichon forrásának védelmére szolgáló erőd lejárata is kiterjedt az → Ofel alatt, amelyet Dávid meghódított (2Sám 5,7; 1Krón 11,5) és elnevezett Dávid városának. A tört.-i művekben ritkán találkozunk az elnevezéssel (az említettek kivül csak: 1Kir 8,1; 2Krón 5,2); de a próf.-k írásaiban (Ez, Oz, Jón, Nah, Hab, Ag, Mal kivételével) és az énekekben (Zsolt, Siral) 150-szer előfordul, de természetesen nem egészen eredeti értelmében, hanem a Templom-hegyre és Isten lakóhelyére (Sion hegye: 19-szer), valamint egész Jeruzsálemre mint Jahve (= az Úr) városára (Iz 60,14), ill. az Isten városára (Zsolt 48,2 kk.) vonatkoztatva – ide tartanak a zarándokok (Jer 31,6) és énekek szólnak róla (Zsolt 137,3). A 87,2 ~ kapuit dicséri. Jeruzsálem lakossága megszemélyesítve Sion leánya (23-szor) v. olykor Sion szűz leánya (2Kir 19,21; Siral 2,13); de Izr. (Iz 46,13),

Júda (Jer 14,19), Júda városai (Zsolt 69,36; Siral 5,11) és Júda törzse (Zsolt 78,68) is szerepelnek együtt ~nal, és így fogódzoul szolgálnak annak pontosabb meghatározásához, hogy voltaképpen mit is kell ~on értenünk. Miután az eredeti topográfiai értelem háttérbe szorult, a ~ név a fogság idején és a fogság utáni időben elsősorban Jeruzsálemet jelenti, mégpedig a végső időknek, az üdvösség idejének városaként, amelyről Jahve nem feledkezik meg megaláztatásában (Iz 49,14 kk.), ahol Jahve v. neve újra lakni fog (18,7; Jo 4,17; Zak 2,14; 8,3), ahonnan majd uralkodik és ahova a népek elzarándokolnak (Iz 2,3 kk.; Mik 4,1 kk.). – Az ÚSz-ben ~ csak alárendelt szerepet játszik: csupán néhányszor (5–7-szer) szerepel ÓSz-ből vett idézetekben (Mt 21,5; Jn 12,15; Róm 9,33; 11,26; 1Pét 2,6). Zsid 12,22: a keresztények – a Jézus véréen szerzett új szövetség részeseiként (vö. 12,24) – már elérték hegyét (párhuzamban a mennyei Jeruzsálemmel, az élő Isten városával). Jel 14,1: ~ hegye az a hely, ahol a 144 000 megjelölt körülveszi a Bárányt. Később a ~ – bár megtartotta vallási színezetét – ismét topográfiai fogalomná vált. Már Josephus Flavius úgy vélte, hogy Dávid erődöt emelt Jeruzsálem Ny-i dombján (ZsidHáb 5,4,1), tehát ezt tekintette az eredeti ~nak. Ez a helyhez kötés annál érthetőbb, mivel Kr. u. 70 után a DK-i domb pusztasággá vált, viszont a Ny-i dombon Heródes palotája fennmaradt: a Legio Fretensis laktanyája lett. A keresztények átvették ezt a hagyományt, és a DNY-i dombot nevezték ~nak, ahol megbízható hagyomány szerint az őskeresztény egyh. központja volt (→ cenaculum), és Iz 2,3 beteljesedését („a Sionról jön a törvény”) látták benne. A 350 k. épült pompás bazilikának Sancta Sion lett a neve. Csak a 19. sz.-i ásatások során bizonyosodott be, hogy a keresztény ~ nem lehet azonos a Dávidéval. Ennek ellenére: míg a panaszfal nem vált a zsidók számára hozzáférhetővé, ez a ~ (Dávid sírja) volt a fő zarándokhelyük.

sír: a halottak nyugvóhelye. I. A ~ok helye. A) A halottak eltemetését (→ temetkezés) először a középső pattintott kőkorszakból (paleolitikum) lehet kimutatni. Az ez időből feltárt ~okat barlangokban v. a barlangok közelében találták, ahol az emberek laktak. Később a ~ok a lakóhelyen kívülre kerültek (nekropolisz). A legrégebb ismert nekropoliszok a kőzkorból (kalkolitikum) származnak. A bronzkorból és a vaskorból számos nekropoliszt tártak föl Jerikóban, Megiddóban, Gézerben, az Olajfák hegyén stb. – B) Az a szokás, hogy a település közelében természetes → barlangot használtak fel temetkezőhelyül, a Bibliából is kimutatható. Ábrahám megvásárolt egy darab földet Machpelában, Mamrétól K-re, ahol volt egy barlang, s ide temették Sárát és Ábrahámot (Ter 23,19; 25,10; a P szerint Izsákot és Rebekát, Jákobot és Leát is: 49,29–32; 50,13). Az 50,5; 47,30 szerint Jákob is készített magának ~boltot, vsz. Szichem közelében azon a darab földön, amelyet megvásárolt (33,19; lehetséges azonban, hogy rontott szöveggel állunk szemben: az 1. személyű birtokos személyrag 3. személyű helyébe került). Fiát, Józsefet is ide temették (Józs 24,32). Józsuét „saját örökösze földjén” temették el Timnat-Szerachban (24,30), Sámuel városában, Rómában (1Sám 25,1; 28,3), Joábot a földjén, a pusztában (1Kir 2,34), Manasszét a kertjében, Uza kertjében (2Kir 21,18; 2Krón 33,20: a házában); vö. Arimateai József ~boltjával, amely szintén kertben készült, Jeruzsálem falain kívül (Mt 27,60; Mk 15,46; Lk 23,53; Jn 19,41). – A településen belüli ~ok a bronzkorban és a korai, ill. középső vaskorban még gyakoriak, így kerültek felszínre Gézerben, Megiddóban, főképpen pedig Jeruzsálemben (Dávid családjának nekropolisza). Jerikó neolitikus korában a halottakat a lakás padlózata alá temették. A fogság után – minden bizonnyal a tisztasági előírásoknak köszönhetően – egyre inkább háttérbe szorult a halottaknak a város falain belüli temetése. – A sziklába vágott ~ költséges volt, így csak a jómódúak engedhették meg maguknak; a szikla~ok családi temetkezőhelyül szolgáltak; a csontokat egy idő után a ~ egy elkülönített részébe, később pedig → osszuáriumba gyűjtötték. Az egyszerű embereket a köznép temetőjébe vitték (vö. Jer 26,23); Jeruzsálemben a Kidron völgyében lehettek „a köznép sírhelyei” (2Kir 23,6); ezen föltehetően tömeg~t kell értenünk. Egy írással ellátott zárókő (Kr. e. 1. sz.) → Azarja király, csontjainak áthelyezésére enged következtetni. – II. A ~ formái. A) A talaj adottságait kihasználva gyakran természetes, ill.

olykor mesterségesen kiszélesített barlangba temetkeztek. A bejárat, a lezárás és az elrendezés szerint különféle ~ típusok különböztethetők meg. – 1. A kőrézkortól a késői bronzkorig föld alatti v. hegyoldalon talált barlangokat használták ~nak. A bejáratot (a tetején v. az oldalfalnál) kővel v. homokkal eltorlaszolták. – 2. A középső, de főleg a késői bronzkorból emberkéz alkotta akna~ok kerültek felszínre. Egy meglehetősen szűk, de nemegyszer 3 m-nél is mélyebb függőleges aknát fúrtak; az akna alján oldalról nyílt a bejárat a ~kamrákba, amelyek az akna aljával egy szinten voltak. A bejáratot egy nagy kővel torlaszolták el, az aknát teleszórták kővel és földdel. Megiddóban 3 ilyen ~t tártak föl ugyanabból a korból. A Negeben található nekropoliszokban az aknát durván kiképzett, meredek lépcső helyettesíti, amely 2 párhuzamosan kialakított ~kamrához vezet. W. M. Flinders Petrie ezeket a ~okat „hiksosz sírok”-nak nevezte el. De ez az elnevezés inkább illene egy másik típusra, amely csak a középső bronzkor 2. feléből mutatható ki, és egy központi függőleges aknából áll, amelynek falaiba ún. loculusokat vájtak, s ezekbe egy v. néha 2 holttestet helyeztek. – 3. A Negeben a késői bronzkorból (a tengeri népek hatására?) került felszínre az ún. padka~: a ~kamra középső részét kimélyítették, és így a falaknál padkák keletkeztek, ezekre helyezték a holttesteket. Bejáratul egy nyitott lépcső szolgált, ez vezetett le a föld alatti nyíláshoz, amelyet egy kő torlaszolt el; más ~oknak ezzel szemben a föld fölött volt a bejáratuk a barlang oldalfalában. – 4. A korai és a középső vaskori ~okat illető ismereteink meglehetősen hézagosak. A sziklába vágott ~ok rendszerint egy központi helységből állnak, amelyből kisebb, de nehéz kővel eltorlaszolt nyílások vezettek körös-körül a ~kamrákba; a ~kamrákban gyakran kőpadokra helyezték a holttestet; nemegyszer a ~kamra aljába lyukakat is fúrtak, s ide tették a csontmaradványokat, amikor újabb holttest számára fel kellett szabadítani a padkán a helyet. Ezeknek a ~kamráknak előterük is volt. – 5. A gör.-róm. időben ezt a típust tökéletesítették. A bejáratot nagyszabású homlokzattá képezték ki; az előtér és a ~kamrák négyzet, ill. téglalap alakúak; a padokat, ahova a holttesteket helyezték, gyakran kőpárnával is ellátták. A Kr. e. 2. sz.-tól Palesztinában az ún. tárna~ok is kimutathatók: a falra merőleges mély fülkék a sziklába vágva, amelyeket gyakran feliratos kővel torlaszoltak el. A róm. korban gyakran boltozatos fülkét véstek a falba a halottaknak nyugvóhelyül (arcosolium). Jeruzsálemben Jázon ~ja az újabb kutatások tükrében azt tanúsítja, hogy a hellén korban alexandriai hatás is érvényesült Palesztinában (lépcsős feljárat, 3 udvar és egy porticus, rajzok a falon: hajók, graffitók: a hétágú gyertyatartó igen korai ábrázolásai, arám halottsiratás). → szent sír. – B) Már nagyon korán temetkeztek egyszerűen a földbe is. Palesztina legrégebb általunk ismert ~jai a Karmelen található; az oldalfalakat vsz. beborították kővel, és a ~t nagy lapos kövekkel fedték be (egyiptomi hatás?). A szegényebbek még a hellén és a róm. korban is ilyen módon temették halottaikat. Kumránban a településtől K-re eső kb. 1000 ~ 3 csoportot alkot; a ~ok csaknem kivétel nélkül É–D-i tájolásúak, és egy hosszúkás kőhalom teszi őket fölismerhetővé. Az 1,2–2 m mély aknák alján kialakítottak egy rendszerint K felé eső loculust, és a temetés után kövekkel v. téglákkal elzárták az akna felé. Szembeötlő, hogy Kumránban az egyébként szokásos ~mellékleteknek szinte semmi nyomát nem találjuk. – C) A korszokban temetés Palesztinában meglehetősen ritka lehetett (leginkább kisgyerekeket temettek így). A leletek főleg a középső bronzkorból valók. A korszókat a ház fala mellett v. magában a falban helyezték el, de barlangokból is kerültek elő leletek, sőt az egyfajta temetőt alkotó csoportos elhelyezésre is van példa. – III. A ~emlékek Izr. fiai körében a legrégebb időkben ritkaságszámba mehettek. Csak Jákobról olvasható (Ter 35,20), hogy emlékkövet emelt Ráchel ~ja fölé. A Hacorban talált emlékkövek (→ kőoszlop) a halotti kultusszal függhetnek össze. A Jób 3,14 adata nagyon bizonytalan. Az Absalom fölé rakott nagy kőhalomnak más szerepe volt (2Sám 18,17): a jeruzsálemi ~ fölirat → átokkal fenyegeti azt, aki a ~t – kincset keresve – feldúlja. Csak a gör. korszakban találunk építmény jellegű ~emlékekkel (1Mak 13,27: „Simon atyja és testvérei sírján síremléket emelt, olyan magasat, hogy messziről látszott...”). A róm. korban némely ~ előcsarnokát oszlopokkal és frízekkel

díszítették; valami hasonlóra utal Mt 23,29 is. Heródes Dávidnak és Salamonnak oszlopokat emelt ~emlékül (ZsidTört 16,7,1). – Az ÚSz korában szokás volt az – egyébként fölismerhetetlen – ~okat tavasszal (a Talmud szerint márc.-ban) bemeszlni (Mt 23,27), nehogy rálépjenek és így kultikus szempontból tisztátalanná váljanak.

Sirák fia könyve, Sir: deuterokanonikus ósz-i bölcsességi könyv. A protestáns kánonból kihagyták. – I. Elnevezése. A héb. cím vsz. 'Jézusnak, Sirák fiának bölcs mondásai' volt; a rabbiknál 'Ben Sira könyve (mondásai)' lett. A Sir 50,27 és 51,30 tartalmazta aláírás szerint pontosabban így kellene a címének hangzania: 'Jézusnak, Sirák fia Eleázár fiának könyve'. A gör. cím egyebek közt így hangzik: 'Jézusnak, Sirák fiának bölcsessége' v. rövidebben: 'Sirák bölcsessége'. Olykor összetévesztették az ÓSz 2 más kv.-ével: Péld, Bölcs, v. Salamon művének tekintették. A lat.-ul beszélő keresztények körében felhasználták a katekumenek tanítására (Rufinus, † 410), így Ecclesiasticus, 'egyházi könyv' lett; így szerepel a Vg-ban is. Az Ecclesiasticus elnevezés már Cipriánál († 258) megtalálható, de nem ő volt az első, aki alkalmazta. Lehetséges, hogy ~t az Ecclesiastes, a Préd párjának tekintették, s mint azt, Salamontól valónak tartották, azért adtak hasonló nevet (Ecclesiasticus) neki. – II. Keletkezése. A ~ maga tájékoztat a héb. eredeti szerzőjéről, keletkezésének idejéről, sőt a gör. fordításról is: a gör. fordítás előszava szerint (a gör. fordítást nem ismeri el minden exegéta kanonikusnak!) az eredeti szöveg héb. nyelven keletkezett, és az aláírás (Sir 50,27; 51,30) szerint Sirák fia, Eleázár fiának, Jézusnak, ill. Sirák fiának (Jézus Siráknak) a műve. Az Egyiptomban élő, gör.-ül beszélő zsidóknak készült gör. fordítás ennek unokájától származik, aki Kr. e. 132: Euergetész (VII. Ptolemaiosz) uralkodása idején érkezett Egyiptomba. Amikor kivándorolt, még fiatal lehetett, de sok országot bejárt (Sir 34,9–13; 39,4), művelt nagyapja, aki a bölcsességet a törv.-hez híven tanította, biztos, hogy idősebb korában foglalta írásba tanítását. Följegyzéseiből kirajzolódik az „önarckép”-e (24,30–34; 33,16 kk.; 39,1–11; 51). Főleg a megpróbáltatásban tanúsítandó állhatatosságra intése, a pogány ellenség vesztéért mondott imája (36,1–22), valamint a főpapi méltóság válságának vázolása (45,25 kk.; 50,1.23 kk.) arra engednek következtetni, hogy a IV. Antiokhosz Epiphánész uralma (Kr. e. 175–164) idejére eső zavargások már a küszöbön álltak, de még nem törtek ki. A szerzőnek még élénken emlékezetében élt Oniász fiának, Simon főpaprak a működése (50,1–24). II. Simonról lehet szó, aki a Kr. e. 2. sz. elején volt főpap (ZsidTört 12,4,10). Így a ~ héb. eredetije keletkezésének idejeként a Kr. e. 180–171 közé eső évtized jöhet számításba; a gör. fordítás viszont ennek megfelelően valamivel Kr. e. 132 után keletkezhetett. – III. Szövege. Az eredeti héb. szöveg a Szt. Jeromos utáni időben – legalábbis a kereszténység számára – elveszett, úgyhogy nem teljesen megbízható szír és gör. fordításokra és ezek változataira kellett támaszkodni. Szt. Jeromos az előszóban Salamon kv.-ei közé sorolja; neki még volt kezében a héb. szöveg. Csak a 19–20. sz.-ban (1896–1900, 1930, 1956, 1964) találtak nagyobb töredékeket a héb. szövegből, különféle korokból. Kairó óvárosában, az Ezra-zsinagóga → genizájából (1896-tól) a ~ héb. szövegének 3 kézirata került felszínre; ezek az eredeti héb. szövegnek kb. 3/5 részét (lényegében 3–16 és 30–51) hozzáférhetővé tették. A J. Marcus által 1931-ben közzétett lap (32,16–34,1) a versek helyes sorrendjét tükrözi, amely a gör. kéziratokban összezavarodott. Kumránban a 2. sz. barlangból a ~ két kéziratának kerültek elő töredékei. Y. Yadin további töredéket tett közzé. Ezekre → Maszadában, az egyik kazamatában 1964-ben bukkantak rá. Azért is jelentősek, mert igazolják a kairói genizából való töredékek régiségét. A gör. fordító meglepően sok részletet félreértett v. szándékosan görögösített. Szt. Jeromos a ~t nem fordította le, a Vg-ba egy régi lat. fordítás került bele. A héb.-ből készült szír fordítás – bár a LXX hatása alatt áll – segítséget nyújt az alapszöveg rekonstruálásához. Akár a LXX, akár a Vg egyedüli lefordítása félrevezető volna. – IV. Tartalma. A kv. a bölcsességi irodalomba tartozik, és tartalmát, mint a többi e műfajba sorolható műét, nem lehet pontosan körülírni. A témák gyakran ismétlődnek, de a gyűjteményben nem lehet általános rendező elvet fölfedezni. Az nem tartozik a ritkaságok

közé, hogy tárgyilag összetartozó részek össze vannak kapcsolva, ezért meg szokták a 2 részt különböztetni. – 1. Az 1. rész (1,1–42,14) intelmek és bölcs mondások gyűjteménye, amelyeknek a bölcsesség, vagyis az igaz vallásosságból fakadó életfelfogás és a jó erkölcs a tárgyuk. E részben a ~ nagymértékben hasonlít a Péld-re. Olykor a különféle korosztályoknak v. ilyen v. olyan foglalkozású, ill. rangú személyeknek szóló mondások egészen más műfajú részekkel – hálaének, ima, himnusz, a bölcsességre, annak eredetére, mivoltára v. szerepére vonatkozó tanítások – váltakoznak (1; 4,11–19; 6,18–37; 14,20–15,10; 24,1–22 = himnusz a megszemélyesített bölcsességről). 38,24–39,11: a szerző az eszményi írástudó képét állítja elének, akinek szellemi munkája messze fölülmúlja a kézművesekét. – 2. A 2. rész (42,15–51,30) először is egy himnuszt tartalmaz a teremtésben megnyilatkozó bölcsességről (42,15–43,33), ezt „Az atyák dicsérete” követi. Ez költői visszatekintés Izr. nagy fiaira, akik a tört. folyamán tanúságot tettek bölcsességükről (44,1–50,26), amihez csatlakozik egy Befejezés (50,27 kk.), valamint egy Függelék (51,1–12: Sirák fiának hálaéneke; 51,13–30: a bölcsesség ajánlása alfabetikus akrosztichon [→ ábécé-ének] formájában; a versek ritmikus kétsorosakból tevődnek össze, hosszúságuk eltérő, így nem nyújtanak biztos fogódzókat a szövegkritikának). – Leggyakrabban kétsoros emlékeztető versekkel találkozunk, de ezek elég gyakran kibővülnek strófaszerűen egy-egy kérdés kifejtéséivé. A Sir bölcsessége nemcsak Istentől kapott, vallási színezetű emberi tulajdonság, hanem olykor magának az istenségnek is tulajdonsága, ill. tulajdona. Így a bölcsesség pl. a teremtéskor és az emberek között önállóan is megjelenik. Az isteni bölcsességnek ez a megszemélyesítése a legvilágosabban Sir 24-ben figyelhető meg, ahol azt mutatja be a szerző, hogyan nyilatkozik meg Izr. tört.-ében és Isten népének adott → kinyilatkoztatásában. Ez a hiposztázis már az ÚSz-re, az örök isteni → szó (→ Logosz) kinyilatkoztatására készít elő. – A ~ szerzője ismeri a gör. filozófiát, de csak saját világszemlélete elmélyítésére használja föl. A puszta életbölcsesség és a hasznossági elven alapuló erkölcs kevésbé érvényesül művében, mint a Péld v. a Préd esetében; főleg a vallás-erkölcsi magatartás áll a központban: önfegyelem, tisztaság, mértékletesség, segítőkészség, jótékonyság, áldozat, ima. – Jézus Ben Sira elsősorban a fiatalságnak és a szellemi vezetőknek akart egy bölcsességi művet, azaz olyan kv.-et összeállítani a Szentírás és Izr. tört.-e alapján, amelyből a mindennapi életbölcsesség elsajátítható. – Jóllehet a Talmud többször idézi Ben Sirát a Szentírás kv.-eként és a palesztinai, valamint a hellén zsidók nemcsak becsülték, hanem a 10. sz.-ig sokat használták is a kv.-et, végül mégsem került bele a zsidó → kánonba. Ennek következtében átmenetileg keresztény szerzők is kétségbe vonták, hogy szt. kv.; az Egyh. mégis elismerte kánoninak, és ezt a Trienti Zsinat ünnepélyesen meg is erősítette. Az ÚSz számos helyen utal rá, de főleg Jakab ismerhette (vö. Jak 1,19 és Sir 5,11); az egyh.-atyák írásaiban különösen sok olyan részlettel találkozunk, amelynek ~ lehetett a forrása.

Siralnak könyve, Siral: protokanonikus ósz-i prófétai könyv. – I. Elnevezése. A héb. kánonban az egyéb iratok kv.-csoportba sorolták és Echának ('siralom') nevezték. A LXX átvette a nevet, de Jeremiához kapcsolta: Thrénoi Jeremiu 'Jeremiás siralmi'; ugyanezt vette át a Vg: Lamentationes Jeremiae, s így szerepel a korábbi nemzeti fordításokban is. Újabban a szerző személyében támadt bizonytalanság miatt ~ a neve. – II. Keletkezése. A zsidó és keresztény hagyomány – föltehetően a 2Krn 35,24–25 alapján – sokáig Jeremiás próf.-t tekintette a ~ szerzőjének. Ez a hagyomány már abban a szövegben is ott élhetett, amelyet a LXX készítői alapul vettek, mert az a cím, amelyen a ~ a LXX-ban szerepel, egyértelműen tanúsítja, hogy héb.-ből fordították. Az egészen biztos, hogy a ~ az események hatására keletkezett, de hogy Jeremiástól származik, az kérdéses. A benne foglalt gondolatok olykor idegenek Jeremiástól (vö. Jer 37,7 és Siral 4,17); Cidkija királyról Jeremiás másképpen vélekedett (vö. Jer 37,17 kk.; 38,22 és Siral 4,20); a 2,9; 5,7 és az ezekhez hasonló helyek szintén nem erősítik a Jeremiás szerzőségét. Az is kérdéses, vajon az összes ének ugyanattól a szerzőtől való-e. Irodalmi megfontolásból az 1. és 5. éneket más költőnek szokták

tulajdonítani. Annyi bizonyos, hogy a gyűjteménynek mai formájában Kr. e. 516 (a Templom újjáépítése) előtt kellett keletkeznie; lehetséges, hogy azért gyűjtötték össze az énekeket, hogy amikor Jeruzsálem pusztulására emlékeznek (Zak 7), legyen szövegük; egy sumer siratóéneket is ismerünk Úr város pusztulásáról. – III. Tartalma. A ~ 5 énekből álló gyűjtemény. Az 1–4. ének az irodalmi gyászdal mértékében van írva; az 5. ének népi siratóének. Az 1–4. ének akrosztichont (→ ábécé-ének) ad ki; az 5. ének nem alfabetikus, de annyi sora van, ahány betűből a héb. ábécé áll. Szembeötlő a 2., 3. és 4. énekben, hogy az alfabetikus sor egy esetben eltér a szokásostól. Az 1. énekben a költő (1,1–11.17; 9c és 11b: ima) és a megszemélyesített város (1,12–16.18–22) Jeruzsálem magára hagyatottságát és pusztulását (Kr. e. 587) siratja; ez is, az is elismeri Izr. népének bűnét. A 2. énekben a szerző amiatt panaszkodik, hogy Jahve büntető ítélete utolérte Jeruzsálemet, és bűnbánatra szólítja fel a várost (2,1–19); 2,20–22: a város irgalomért könyörög. A 3. énekben a költő saját sorsát vonatkoztatja Jeruzsálemre, és a maga számára is kéri az irgalmat. A 4. énekben a szerző ismét a Jahvétól igazságosan büntetett várost siratja: magára hagyták, lerombolták; az utolsó sorok (4,21 kk.) fenyegetést tartalmaznak: Edom meg fog bűnhődni magatartásáért (Kr. e. 587). Az 5. ének, amely a Vg-ban Oratio Jeremiae prophetae címen szerepel, általános panasz Jahve színe előtt, és Jahve segítségének kérése.

siratás: → halottsiratás.

siratóasszonyok: A halottakat nemcsak a családtagok, a hozzátartozók v. a barátok stb. siratták el, hanem hivatásos siratók is, főleg asszonyok (Jer 9,17.20; 2Sám 1,24; Préd 12,5; Ez 32,16; Ám 5,16), akiket ezért fizettek. A földön ültek gyászba öltözve (zsák és hamu v. megszaggatott ruha), lemeztelenített keblekkel, kibontott hajjal. Az énekesek (férfiak és nők: 2Krón 35,25) → siratóénekekben gyakran fuvola kíséretével (Mt 9,23) – magasztalták a halott erényeit és siratták a halott, valamint a hátramaradottak sorsát. Láthatunk ~ at pl. a föníciai Achiram király szarkofágján, de főleg az egyiptomi sírok ábrázolásain gyakoriak. Ugaritból is kimutathatók a ~. → gyász, → halottsiratás.

168. Egyiptomi siratóasszonyok két gyermekkel. Festmény Amenmoszisz fáraó sírjából

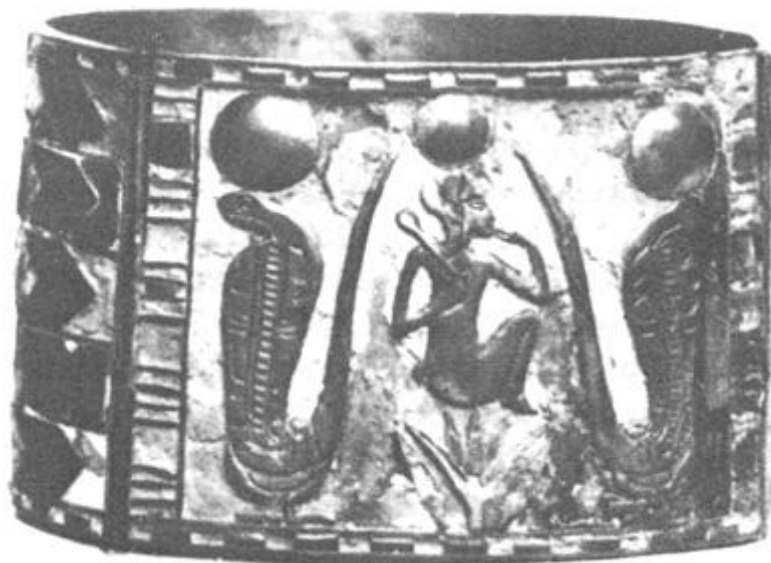
siratóének, gyászdal, sirató: Irodalmi műfajként meg szokták különböztetni az egyéni és a közösségi ~et, egy-egy személy v. az egész nép által énekelt, ill. mondott ~et. Az elsőtől főleg a Zsolt ölel fel sokat (kb. 40), továbbá Jer és Jób. Ezek témája az emberi nyomorúság, amelyet betegség, halál v. személyes ellenség (gúny, hamis vád, rágalom, üldözés) okoz. A közös elemek kb. ezek: aki imádkozik, az először Jahvét szólítja, hivatkozva – képekben és hasonlatokban – Isten jóságára és szabadító hatalmára. Magát gyakran szegénynek, nyomorultnak mondja az imádkozó, és néhány szóval utal adott szorongatott helyzetére. A fő részben a régi és jelenlegi bajok – nemegyszer túlzásba vitt – bemutatása következik, amihez a miért? és meddig? kérdése csatlakozik. Ezután az imádkozó Jahve irgalmát, segítségét kéri, ami gyakran párosul az ellenség megbüntetésének kérésével. Saját ártatlanságának esküvel erősítése helyett állhat töredelmes bűnvallomás, amely a bűnbocsánat kérését is magában foglalja. Az egyéb megfontolásokhoz (pl. az emberi élet rövidege) a Jahve hűségére, ill. dicsőségére való hivatkozás kapcsolódik. Az imádkozó újra meg újra kifejezi rendíthetetlen bizalmát. Kérése meghallgatásáról annyira meg van győződve, hogy végül már hálaadásba megy át, és úgy áll Jahve színe előtt, mint aki hálaáldozatot mutat be. Jer-ben némely ~ Jahve válaszával zárul. – A közösség, a nép ~ei (Zsolt, Iz, Jer, Siral, Oz stb.) hasonló fölépítésűek, de a bevezető rész gyakran himnuszá bővül, a fő részben viszont azokra a nagy tettekre emlékezik a nép, amelyeket javára Jahve a múltban végbevitt. A nép ~e azokhoz a szt. helyekhez kötődik, ahol a bajba jutott nép a bőjt és bűnbánat tartására rendelt napokon összegyűlt. Eredetileg az egyéni ~nek is lehetett helye a kultuszban, de biztos, hogy ezek nagy részét hívó emberek személyes megnyilatkozásainak kell tekintenünk, és így a kultuszra utaló fordulatok is csak jelképesek lehetnek.

sírkő: → sír.

sírmelléklet: → halottakról való gondoskodás.

sisak: A harcban – szúrófegyver ellen – kevésbé volt fontos, mint a → pajzs; eredetileg bőrből készült, később fémből (1Sám 17,5.38; 2Krón 26,14). A Lachis ostromát ábrázoló reliefen az izr. harcosok asszír mintára hegyzöld ~ot viselnek, amelyet fülvédővel is elláttak. Az ún. filiszteus toll~ valójában nem ~, hanem magasan felkötött haj. Jahve „a szabadítás sisakját” teszi fejére (Iz 59,17); erre utalás az Ef 6,17 („tegyétek föl az üdvösség sisakját”) és 1Tesz 5,8 („öltsetek fel ... sisak gyanánt az üdvösség reményét”).

Sisák: I. Sesonknak, → Egyiptom királyának héb. neve. Líbiából származott. Ő volt a 22. dinasztia megalapítója, amely Pi-Beszetben (Bubasztiszban) székelte, Kr. e. 945–924: uralkodott. Hozzá menekült Jerobeám (1Kir 11,40; 2Krón 10,2). Palesztinai hadjárata során legyőzte Rechabeámot (1Kir 14,25–28; 2Krón 12,2–9). A karnaki nagy Ámon-templom D-i falán egy reliefen az ún. palesztinai lista 165 olyan várost tartalmaz, amelyet I. Sesonk meghódított. Erőskezű uralmának az egyiptomi fáraók hagyományos palesztinai politikájához való visszatérés volt az egyik fő jellemzője. I. Pszuszennész (→ Szoán) sírjában megtalálták egy Sesonknak a szarkofágját, de nem lehet biztosan megállapítani, melyikét.

169. Két karkötő, rajtuk a lótuuszvirágból születő Harpokratesz isten. I. Sisák fáraó csináltatta a fiának, aki kirabolta Jeruzsálemet (1KIR 14,25). Kr. e. 940 körül. 7 cm magas

sistrum: → hangszerek.

Sittim (héb. hassittim, 'az akácok'): helynév. – **1.** ~, másképpen Abel-Hassittim ('akácliget') Moáb síkságán; Izr. fiainak utolsó táborhelye a Jordánon való átkelés előtt (Szám 25,1; Józs 2,1; 3,1; Mik 6,5). Fekvése vita tárgya. Számba jöhet pl. Tell-el-Kefren a Jordán völgye K-i szélén, Jerikóval szemben, továbbá Tell-Hammam. – **2.** Jo 4,18: Akácok völgye, amelyet az Úr házában fakadó forrás fog majd öntözni; a nevet a mai Vádi esz-Szant örzi, amelynek azonban Ny felé folyik le a vize. Ez 47 hasonló elképzelésen alapszik; kézenfekvő tehát, hogy Joelnél is a → Kidron völgyét értsük az egyébként nem adatolható Szahal hassittimen.

Sitz im Leben (német, 'élethelyzet'): egy irodalmi mű keletkezési körülményeire vonatkozó szakkifejezés.

sivatag: → puszta.

skandalum: → botrány.

skarabeusz: → szkarabeusz.

skarlát: állati eredetű vörös festék. A pajzstetű testének és petéinek porrá őrlésével állították elő. A festékről a név a vörös fonalra és szövetre is átkerült (Kiv 25,4; Lev 14,4; Szám 19,6; Józs 2,18; vö. Zsid 9,19; 2Sám 1,24; 2Krón 3,14). A → bíborhoz hasonlóan ~tal is csak fényűző ruhaanyagot festettek, ezért a prof.-i beszédekben a bujaság szimbóluma (Iz 1,18; Jel 17,4–6; 18,16).

skizma: → szakadás.

skorpió: Palesztinában a ~ gyakori, elsősorban a kősvivatagokban (MTörv 8,15); így érthető a Skorpió-magaslat, Skorpiók sziklaja = Akrabbim magaslata elnevezés (Szám 34,4; Józs 15,3; Bír 1,36). A ~ veszedelmes állat (Ez 2,6; Sir 26,7; Lk 11,11 kk.: a kígyó mellett; vö. 10,19), csípése (vö. Jel 9,10: fullánk!) fájdalmas (9,5), nemegyszer halálos (Sir 39,30). A ~ olykor olyan ostorra utal, amelyen kampók vannak (1Kir 12,11.14; 2Krón 10,11.14).

só: 1. Előfordulása és ~kereskedelem. A Bibliában előforduló Sóváros (→ Kumrán), Sós-tenger (→ Holt-tenger), Só-völgy (2Sám 8,13; 2Kir 14,7; 1Krón 18,12; 2Krón 25,11; Zsolt 60,2) arra mutat, hogy Palesztinában ősidők óta találtak ~t és kereskedtek vele. Dzsebel-Usdumnál (→ Szodoma) az 50 m vastag rétegben és bizarr alakzatokban (Ter 19,26, → Lót) található kő~t (vö. Sir 22,15) úgy törték; a part sekély vizéből párolták. A Holt-tenger közvetlen környékét a ~ úgy lepi be, mint a zúzmarra és veszélyezteti az életet (Jób 39,6; Zsolt 107,34; Jer 17,6), ezért a ~ átok, és a kietlen pusztaságot, a pusztulást jelképezi (MTörv 29,22; Sir 39,23; Szof 2,9; talán ezért szórtak a feldúlt, lerombolt városra ~t: Bír 9,45); az üdvösség idejének látomásában szintén az élet és a termékenység ellentétéként jelenik meg (Ez 47,8–12). A Szeleukidák átmenetileg lemondtak a zsidók javára a ~adóról (1Mak 10,29; 11,35). Ugyanebben az időben kerülhetett Jeruzsálem piacára a ~ Osztracinéből. → Magdala gör. neve (Tarichea) azt tanúsítja, hogy a Genezáreti-tónál voltak halsózók. – 2. Felhasználása. Ami ízetlen, azt a ~ megízesíti (Jób 6,6), és egyike azoknak a dolgoknak, amelyek a legfontosabbak az ember életében (Sir 39,26). ~t v. kenyeret (amely mindig tartalmaz ~t) enni valakivel, a közösség, sőt a kölcsönösen kötelező barátság jele (vö. Ezd 4,4: „Mivel a királyi udvar sóját esszük, nem tartjuk tisztességes dolognak, hogy elnézzük a király kárát”). Innen érthető a sószövetség kifejezés is (Lev 2,13), a ~szövetség fogalma (2Krón 13,5; Jub 21,11) és az együtt eszik (= sóval etet ApCsel 1,4) szintén. Az újszülöttet ~val (~s

vízzel) dörzsölték be (Ez 16,4); ezt a Biblián kívül már források is tanúsítják: Elizeus eljárása teljesen egyedi (2Kir 2,19 kk.). Különleges szerep jutott a ~nak a kultuszban: minden áldozathoz hozzá tartozott a ~ (Lev 2,13; Ez 43,24: égőáldozat; Mk 9,49); az illatáldozathoz (Kiv 30,35) hozzá vegyítették (vö. a róm.-aknál: mola salsa). A perzsák példájára (Ezd 6,9; 7,22) III. Antiokhosz is nagy mennyiségű ~t (375 véka) adott (ZsidTört 12,138–144) a jeruzsálemi kultusz céljára, az államkassza terhére. A Templom belső előudvarában volt egy kamra, ahol a ~t tárolták, egy másik helyiségben pedig az állatbőröket sózták be. Rabbínista források szerint kultikus célokra csak szodomai ~t szabadott használni, amely erős volt és ártalmas (pl. a szemre), úgyhogy féltek tőle. – 3. Az „ízetlen” ~t (Mt 5,13) nehéz megmagyarázni. Értelmezhető úgy, hogy Jézus tisztában volt vele: képtelenség, hogy a ~ ízét veszítse, arra utalt tehát a kifejezéssel, hogy az Isten országáról szóló ev. elpusztíthatatlan. Csak az evangélisták foghatták föl a tanítványok („Ti vagytok...”) ítéleteként (elvetés, eltaposás). De meg kell említeni, hogy van rá eset, amikor a ~ valóban ízetlenné válhat. Az egyik: a kő~ bizonyos alkotóelemei (üledékek) lehetnek olyanok, amelyeknek nincs sós ízük. A másik: a ~lapoknak, amelyeket még a mai arabok is a sütőkemencében az égés meggyorsítására, katalizátorként használnak, néhány év alatt megváltozik a szerkezete (kristály), használhatatlanná válik, így kidobják.

sófár: → hangszerek, → kürt.

sógorházasság, levirátus: ókori örökösödési jogszokás, mely szerint az özvegyasszonyt megélhetése biztosítására a férj családjában egy férfi örökl. Az egész ókori K-en ismert szokás volt. Asszíriában, ha nem volt miből megélnie, az özvegyet az após v. a mostohafiú örökölte. A hettitáknál a ~ kötelezettsége sorrendben a még nőtlen sógorra, az apósra, a nős sógorra, ill. az elhunyt unokaöccseire hárult. Palesztina és Moáb D-i részén a beduinok körében még ma is él a ~ intézménye. De sehol másutt nem találkozunk azzal a megokolással, amelyet az ÓSz ad: ha a férj gyermektelenül halt meg, azért kell az özvegyet elvenni, hogy az elhunytnek legyenek utódai (Ter 38,8), ti. az első fiú az új házasságból az elhunyt nevét viselte, így benne, ill. általa fönmaradt a család. Így az ósz-i levirátus az örökösödési jog fölött állt; a fiúk soha nem örökölték az özvegyet (vö. 35,22; 49,4); Júda és Támár tört.-ének erkölcsi megítéléséből (38) az is kikövetkeztethető, hogy az ÓSz az após és meny közötti levirátust nem ismerte. A MTörv 25,5–10 a ~ot törv.-erőre emeli, aminek megtagadásáért az özvegy bevádolhatta sógorát a véneknél. Ha a sógor továbbra is vonakodott kötelességét megtenni, akkor az özvegy levette sógora saruját és arcába köpött, s ezzel kifejezte, hogy mostantól független; a lábat valamire rátenni birtokba vételt jelentett (vö. Ter 13,17; Józs 10,24; Zsolt 110,1 stb.), a sarut levenni viszont valamely jog v. tulajdon föladására utalt (Rut 4,7 kk.). Az az ellentét, amely a ~ kötelezettsége (MTörv 25,5–10) és a tilalom között látszik, amely szerint a férfi nem egyesülhet sógornőjével (Lev 18,16; 20,21), föloldódik, ha figyelembe vesszük: a MTörv kivételes esetre vonatkozik. A MTörv szerint csak akkor állt fönn a ~ erkölcsi kötelezettsége, ha a fivér úgy halt meg, hogy nem hagyott maga után fiút. Így a sógornővel való egyesülés csak olyankor volt tilos, ha nem ez az eset állt fönn: a fivér életében (= házasságtörés) v. ha a fivérnek maradt hátra élő fia (a vérfertőzéssel kapcsolatos törv. megtartása jegyében: Lev 18,20). A ~ még Jézus korában is szokásban volt (Mt 22,24), de mivel már bevezették a törv.-t, hogy a lányok is örökölhették apjuk birtokát (= örökrészét: Szám 27,8), csak akkor volt értelme, ha az elhunyt férjnek egyáltalán nem voltak gyermekei.

sokak: I. Az ÓSz-ben. Míg mi az egésznek nagy részét értjük a ~on (a 'mindenki'-vel ellentétben), addig Izr. fiainak szóhasználatában a rabbim egy megszámlálhatatlanul sok egyedből összetevődő tömegre, sőt mindenkire vonatkozott. Ennek a „belefogláló” szójelentésnek a próf.-k jövendöléseiben teol.-i tartalma van. Iz 2,2–4 tanúsítja: a sok nép, amely a Sion felé tart, minden népet magában foglal, tehát az üdvösség föltétlen egyetemességét hirdeti a próf. Még fontosabb szerepe van a ~nak Deutero-Izajásnál az →

Isten szolgálójáról szóló 4. énekben. Az Ebed Jahve ~at megigazulttá tesz, ~ vétkeit hordozza (52,13–53,12). Hogy itt az egyedekből álló összességről van szó, az egyfelől az aszumimmel való párhuzamból következik (53,12a), másfelől abból, hogy az összes nép gojim rabbimként jelenik meg (52,15). – A kumráni szekta szabályzatában a ~ a teljes jogú tagok összességét jelenti, akik a szekta legfontosabb ügyeiben döntöttek (vö. 1QS 6,1–7,25; CD 13,7; 14,7.12; 15,8 stb.); vsz., hogy Izajás idézett részleteire vezethető vissza az elnevezés (vö. 1QH 4,27 kk. és 1QSB 4,27, ahol a ~ tudásáról és megvilágosodásáról van szó). Hogy Kumránban a ~ (1QHab 4,2) ezen túlmenően a vezetők v. bírák külön rendjét alkották volna, az kétséges. – A LXX révén a kérdés annál bonyolultabbá vált, hogy a gör. hoi polloi legtöbbször exkluzíve használatos, de elég gyakran hordozza a szemita inkluzív jelentést is; ugyanez áll a többi zsidó-görög forrásra is (vö. Hénoch [gör.] 104,10; ZsidTört 3,112 stb.). – II. Az ÚSz-ben a polloi elsősorban inkluzív értelemben szerepel, főleg az ÓSz-hez kapcsolódó helyeken (Mt 8,11; Lk 2,34 kk.; Róm 5,16 stb.), de egyébként is érvényesül a szemiták jellegzetesen „belefoglaló” gondolkodásmódja. 5,15b: sokan meghalnak a bűn következményeként (vö. 5,12; 1Kor 15,22); Mk 6,2: Jézust sokan hallgatták, de Lk 4,22: mindenki. Mt 22,14: „Sokan vannak a meghívottak, de kevesen a választottak”; Jézus e szavai csak akkor kapják meg teljes teol.-i tartalmukat, ha inkluzíve értelmezzük őket (mindannyian). Ugyanez érvényes Mk 10,45; 14,24 (Róm 5,16; Zsid 9,28) esetében is, ahol Jézus üdvözítő művének egyetemessége áll előtérben. A „belefoglaló” értelmezésre egyfelől Iz 53 jogosít fel, másfelől Pál ap. (1Tim 2,6 és Zsid 2,9), jóllehet ismeretes a váltságul sokakért (Mk 10,45) kifejezésnek a (nyilván tanító-liturgikus célú; vö. értetek) szűkebb, „kizáró” értelmezése is (1Kor 11,24; Lk 22,19 kk.).

sólyom: G. Hölscher szerint a héb. neszen (Jób 39,26) sólymot kell érteni (→ héja). ~félék családjába tartozó vörösvércse és a toronylakó vércse valóban elő is fordult Palesztinában. A Bár 3,16–17 Hölscher szerint az idomított vadász~ra tartalmaz utalást.

sorsközösség: → szolidaritás.

sorsvetés: I. Az ÓSz-ben mindenekelőtt a zsákmány (pl. Náh 3,10) v. a halott ruhadarabjai (Zsolt 22,19) elosztásának volt a módja, de ~sel osztották fel Izr. törzsei egymás közt az Ígélet földjét is (pl. Szám 26,55), így választották ki a bűnbakot (Lev 16,8–10), így állapították meg valakinek a bűnösségét (1Sám 14,41 kk.; Jón 1,7; → jóslat). Tágabb értelemben 'sors', a héb.-ben az is, ami valakinek osztályrészül jutott (ha nem is sorsolás útján), pl. a föld, a levitáknak Jahve v. a Jahvénak bemutatott áldozat (pl. MTörv 10,9: a magyar fordításban örökség) v. az, amit Jahve ad, juttat valakinek v. a népnek (Iz 34,17), a messiási országot is beleértve (vö. Dán 12,13). A LXX-ban a gör. kléosz a héb. nahalah 'örökség' jelentését is átvette (→ örökösödési jog). – II. Az ÚSz-ben a gör. kléosz szó ugyanolyan értelmű, mint az ÓSz-ben. Jézus ruháján osztozkodva a katonák is sorsot vetettek (Mk 15,24); ~sel választották be az ap.-ok közé Mátyást is (ApCsel 1,26; vö. 1Pét 5,3). Lehet az is, ami valakinek – megint nem föltétlenül ~sel – részül jutott v. részül fog jutni (ApCsel 1,17; 26,18; Kol 1,12). Végül: az ÚSz-ben is találkozunk a fordulattal; amikor Simon pénzen akarta megvásárolni a Lélek átadásának módját (→ kézföltétel), Péter ap. így utasította vissza: „Semmi részed benne és semmi közöd hozzá” (ApCsel 8,21).

Sós-tenger: → Holt-tenger.

sör: Hogy a ~, amelyet Babilóniában és Egyiptomban ismertek, és amelyet a Misna szerint (Peszah III,1) húsvétkor tilos volt inni, a Bibliában is szerepel-e, az még mindig vita tárgya. A kérdést az dönti el, vajon a héb. sekar mint 'alkohol tartalmú ital' a ~re is kiterjed-e. K. Galling szerint a kérdésre igenlő választ lehet adni.

sötétség: A földön váltakozik a → világosság és a ~, a nappal és az éjjel (Ter 1,2–5). A ~ is

Istentől való (Zsolt 104,20), ezért nem Isten-ellenes hatalom, hanem mint a világosság, hirdetheti a Teremtő dicsőségét (Dán 3,72). Ha tehát a rettenet és a romlás jelképeként találkozunk vele, ez nem mitológiai eredetre vall; ezt természetes okokra lehet visszavezetni. Isten útjai is lehetnek sötétek, homályosak (Kiv 20,21; MTörv 4,12; 1Kir 8,12; Zsolt 18,12; Zsid 12,18). A → holtak országában ~ uralkodik (Jób 10,21 kk.; Zsolt 88,13; Tób 4,10), v. legalábbis az alvilágnak abban a részében, ahova a későbbi értelmezés szerint a gonoszok kerülnek (pl. Mt 8,12). Az égben, Istennél csak világosság van. Istennel, a világossággal szemben az Istennel nem v. nem teljes közösségben lévő ember állapota ~. Mivel az Istentől való idegenség a tudatlanság és a rosszra irányuló akarat következménye lehet, a ~ annak az embernek az állapota, aki Istent nem ismeri; így tanítja már az ÓSz is (Iz 9,1; 60,2). – Ebből következően a kereszténységre áttérni annyi, mint a ~ből átmenni a világosságba (Jn 12,46; 2Kor 4,6; Ef 5,8; 1Pét 2,9); aki Krisztust követi, nem jár ~ben, hanem övé az élet világossága (Jn 8,12). Annak az embernek az állapota is ~, aki nem akar Istennek szolgálni. Ez a gondolat is megtalálható már az ÓSz-ben (pl. Iz 5,20). A bűn tehát a ~ műve (Róm 13,12), a gonosz lelkek a ~ hatalmai (Ef 6,12), a → Sátán a ~ fejedelme (vö. Lk 22,53; Kol 1,13; vö. ApCsel 26,18). A kumráni fölfogást illetően → világosság.

Spárta: dór város a Peloponnészoszon; az ÓSz Makkabeus Jonatán szövetségeseiként említi (1Mak 14). A szövetség Kr. e. 152–143 között jöhetett létre egy levélváltás eredményeképpen (12,5–18). Jonatán a jó viszonyra hivatkozik levelében, amely Areiosz ~i királynak (ur. Kr. e. 309–265) Oniász főpaphoz intézett leveléből kikövetkeztethetően a 2 nép között fennállt, minden bizonnyal a szórványban élő zsidóknak köszönhetően. Areiosz utal egy írásra, amely a ~iakról és a zsidókról szól, és az Ábrahám-tól való közös leszármazás alapján rokonságot mutat ki a ~iak és a zsidók között. Jonatán halála után Jonatán testvére, Simon megújította a szövetséget a ~iakkal (14,16–19); 14,20–23: a ~iak levele. A szövetséget és a levél hitelességét többször kétségbe vonták. A ~iak Róma-ellenes törekvései alapján azonban föltehető a zsidók és a ~iak között bizonyos közeledés. ~ban zsidók is éltek.

stadion: → gimnázium, → hossz mérték, → pálya.

sterilizálás: → herélés.

stigma (gör.): jel, amelyet a rabszolgáknak, a katonáknak és a hívőknek legtöbbször a homlokukra v. a kezükre égettek, ill. tetováltak, hogy uruk, századosuk, ill. Isten megismerje és számon tarthassa őket; → szégyenbélyeg. A gonosztevők is kaphattak ~t, ami mutatta, hogy mit követtek el. Gal 6,17: Pál ap. azzal dicsekszik, hogy Jézus Krisztus jegyeit viseli testén, és ezt elég oknak tartja arra, hogy senki ne kellemetlenkedjék neki (vádaskodás). Az ap. azokat a sebhelyeket tekinti Jézussal való misztikus kapcsolatából következően Jézus jegyeinek, amelyek az ev. terjesztése során elszennvedett bántalmakat tanúsították. Ezek mutatták, hogy Jézushoz tartozik és kezeskedtek mellette, ill. biztosították sérthetlenségét. Mai értelemben vett ~kra nem kell gondolnunk.

storax: → gyanta, → illatáldozat.

strucc: Tisztátalan állat (Lev 11,16; MTörv 14,15); a pusztában él, v. a romok közt tanyázik (Iz 13,21; 34,13; 43,20; Jer 50,39), siratóra emlékeztető, jellegzetes hangot hallat (Jób 30,29; Mik 1,8). Jób 39,13–18: utalás a ~ gyorsaságára és ostobaságára, amely az arabok körében is közmondásos. Siral 4,3: bár a leírás nem egészen biztos, mégis föltételezi, hogy a szerző ismerte a ~nak azt a szokását, hogy a tojó a tojások lerakása közben el-elhagyja fészket.

sugalmazás: Isten, ill. a Szentlélek hatása a Biblia szerzőire, aminek következtében ezek a szerzők azt fogalmazzák meg, amit Isten közölni kíván. A kifejezés közvetlenül a Vg-ból származik, ahol minden Írás, amelyet Pál úgy ajánl Timóteusnak, hogy jól felhasználható a hitben való elmélyülésre, a tanításra, az igaz életre nevelésre, divinitus inspirata 'istenien

sugalmazott' (2Tim 3,15 kk.); a kifejezés arra utal, hogy Isten szent emberei és a Szentírás szerzői a Szentlélek sugalmazására beszéltek (Spiritu Sancto inspirati: 2Pét 1,21) – I. A sugalmazás fogalma, ill. ténye. Az ÓSz tanúsága szerint Isten nemcsak azt akarta, hogy üzenete (→ szó) élő nyelvi formát öltve elhangozzék, hanem azt is, hogy írásba foglalva, Írásként fennmaradjon. Az ÚSz átvette ezt a hitet az ÓSz-tól. – 1. Maga az Ószövetség. a) Isten szavának írásba foglalását legelőször a Tízparancsolat bevezetésével kapcsolatban említi az ÓSz. A parancsok kihirdetésének elohista bemutatása (Kiv 20,1–17; 24,3) ezzel folytatódik: „Ezután Mózes az Úr minden törvényét leírta” (24,4); ugyanígy ott áll egy régi törv.-kv. után is, amelyet a 34,10–26 tartalmaz: „Felírta a kőtáblákra a szövetség szavait, a tíz kijelentést” (34,28). Ki itt az alany, a cselekvő: Jahve v. Mózes? Eredetileg talán Jahve, a mostani szövegösszefüggés inkább azt sugallja, hogy Mózes. Az ÓSz egészében az a hagyomány őrződött meg, hogy maga Jahve írta fel kőtáblákra a Tízparancsolatot (24,12; 34,1; MTörv 4,13; 10,4). Ez ugyan a tört.-i tények jámbor eltúlzása, a magvát mégis komolyan kell venni: már a szövetségkötéskor írásba foglalták a törv.-eket, és ezt Jahvének tulajdonították. Ez a hagyomány komoly formában soha nem keltett tört.-i szempontból megütközést; sőt amennyire az ókori K jogszokásait ismerjük, a legjobban körülírtnak, a legpontosabban meghatározottnak számított. Így tehát Izr. valláserkölcsei életét kezdettől Jahve írott szava irányította és hatotta át. Izr. későbbi tört.-ében adódtak ugyan időszakok, amikor az Írás hatása kevésbé érvényesült, sőt teljesen feledésbe is merült az Úr írott törv.-e. Így a későbbi tört.-i kv.-ekben találunk egy beszámolót (2Kir 22,8–13; 2Krón 34,14–21), amely szerint Jozija király idejében (Kr. e. 622) a Templom újjáépítéskor rábukkantak „az Úr törvénykönyv”-ére. A deuteronomikus irodalom ismételt hivatkozik a törv. írott szövegére (MTörv 28,58; 29,19; 30,10; Józ 8,31–34; 23,6; 2Kir 14,6) v. föltételezi (MTörv 17,18 kk.). A fogság utáni időben Izr. fiai teljesen magától értetődőnek tartották, hogy a törv. írásban állt előttük. Ezdrás egy olyan tekerccsel tért vissza Babelből Jeruzsálembe, amely a törv.-t tartalmazta; ebből olvasott fel (Ezd 7,1–26; lásd különösen 7,14: „Istened törvényéhez, amely a kezében van”; Neh 8,1–8.13–18; vö. 13,1). 2Mak 2,13–15: Nehemiás összegyűjtötte a királyok és a próf.-k kv.-eit, ugyanígy Makkabeus Júdás is. A fogság utáni idő egész irodalma azt tanúsítja, hogy a szerzők függetlenek voltak a korábbi bibliai kv.-ektől. Amikor az ekkori zsoltárok szerzője a törv.-t magasztalta, amely öröm a szívnek és világosság a szemnek (Zsolt 19,8 kk.), v. elmélkedett a törv.-ről (1,2), akkor írott szöveg lebegett szeme előtt. Csak így érthető a 119 gazdag, teol.-i tartalma is: itt a törvény és szinonimái az Írásban lefektetett → kinyilatkoztatásra utalnak. – b) Különösen jelentősek azok a közlések, amelyek szerint a próf.-k leírták v. lediktálták a beszédeiket. Mivel a próf.-k szavait egyértelműen Isten szavának tartották, kézenfekvő, hogy írásban rögzített formájukban Isten írott és így a következő nemzedékeknek szóló üzenetét látták (vö. Jer 25,13; 45,1; 51,60). Hogy egy ilyen kv. milyen szomorú sorsra juthatott, azt 36 világosan mutatja. Azért is figyelmet érdemel, mert először itt szerepel egy próf. szava (Jeremiás szavaival állunk szemben; vö. 36,10 és 36,27) írott formában Isten szavaként (36,6: „olvasd fel az általam diktált könyvtekercsből”; lásd még 36,8.11). Jeremiás írott kv.-ére később Dán 9,2 kifejezetten hivatkozott. Habakuk azt a feladatot kapta, hogy a próf.-i látomást, amelyben része volt, vesse föl táblára (Hab 2,2). Ezekielnek nemcsak a szavát adta az Úr a szájába, mint Jeremiásnak, hanem már egy általa írt kv.-tekercs is odanyújtott neki: „Nyisd ki a szád és edd meg...” (Ez 2,8 kk.); ez jele annak, hogy ebben az időben már gyökeret vert az Isten írott szavát illető meggyőződés. A korábbi próf.-k leírt szavaira egy fiatalabb próf. már úgy hivatkozhatott, hogy „Istenünk szava örökké megmarad” (Iz 40,8). És ha Isten szolgája minden reggel megjelenhetett az Úrnál, hogy világosságot kapjon és hallja, amit „a fáradtagnak” hirdetnie kell (50,4), ez ismét Isten írott és így minden nemzedék számára hozzáférhető szavának volt köszönhető. Isten írott szava egyre inkább középpontjává vált a vallási életnek, kivált hogy a szóbeli prófécia mindinkább elnémult. – c) Ugyanakkor az elhangzó, hallható szó hatásának mélységét és sokoldalúságát

illető meggyőződés Isten írott szavára is csorbíthatatlanul áterjedt. Az írásban való rögzítéssel egyszersmind a szó ereje is szilárd formát kapott: mostantól minden időkre szólt és a legtávolibb nemzedékekre is hatással lehetett. Izajás bement házába és leírta, amit Jahve mondott, „hogy megmaradjon az eljövendő időkre, bizonyságul mindörökre” (30,8; vö. 8,16–18; 34,16). Mivel Jahve nem vonja vissza a szavát (31,2), a későbbi korokban bekapaszkodnak a jámborok és szorongatásaikban reményt merítenek belőle. A zsoltárokon végigvonul az Isten ígéreteire való hivatkozás, amelyekre a Szentírás jelenti a biztosítékot (vö. pl. Zsolt 2,7; 89,20–38 és 2Sám 7,1–16). A Szentírás Isten szentélye, ahol a hívő világosságot és biztonságot talál (vö. Zsolt 73,17); Isten üdvösségre vonatkozó megszeghetetlen ígérését bírja benne az ellenség üldözése közepette (56,11 kk.). Fényt jelent neki az éjszakában és erőt a győzelemhez (18,29–31). Izr.-ben a Szentírás folyamatosan jelenlevő kinyilatkoztatás (vö. 147,19), ház, amelyet az isteni bölcsesség épített magának (Péld 9,1). A legnehezebb ügyekben a Makkabeusok a Szentírásban keresik Isten útmutatását (1Mak 3,48). A Szentírásból merített vigasz többet jelent nekik, mint a spártaiak barátsága és szövetsége (12,9). Ugyanabban a sz.-ban Sirák fia (Ben Sira) dicséri az elmúlt idők férfait, akik énekeket szereztek és bölcs mondásokat foglaltak írásba. Ebben az időben az ÓSz kv.-eit már 3 csoportba osztották: a törvény, a próféták és az egyéb írások (Sir, Előszó), amely felosztás a zsidó hagyományban (→ kánon) mind a mai napig fennmaradt. A próf.-k szavait „az Úr szava- v. szózata”-ként jegyezték fel (Oz 1,1; Jo 1,1; Mik 1,1; Szof 1,1; Ag 1,1; Zak 1,1). Ez tanúsítja, hogy a próf.-knak (és Mózesnek mint a legnagyobb próf.-nak) írásba foglalt szavát, ugyanúgy mint előszóban előadott tanításukat Isten szavának tekintették. Ezekhez a többi kánoni kv. azért csatlakozhatott, mert azokat is Isten szavának tartották. – 2. A zsidóság Jézus korában ismert olyan írásokat, amelyeket egyértelműen megkülönböztetett az egyéb írásoktól és gyűjteménybe foglalva Szentírásnak tekintett. Ezt a rabbinista irodalom és a kumráni iratok, valamint az ÚSz egyaránt tanúsítják. A Misna szerint „a szent iratok mind tisztátalanra teszik a kezet”. Ezen azt kell érteni, hogy nem szabad ezekhez az írásokhoz, éppen mert „szent”-ek, kézzel hozzányúlni. A kumráni közösség, amelynek a kánoniakon kívül még saját szt. iratai is voltak, nem húzott szigorú határvonalat a 2 csoport közé. Ha a Tóra Isten akaratát tartalmazza, akkor a próf.-k írásai a Tórát magyarázzák (1QS 8,15 kk.). A próf.-k tanúsága is magyarázatot kíván (1QpHab 2,8 kk.) Ugyanakkor azok a kommentárok, amelyek Kumránból 1966-ig előkerültek, mind kánoni szt.-írási kv.-ekre vonatkoznak, mégpedig olyanokra, amelyek a zsidó kánon 2. és 3. csoportjába tartoznak. – 3. Az ÚSz még a rabbinista és a kumráni iratoknál is meggyőzőbben tanúsítja, hogy a korai zsidóság ismerte az Isten szavának kv.-vé válását, ezért is nevezte el a szt. iratok egy csoportját 'Szentírás'-nak. Az ÚSz idevágó részletei még nem annyira a keresztény, sokkal inkább az akkori zsidó gondolkodást tükrözik. – a) Különösen vonatkozik ez az ApCsel bizonyos részleteire. Az Írás a zsidóknak, akiknek az ap. az ev.-ot hirdeti, az igazság forrása és mércéje. Ezért fejtegette Pál a tesszalónikai zsidóknak az Írások alapján, hogy „a Messiásnak szenvednie kellett és föl kellett támadnia a halálból”, ezért hát Jézus a Messiás (ApCsel 17,2 kk.). Ugyanígy Berea zsidó lakosai is az Írásokhoz mérték Pál tanítását: „csakugyan úgy van-e” (17,11). Az ap. és a zsidók közt az összes teol.-i vitának az írások szolgáltak alapjául (18,28). Jeruzsálemben Péter ap. ezt mondta a tanítványokhoz intézett beszédében: „Be kellett teljesednie az Írásnak, amelyet a Szentlélek Dávid szájával ... Júdásról jövendölt” (1,16); itt az Írás a Zsolt 41,10; 69,26; 109,8. – b) Az ÓSz kv.-einek zsidó és keresztény szempontból való megítélése nemigen határolható el egymástól. Egészen észrevétlenül átmegy az egyik a másikba, más szóval az ap.-i egyh. az Írásról alkotott fogalmat minden további nélkül átvette a zsinagógától. Jézus az Írásra hivatkozással minden további érvelésnek elejét veszi – elvágja a fonalat (pl. Mt 4,4–10: meg van írva); vagy úgy beszél, mint akinek föltétlen tekintélye van (pl. 21,13). Az ÓSz az igazság forrása; aki az Írást nem ismeri, az téved (22,29). Az Írás a próf.-k szava, akik Krisztusról tanúskodnak (Jn 5,39; ApCsel 8,32–35). Teljes mélységükben csak akkor

érthető a próf.-k szavai, ha Jézus megmagyarázza őket (Lk 24,27.32.45; Jn 2,22; vö. 20,9). Az Írás Isten szava, amely „nem veszítheti érvényét” (10,35). Másutt Jézus zsolnárból idéz egy részt: „Hogyan nevezheti hát Dávid a Lélek sugallatára Urának, amikor ezt mondja...” (Mt 22,42 kk.). Hogy az ap.-i egyh. számára az ÓSz és az Isten szava egy és ugyanaz volt, az egyértelműen kiviláglik Mt 22,31 és Mk 12,26 egybevetéséből (12,26: „Nem olvastátok Mózes könyvében a csipkebokról szóló részben, mit mondott Isten...”; Mt 22,31: „nem olvastátok, amit az Isten mondott nektek...”). Az evangélistáktól gyakran használt formula: „hogyan beteljesedjék az Írás” szintén arra utal, hogy az ÓSz az őskeresztények előtt megfellebbezhetetlennek számított, amelyet nem lehetett megkerülni, figyelembe nem venni; Isten ígérete volt, amelynek okvetlenül be kellett teljesednie. – c) Az a meggyőződés, hogy az ÓSz Istennek írott formát öltött, visszavonhatatlan szava, Pál ap.-nál még határozottabban megnyilvánul. Isten az ÓSz által nyújt vigasztalást (Róm 14,4 kk.); az Írás (1Kor 15,3), ill. a próf.-k (Róm 1,2) előre tanúskodtak Jézusról; elének tárták Istennek üdvösségünkre vonatkozó, öröktől való tervét, „amelyre ősidők óta csend borult” (16,25 kk.). Pál ap. szívesen élt az Írás ezt/azt mondja kifejezéssel is (9,17; 10,11), ami mintegy megszemélyesítése az Írásnak, és úgy értendő, hogy ’Isten mondja’. Az Isten és az Írás azonosításában Pál odaig ment, hogy kijelentette: „az Írás előre látta” (Gal 3,8). Róm 11,4: itt Pál az Írás szó helyett az „isteni útmutatás” kifejezést használja: ugyanakkor a Róm 1,2: az ÓSz kv.-eit mint „szent iratokat” szerepelteti: 2Pét 1,20 kk. szerint az Írásban „a Szentlélektől sugalmazva beszéltek” a próf.-k. – Az ÓSz kv.-eit tehát Isten érvényes „okmányai”-nak tekintette az ősegyh., olyan írásoknak, amelyek Isten útmutatásait ölelik fel, Isten sugallatára keletkeztek, így szent Írásnak számítanak és föltétlen tekintély illeti meg őket. 2Pét 3,16: Pál leveleit az ÓSz kv.-eivel egy szintre emelte. Ezzel elvben elismerte, hogy a keresztény egyh.-nak az ÓSz kv.-ein kívül saját szent kv.-ei is vannak, amelyek éppúgy Istentől valónak minősülnek, mint az ÓSz kv.-ei. 1Tim 5,18: itt a szerző egyaránt az Írásból valóként idéz egy részt az ÓSz-ből (Mtörv 25,4) és az ÚSz-ből (Lk 10,7), a Jel szerzője pedig azt írta, hogy aki hozzáad kv.-éhez, azt Isten csapásokkal sújtja, aki viszont elvesz belőle, attól Isten megvonja a jogot az élet fájához (22,18 kk.), amiből nyilvánvaló, hogy kv.-ét isteni eredetűnek tartotta. – Az ÚSz-ben éppúgy megfigyelhető az elhangzott szónak írott szóvá válása, mint az ÓSz-ben (lásd fentebb). Az ÚSz kv.-einek szerzői azt is Isten szavának tekintik, ami az ÓSz-ben írva áll (vö. Mt 15,6; Jn 10,34 kk.; 2Pét 3,2), és amint a próf.-knak írásba foglalt szavai folytatásai és helyettesítői lettek annak, amit élőszóban hirdettek a próf.-k, az ap.-ok is tollhoz nyúltak, hogy elhangzott szavukat a későbbi nemzedékek számára rögzítsék (vö. 3,16). – d) Ezért nem fognánk fel teljes súlyában az ÚSz tanítását, ha csak azt a hitet hallanánk ki belőle, hogy az ÓSz kv.-ei, miként az ÚSz kv.-ei is, Istentől kezdeményezett és hitelesített írások. Amikor a szinoptikusoknak Mózes könyve és az Isten mondta ugyanazt jelenti (Mk 12,26; Mt 22,31), Pál pedig (Gal 3,8) minden további nélkül azonosította Istent és az Írást, v. amikor Jn 15,5.7 szerint Jézus szavának (= tanításának) a tanítványokban maradása éppúgy bő termést hoz, mint magának Jézusnak bennük maradása, akkor az ősegyh.-nak az a meggyőződése nyilatkozik meg, hogy Isten jelen van az írott szóban. De fontos e vonatkozásban az a profán gör.-től teljesen idegen, az ÚSz-ben viszont gyakori fordulat is, hogy „Isten mondja”. E téren is folytatja az ÚSz az ÓSz hagyományát, ahol is általános ’az Írás mondja’ kifejezés. Így összekapcsolódik 2 ellentétes fogalom: az elhangzott és az írott szó. Az Írás tehát egyszerre élő szó is, írott szó is. Az élő Isten az, aki beszél, és egyszer elhangzott szava az írásba foglalással minden idők embere számára hallhatóvá válik. – II. Ezzel azonban már a ~ mibenlétéről is képet kaptunk. Ha közelebbről is meg akarjuk a ~t határozni, akkor az ÚSz következő 3 részletét kell figyelembe vennünk: 1. 1Pét 1,10–12: a próf.-k nem saját belátásuk szerint beszéltek, hanem a Lélek sugallta, amit hirdettek. Ugyanannak a Léleknek v. a Szentléleknek erejéből beszéltek, mint az ev. hirdetői, sőt Istennek ez a próf.-k által megnyilatkozó Lelke nem más, mint Krisztus Lelke (1,11). Másutt Dávid zsolnárait is a

Szentléleknek tulajdonítja az ÚSz (Mk 12,36; ApCsel 4,25; vö. Zsid 3,7). Így az ÚSz tanúsítja, hogy amit az ÓSz az üdvösségről hirdet, annak a Szentlélek a szerzője. Egyébként az ÚSz e részleteiből még nem lehet biztosan megállapítani, vajon az ÓSz írott szövegére is vonatkozik-e, de föltehető, hiszen a próf.-k elhangzott és leírt szavának megítélésében nem látunk különbséget (lásd fentebb). Ugyanakkor: az alábbi két részletből egyértelműen kikövetkeztethető, hogy az Írás a Szentlélek műve. – b) 2Pét 1,16–21: Jézus színeváltozása révén, amelynek Péter tanúja volt, az ÓSz próf.-i jövendölései érthetőbbé váltak. E jövendölések jelentik a lámpást a sötétségben, „amíg a nappal fel nem virrad” (parúzia). A próf.-k „a Szentlélektől sugalmazva beszéltek”; a Szentlélektől való sugalmazottság itt a próf.-knak nemcsak az elhangzott szavaira vonatkozik, hanem a leírtakra is áll (vö. 1,20: „az Írás jövendölése”). Itt tehát valóban a ~ról szóló tanról van szó. Ugyanakkor figyelmet érdemel és a ~ helyes értelmezése szempontjából fontos is, hogy az 1,16–21 egyértelműen tanúsítja: az írott formát öltött jövendölések éppúgy isteni jellegűek, mint a szóban elhangzottak; egyazon szinten állnak és a létrejöttükben is egyformán volt része a Szentléleknek. A Szentírás tehát egyszerűen Isten elhangzott szavának írásba foglalt, maradandó változata. – c) 2Tim 3,14–17: A magyarázat voltaképpen tárgya itt nem a ~, hanem a Szentírás hatása. Ez a hatás annak köszönhető, hogy theopneumatosz, vagyis hogy Isten sugalmazta. A szót, amely a Bibliában ritkán fordul elő, de a profán irodalomban gyakori, a Vg találóan fordította divinitus inspirata-nak. Így az Írás élő szó lett, amely Isten szájából ered (lehelet = Isten szava). Ezzel a Szentírást illetően feloldódott az ellentét az elhangzott, élő szó és a holt betű között. A kinyilatkoztató Isten ezt az ellentétet kiiktatta a világból. Ha az Ő élő, kinyilatkoztató szava írott formát ölt is, azzal nem válik holt betűvé, hanem sugalmazott írás marad, Isten szájából származó szó, amelybe maga Isten lehel életet. – 2. Az a meggyőződés, hogy az Írás a Lélek műve, ahogyan 2Pét 1,20 kk. és 2Tim 3,15 kk. elénk állítja, az ÓSz-ben gyökerezik. Már a királyság hanyatlása óta, de főleg a fogság utáni időben az ÓSz egyre inkább úgy állítja elénk Isten szavát és Isten Lelkét, mint egymással egyenértékűeket, egymás megfelelőit. Míg Jer 31,33 abban látja a szív megújulását, hogy Jahve az ember bensejébe adja, a szívébe írja a törv.-t, addig Ez 36,26 kk. – Jer 31,31–33-ra való világos utalással – a Tóra, tehát a szó helyébe Isten Lelkét iktatja, ami a szó és a Lélek azonossá válásának a jele. Iz 59,21 szerint az új szövetség, amelyet Jahve Izr.-lél köt, abban áll, hogy lelke és szavai vele maradnak. Nehemiás engesztelő imájában a törv. szava és a próf.-k szava egyaránt a Lélektől valóként jelenik meg (Neh 9,20.30). Tritó-Izajáson az Úr Lelke nyugszik: az Úr kente föl próf.-vá (Iz 61,1). Különös figyelmet érdemel Neh 9,30: „Figyelmeztetted őket Lelked által és prófétáid szavával” – ez ui. azzal egyértelmű, hogy a próf.-k a Lélek eszközei. Zak 7,12 ugyanezt a felfogást tükrözi: a törv.-t és a tanítást „a Seregek Ura a Lelke által és a régi próféták által” küldte. A szónak és a Léleknek ez az összekapcsolása a korai zsidóság számára is magától értetődő lehetett. Minden bizonnyal akadnak a rabbinista irodalomban is olyan szövegek, amelyekben Istennek a szt. kv.-ek szerzőire tett hatása egyfajta diktálásnak látszik. De itt (Zak) alapvető, hogy a szt. kv.-ek írásba foglalása a próf.-khoz kapcsolódik, mégpedig azért, mert a prófétálás lelke a Szentlélek. A kumráni felfogás szerint is Isten szt. Lelke által adták a próf.-k a kinyilatkoztatót. Ha tehát a 2Pét 1,20 kk. szerzője az Írás ~át és a próf.-i ~t egyenértékűnek tekinti, akkor a két szövetség határán élő zsidóság hagyományának szellemében jár el. – 3. Miután a szó és a Lélek kapcsolata beleépült az izr.-zsidó teol.-ba, a Léleknek és az Írásnak is szükségszerűen össze kellett kapcsolódnia, amikor kezdtek már hozzászokni, hogy a próf.-k szava elhangzása után nem vész bele a semmibe, hanem írásba foglalva érvényben marad a következő nemzedékek számára is, Isten irányt mutató szavaként (lásd fentebb). Ha a próf.-k elhangzó szavát a Lélek művének tartották, most írott szavukat is annak kellett tekinteniük. Itt gyökerezik a próf.-k szava sugalmazottságának és az írás sugalmazottságának az egy szintre helyezése, amelyet az 1,20 kk. is tükröz. – 4. Az ÓSz-nek az Isten és az ember

együttműködését illető felfogását az Írás ~ a terén a próf.-k ~ának mintájára kell magunk elé képzelnünk. A próf.-k tudatában voltak annak, hogy nem szabadulhatnak Isten szavának hatalmából, amelyet szolgálniuk kellett (vö. Ám 3,7 kk.; 7,14 kk.). Ezekiel a fölöttem volt az Úr keze kifejezéssel utalt annak megtapasztalására, hogy Isten szólásra indította (Ez 1,3; 3,22; 37,1; 40,1). A szót Jahve ajkáról hallotta (3,17; 33,7). Amit a próf.-k hirdettek, az annyira egy volt azzal, amit Jahve mondott (vö. Iz 1,20; 40,5; 58,14), hogy Jahve a próf.-t „szájam”-nak nevezhette (Jer 15,19). A próf.-t tehát bizonyos értelemben azonosították Jahvéval, v. mintegy Jahve személye egyfajta megjelenítőjének tekintették. Ugyanakkor a próf. sértetlenül megőrizte saját személyiségét. Amikor Jahve Jeremiást a „szájá”-nak mondta, azt is tudára adta, hogy egészen magáévá kell tennie Jahve gondolatait (15,19). Ez tehát nem volt magától értetődő. A valóságban a próf.-nak is meg kellett magával küzdenie Jahve szavaiért, amelyeknek hirdetésére küldetést kapott. Az üzenet Jahvétól való volt, de mégis, ahogy a próf. közvetítette, teljesen áthatotta a próf. személyisége, rányomta bélyegét a próf. egyéni tapasztalata, képzettsége, vérmérséklete, vallásossága. A próf. sohasem vonhatta ki magát Jahve szavainak hatása alól. Személyes ügye volt Jahve üzenetének közvetítése, és amit Jahve indítására hirdetett, az egyszersmind saját mély meggyőződéséből is fakadt. A próf.-nak Isten szavát mintegy le kellett fordítania saját nyelvére. Jahve szava „kívülről” érkezett (pl. 1,2.4.13; Ez 3,16: „az Úr szöveget intézett hozzám”; Zak 4,8: „Az Úr ezt a szöveget intézte hozzám:...”); ugyanakkor azonban a lelke legmélyéből is fakadt. Ezért A. Bea az ÓSz-nek a próf.-i ~ra vonatkozó közléseit így foglalhatta össze: „Az Ószövetség sugalmazott szerzőitől nem szabad elvárunk, hogy megfejtsék az isteni erő és az emberi akarat titokzatos együttműködésének rejtélyét; ez olyan feladat, amelyet sok évszázad teológiai gondolkodásának sem sikerült maradéktalanul megfejtenie; ugyanakkor el kell ismerni, hogy a kérdést már az ÓSz fölvetette, minden formában.” Valójában sem a szt. szerző eszközhöz hasonlítása, amelyet az atyák kedveltek, és amely Aquinói Szt Tamás óta a katolikus Egyh.-ban klasszikussá vált, sem az a föltevés, hogy a Szentírásnak Isten is, a szentíró is egyaránt szerzője, amelyet J. B. Franzelin bíboros (1816–1886) óta számos teológus magáévá tett, és amely az egyh.-i tanítóhivatal legünnepélyesebb nyilatkozataiban is helyet kapott (DS 1501: Trienti zsinat, DS 3006: I. Vatikáni zsinat, DS 3293: Providentissimus kezdetű enciklika, a Dei Verbum konstitúció 3. f.), nem tudott minden részletre kiterjedően kellő magyarázatot nyújtani. →Szentírás. – III. Azzal a tanítással, amely szerint Isten szava a Szentlélek által magára öltötte az emberi szó és írás alakját, az ósz-i kinyilatkoztatás elérte tetőfokát. Az Isten Szavának emberré válása, az Ige megtestesülése a Szentlélek erejéből – ez már az ÚSz (Jn 1,14; Lk 1,35). Isten a végső időben nemcsak Fia által beszélt hozzánk, ahogy azelőtt a próf.-k által szólt öseinkhez (Zsid 1,1 kk.), hanem Krisztus maga a megtestesült Isten Szava, az Ige (Jn 1,1 kk. 14; 1Jn 1,1; Jel 19,13; → Logosz). Annál meglepőbb, hogy az úsz-i tanúságtevők az igehirdetést (akár élő szóban hangzott el, akár leírták) a megtestesült Logosszal azonosították. Ez a legtöbb, amit a ~ról az ÚSz egyáltalán mondhatott. Valóban lenyűgöző, hogy az ÚSz tulajdonságait és hatását tekintve – ugyanúgy állítja elénk Jézust, mint az Isten Szavát, az Igét. A testet öltött, láthatóvá vált Ige (Jn 1,1.14; Jel 19,13) és a füllel hallható, Jézus és küldöttei ajkáról elhangzó tanítás (pl. Lk 5,1; ApCsel 4,31; Róm 9,6; 1Tesz 2,13) egyaránt Isten szava (lásd különösen 2,13). És a párhuzamot számos szoteriológiai állítás gazdagítja. Az üdvösség Jézusban (ApCsel 4,12; 2Tim 2,10; Zsid 2,10; 5,9) és a szóban, a tanításban van (vö. ApCsel 13,26: az üdvösség híre; Ef 1,3: üdvösségetek ev.-a); ugyanígy: az életet is Jézus (Jn 1,4; 10,10.28; 11,25; 14,5; ApCsel 3,15; 1Jn 5,12.20) és az ő szava, tanítása jelenti, ill. adja (Jn 5,24; ApCsel 5,20; Fil 2,16); sőt, Jézus az élet szubsztanciális Igéje (1Jn 1,1). A kegyelemnek szintén Jézus (Jn 1,14.16.17; ApCsel 15,11; Róm 1,5 stb.) és az ő szava, ev.-a a forrása (ApCsel 14,3; 20,24.32); amint Jézusnak van hatalma, ereje (1Kor 5,4; 2Pét 1,16), úgy a szavainak is van (Róm 1,16; 1Kor 1,18; vö. Zsid 1,3); a kiengesztelődés szerzője Jézus (Róm 5,11; 2Kor 5,18 kk.), de megbízásából az ap.-ok is a kiengesztelődést hirdetik

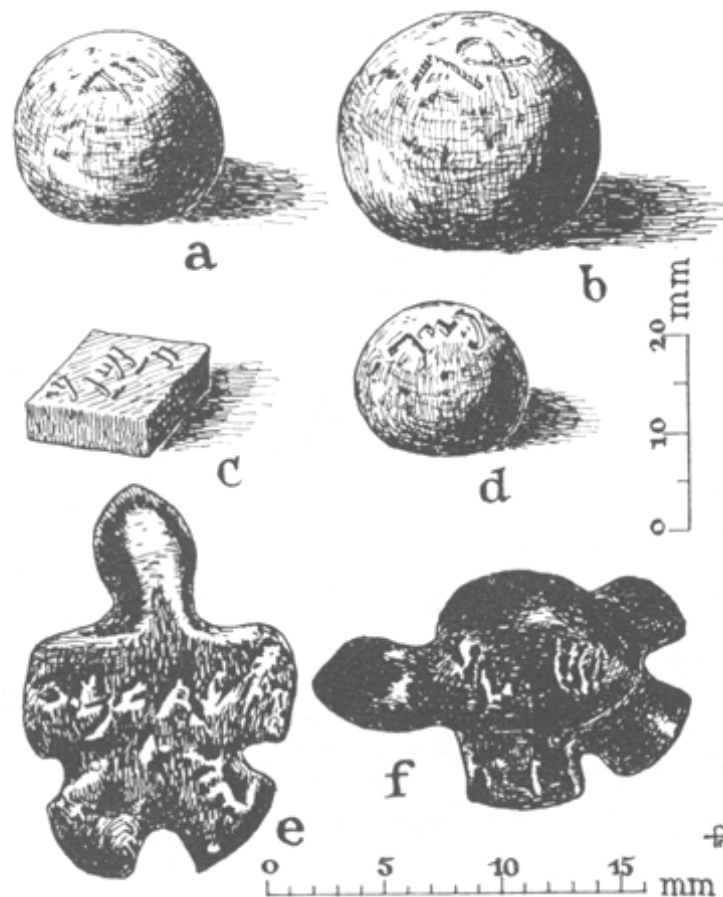
(5,19); Jézust igazság tölti be, benne van az igazság (Jn 1,14; 2Kor 11,10; Ef 4,21) és az általa v. a nevében hirdetett tanításban (2Kor 6,6; Ef 1,13; Kol 1,5; Jak 1,18), sőt Jézus (Jn 14,6), de ugyanígy a szava, tanítása is maga az igazság (17,17). Jézus hűséges (1Tesz 5,24; 2Tesz 3,3; 2Tim 2,13; Zsid 3,2; 10,23), de a tanításra, a szóra is rá lehet hagyatkozni, mert igaz és hitelt érdemel (1Tim 1,15; 4,9; 2Tim 2,11; Tit 1,9; 3,8; Jel 21,5; 22,6). Jézus élő, él (Lk 24,5; Jn 6,51.57; 14,19), a szavai pedig elevenek, életet adók (ApCsel 7,38; Zsid 4,12; 1Pét 1,23). Jézus igaz (Jn 7,18; Jel 3,7.14; 6,10; 19,11) és igaz a szó, az Isten szava is (19,9; 21,5; 22,6). A teremtést Jézus Krisztus (Jn 17,19; 1Kor 1,2; Ef 5,26) és a szó, az Isten tanítása (1Tim 4,5) szenteli meg, az ember Jézus (Mt 1,21; Lk 19,10; Róm 5,9) és a tanítás, a szó (Jak 1,21; vö. ApCsel 11,14; 1Kor 1,21) által menekül meg. Isten mindent az öröktől fogva létező (praeexistens) Krisztus által (Jn 1,3; 1Kor 8,6; Kol 1,16 kk.) és a szavával (Róm 4,17) teremtett. Jézus az emberek közt élt (Jn 1,14), s tanítása is az emberekben (Kol 3,16; vö. 1Jn 2,7). Jézus szolgálatot kíván (Jn 12,26; 1Tim 4,6), ugyanígy a szava, a tanítása is (ApCsel 6,4; 2Kor 3,6; Ef 3,7). Jézus tisztává tesz (Mt 8,2 kk.; Lk 17,14; Ef 5,26; 1Jn 1,9), a szava szintén (Jn 15,3; Ef 5,26). Amint Jézus építi az Egyh.-at (Mt 16,18), ugyanúgy a szó, az Isten szava is (ApCsel 20,32; 1Kor 14,4). Jézus ítéletet tart (Jn 5,22.30) és a szava, a tanítása is ítéel (12,48; Zsid 4,12). Jézust befogadják (Mt 10,40; 18,5), a szavát szintén (Lk 8,13; ApCsel 8,14; 11,1; 17,11; 1Tesz 1,6; Jak 1,21). Jézus az Egyh.-ban lesz teljes, az Egyh. a teljessége (Ef 1,23), és az Isten szavának is az Egyh.-ban kell teljes egészében érvényre jutnia (Kol 1,25). Jézus megdicsőül (Jn 8,54 stb.), az Atya megdicsőíti, de az Úr szava is dicsőségre jut (2Tesz 3,1).

Sukkot: → Szukkot.

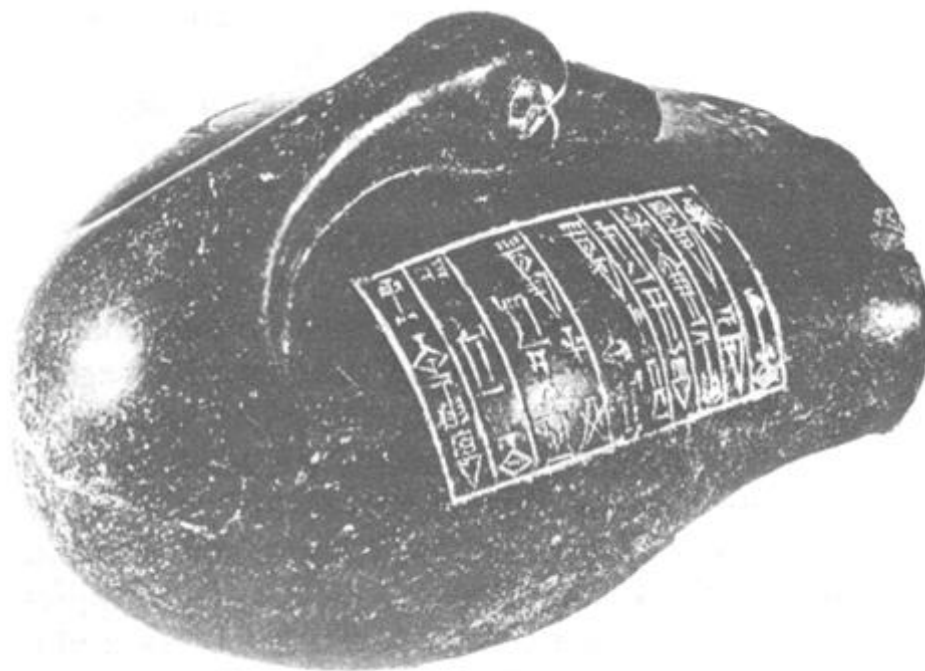
Sulammit (héb.): az Én 7,1 menyasszonyának neve. Némelyek → 'Sunemből való lány'ként értelmezik, a sunemi Abiságra (1Kir 1,3–15; 2,17), a szűzies szépség megtestesítőjére gondolva. Mások (H. H. Rowley) a Salamon név női változatának ('Salamonhoz tartozó nő') tekintik v. egy istennő nevének. M. A. van den Oudenrijn az Én 1,5 alapján salmanit olvasatot javasol.

súly: A ~t mérleggen állapították meg (héb. moznajim). A méréshez (héb. sakal 'mérni') ~okat használtak, amelyeknek a sékel volt az egységük. A ~ok rendszerint kőből voltak (így érthető, hogy héb.-ül ebbennek nevezték őket, v. a finomabb, kisebb ~okat abne kisnek: Péld 16,11); a hellén korban gyakran ólomból készültek. Mérték az aranyat és az ezüstöt (mint → pénzt; vö. Szof 1,11), a bronzot, a vasat, de ritkán a termékeket is (Kiv 30,23 kk.: fűszereket). Az ÓSz-ben 5 ~ neve szerepel. 1. A talentumot (héb. kikkar valójában 'kerek lemez, korong'), főleg a Kir és a Krón szerepelteti, a Pentateuchusban csak a Kiv 25,37 kk. tartalmazza. – 2. A mina (héb. maneh, gör. mna, tkp. a. m. 'számolni') csak a későbbi kv.-ekben szerepel (1Kir 10,17; Ezd 2,69; Neh 7,70 kk.; Ez 45,12). – 3. A sékel a legismertebb ~egység; a közönséges és a szt. sékel (Kiv; Lev; Szám) aránya a Talmud szerint 1:2. Ezenkívül 2Sám 14,26 még királyi sékelt is említ. A LXX-ban sziklosz felel meg neki v. anakronisztikusan didrachmon; némely változatban (Aquila) olykor sztatér áll; a Vg-ban: siclus v. néhányszor stater. – 4. A beka (tkp. 'rész, szelet') a sékel felének jelölésére a Bibliában csak elvétve szerepel (Ter 24,22; Kiv 38,26), az ásatások során felszínre került ~okon gyakrabban találkozunk ezzel az elnevezéssel. – 5. A gera (tkp. 'gabona'), a 30,13; Szám 3,47; 18,16 szerint 1/20 sékel (v. babilóniai értéke: 1/24? sékel). – Talán a héb. pim is ~ volt (1Sám 13,21); a szó jelentése: 2/3. – A kesita (Ter 33,19; Józs 24,32; Jób 42,11) még megfejtetlen; ugyanígy némely fordulat is, amelyben a sékel szerepel (pl. Ter 23,16; 2Sám 14,26). – A felsorolt ~ok aránya nem olyan egyértelmű, mint Babilóniában, ahol következetes hatvanas számrendszer uralkodott. A Kiv 38,25–27 alapján arra lehet következtetni, hogy a talentum 3000 sékel = 60 mina × 50 sékel (v. 50 mina × 60 sékel?). A mina és a sékel aránya vita tárgya. A Barrois szerint 1 mina eredetileg 60, később 50 sékelből állt. Ez 45,12b (LXX Vaticanus): kísérlet a régi érték helyreállítására. K. Galling úgy véli, hogy 1 mina 50 sékelből állt, és arra gondol, hogy

45,12b nem egyéb mint állásfoglalás a mina 60 sékelre leértékelésével, ill. az erre való törekvéssel szemben. Arra nézve, hogy a mina 60 sékel; vö. Kiv 21,32 és Codex Hammurápi (CH) 251; arra nézve viszont, hogy a mina 50 sékel; vö. MTörv 22,19; 2Kir 15,20. A sékel 2 beka (Kiv 38,26) és 20 (v. 24?) gera (Lev 27,25; Szám 3,47; 18,16). – Az ásatások során felszínre került ~ok olykor írással is el vannak látva (sziglum, számjegy, szám v. skl, nsf, pim, bk értékjelölés van rajtuk). A nyitott 8-ashoz hasonló sziglum talán a sékel jele. Y. Yadin szerint ez a jel júdeai király emblémája, tehát a királyi (sével) jele. – Egyelőre még nem lehet a bibliai és a régészeti adatokat közös nevezőre hozni; az Aradban felszínre került leletek mindenesetre jó fogódzól szolgálhatnak. – A bibliai ~egységek átszámításához a Palesztinában és Babilóniában talált ~okat használják fel. Egy babilóniai talentum 30,3 kg, egy sékel 8,416 g; a királyi ~ mindig a kétszerese a nem királyinak. Josephus Flavius adata (ZsidTört 14,7,1: 1 mina 2,5 római font) babilóniai sékelt tételez föl. A Palesztinában talált ~okból Barrois 11,424 g középértéket számított ki. – Az ÚSz-ben valóban ~ra csak a litra vonatkozik (Jn 12,3; 19,39); a római fontról van szó (1 libra = 327,45 g) v. egy némileg eltérő ~egységről (273 g). → pénzermék.

170. Felirattal ellátott súlyok. – A–B: kőből. A nyitott nyolcas vsz. királyi sékel jele. A mellette lévő vonások az alapmérték kétszeresére, ill. négyszeresére utalnak. – C: bronzból: felirata: 2 a királynak (ti. a 11,14 g kétszerese). – D: kőből. Felirata: NSF (vsz. félsével). – E–F: teknősbéka formájú bronz. Mérete 16×12 mm, súlya: 2,63 g

171. Kacsa formájú, fekete kőből készült súly. Felirata szerint 5 mina

Sumer: D-Mezopotámia csak szemita szövegekben előforduló neve. Mezopotámiában a tört. nagyon korai időszakában különbséget tettek az É-i ország, → Akkád és a D-i ~ között. ~ legfontosabb városa a kezdeti időben Eridu, később → Uruk, jelentős városai még: → Larsza, Suruppak, Adab, Badtibira, Iszin, → Ur, Lagas, Umma, Kutalla. A határ a két ország között vsz. Nippur, Enlil isten városa fölött húzódott. Idővel az egész Mezopotámia a sumerok hatalma alá került.

sumerok: a tört.-i idők kezdetén Mezopotámia D-i részén élt, ott vezető szerepet játszott nép. E terület művelődését jelentős részben ez a nép határozta meg, és így a ~ közvetve az egész Közel-K művelődésére hatottak. Mivel a ~ az általuk lakott területnek nem kizárólagos lakói voltak, etnikai hovatartozásukat nehéz megállapítani. Némelyek úgy vélik, hogy a ~ nyelve mutat bizonyos rokonságot az ótörökkel. Talán – mint előttük a többi népek – a ~ is bevándoroltak valahonnan Mezopotámiába; hogy honnan, azt nem tudjuk. – Történelem. 1. A Mezopotámia tört.-ét illető források csaknem kizárólag régészeti, ezért kb. Kr. e. 2700-ig nem lehet teljesen biztos időrendet megállapítani. A D-i részek benépesítése előtti időben É-on 3 különféle művelődéssel lehet számolni, amelyeket a lelőhelyek alapján hasszunai, Tell Halaf-i és szamarrai kultúrának szokás nevezni. Hasszunában a lakosság már a csiszolt kőkorszakban letelepedett és földműveléssel foglalkozott, de a fazekasságot még nem ismerte. Tell Halafban és Szamarrában már ismerték a korongot és az égetőkemencét, tehát ez már a kőkorszak (kalkolitikum). Mezopotámia D-i része ekkor népesült be. Itt a legrégebbi művelődést a főleg geometriai formákkal díszített, több színű (polikróm), ún. Haddzsi-Muhammed-kerámia jellemzi, amely az agyagfeldolgozásnak meglehetősen fejlett korszakára utal. A sűrűn lakott terület lakosai falvakban éltek és földműveléssel foglalkoztak; településeiket nem vették körül fallal. Ezt a művelődést követte az El Obeid-i korszak, amelyre az egyszínű (monokróm) kerámia volt jellemző. Hogy ennek a műveltségnek hol volt a központja, azt eddig még nem sikerült megállapítani; mindenestre elterjedt Mezopotámián kívül is. Ezt a korszakot lassan fölvaltotta az uruki korszak, amelynek szürke v. vörös kerámiáját belekarcolt vonalas minták díszítették. Virágkorát a IV. uruki korszakban érte el; ugyanezre az időre esett a korai sumer művelődés virágkora is. Ennek tanúi a monumentális templomok és más épületek, amelyek → Urukban kerültek felszínre. Aligha vonható

kétségbe, hogy ezt a műveltséget a ~ teremtették meg, és hogy Uruk első dinasztiájával kapcsolatos az a fejlődés, amely egészen a Meszylim-korig tartott. A királyok listáján e dinasztia félmitológiai tagjai szerepelnek, mint Enmerkar, Lugalbanda, Dumuzi, Gilgames. Az első királyok uralkodási ideje szokatlanul hosszú a listán, de az utolsóké már teljesen átlagos. Ugyanazon időben az akkád Kisben az első dinasztia volt uralmon. Az irodalomból ismeretes Gilgamesnek és Aggának (Kis utolsó dinasztiájából való király) a harca. Ugyanígy tudunk Gilgamesnek és a korábbi királyoknak Arattával (Szuzától K-re; Afganisztán?), Kisáziával (Gilgames és Enkidu a cédruserdőbe vonul) és Magannal, valamint Meluhhával (Egyiptom?) fenntartott kapcsolatáról is. Az → ékírást a IV. uruki korszakban találták föl, vsz. épp a ~, bár néhány tekintélyes asszirológus (B. Landsberger, V. Christian, F. Kraus) szerint sokkal később vándoroltak be az országba. Az építészet olyan fejlettségi fokot ért el Urukban, mint addig soha és később sem. Olyan cementet tudtak készíteni, amely 5000 év múltán is olyan szilárd, mint a kő. A következő korszakot (egyfajta vörös–fekete színűre festett kerámia lelőhelyéről) Dzsemdet-Naszr-korszaknak (III. uruki korszak) nevezik. Ez a korszak nagy nehézségek elé állít minket. Az építészetben ugyanúgy, mint a IV. uruki korszakban, majdnem kizárólag hosszúkás-négyszögletes formájú, keskeny téglákat használtak. A pecséthengereken látható minták, ill. ábrázolások egyfelől geometrikusak, absztraktak, másfelől természetűek. Mint a IV. uruki korszakban, továbbra is alkalmazták a szögmozaikot, ami az egyik legcélszerűbb és legdekoratívabb találmánynak számít az építészet történetében; az égetetlen téglát ezzel védték a korrózió ellen, ugyanakkor díszítette is. A IV. uruki korszak és a Dzsemdet-Naszr közt nem lehet minden téren megnyilvánuló törést kimutatni, ellenkezőleg: határozott folytonosság állapítható meg (pl. az írásban és az építészetben). Nagy kérdés, hogy a figurális ábrázolás terén megfigyelhető ellentét (absztrakt–naturalisztikus) ugyanazon időben együtt jelen lévő v. egymást követő jelenség volt-e. Nem lehetetlen, hogy a 2 korszak között valami katasztrófa érte Urukot, amelynek romjai e kor egyedüli forrásának számítanak. Különös, hogy míg a IV. uruki korszak már technikailag ügyesen és erőteljesen tudott embert ábrázolni, ugyanakkor a Dzsemdet-Naszr technikája még igen kezdetleges volt e téren. – 2. Az utóbbi korszak végével a tört.-i időkhöz érkezünk: Kr. e. 2700: a Meszylim-korszak kezdetéhez. Ettől kezdve hozzávetőleg megbízható időrendet lehet megállapítani. A Dzsemdet-Naszr-korszak 2–300 évig tarthatott, így a IV. uruki korszak kezdete Kr. e. 3000-re tehető. A korai El Obeid-korszak a Carbon 14 eljárás szerint kb. Kr. e. 4500-ra eshetett. – A Meszylim-korszakra vonatkozó ismereteink nem pusztán régészeti leleteken alapszanak, hanem már írásos emlékeink is vannak, nevezetesen a királyi föliratok. Az egyik ilyen fölirat utal arra, hogy Kis királya, Meszylim biztosította a békét és D-en pontosan megállapította több templom (Uruk, Umma, Lagas) birtokainak határait. Ismereteink szerint ez volt É első beavatkozása D ügyeibe; jele annak, hogy Kis egész Mezopotámia fölé kiterjesztette hatalmát; ugyanakkor azt is tanúsítja, hogy D-en megkezdődött a széthullás, amelyet D soha többé nem tudott teljesen kiheverni. Meszylim még valódi sumer nevet viselt, de ekkor már erős volt a szemita térhódítás É-on. Ekkortól ismerjük az ún. Szárgon előtti akkád föliratokat is. Az építészetben óriási változás történt: egyszerre az ívelt (plánkonvex) téglákat kezdték használni. A következő időben egy kis vidéki város, Lagas nagy hatalomra tett szert. Entemena, Lagas enszije az Ummával szemben támasztott igényeivel kapcsolatban a Meszylim által szabott rendre hivatkozott (lásd fentebb). A szemita → Akkád hatalomra jutásának előestéjén, I. Szárgon uralma idején D már a széthulló hatalom képét mutatja; kis törpeállamok keletkeztek, amelyeknek semmiféle hatalma nem volt. Lagasban Urukagina megkísérelte, hogy erkölcsileg újjá szervezze az országot. Politikai téren Lugalzageszi lépett fel Ummában; sikerült is az ország nagy részét meghódítania, de D erői nem álltak egy szinten az akkádokéval, I. Szárgon uralma alatt, így I. Szárgon Kr. e. 2300 k. könnyűszerrel legyőzhette D-t. A régészeti leletekből sokoldalú képet alkothatunk erről a két korszakról, nevezetesen az Urukban felszínre került II. és I. (1–8)

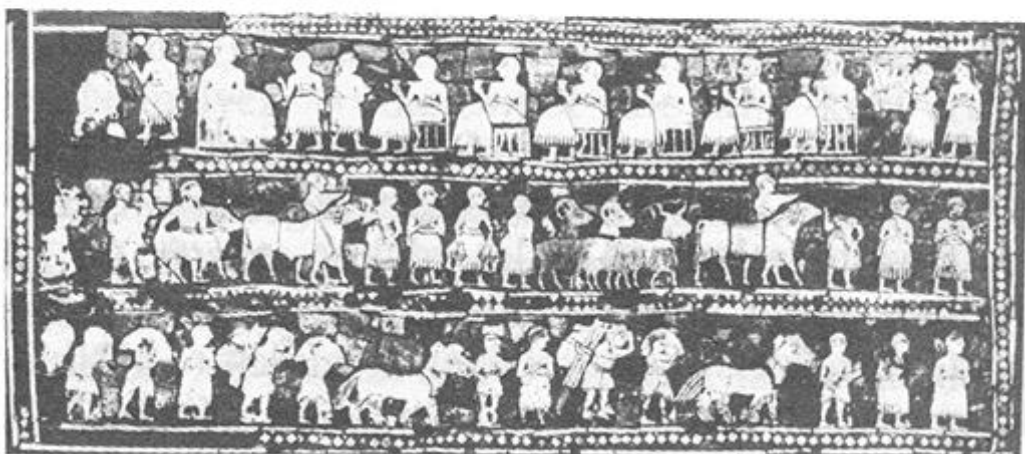
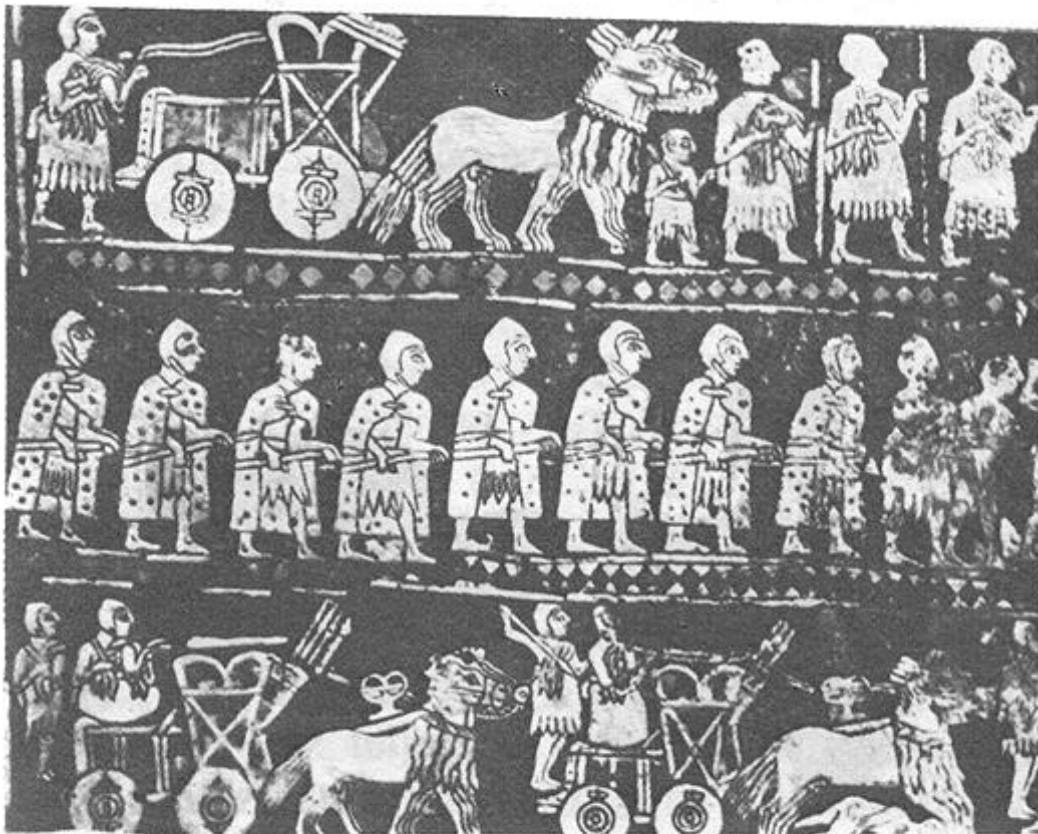
rétegből. Az akkádi dinasztiákat – Szárgon, Rimus, Manistuszu, Narám-Szin, Sar-kali-sarri és néhány más ismeretlen fejedelem Kr. e. 2150 tájáig –, amelyek a művelődést föllendítették, a Gutik erőszakos, barbár uralma követte. Ugyanakkor a III. Ur-i dinasztia nevéhez egy sumer reneszánsz fűződik. A dinasztia politikája arra irányult, hogy a meglevőt megőrizze, a → hurriták beszivárgásának gátat vessen, az akkádok újításait a sumer vallási gondolkodásba beépítse, másfelől az addig minden területen érvényesülő vallásos gondolkodást a gazdasági életből kiiktassa. Ezzel a ~ elvesztették életerejüket. A beszivárgott → amoriták benyomultak a városokba és szinte csak az üresen maradt helyeket kellett elfoglalniuk. Az ország újra törpeállamokra hullott szét. A következő korban 2 szemita dinasztia vált jelentőssé: az iszini és a larszai. Ehhez járult később Szumuabumnak, a Hammurápi-dinasztia megalapítójának korában → Babel hatalomra jutása. Elsősorban Isziné az érdem, hogy a sumer nyelv és művelődés maradványait az utókor számára megőrizte. – Vallás. Mai ismereteink alapján még nem lehet a ~ vallásáról világos képet alkotni. Adataink egy része az irodalomból származik (lásd alább), de ami fennmaradt, azt nagyjából a sumer nyelv kihalása után jegyezték le; másfelől a szemiták vallási életére tett sumer hatásra, az építészeti és szobrászati alkotásokra, valamint a különféle szerződésekre vagyunk utalva, az e forrásokra épülő következtetések azonban nem tekinthetők mindig egyértelműnek (főleg A. Moortgat és B. Landsberger véleménye áll e vonatkozásban egymással szemben). A ~ vallási felfogására leginkább egy érdekeinket felülmúló erő (ME) fogalma jellemző. Ez immanens módon áthatja a dolgokat, rokon a numinózummal, de még inkább a manával; önálló, de a „nagy” istenek adják meg a dolgoknak v. vonják meg a dolgoktól, ilyen módon személytelen. Egy mítosz szerint Enki (Eridu) istentől Inanna (Uruk) istennő elrabolja a ME-t és kiterjeszti a művelődési és társadalmi életre is: a királyságra, a szobrászatra, az írásművészetre, az élet továbbadására stb. A toronytemplomokból a ME a ~ egész országát beragyogja. A NAM (a sors) szó az ana-ME (az, ami van) kifejezésből ered; a ME eszerint a létet, a létezését is jelenti, mégpedig abban az értelemben, hogy 'erővel bírni'. Télen a dolgok meghalnak, elvesztik erejüket. Újév napján a király megüli szakrális menyegzőjét a papnővel s az élet visszatér: NAM-tar, azaz az istenek új erővel töltik el a dolgokat. Ez az erő isteni, az istenek rendelkeznek vele, de nem isten. Nem világos azonban, hogy vajon az istenek teljesen önkényesen rendelkeznek-e vele. – A ~ ismerték a szenvedő igazak kérdését is. Számos sirató szól arról, hogyan dűlték föl a barbárok a városokat, és ezt a NAM-tarnak tulajdonították, vagyis annak, ahogy az istenek a sorsuk felől döntöttek. Így lehetett a NAM-tar átok is. Egy ilyen vallásban fontos szerepet kellett a → mágiának is betöltenie. Ilyen értelemben a ~ vallása primitív dinamizmusnak minősíthető, anélkül, hogy a primitív szót rosszálló ('fejletlen', 'elmaradott') értelemben használnánk. Ellenkezőleg: ritkán találkozunk ezzel a fogalommal olyan emelkedett értelemben, amilyen emelkedett módon a ~ értelmezték. Talán épp ez magyarázza azt a nagy hatást, amelyet azokra tett, akik valamiképpen kapcsolatba kerültek vele. – A sumer panteon létrejöttét még homály fedi, de az föltehető, hogy a ~ kozmogóniai fölfogásával függ össze. A legfontosabb tulajdonság föltehetően a me-lam, vagyis az 'isteni ragyogás', amely összevethető a bibliai kaboddal, azaz az 'isteni hatalom'-mal. Az istenség fogalmának Euhémerosz-féle magyarázata nem látszik elfogadhatónak, mivel az istenített személyek, mint Etana, Lugalbanda, Dumuzi (→ Tammuz) és Gilgames csupán megdicsőült emberek maradnak, akik az alvilágban folytatják életüket és tkp. nem tagjai a „teológiai” panteonnak. A ~ elképzeléseinek és fogalmainak a megértése annál nehezebb, mivel a nép erkölcsileg és társadalmilag nem egységes. A vadászok, akikkel a paraszton kívül számolni lehet (vö. Ter 10,8 kk.), vsz. Dumuzi kettős alakjában (a pásztor és a vadász), valamint a régi pecséteken látható nagy vadászban és talán a Nyilas csillagképben tükröződnek, később már nem szerepelnek a hagyományban. – A teol.-i panteon istenségként tisztelt természeti jelenségekből áll: An, az ég a főisten; kevésbé jelentős Enlil, a felhő a mindenség egyetemes ura; Enki, az ősvíz a termékenység elve. An és Enki a 2 eredeti filozófiai elvet képviselik: az

élet keletkezését az emersio és a formatio révén. Áthatják az egész sumer világnézetet. Ezek az elgondolások nem későbbi teol.-i megfontolások szülöttei, hanem már a legrégebb szövegekben is föllelhetők. A vegetáció istenségei (Gula, Baba, Niniszinna stb.) mind nőneműek, ezért „az ég leányai”; Inanna nem tartozik hozzájuk, Dumuzi még kevésbé. Az ég leányai az anyaistennők, a teremtés „szülőanyjai” is. A légköri jelenségek, a szélvihar (Iskur), a tűz (Gibil) az ég fiai. A holdisten, Nanna v. Szin (Szuen) az alvilágban született, és az alvilágban nemzette a napistent, Utut, valamint az Esthajnal csillagot (Vénusz), Inannát. – Az alapul szolgáló istenfogalom lényegében monisztikus. Ez a monisztikus korszak azonban a tört. előtti időbe nyúlik vissza. Abban a panteonban, amellyel a tört.-i időben találkozunk, az istenek antropomorfok és személyesek. A tetemizmusnak nincs nyoma. Ugyanakkor az istenfogalom sokkal szélesebb körű. Élettelen tárgyak (köztük az istenségek különféle jelképei) is részesülnek az isteneknek kijáró tiszteletben. Így az istenek a természeti jelenségeknek felelnek meg: nem örökkévalók, nem mindenhatók, hiszen a világ sem áll fenn adott állapotában öröktől fogva. Csak az őselvek örökkévalók. A creatio ex nihilo (a semmiből teremtés) elve ismeretlen a ~ előtt. Ezért játszik oly nagy szerepet a sumer mitológiában az ősidő mítosza. Mielőtt az ég és a föld elkülönült, egy ősrégi hagyomány szerint létezett egy kozmikus ősváros, amelyben az ősidők v. a déma istenségei laktak, akik a művelődés elveinek voltak megszemélyesítői. Ezek az istenségek elköverték egy bűnt – ez vsz. a gög volt –, megölték őket, és mint „megölt és megbilincselte istenek”-et letaszították a pokolba. A bukott istenek halála jelenti az újév ünnepéhez kapcsolódó kultikus dráma alapját, amelynek keretében körmenetben végigvitték Enmesara holttestét. E halandó istenség nem azonos a pánbabilonisták „meghaló és feltámadó” istenségével. Az „isten húsa” azonban halhatatlan, mint az emberé is – ezért élnek a „bukott” istenek tovább a pokolban. – Az istenek alá voltak rendelve az őselveknek, az öröktől fogva érvényben levő „ősterv”-nek, annak az ősmintának, amely szerint az istenek a kozmoszt az anyagban kibontakoztatták, miközben ők is kifejlődtek. Ez a „szent rend” a vezéreszméje a sumer gondolkodásnak: az istenek és az emberek cselekvéseinek összhangban kell állniuk ezekkel az „ősformák”-kal. Az Eridu-hagyományban erre az elképzelésre „az öröktől fogva fennálló tájékoztató elv” szolgál magyarázatul; az, „amin a világ megismerése alapszik”, a világ lelke, amely által a kozmosz él és gondolkodik: mummu. Belőle és általa születtek és kapták meg „alak”-jukat az istenek is. Mivel tehát az istenek a kozmosz fejlődésének bizonyos korszakaihoz kapcsolódtak, az antropomorf istenek nem szabadulhattak meg a természeti erők jelképezte tulajdonságaiktól: innen érthetők az olyan mitológiai elemek, mint az istenek születése v. halála. – Végül nagymértékben bővült a panteon az antropomorfizmusnak köszönhetően is: mint „emberek”-et az isteneket tisztségviselők, udvari emberek, katonák, szolgák stb. veszik körül; „névtelen” istenekkel is találkozunk (Anunna, Nungalene), továbbá démonokkal és tündérekkel. Nagyon fontos az asztrális elem is, amely minden bizonnyal az ég és a föld különválásával kapcsolatos mitológiában gyökerezik; e különválás folyamán az ég mintegy „kettős védőszellem” lett. Így sok istenség kettős megjelenési formát öltött: Utu, a nap Utuannaként az ’égi nap’, Utuunaa-ként viszont (nappal) ’a sötét hold napja’, az alvilág napja, de ugyanakkor mint tündér ’minden (meghatározott) napnak az istene’, azaz Utuunea. Gestin ’a szőlővessző istennője’ Gestinannaként ’az ég szőlővesszőjének istennője’. Ez az elképzelés nyilvánult meg az égből való lehullásban is, amely egyaránt érvényes a termékenység különféle formáira és a királyságra és párhuzamban (korrelációban) áll a földkéreg átfúrásának fogalmával. – Ennek az őskornak a templom a szimbóluma: a mítosz és a kultusz összefonódik. A templom egész architektúrája az őállapotot jelképezi: a tojásdad alakú „összige”-en állt; ez „őslakás” volt, egy szt. „ősdomb”, amelyen az emberek és az istenek a létüket kapták és amelyen a sorsuk is eldőlt. Ez az elv teszi érthetővé a toronytemplomot (zikkurat), amely a „tojásdad templom” továbbfejlesztett változata volt. A templomban az ősidők egész antropológiáját megjelenítették a kultuszban. Az ember azért kapott létet, hogy

az istenek munkáját átvegye, így mintegy az istenek helyettesítője legyen. Ebből a fölfogásból született meg a templomváros: az isteneknek joguk volt az emberek munkájára, gondoskodására, az ember mintegy rabszolgája az istenségnek. Az egész sumer birodalom szakrális államszövetség (amphiktyonia) volt; a városállamok hierarchikus rendet alkottak, ahogyan az istenek is egymás fölé és alá rendelve foglaltak helyet a panteonban. Ez volt azonban a gyengéje is a sumer birodalomnak. Ez a berendezkedés öltött testet az alacsonyabb rendű istenek (= városállamok) függőségében és szakrális szolgáltatásaiban, valamint a „nagy” istenekhez való utazásaiban („istenek utazásai”), amikor is gazdag ajándékokat nyújtottak át, hogy a „nagy” istenek áldását elnyerjék a saját városuk és királyuk számára. Egy ilyen állam a külső ellenséggel szemben nem nyújthatott kellő védelmet, ezért Akkád királya, Szárgon megsemmisítette ezt a berendezkedést; egységes államot hozott létre: a városállamok fejedelmei tisztviselők lettek, a királyság istenivé vált, a kultusz a király személye köré fonódott. Ez a politikai berendezkedés az egész 3. Ur-i korszakban fennmaradt, és méltánytalanul nevezik „szekularizált”-nak, mert inkább csak összerosódott a kultusz az isteni megjelenítésével. Eredetileg egy „nagy” istenségnek (az en-nek) egy ember volt a képviselője; ha a város istensége istennő volt, akkor egy férfi, ha ellenben isten volt, akkor egy nő. A „jobbágy” isteneket egy enszi (egy szinek az enje) jelenítette meg. Ahol férfi volt az en, ott az istennőt egy lagar-papnő képviselte; „jobbágy” istennő ott volt, ahol a „jobbágy” istent egy enszi, egy nindingir, egy „isteni vőlegény” képviselte. A királyság (nam-lugal), amely a sumer tudósok későbbi királylistáin az egész országra kiterjedő egyetlen királyságként szerepel, vsz. későbbi intézmény lehetett. A királynak vsz. az volt a legfőbb feladata, hogy a vázolt rendet (a szakrális államszövetséget) őrizze, gondoskodjék zavartalan működéséről. A királyok már az akkád kor előtt az ún. en-papság szerepét is betöltötték: en és a királyság egyesült egymással. Az isteni képviselők „szent esküvő”-t tartottak. Ez a kultikus elem is jelképezett egy eseményt az őskorból: az élet keletkezését; v. úgy, hogy a földet az ég, v. a föld alatti ősóceán vize, az ősvíz termékenyítette meg. Ez a szakrális berendezkedés vsz. más-más értelmet kapott a különféle városállamokban és ezek isteneinek világában. Azokban a városokban, amelyekben Inannát és Dumuzit tisztelték (így Urukban, Badtibirában és Zabalában), a szerelem szolgált jelképül, amely az őskorban a szerelem istennőjét és Dumuzit, a pásztort v. vadászt összekapcsolta. Ez a rítus, ill. értelmezés vsz. kiszorította az egyéb értelmezéseket, amikor a királyság és az en-tisztség egy személyben olvadt össze. Ezzel a király lett Dumuzi megtestesítője. A sumer irodalmi szövegek nagy része azzal az eseménnyel foglalkozik, amelyet újkor kultikus játékok és lakomák kíséretében nagy ünnepélyességgel elevenítettek föl. Az emberek tehát az istenek családjához tartoztak: az ő magvukból, ill. vérükből valók voltak, s eredetileg halhatatlannak születtek mint ők, hogy kölcsönösen gondoskodjanak egymásról. A Paradicsom gondolata ismeretlen volt; a halhatatlanság nem örök boldogságot jelentett, hanem csak alvilági életet. Az áldozat sem jelentette az istenség mindenható voltának elismerését, hanem lényegében csak az istenek „kiszolgálása” volt, ahogy az embernek az istenséghez való viszonyából (alárendeltség) következett. Ha az istenség a természeti erők megváltoztathatatlan lefolyásának a megtestesítője, az istenség és az ember közötti viszonyban nincs helye a kölcsönös szeretetnek, a misztikának, a bizalomból fakadó bensőséges imának. Mégis, több adat tanúsítja, hogy a ~nál mindenkinek megvolt a maga „személyes” istene is, aki nem tartozott a teol.-i panteonhoz, inkább az őrangyalhoz hasonlítható. Ismerünk megkapó imákat, amelyekkel a „szenvető igaz” hozzájuk fordult. A ~ ismerték a bűn fogalmát és a jogi felelősséget is; a teol.-i értelemben vett bűn fogalma azt is fölvetette, miképp egyeztethető össze az istenség tökéletessége és mindenhatósága a világon tapasztalható bajokkal (theodicea). Minthogy az egész élet a kultikus rendre épült, legnagyobb bűnnek a kultikus rend elleni vétség számított. A bűn általános elterjedtségét is vallották: „Soha sem szült asszony büntelen gyermeket.” – A sumer életfölfogásnak, amely eredeti világfilozófiát képvisel, nagy hatása volt már meglepően korai időben: Kr. e. 2200 előtt,

hiszen olyan kulcsszavak, mint amilyenek a Bibliában is találhatóak (pl. hekal, eden, havilah, sumer nyelven egal, edin, arali), hangalakjuknál fogva bizonyíthatóan igen régi időkre utalnak. – IV. Nyelv és irodalom. A) A sumer nem szemita nyelv, hanem a ragozó (agglutináló) nyelvcsaládba tartozik, mint a magyar v. a török. Azok az elemek, amelyek a fő jelentését módosítják, prae- v. suffixumként csatlakoznak a főhöz. A mondatrészek közti kapcsolatot a ragok, képzők hozzák létre. Ebből adódik az a sumer sajátosság, hogy a mondat – főnévként – beépülhet más nyelvtani összefüggésbe; a sumer nyelv tehát nem ismeri a mellé- és az alárendelő mondat szerkesztést. A magánhangzó-hasonulás és -elhasználás oly gyakori, hogy a mai olvasatok merőben konvención alapszanak, s az eltérés olyan nagyfokú lehet, hogy a fonetikusán írt szöveg csak nagyon nehezen v. egyáltalán nem is érthető. Megkönnyíti a szövegek értelmezését, hogy a kultuszban a sumer még a köznyelv kihalása után is sokáig használatban maradt. A babilóniai tudósok az iskolák számára összehasonlító jellistákat és szójegyzékeket állítottak össze; a sumer szókészletre és szótárírásra vonatkozó ismereteink nagyrészt ezekre vezethetők vissza. Ezenkívül az irodalmi szövegek egy részét is ellátták sorok közé írt fordításokkal. Az egynyelvű szövegek értelmezése ma még megoldhatatlan. – B) A sumerológia az elmúlt évtizedekben nagy érdeklődést váltott ki és sokat haladt előre. Ez főleg a sumer irodalomtört.-re vonatkozik. A Meszylim-korszaktól nagy számban fennmaradt gazdasági és jogi szövegek elég könnyen fordíthatók. Kr. e. 2700 k. a jelek állománya leegyszerűsödött. Korábban olyan nagy a megfejtetlen jelek száma, hogy a szövegeket alig lehet biztonsággal értelmezni. A királyi föliratok szerkezetük szempontjából meglehetősen hasonlóak egymáshoz, és megfejtethők. Néhány kis töredéket nem tekintve, amely az óbabilóniai kort megelőző időből származik, szövegek nem maradtak meg az ősidőkből. Ismereteink szerint a ~ csak akkor írtak, ha ennek hivatali v. mágikus okokból szükségét érezték; egyébként szóbeli hagyomány révén adták tovább a szövegeket. Csak az óbabilóniai korban, amikor a betelepülők már nem értették a sumer nyelvet, akkor érezték szükségét annak, hogy ezeket a szövegeket leírják. Amikor Kr. e. 1300 k. kanonizálták őket, még egyszer átvizsgálták, és minden olyan elemet kiiktattak belőlük, amely a megváltozott szemita gondolkodásmódnak már nem felelt meg. Mégis, napjainkban a Farah-szövegekben számos műfajt sikerült újra fölfedezni. – A sumer irodalom igen gazdag volt formákban, de tartalmilag is, így e téren a ~ az egész ókori K tanítómestereivé váltak. Számos szöveg az újév ünnepe köré csoportosítható: himnuszok, kultikus szerelmi kettősök, dialogizáló költemények, amelyeket a király és a papok előtt adtak elő. Ez utóbbiak tanító jellegűek voltak és rendszerint mitológiai-etiológiai bevezető jellemzi őket, amelyeket korábban a teremtés mítoszainak tekintettek, mint az akkád Enúma elist is, jóllehet inkább Marduk dicsőítése. Azzal igyekszik Marduknak a birodalmi istenség rangjára emelkedését teol.-ilag igazolni, hogy sok korábbi isten tetteit neki tulajdonítja. Más műfajok az edubbának (az agyagtáblához), vagyis a sumer iskolának köszönhetik létrejöttüket: párbeszéd formában megszövegezett tudnivalók, főleg pedig → mondások. Ide tartozik a tanító irodalom is, mint pl. Surupak bölcsessége (korábban: Utu- napistim). Ninurta utasításai a földművelőknek egyfajta georgikonnak tekinthető. Az elbeszéléseket és a meséket is kedvelték: epikus ciklusok szólnak az ősi uruki dinasztia fejedelméről (Enmerkar, Lugalbanda, Gilgames). A ~ mitológiai irodalma szintén ismert: Inanna-Istár és Ur-Nammu pokolra szállása; Enlil és Ninlil, Enki és Ninhurszag, Enki és Ninmah mítosza (amely az ember teremtéséről számol be), Inanna elrabolja Enkitől a ME-t (a kultúra Eriduból Urukba kerülésének jelképes bemutatása), Inanna az Ebeh-hegységben és mások. Akkád, Lagas, Ur, Uruk és Sumer pusztulásáról siratóénekek keletkeztek, de Tammuzt is elsiratták gyászénekekben. A himnuszoknak is különféle fajtái keletkeztek: istenekhez szóló himnuszok a királyért való könyörgéssel v. anélkül, királyhymnuszok, templomszentelési himnuszok és olyan himnuszok, amelyek személyes panaszt tartalmaznak v. az igaz szenvedésének kérdését taglalják. Végül említeni kell a leveleket is: ezek az istenek v. a király elé terjesztett kérelmek; nemegyszer

azonban a tört.-i levelezést is átdolgozták irodalmi formában.

**A cselekmény alulról fölfelé halad a vadszamár vontatta harci szekerektől a gyalogságig,
mely foglyokat terel a király elé
A király és udvari emberei zenészek között fogadják a hadizsákmányt**

173. Sumer fej

174. A legrégebbi sumer felirat, képirásban Kisből. Kr. e. 3300 körül. 7×7 cm, mészkő.
Ashmolean Museum, Oxford

Sunem (föltehetően azonos az ugariti Sunama istennévvel): ósz-i helységnév, amely az egyiptomi szövegekből és az amarnai levelekből is kimutatható, Gilboa (1Sám 28,4) és a Kármel (2Kir 4,25) közelében. Józs 19,18: Isszachár örökrésze. Ma arab falu Izr.-ben. 1Sám 28,4: a filiszteusok ~ közelében ütöttek tábor, amikor hadba vonultak Izr. ellen. 1Kir 1,3–15; 2,17 kk.: ~ből származott a szép Abiság. 2Kir 4,8–37: itt lakott Elizeus próf. egy jótévője, s talán ide való volt → Sulammit.

Sur (héb. 'fal'): helység az egyiptomi határnál. Nevét az óbirodalom végén K-en, Kádes mellett (Ter 20,1) emelt védőfalról kapta. A Havilától ~ig terjedő vidék a 25,18 szerint az izmaelitáké volt, de 1Sám 15,7 az amalekiták földjeként szerepelteti; vö. Ter 16,7; 1Sám 27,8. A Kiv 15,22 szerint ~ pusztá, ahol Izr. fiai 3 napig vándoroltak anélkül, hogy vizet találtak volna. A Szám 33,8 Etam pusztájának nevezi.

Susa: → Szuzá.

süketnéma: A Biblia ritkán említi a süketeket (Zsolt 38,14; 58,5 kk.), de a betegség nagyon el lehetett terjedve, mert külön törv. (Lev 19,14) tiltotta, hogy valaki átkot (→ átok) mondjon rájuk, mivel a süket nem hallotta az átkot és védtelen volt vele szemben. Átvitt értelemben Izr. fiai is süketek voltak, mert nem hallgattak Jahvéra és küldötteire (Iz 29,18; 35,5). A messiási időben szabadultak meg e szellemi értelemben vett betegsüktől (42,18; 43,8); a pogányok viszont süketté válnak (Mik 7,16). Így a ~ meggyógyítása jele volt Jézus messiási küldetésének (Mt 11,5). Amint Jahve az, aki némává v. süketté, látóvá v. vakká tesz (Kiv 4,11), Jézus is gyógyítja a ~t. Az ev.-ok 2 ~ meggyógyításáról számolnak be: Mk 9,13–26 (a megszállott, aki néma és süket volt) és 7,31–37 (Jézus jelképes mozdulatokkal meggyógyított egy ~t Tízváros vidékén). → fül.

sütőmester: → hivatalnokok.

szabadítás, szabadító: → megváltás, → üdvösség.

szabadság: A ~ fogalmába 3 dolog tartozik: a szabad emberek állapota (a szolgálattal szemben; → rabszolga), az akarat erkölcsi ~a és az ev., mint „a ~ tökéletes törvénye” (Jak 1,25; 2,12). – 1. Jogi-politikai fogalomként a ~ a rabszolgával áll szemben. Az ÓSz-ben többször is szerepel a rabszolgák szabadon bocsátása (Kiv 21,2.26; Lev 19,20; 25,10; MTörv 15,12 kk.; 21,14; Jób 3,19; Sir 7,21; Iz 58,6; Jer 34,8.9.11; Ez 46,17), olykor arra való hivatkozással, hogy Egyiptomban Izr. is szolgáltságban élt és Jahve kiszabadította szolgáltságából (MTörv 15,15). Az egész Egyiptomból való kivonulást úgy értelmezték Izr. fiai, mint kiszabadulást az egyiptomiak hatalmából (Kiv 14,30; 18,10). 1Mak 14,26: Simon és fiai az egész nép politikai ~át biztosították. Egyébként már az ÓSz-ben is egyre inkább erkölcsi fogalomként válik a ~ (Jahve szerez szabadulást). – Az ÚSZ-ben a ~ első jelentése a farizeusok állásfoglalásában tükröződik: „...nem szolgáltunk soha senkinek. Miért mondod hát, hogy szabadok lesztek?” (Jn 8,33). Pál azt a tanácsot adta a rabszolgáknak, hogy ne törekedjenek ~ra (1Kor 7,21), mert keresztény szempontból nem volt többé különbség a rabszolga és a szabad között (12,13; Gal 3,28; Ef 6,8; Kol 3,11). Másfelől a rabszolga és a szabad az ellentét révén az egyetemességre utal (Jel 6,15; 13,16; 19,18). Pál szembeállítja Ábrahám 2 fiát, a szabad asszony és a szolgáló fiát és erre építi a 2 szövetség allegóriáját (Gal 4,22 kk.). – 2. Az akarat ~a. Már az ÓSz-ben felteszik, hogy az ember szabad, vagyis felelős a tetteiért (Ter 4,7; 18,25; MTörv 30,15–20; Józ 24,15; Zsolt 18,21 kk.; 51,5 kk.; Sir 15,14–18; Ez 18,4.32; 33,11; Jo 2,12). Az ÚSZ-ben szó van szándékos megátalkodásról (Jn 5,40), amely a romlás rabjává tesz (2Pét 2,19). A bűn által az ember a bűn rabszolgájává válik (Róm 6,20; Jn 8,34), ami nem valamiféle erkölcsi fatalizmus, hanem a bűnt elkövető ember szabad döntésének, ill. tetteinek a következménye. – 3. Az ÚSZ-ben a ~ fogalma egy egészen új értelmet kap. A Krisztusban való ~ (Gal 2,4; 4,31) megváltást, szabadulást jelent a szolgálattól, amely ismét félelemben kerget (Róm 8,15), és amely az ósz-i vallásosságba oly sokszor belejátszott (Zsolt 34,12; Iz 33,22; vö. 1Sám 15,22). A keresztény értelemben vett ~ kibontakoztatja azt, ami csírájában már az ÓSz-ben is megvan (vö. Kiv 13,14; MTörv 7,8; 1Kron 17,21; Iz 45,21 kk.; 61,1). Vagyis háromféle értelemben jelent szabadulást: a) a bűntől (Róm 6,18–23; 8,2; Jn 8,31–36; Tit 2,14; vö. Tób 12,9; Mt 6,13); – b) a törv.-től, amely épp megkötéseivel csábít törvényszegésre (ApCsel 15,10; Róm 7,3 kk.; 8,2; Gal 2,4; 5,1.13); jóllehet a törv. Isten jóságának köszönhető (Róm 7,12; 13,9; Gal 5,14), de másfelől nézve nélküle nem volna bűn, a törv. a bűn megismerésének az alapja (Róm 7,7.13; 3,20), és „csak árnyéka az eljövendő javoknak, nem a valóság képe” (Zsid 10,1); – c) a haláltól, „a bűn zsoldjából”, a bűn életétől (Róm 6,23; 7,9–11; 1Kor 15,56). Még a lélek nélküli természetnek is fel kell szabadulnia „a múlandóság szolgáló állapotából” és el kell jutnia „az Isten fiainak dicsőséges szabadságára” (Róm 8,21; vö. 8,2; 5,17). Ezt a hármas megszabadítást a következők jellemzik: a) Krisztus viszi végbe (Jn 8,36; Gal 5,1; 3,13; 4,4 kk.; Róm 8,2 kk.), mégpedig a keresztségben (6); b) teljesen fel kell adni a tettekkel szerzett megigazulás elvét

(10,3; Fil 3,9); c) minden embernek valóságos szabadulást jelent (Gal 5,13; 1Kor 7,22); Krisztus személyes felszólítása mint „igazság” itt áll minden keresztyén ~ kezdeténél (Jn 8,31.34; 14,6; 16,13); Krisztus szava szerzi meg a keresztyéneknek az istengyermekség lelkét (Róm 8,15; Gal 4,6; 1Jn 3,1); d) a keresztyén életet a Lélek törv.-ei szerint rendezi (Róm 8,2). „Az Úr ugyanis Lélek: ahol az Úr, ott a szabadság” (2Kor 3,17); e ~ révén a keresztyén elszakad a világtól, a bűntől és a testtől (vö. Róm 8,9); e) paradox módon tetőpontja a szeretet önként vállalt szolgálata: a ~ révén az ember (6,19 kk.) sz. kötelékkel Istenhez kötődik, Isten szolgájává válik (1Pét 2,16), de egyszersmind mindenkinek szolgája lesz (1Kor 9,19; vö. 9,1.12; Mt 17,27) „a Szentlélekben és az őszinte szeretetben megmaradva” (2Kor 6,6).

szabaoth (héb. 'seregek'): Gyakran összekapcsolódik – főleg a prof.-k írásaiban – a Jahve (Elohim) istennévvel (Seregek Ura). Izr. törzsei voltak az Úr serege (Kiv 7,4; 12,41; vö. 6,26; 12,17.51; Szám 1,3.52), azzal összhangban, hogy Jahvét hadúrnak képzeltek el (vö. Kiv 15,3: „Az Úr nagy harcos”; Szám 24,14; 1Sám 17,45; Zsolt 24,8: „Az Úr, a harcban verhetetlen”); v. az égi lények jelentik a seregeket (angyalok v. csillagok; vö. Ter 2,1; Zsolt 103,21: „áldjátok az Urat, égi seregek”). V. Maag Kánaán hatalmuktól megfosztott mitikus természeti erőit keresi a seregekben, azután, hogy Jahve legyőzte őket. Minthogy a prof.-knál szembeötlően gyakori a kifejezés, feltehető, hogy a seregek egyetemes értelmű: az ég és a föld minden hatalmasságai és erői, amelyek engedelmséggel tartoznak Jahvének.

szabbat: → szombat.

szabeusok: egy régi D-i arab birodalomnak, Sábának a népe. A Ter 10,28; 1Krón 1,22 a D-i arabok ősatyjától, Joktántól származtatja őket; a Ter 10,7; 1Krón 1,9 szerint – az É-i arab Dedánnal együtt – Kus leszármazottai; a Ter 25,3; 1Krón 1,32, ahol a szöveggörnyezet inkább É-Arábiára utal, Joksán utódaiként szerepelteti őket. De egy olyan nép esetében, amely kereskedőként v. más okból annyi felé letelepedett, érthető, hogy hovatarozása, ill. eredete kérdésében következetlenséggel találkozunk. Lehetséges az is, hogy a Ter 10,7; 1Krón 1,9 a D-Arábiára utaló Havila mellett csak variánsként szerepelteti Szebát az etióp területen letelepedett ~ra vonatkoztatva (vö. Iz 43,3; 45,14). A Biblia kereskedő népként ismeri őket, akik tömjént, fűszereket, aranyat és drágaköveket szállítanak (1Kir 10,1–13: Sába királynője; Zsolt 72,15; Iz 60,6; Jer 6,20; Ez 27,22). A Kr. e. 2. évezredben vándorolhattak be ÉNy-Arábiából; a régi D-i arab feliratokon kívül azok a beszámolók számítanak rájuk vonatkozóan a legrégebb megbízható adatoknak, amelyek Salamon kereskedelmi kapcsolatait veszik számba, továbbá 2 adóra kötelezett fejedelmük neve az asszír forrásokban, II. Szargon (Kr. e. 715) és Szancherib (Kr. e. 685) idejéből. A ~ legrégebb feliratai a Kr. e. 11. sz.-ból keltezhetők, talán az ősatyák egy listája is, amelyen néhány uralkodó szerepel, akik az ősidőkben a mukarrib nevet viselték, majd Kr. e. 410 k. királyi címet vettek fel. A Kr. e. 5. sz. elejétől Sábán kívül, amelynek Sirvah (a legrégebb időben) és Marib volt a 2 jelentős városa, más D-i arab birodalmat is ismerünk, amelyek még régebben keletkeztek; ezek: Katabán, fővárosa Timna (v. Tumna), Hadramaut (Ter 10,26: Hacarmavet), fővárosa Sabvat, Auszán, valamint a mineus városszövetség, amelynek Karnávu volt a fővárosa és a tömjén út mentén elterülő Dedán kolónia (2Krón 26,7: meunik, talán É-i mineusok). Kr. e. 400: D-Arábia Sába vezetésével átmenetileg egységes birodalmat alkotott, de később felbomlott. A Kr. e. 2. sz. elején Katabán képviselte a fő hatalmat D-Arábiában, a Kr. e. 1. sz. elejéig, amikor is Hadramaut meghódította. Sába a trónviszályok áldozata lett: felbomlott és Himjar uralma alá került. – Több mint 4000 régi (a Kr. u. 6. sz.-ig) D-i arab felirat maradt ránk; nagyjából vallási jellegű fogadalmi feliratok, de van köztük építkezéssel, földműveléssel, öntözéses gazdálkodással kapcsolatos is, sőt kisebb számban tört.-i tudósítások is akadnak köztük. A feliratok nyelve a D-i óarab szemita nyelvcsalád DNy-i ágához tartozik és nyelvjárásokra (mineus, katabáni, hadramita és szabeus) tagolódik, több grammatikai kategóriában a h és sz váltakozása alapján. A feliratok összegyűjtése mindenekelőtt J. Halévy (1870) és E. Glaser

(1882–94) érdeme. Nagyobb ásatásokat Katabán (1948–1950) és Marib (1952) területén végeztek.

szadduceusok: a → farizeusok és az → esszénusok mellett egy 3. (elsősorban politikai) párt a zsidóságon belül a Kr. e. 2. sz.-tól a Templom pusztulásáig (Kr. u. 70). Tagjai főleg a papok közül kerültek ki (ZsidTört 13,5,9; ZsidHáb 2,8,14). Az elnevezés nem függ közvetlenül össze a héb. saddik = 'igaz' szóval (mint régebben vélték); a ~ vsz. → Cádokról nevezték el magukat, és Salamon idejétől kezdve ők álltak a jeruzsálemi templom papságának élén. T. W. Manson szerint a gör. szüindikoszból ered az elnevezés, és a → főtanács tagjaiként utal a ~ra. A párt eredetét homály fedi; már akkor elkülönülhetett, amikor Jonatán (Kr. e. 153) főpapként a vallási és politikai hatalmat összekapcsolta. A korábbi papi családok, amelyek Cádoktól eredtek és amelyekből addig a főpapok kikerültek, szembeszegültek a hatalom összpontosításával, és szorosabbra fűzték egymással kapcsolataikat. A hatalom nagyrészt a kezükben maradt, mert a főtanácson belül, amellyel mind a Hasmoneusoknak, mind Heródesnek, mind pedig a róm.-aknak számolniuk kellett, erős pártot alkottak. Jonatán korától a hatalom felváltva a farizeusok és a ~ kezében volt. Johannesz Hürkánosz (ur. Kr. e. 134–104) először a farizeusoknak kedvezett, de később átállt a ~ pártjára, majd Alexandra (ur. Kr. e. 76–67) uralma alatt a farizeusok visszaszerezték korábbi hatalmi helyzetüket. Ettől kezdve, jóllehet II. Arisztobulosz (ur. Kr. e. 67–63) ismét a ~at támogatta, fölényben érezhették magukat. Heródes mindkét pártot igyekezett háttérbe szorítani, de főleg a ~ érezték kezének erejét. Az ev.-okból arra következtethetünk, hogy Jézus idejében főleg a farizeusok voltak hatással a népre; a ~ alig szerepelnek bennük (Mt 3,7; 16,1.6.11 kk.; 22,23.34; Mk 12,18; Lk 20,27), de akkor is jelentős szerepet töltöttek be. Először is azért, mert a főpapok közülük kerültek ki, és szoros kapcsolatban álltak velük, másodsor abból következően, hogy jobban tudtak alkalmazkodni a róm.-akhoz és jobb kapcsolatban voltak velük, mint ellenfeleik. Minthogy a néppel kevésbé érintkeztek, első pillanatra úgy látszik, mintha nem kerültek volna annyi összeütközésbe Jézussal, mint a farizeusok; pedig ők is épp úgy gyűlölték Jézust. Az ev.-ok szerint Jézussal főleg működése vége felé helyezkedtek szembe (Mt 22,23–33); s végül a szadduceus Kaifás erőszakolta ki Jézus halálos ítéletét (vö. Jn 11,47 kk.). A tanítványokat is üldözték a ~ (ApCsel 4,14; 5,17). Jeruzsálem pusztulása (Kr. u. 70) után a források többé nem említik őket; ekkor minden hatalom a farizeusoké lett. – A ~ elsősorban a főváros papi arisztokráciájának köreiből kerültek ki (Josephus Flavius szerint: „a gazdagok”), és a szigorúbb farizeusi életszemlélettel szemben szabadabb, világiasabb elveket vallottak, így bizonyos mértékig magukévá tudták tenni a Szeleukidák idején a hellenizmust, később pedig a róm.-akhoz is könnyebben tudtak alkalmazkodni. Ugyanakkor vallási téren teljes mértékben ortodoxnak kell őket tekintenünk. A farizeusokkal együtt ők is elismerték a → Tóra tekintélyét, viszont az „ősök hagyományá”-t, a törv. továbbfejlesztését és hagyományos magyarázatát elvetették. Ez azonban nem jelentette azt, hogy bizonyos rituális kérdésekben ne vallottak volna ellenfeleiknél is szigorúbb nézeteket. A kazuisztikára hajló farizeusokkal szemben szélsőségesen konzervatívak voltak; ragaszkodtak az öröklött hagyományos tanításhoz, anélkül, hogy vallási téren az újabb fejlődést tekintetbe vették volna. A farizeusoktól eltérően tagadták a halottak feltámadását (Mt 22,23; ApCsel 4,1 kk.; 23,8), sőt Josephus Flavius szerint még a lélek tovább élését is (vö. Mt 22,29–33), az ApCsel 23,8 szerint pedig általában a szellemek létét is. Josephus Flavius ehhez hozzáteszi, hogy az isteni gondviselést és az emberi szabadságot szintén tagadták, de e téren, mivel esküdt ellensége volt a ~nak, nem hagyatkozhatunk állításaira. Az bizonyos, hogy sok rituális és jogi kérdésben eltértek nézeteik a farizeusokéitól (így pl. az újhold napja beálltának meghatározása, pünkösöd ideje kérdésében v. a kiengesztelődés napja szertartásait illetően is).

Szafira: → Ananiás felesége, aki hazug magatartásáért férjével együtt halállal bűnhődött (ApCsel 5,1–11).

Szafon-hegy: → Szefon-hegy.

száj: A Bibliában a ~nak mindenekelőtt a beszédben betöltött szerepe domborodik ki. A ~at megnyitni a. m. 'elkezdeni beszélni' (Szám 22,28; Ez 21,27); aki a kezét a ~ára teszi, az hallgat, ill. elhallgat (Bír 18,19; Mik 7,16; Jób 21,5); aki más helyett, más nevében beszél, az az illetőnek a ~a (Kiv 4,16; Jer 15,19). A héb. eredetiben valakivel 'szájról szájra' beszélni a. m. közvetlenül, vele szemtől szembe állva (Szám 12,8; vö. Jer 32,4); aki a héb. eredetiben 'egy szájon van' valakivel, az egyetértésben van vele, megegyezik a véleményük (vö. Jón 9,2; 1Kir 22,13). Így a ~ lehet 'szó, nyilatkozat' értelmű is (pl. MTörv 17,6; Szám 35,30). – Másfelől a ~ evésre szolgál; aki v. ami megnyitja v. kitátja a száját (Ter 4,11; Zsolt 22,14), az el akar valakit v. valamit nyelni; ezzel függ össze a héb.-ben a 'kard szája' kifejezés (vö. pl. Ter 34,26; Józs 10,28), ill. az, hogy a kard az ellenség húsát 'eszi, marcangolja' (MTörv 32,42: Kardom hússal lakatom jól; 2Sám 2,26: itt a magyar fordításban a kaszabol ige felel meg a héb. 'eszik, marcangol' igének). A ~ lehet 'tele ~' v. 'falat, harapás' jelentésű is, ebből következően egyszerűen 'rész' értelmet is hordozhat (MTörv 21,17; Zak 13,8). – A képes beszédben lehet pl. a város kapuja (Péld 8,3) v. nyílása barlangnak (Józs 10,18), kútnak (Ter 29,2). Iz 30,28: Jahve a tévelygés zabláját veti a nemzetek ~ába. Az Isten ~ából jön kifejezéssel kapcsolatban H. Brunner egyiptomi párhuzamra hivatkozik. → ajak.

szakadás, skizma: Eredeti értelemben csak Jézus példabeszédében (Mt 9,16; Mk 2,21: „új szövetből való folt”), átvitt értelemben többször (Jn 7,43; 9,16; 10,19; 1Kor 12,25; vö. ApCsel 14,4) is találkozunk vele. Egyházfegyelmi értelemben csak Pálnál fordul elő (1Kor 1,10; 11,18). Pál óvja a korintusiakat a pártoskodástól, mert ~t szül, és megbontja az egységet. A szó dogmatikus értelmében a ~ a Szentírásban nem fordul elő.

szakáll: Izr. fiai a férfi díszének tekintették, és ennek megfelelően hosszú ~t növesztettek. A ~ levágása (2Sám 10,4 kk.; Iz 7,20; Jer 48,37) v. megtépázása (Iz 50,6) megszegényítésnek számított. Csak a → gyász, a megalázkodás v. a szegény jeléül nyírták le (15,2; Jer 41,5) v. takarták el (Ez 24,17; Mik 3,7) a ~ukat, ill. az állukat. Egyébként illatos olajjal kenték (Zsolt 133,2) és művészi fonták a ~t, ahogy asszír ábrázolásokon lehet látni. Tilos volt a ~ végének visszavágása (Lev 19,27; 21,5). A leprásnak le kellett a ~át takarnia (13,45). A férfiak úgy üdvözültek egymást, hogy jobbjukkal megfogták egymás ~át (2Sám 20,9). → borbély, → haj.

Szakkut, Szikkut: a szövegekben vele együtt előforduló → Keván istenség alapján vsz. csillagisten. Izr. fiai királyukként hordozták (Ám 5,26). ApCsel 7,43: a Vg szerint → Moloch.

Szalamisz: város Ciprus szigetének K-i partján. Pál és Barnabás ~ zsinagógában hirdette az ev.-ot (ApCsel 13,5).

Szalim: helység Aion közelében, ahol János keresztelt (Jn 3,23). Az első itineráriumok Szkütopolisztól D-re jelzik.

szállás: → fogadó.

Szalmanaszár: öt asszír király neve. I., II. és IV. ~ nem szerepel a Bibliában. – III. ~t (ur. Kr. e. 858–823), aki Karkarnál Kr. e. 854: megütközött Damaszkusszal és szövetségeseivel és akinek Izr. királya, Jehu adót fizetett, az ÓSz nem említi név szerint. Ő volt → AsszírIA egyik legnagyobb királya. Folytatta apja, Asszurnaszirpal hódításait és megszilárdította a meghódított területeken AsszírIA uralmát; fennmaradt ún. fekete obeliszkje. – A Bibliában szereplő ~, aki a 2Kir 17,3–16; 18,9–11: meghódította Szamariát, V. ~ (ur. Kr. e. 726–722) volt, III. Tiglat-Pilleszer fia. Szövetségre lépett tiruszi Abibaallal, és dinasztiája utolsó tagjaként halt meg, feltehetően Szamaria ostroma idején. Utóda II. → Szárgon.

175. III. Szalmanasszár fekete obeliszke. Nimrud, Kr. e. 841. mészkő, 2 m magas

Szalmon, Szalma (héb. 'fény, ragyogás'): személy- és helységnév. – **1.** Nachson fia, Boász apja (1Krón 2,11; Rut 4,20). Az 1Krón 2,51-54 Betlehemmel hozta kapcsolatba. Jézus családfájában Rácháb férje (Mt 1,4; vö. Lk 3,32). – **2.** Erdővel borított hegy Szichem közelében (Bír 9,48), vsz. a Dzsebel el-Kebir, amelynek lejtőjén fekszik ma Szálím falu. A Zsolt 68,15 Básánnal együtt szerepelteti mint hóval borított hegyet; de minden bizonnyal a Haurán-hegységre kell gondolnunk.

Szalmunna és Zebach: midianita királyok, akiket Gedeon testvére meggyilkolása miatt megvert és megölt (Bír 8,7–21; vö. Iz 9,3; Zsolt 83,12).

Szalóme (a héb. salem 'épségben lévő' szóval függ össze): személynév. – **1.** Zebedeus felesége, az idősebb Jakab és János ap. anyja, aki már Galileában Jézus környezetéhez tartozott, és a szolgálatára volt Jézusnak. Ott állt a keresztnél is (Mk 15,40) Mária Magdolnával és Máriával, akikkel illatszereket vásárolt Jézus testének bebalzsamozására (16,1). Mt 20,20; 27,56: Zebedeus fiainak anyja. – **2.** Heródiás lánya, Fülöppel kötött első házasságából. Mostohaapja, Heródes Antipász születésnapján táncolt a vendégek előtt, és anyja biztatására Keresztelő János fejét kérte jutalmul (14,6–11). Nevét a Biblián kívül még más források is említik. Először a nála mintegy 30 évvel idősebb Fülöp negyedes fejedelemhez ment nőül (ZsidTört 18,5,4), később Arisztobulosznak, Nagy Heródes unokájának lett a felesége; egy érmén – Arisztobuloszal együtt – a képmása is fennmaradt.

szám: I. Előfordult, hogy a ~ fogalmat jelölő szavakat a szemiták kiírták (→ Siloe-felirat, →

Mesa-felirat), a legtöbbször mégis külön jeleket használtak a ~ok jelölésére (pl. a mezopotámiai szövegekben, a perzsa korból fennmaradt arám iratokban, s mindenekelőtt az elephantinei → papiruszokban). A leggyakrabban használt rendszerben az → ábécé betűi szolgálták a ~ok jelölésére. Ez a szokás Izr.-ben is elég korán elterjedhetett. A bibliai szövegek különféle változatait (variánsait) a ~okat jelölő betűk helytelen v. eltérő olvasatával lehet magyarázni. A régi héberek nyilvánvalóan az egyiptomiak tízes ~rendszerét (Ter 18,26–32; Szám 11,19) és a mezopotámiaiak hatvanas rendszerét (vö. Mt 13,8) használták. – II. A ~oknak (különösen az ún. kerek ~oknak) szerepük van bizonyos állandósult szókapcsolatokban, elsősorban a ~mondásokban. – A) Némely ~ általános értelemben is használatos. Így a 2 lehet 'egy pár', 'néhány' értelmű (vö. Szám 9,22; MTörv 32,30; Oz 6,2); a 'kettős, dupla' hordozhat 'sok', sőt 'a kelletténél több, túl sok' értelmet is (vö. Iz 61,7; Jer 16,18; Zak 9,12; Jel 18,6). Az 5 olykor hozzávetőleges értéket jelöl (vö. Ter 43,34; 1Sám 17,5; Mt 14,17.21; Lk 12,6; Jn 4,18[?]; 1Kor 14,19). A 7 viszonylag nagy ~ra utal (vö. Ter 4,24: a vérbosszú Lámechért; 33,3: Jákob 7-szer hajolt meg Ézsau előtt; MTörv 7,1; Péld 24,16: az igaz fölkel, ha 7-szer esik is el; Mk 16,9: a Mária Magdolnából kiűzött ördögök; Mt 18,21: a megbocsátandó bűnök; a héb. 'esküdni' ige tkp. a m. 'hétszer kiáltani', vagyis az ég és a föld 7 [= összes] hatalmasságát tanúul hívni, MTörv 32,1; Zsolt 50,4; Iz 1,2). A 10 jelentős ~ (vö. Ter 24,55: talán egy 10 napos hét maradványa; 31,7: „Atyátok... megcsalt és tízszer változtatta a bért”; Szám 14,22: „már vagy tízszer próbára tettem”; Jób 19,3: „Lám, már tízszer is kicsúfoltatok”; Dán 7,20: a 4 állat 10 szarva; Lk 15,8: 10 drachma; Mt 25,1: 10 hajadon; Lk 19,13: 10 szolgának 10 mina, kamatoztatásra; Jel 2,10: 10 napig tartó szorongattatás; Mt 8 az Úrnak 10 csodáját említi; 1Kor 6,9 kk.: 10 bűn az akadály a Isten országába való belépésnek). A 40-es ~ egy nemzedék korára v. egy meglehetősen hosszú, de pontosabban meg nem határozott időszakra utal (vö. a százlábúak a perzsában és a törökben 'negyvenlábúak'; Ter 25,20: Izsák negyvenévesen vette el Rebekkát; vö. ApCsel 7,23; Szám 14,34: 40 év a pusztában; Bír 3,11; 3,30: 2-szer 40; 5,31: a bírák működésének ideje; 1Kir 19,8: Illés útja a Hórebig). Jelentős nagyságra utal még a 60 (Én 3,7; 6,8), a 70 (Dán 9,24–27), a 100 (Lev 26,8; Préd 6,3; Mt 19,29) és az 1000 (Kiv 20,6; 34,7; Zsolt 50,10; 84,11; Préd 6,6; Iz 30,17; Jer 32,18). – B) Néhány sztereotíp kifejezésben 2 szám együtt meghatározatlan nagyságra utal (vö. a magyarban: két-három = néhány). – Meg kell még említeni a mondásokat, amelyek 1. tagjában áll egy ~ (pl. 3), 2. tagjában az utána következő ~. (tehát 4), majd a további versekben különféle dolgokból, lényekből, személyekből v. állapotokból annyi, amennyi a 2. ~. Ennek az eljárásnak nem az a célja, hogy a ~értéket kiemelje, hanem hogy a figyelmet a felsorolás teljességére irányítsa. Az egy és kettőre nézve: MTörv 32,30; Jób 33,14; Zsolt 62,12; Jer 3,14. A három és négyre nézve (vö. lat. ter quaterque beati): 36,23; Ám 1,3–2,6; Péld 30,15.18.21.29; Sir 26,5. A négy és ötre nézve: Iz 17,6. Az öt és hatra nézve: 2Kir 13,19. A hat és hétre nézve: Péld 6,16; Jób 5,19. A hét és nyolcra nézve: Mik 5,4; Préd 11,2. A kilenc és tízre nézve: Sir 25,7. – III. A Szentírás vsz. egyetlen ~ot sem nevez konkrétan szt.-nek v. jelképesnek (szimbolikusnak), de egyes számoknak a velük jelölt, tehát a megszámlált dolgok természetéből következően, v. a másodlagosan hozzájuk kapcsolódott képzetek miatt mégis különleges vallási értékük van. – A) A 3 meghatározott rituális cselekményekben szerepel (1Kir 17,21). A 4 (vö. a 4 égtájjal: Iz 11,12) totalitást jelent (Ter 2,10: a 4 folyó a Paradicsomban; Ez 14,21: Jahve négyszeres ítélete). Némely rituális előírásban szerepe van az 5-nek (1Sám 6,4) v. a 10-nek (Kiv 26,1.16; Szám 7; 1Kir 6; Ez 45); ezenkívül: → Tízparancsolat (tíz kijelentés: Kiv 34,28; vö. MTörv 4,13), a 10 egyiptomi csapás (Kiv 7,14–12,29). Csak a 7 esetében lehet a Bibliában bizonyos szimbolikus értelmet megfigyelni (vö. Ter 21,30). Nagyon gyakori, hogy egy-egy rituális cselekvést 7-szer kell elvégezni: meghintés 7-szer (Lev 4,6–17; 8,11; 14,7; 16,14; Szám 19,4; 2Kir 5,10), 7 állat feláldozása (Jób 42,8; Szám 28,11; 2Kron 29,21; Ez 45,23). 7 szt. angyal van (Tób 12,15), Zakariás szt. kövén pedig 7 szem (Zak 3,9a). Gyakran szerepel a 7 a prof.-k látomásaiban is

(Iz 4,1; 30,26; Jer 15,9; Ez 39,9; 40,22; Dán 4,13.22.29; Zak 4,2.10b) és a Jel-ben (1,12.16; 3,1; 4,5; 5,1.6; 8,2; 10,3; 12,3; 15,1). A 12 az ókori K-en különleges szerepet játszott, talán az év 12 hónapja miatt. Az ÓSz-ben 12 a ~a az ösatyáknak és Izr. törzseinek (pl. Kiv 24,4), a kített kenyereknek (Lev 24,5), bizonyos áldozatoknak (Szám 7,2.84 kk.). Hogy a 12-es ~ot kerek ~nak tekintették-e (Mt 14,20; Mk 5,25; ApCsel 19,7; 24,11), az kérdéses. Különösen kedvelt ez a ~ a Jel-ben: 12 csillagból áll a korona (12,1), az új Jeruzsálem falain 12 kapu van (21,12), a város fala 12 alapkőre épült (21,14). A választottak ~a Izr. minden törzséből 12 000 (7,4 kk.; 14,1 kk.); ez minden biztonnyal azzal függ össze, hogy a 12 törzs jelentette összefoglalóan az ósz-i Isten népét, az igaz Izr.-t, amely Jézus Egyh.-ában valósult meg. Így a 12 üdvösségtört.-i tartalmat kapott: Izr. régi rendje egyszersmind a messiási közösség végleges formájára is utal. Ezzel függ össze, hogy a hozzá legközelebb álló 12 tanítványt → apostolává választotta, és ezek úgy szerepelnek, mint a tizenkét tanítvány (pl. Mt 10,1) v. a tizenkét apostol (pl. 10,2; Lk 22,14), sőt mint a tizenkettő (Mt 26,14; ApCsel 6,2; 1Kor 15,5 stb.). A 12 többszöröse: a 24 → papi osztály (1Krón 24), a 48 → papi város (Szám 35,7), a 72 vén (Szám 11,24 kk.). – B) Némelyik ~ szimbolikus jellegét a Bibliában csak gyér utalások tanúsítják. Egyértelműen hiányoznak a Bibliából a püthagoraszi spekulációk (1 és 2: férfias, 2 és 4: nőies, 7: szüziés), bár a későbbi zsidó iratokban és az egyházatyáknál előfordulnak. Lehetséges, hogy Philo elveszett művéből (De numeris), amelyet a Vita Mosisban említ, világosabb képet alkothatnánk. – C) A Bibliában csak kevés példa található az ún. gematriára, ahol a szavakat ~ok jelölik, s így a szó ~értéket kap (ez a szót alkotó betűk ~értékének összege). Hogy Ábrahámnak 318 szolgája volt (Ter 14,14), azt vsz. a héb. Eliezer név ~értékéből számították ki (1+30+10+70+7+200). Barnabás levelében (9,8) 318 Jézusnak és keresztyének a ~a (10+8+300). Megoldatlan kérdés a vadállat ~a: 666 (Jel 13,18). A következő kísérletek ismereteseek: Ireneusz (Adversus haereses) lateinoszt (30+1+300+5+10+50+70+200) tételez fel, ami a. m. 'római birodalom'. Mások Traianus császárra gondolnak (70+400+30+80+10+70+6) v. Neróra (50+200+6+50+100+60+300). H. Gunkel az öskáosz betűinek megfelelően: 400+5+6+40 plusz 100+4+40+6+50+10+5 olvasatot javasol. Minthogy a Jel vsz. Domitianus uralma alatt keletkezett, E. Stauffer arra gondol, hogy a 666 Domitianus császár különféle feliratokban ismételt előforduló címének felel meg (csak a cím elemeinek elejét számítva): Autokrator Kaiszar Dometianosz Szebasztosz Germanikosz (= 1+31+419+207+8). – Ezek a megoldási kísérletek mind elesnek, ha a 666-os ~ot az abszolút méltatlanság és gonoszság szimbólumának tekintjük. 3-szor 6-ból tevődik össze (a ~jegyeket tekintve), és a 6 a tökéletlenség és a hiány jelképe (6 = 7-1!). Az biztos, hogy a 666 egy titokzatos hatalomra utal (vsz. inkább egy személyre és nem személytelen hatalomra), akit a körülményekre való tekintettel nem lehetett megnevezni.

számár: a félnomad szemiták hagyományos teherhordó és hátasállata. Ezt a pátriárkák korát illetően nemcsak a Biblia tanúsítja (Ter 12,16; 22,3.5; 42,27 stb.), hanem a kappadókiai szövegek, a Mariban talált szövegek, valamint az Egyiptomból, Beni Haszanból ismert festmények (kb. Kr. e. 1900) is igazolják. A legáltalánosabban használt hátasállat (Kiv 4,20; Szám 22,22 kk.; Bír 10,4; 12,14 stb.), nők is felültek rá (pl. 1,14), és olykor egy szolgálta vezette. Főleg hegyvidéken volt nélkülözhetetlen, mert ha csökönyös is, ugyanakkor nagyon óvatos. Minthogy harci állatként a ló háttérbe szorította, a ~háton érkező Messiás (Zak 9,9; Mt 21,2-7) a béke fejedelmeként jelenhet meg. A legrégebbi időkben csak a jómódú, előkelő embereknek volt ~uk (Bír 10,4), később az egyszerű embereknek is (Kiv 20,17). Teherhordó állatként is használták (Ter 42,27; 1Sám 25,18; Iz 30,6), de a földeken, a földművelésben is (MTörv 22,10: tilos ökörral összefogni: Iz 30,24). A gazdagoknak egész csordára való ~uk volt (Jób 1,3; 42,12; 1Krón 27,30). Húsát nem ették, tehát nem lehetett áldozati állat sem (Kiv 13,13; 34,20). Így szolgálhatott beszédes bizonyítékul a samariai éhínség leírásában (2Kir 6,25) az a kitétel, hogy 80 sékel ezüstbe került egy ~fej. Ter 49,14: csontos ~, képes értelemben; Ez 23,20: olyan heves vágy gyulladt benne (= Oholibában), mint a ~ ösztöne. –

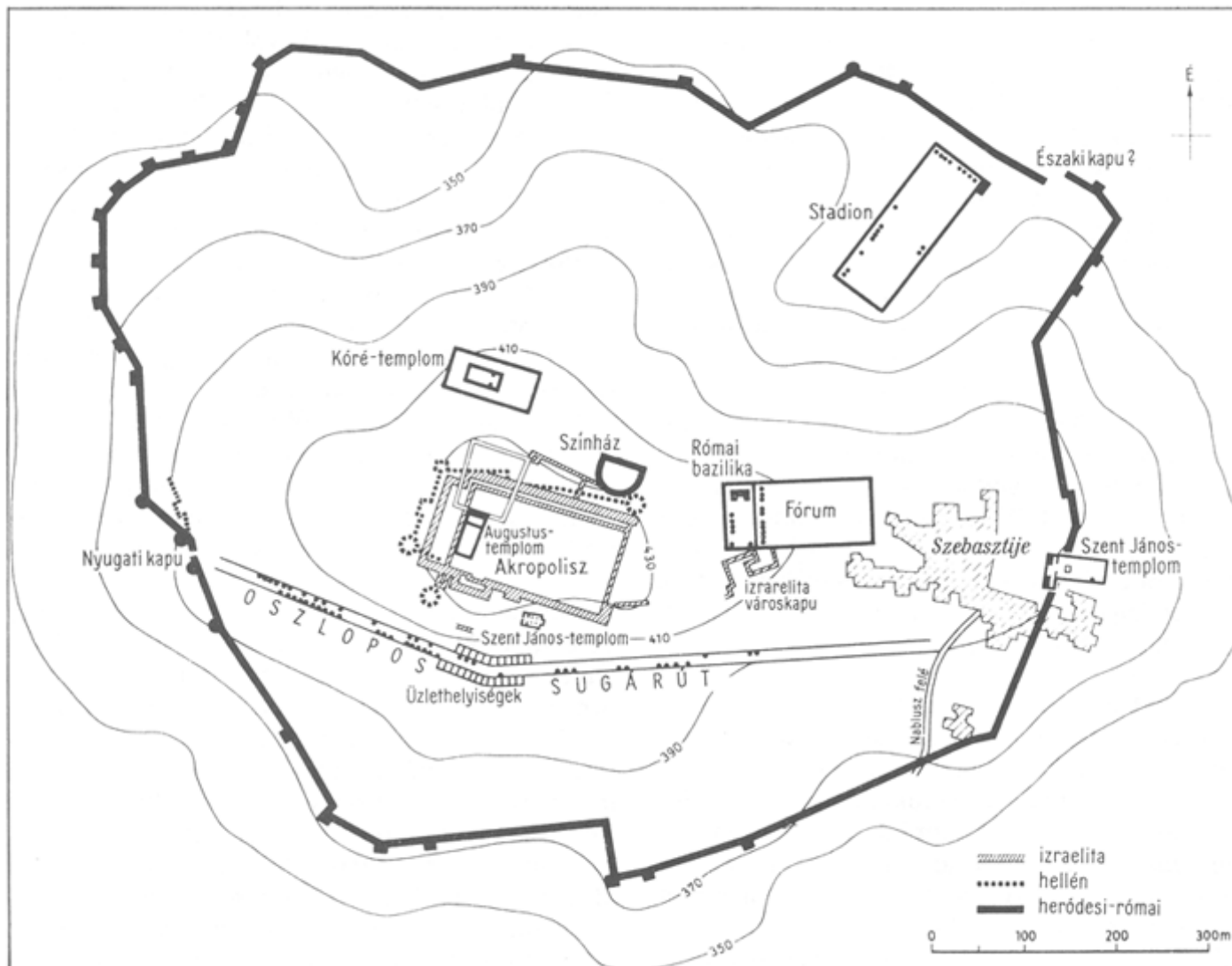
Az ÚSz-ben Jézus ~háton vonul be szenvedése előtt Jeruzsálembe (Mt 21,2–7; Jn 12,15), de Jézus születésének tört.-ében (Lk 2,1–20) nem szerepel a ~; a jászolnál először a Pszeudo-Mt 14 említi a szamarat és az ökröt Iz 1,3 és Hab 3,2 (LXX, Vetus Latina) szem előtt tartásával; az ikonográfiában már korábban is megjelent. Lk 13,15: az ökröt és a szamarat szombaton is eloldották a jászoltól. → állkapocs, → vadszamar.

176. SzamárCsorda. Szakkara, Kr. e. 2700–2200. mészkő relief, kb. 43 cm magas

Szamaría (a héb. Szemer személynévből): **1.** város Palesztina Ny-i részének közepén. Izr. királya, Omri Kr. e. 870 k. Szemertől vette meg azt a hegyet, amelyre Tirca helyett új fővárost épített (1Kir 16,24). A hely rendkívül kedvező volt stratégiai és kereskedelmi szempontból. ~ a szír ostromot is kiállta (2Kir 6), és az asszíroknak is csak 3 évi ostrom után sikerült elfoglalniuk (Kr. e. 721); → Szalmanasszár. 30 000 lakosát elhurcolták, és idegen telepesekkel népesítették be. Ebből az időből fennmaradt egy újbabilóniai levél, amely a város akkori kormányzójának, Abi-Achinak szólt. A perzsa uralom idején ~ megmaradt tartományi székhelynek, a folyón (= Eufrátesz) túli 5. satrapaságnak alárendelve, de mindig Jeruzsálem érdekeltsége körébe tartozva, míg → Nehemiás végre ki nem vívta Júda önállóságát. 1962/63: Jerikótól ENy-ra ~ból eredő papiruszokat találtak a Kr. e. 4. sz.-ból, amelyek alapján ki lehet egészíteni a szamariai perzsa helytartók listáját. A papiruszok a szamariaiak egy csoportjától származhatnak; ezek a szamariaiak feltehetően Nagy Sándor elől menekültek el; sírjukat itt találták meg. Kr. e. 331: Nagy Sándor, ill. hadvezére, Perdikkász veteránok oda telepítésével hellenizálta ~t; Kr. e. 107: I. Johannesz Hürkánosz elfoglalta a várost. Miután ~ a róm.-ak kezére került, Gabinius újra felépítette. Heródes megerősítette és az ország egyik legszebb városává építette ki. Augustus császár tiszteletére, akinek ~ egyik legrégebb templomát is emelték (vsz. Acháb egykori Baal-temploma helyén) ~ nevét Szebasztéra (Augusta) változtatták; ez él tovább a város mai nevében: Szebasztije. Fülöp diakonus ~ban hirdette az ev.-ot; később Péter és János is ellátogatott ~ba (ApCsel 8,5–25). Egy nem hiteles hagyomány szerint itt temették el Abdiás próf.-t és Keresztelő Jánost. Az ásatások során (1931–33; 1935) sok értékes leletre bukkantak a régészek. Feltárták a róm. település rétegében a Heródes-féle fórum maradványait, felszínre került egy róm. bazilika és egy hippodrom (talán helyesebben: birkózóiskola); az izr. rétegben viszont Omrinak Acháb és II. Jerobeám által kibővített palotája (1Kir 20,43; 2Kir 1,2), továbbá egy tó (1Kir 22,38), a városfalak, végül egész sor teleirt cserép (→ osztrakon) óhéb. nyelvű írással. – A hellén és róm. rétegek újabb feltárása is sok fontos adalékkal szolgált az izr. település tört.-ére nézve. Omri palotája feltehetően asszír mintára épült. Találtak egy sor elefántcsont plakettet (22,39; Ám 3,15) és újabb osztrakonokat. 1965 óta a színház és egy oszlopsorral díszített út feltárására is sor került; mindkettő a Kr. e. 2. sz.-ból való. – **2.** tartomány Galilea és Júdea között Palesztinában. Az

asszírok szervezték meg és az elhurcolt izr. lakosság helyébe telepésekkel népesítették be, → samaritanusok.

177. Szamaria alaprajza

szamaritanusok, samariaiak: Szamaria asszír meghódítása (Kr. e. 721) után az eredeti lakosságot elhurcolták, a samariai városokat pedig asszír telepésekkel népesítették be Babelből, Kutából, Avvából, Hamatból és Szefarvajimból (2Kiráj 17,24). Ezd 4,2.9 kkk. újabb elhurcolásra enged következtetni Asarhaddon és Asszurbanipál (?) korában. Így keletkezett az ország É-i részén egy idegen elemekből és Izr. fiainak el nem hurcolt maradékából összetevődő vegyes népesség; ezt Josephus Flavius (Zsidótört 9,14,3) és a rabbik kutaiaknak nevezik, mivel sokan Kutából telepedtek át. Az elszorított bajokat, csapásokat arra vezették vissza, hogy a telepések bizalmatlanok voltak az eredeti lakosság Jahvizmusaival szemben. Erre az asszír király az egyik elhurcolt papot visszaküldte Szamariába, hogy a betelepülteket ismertesse meg az ország Istenével; ez azt jelenti, hogy Jahvéban Szamaria helyi istenét látták (2Kiráj 17,25–28). Jahve kultusza mellett azonban saját isteneik (így pl. Nergal) kultuszát is ápolták (17,29–34). A 2Kiráj 30,1; 34,9; 35,18; Jer 41,5 alapján feltehető, hogy a Jahvét imádó és a jahvista hagyományokat őrző őslakosok egy része a jeruzsálemi kultuszba is bekapcsolódott. A ~nak az volt a szándékuk, hogy csatlakoznak a fogságból hazatértekhez, de Zerubbábel és Nehemiás elutasította őket (Ezd 4,2 kkk.). Ezdrás valláspolitikai intézkedései a ~

számára elfogadhatatlan újításokat jelenthettek. Az elidegenedés végül ellenségeskedéssé fajult, sőt elkeseredett harcba csapott át. A ~ már a Templomnak és Jeruzsálem falainak újjáépítését is igyekeztek megnehezíteni. Nehemiás idejében pedig Jojada főpap fiának, Manasszének vezetésével saját templomot építettek a → Gerizim hegyén, feltehetően a mai Tell-er-Rason, ahol 1964-től kiástak egy róm. szentélyt a császárság idejéből. Manassze Szanaballat perzsa helytartó lányát vette feleségül, emiatt Nehemiás elűzte Júdából (Neh 13,28; ZsidTört 11,7,2). A templomot IV. Antiokhosz Epiphanész idejében megkímélték, mert az olimpiai Zeus tiszteletére szentelték (2Mak 6,2; ZsidTört 12,5,5), de később I. Johannesz Hürkánosz lerombolta, bosszúból azért, mert a ~ megtámadták a Szeleukidák pártját (1Mak 3,10). De a Gerizim a ~ kultikus helye maradt (Jn 4,20). A ~ és a zsidók közt az ellenségesség kölcsönös volt, és az idők folyamán inkább fokozódott, semhogy enyhült volna. A Sir 50,25 kk. szerzője szerint valójában nem is számítanak népnek, csak „ostoba népség, amely Szichemben él”, s még gyűlöletesebbek a szemében, mint az edomiták és a filiszteusok. Krisztus idejében a ~ lekicsinylő, rosszálló kifejezésnek számított (Jn 8,48); a zsidók nem érintkeztek a ~-kal (4,9). Másfelől a ~ szidalmazták a Jeruzsálembe zarándokló zsidókat (Lk 9,52–54; ZsidTört 20,6,1), sőt még a jeruzsálemi templomot is tisztátalanná tették húsvét ünnepén halottak csontjaival (18,2,2). Jézus megértőbben beszélt róluk (Lk 10,33–37; 17,16; Jn 4,4–42), amire rabbinista párhuzamok is találhatóak. Igaz, amikor először bízta meg Jézus a tanítványokat a hithirdetéssel, a ~-at éppúgy kizárta mint a pogányokat (Mt 10,5), de mennybemenetele előtt azt mondta nekik, hogy legyenek tanúi egész Júdeában és Szamariában (ApCsel 1,8). Elsőként Fülöp diakonus hirdette az ev.-ot Szamariában (8,58). – Ismeretes Jézusnak az irgalmas szamariairól szóló példabeszéde (Lk 10,30–37); a felebaráti szeretet minden emberre kiterjed, az ellenségre is. – A ~ vártak egy messiást akit „visszatérőnek” neveztek; úgy hitték, hogy ez a messiás pap lesz és király, s az igazságot fogja tanítani, terjeszteni (Jn 4,25). Ezen túlmenően: a ~ csak a Pentateuchus 5 kv.-ét ismerték el; a Nabluszban élő közösség ma is birtokában van egy óhéb. írással írt másolatnak.

számbavétel: → népszámlálás.

Számok könyve, Numeri, Szám: protokanonikus ósz-i könyv, a → Pentateuchus 4. könyve. A protestáns kánonban Mózes negyedik kv.-e. I. Elnevezése. A héb. kánonban kezdő szaváról Bemidbar 'a pusztában' a neve. A LXX a kv.-ben szereplő számok sokasága alapján Arithmoinak ('számok') nevezi. A Vg átvette ezt és Numerinek hívja. A. Drubbel szerint ez a gör., ill. lat. kifejezés 'számbavétel'-nek is felfogható; eszerint a kv. elnevezéséhez a Szám 1,20–46; 3,14–51; 26 (Izr. fiainak számbavétele) szolgált alapul. – II. Keletkezése. A ~ első pillanatra azt a látszatot kelti, mintha egymással össze nem függő részek gyűjteménye volna. Ennek ellenére nem tételezhető fel mindjárt – mint a Ter és a Kiv esetében – több forrás; nincsenek benne egyértelműen kettős elbeszélésnek minősülő részletek, ha egybedolgoztak is bizonyos párhuzamos anyagokat. A Pentateuchus forrásaival a ~ esetében is számolhatunk. Valószínű, hogy a Pentateuchus végső formába öntésekor a ~ egy egésznek a lezárására szolgált: erre utal Áron (20,22 kk.) és Mirjam (20,1) halála, Mózes halálának bejelentése (27,12), a teljhatalomnak Eleazárra és Józsuéra ruházása (27,15–23). A szerkesztők bőven merítettek a saját P-hagyományuk forrásaiból, de a J- és E-hagyomány forrásaiból is. A Sínai-hegyen átélt kinyilatkoztatás és a továbbvonulás (10,11) közé a P-hagyomány, amely a Pentateuchusban már a Kiv 25-től kimutatható, beiktatta a törzsek szervezetével kapcsolatos adatokat különféle egyéb – vegyes – anyaggal egyetemben (Szám 5,1–9,14). Ez nem jelenti azt, hogy az első 10 f. egészen a P-forrásból származik. M. Noth pl. felhívja a figyelmet az 1,5–15 tartalmazta névjegyzék régiességére, úgy hogy esetleg még a mari szövegekkel is kapcsolatba hozható. A → pusztai vándorlás bemutatása során a Sínai-hegytől való továbbvonulástól előtérbe kerülnek a Pentateuchus régebbi forrásai (10,29 kk.); de azért nem lehet őket olyan könnyen felismerni, mint egyébként. Az exegeták általában megegyeznek

abban, hogy a 11–14 főleg a J-re épült. A P-ből eredő törv.-eket és előírásokat felölelő 15 után (hogy az a szerkesztő, aki végső formába öntötte, milyen kapcsolatot látott a 15 és az előtte álló, ill. utána következő f. között, az nem világos) a 16 ismét régebbi forrásokból merített. Szembeötlő, hogy a 11–14 és 16 rokon, egymást tematikailag kiegészítő hagyományokból tevődik össze: a 10,29 szerint Hobab a vezető a pusztában, a 10,33–34 viszont a ládát, ill. a felhőt mondja vezetőnek. A Szám 12: Mirjam szemrehányást tesz Mózesnek kusita felesége miatt (12,1.12–15) s ez összekapcsolódik (12,2) Áron Mózes vezető szerepe elleni zúgolódásával. 16: → Abirám és Dátán Mózes elleni lázadása összefonódik egy későbbi hagyománnyal, → Korachnak Mózes elleni lázadásával. A 20. f.-től a pusztai vándorlás további része gazdag hagyományra épül. 20,14–21 és 21,12 kk.: Noth szerint itt bukkan fel először az E-forrás a ~ben. Különös helyet foglal el Bileám tört.-e (22–24): a legnagyobb összefüggő egység a ~ben, s itt találjuk a legrégebbi irodalmi változatában (a 31 és a MTörv 23,5 későbbi átdolgozások). A tört. Izr. és Moáb határa táján keletkezhetett (Baal-Peor szentélye?). Feltehető, hogy a szerkesztő mind az E- (pl. Szám 22,41–23,26), mind a J-forrást (pl. 23,28–24,19) kiaknázza. A 26. f.-től a ~ tartalma a Jordánon való átkelés előtti eseményekre összpontosul. A 27–30 még Mózesnek tulajdonít bizonyos intézkedéseket. A 33: Mózes még egyszer elsorolja a pusztai vándorlás állomásait Egyiptomtól egészen a Jordánig, és utasításokat ad Kánaán földjének felosztását illetően. A ~ e részének csaknem teljes anyaga (a 32. f. kivételével) a P-forrásból származik, amely a ~ben még több más helyen is kielemezhető. – III. Tartalma. Az exegéták egyetértenek abban, hogy a ~ben alig lehet világos felépítést felfedezni. „A ~ sokkal inkább mint a Kiv, történetek és törvények keveréke, s ezek a ~ esetében annyira sem függenek össze, mint a Kiv-ben” (Drubbel). Ha a meglehetősen szórványos időrendi és földrajzi adatokat vesszük alapul, akkor a következő szerkezet rajzolódik ki előttünk: a Sínai-pusztában tartózkodás (Szám 1,1–10,10); a szomszédos pusztán át Kádes-Barneába és vidékére vonulás (10,11–22,1); a Moáb környékén táborozás (22,2–36,13). Drubbel ezzel szemben megkísérelte, hogy a pusztában tartózkodás jellegéből kiindulva tagolja a ~t: előkészület a nagy útra (1,10–10,10); sikertelen próbálkozások (10,11–20,23); a Jordánhoz vonulás (20,24–36,13). Az ilyen felosztások jogosak és hasznosak, de a tört.-i események sorrendje egymagában még nem magyarázza a sok törv.-t és előírást ebben a kv.-ben. Mégis, a tartalmi tagolások arra utalnak, hogy a ~ nem teljesen önálló egység, hanem a Pentateuchus előző kv.-einek fonalát veszi fel: a ~ feltételezi a Sínai-hegyhez érkezést és Istennek itt adott kinyilatkoztatását. – IV. Teológiája. Noth szerint Mózes 4. kv.-ével kapcsolatban nem lehet csak rá jellemző saját mondanivalóról beszélni. Ennek ellenére: a ~nek vannak saját részei, témái és szempontjai, amelyek bizonyos önállóságot kölcsönöznek neki a Pentateuchus egészén belül. – 1. A Pentateuchus eszményi képet állít Izr. elé, nem jövőbeli látomásban, mint Ez 40–48, hanem úgy, hogy a múltat, főleg a pusztában vándorlás idejét eszményi állapotként mutatja be. A Kiv a Ez 25. f.-től, továbbá a Lev a szentélynek és a szentély jövő kultuszának megszervezéséről szól. A ~ viszont azt tárja elénk, hogy a 12 törzs miként csoportosult a szentély köré: a fegyverforgatásra képes férfiak minden törzsből ott állnak a Sínai-hegy lábánál, készen arra, hogy Jahve vezetésével, aki ott van közöttük, útra keljenek. A Szám 2 pontosan meghatározza, hogyan kell a 12 törzsnek a találkozás sátora körül elhelyezkednie, tábort ütnie, a 7. f. pedig részletesen bemutatja, hogy ez az egyet akaró Izr. milyen nagylelkűen felajánlotta, amiye csak volt és odahordta ajándékait Jahve oltára elé; az adományok azonos formában való számbavétele révén külön hangsúlyt kap: a nép egésze tevékenyen bekapcsolódott az áldozatba. – 2. A 12 törzs számbavételekor a levitákat nem veszik tekintetbe. Lévi törzse a szentély szolgálatára rendelve külön egységet alkot, amely előtt – az előírás szerint – táborhelye is van (3,23.29.35). Ha a leviták kiválasztottak is, a ~ szerint egyértelműen alá vannak rendelve a papoknak, Áron fiainak: az ő szolgálatukban állnak, az ő felügyeletük alá tartoznak (3,6 kk.; 4,19–28.33; 8,22; 18,2). A papi szolgálat csak Áron fiait illeti meg (3,10; 18,7); a leviták nem közelíthetnek ahhoz, ami szt., különben meg

kell halniuk. De a levitáknak ez az alárendeltsége nem büntetés, ahogy Ez 44,10–14 elének állítja. A ~ fordítva járt el; teol.-i megfontolásból indult ki, hogy a levitákat igazolja: a leviták Jahvéi az elsőszülöttek helyett, akiket valójában fel kellett volna áldozni (Szám 3,12 kk.; 40–50; 8,16). – 3. Ha a legjobb szándékkal indult is útra a Sínai-hegytől Izr., csakhamar ugyanazokat a vétségeket követte el, mint az ott történtek előtt (Kiv 14,11–12; 16,3; 17,3). Zúgolódni kezdett és ismét fellázadt Jahve, valamint Jahve szolgálói, Mózes és Áron ellen (Szám 11,4; 14,3; 16,13; 20,3; 21,5). Meglepő a ~ esetében, hogy Jahve büntetéssel sújtja ezt a szembehelyezkedő magatartást: megbünteti Mirjamot (12,12–15) és Korachot társaival együtt (16,21.35) és mindazokat, akik a peorbéli Baalhoz szegődtek (25,5). A ~ a hosszú ideig tartó pusztai vándorlást is a bizalmatlanság állandó megnyilvánulásaiért járó bűnhődésként értelmezi (14,11.33); az Egyiptomból kivonulók nemzedékéből csupán Áron és Józsué maradt életben, mert ők Kánaán kifürkészése után is bíztak Jahvéban. Az, hogy Mózes és Áron nem vonulhatott be az Ígéret földjére, a ~ szerint az engedetlenség pillanatainak volt a következménye (20,12.24). Másfelől viszont Jahve készen áll arra, hogy Áron, de főleg Mózes közbenjáró imájára megengesztelődjön (17,11–15 és 14,11–20). – 4. Ezzel már az is világossá vált, hogy a ~ milyen szerepet szánt és milyen tekintélyt tulajdonított Mózesnek, Áronnak és a levitáknak, valamint a hierarchiának és az utódlásnak. A 12,7 kk. egyértelműen elsőbbséget biztosít Mózesnek a próf.-kkal és Áronnal szemben. A 3. és 18. f. Áron fiait, a papokat világosan megkülönbözteti tisztségük, szerepük és javadalmazásuk szempontjából a levitáktól. A levita Korachnak és társainak tört.-e ezt a különbséget – drámai módon – még egyszer elének állítja, de Áron bűnhődésének epizódja is ide tartozik (17,16–26). A teljhatalom továbbadása nagy hangsúlyt kap: a 11,26 kk. szerint a 70 vén részesül a Lélekből, aki Mózesen nyugodott, hogy ha csak egy ideig is, jövendölhessenek; a 27,12–23 szerint Mózes ráruházta tisztségét Józsuéra; a 20,25–29 szerint Mózes Eleazárra adta Áron papi öltözékét (= beöltöztette a papságba); Józsuénak hozzá kell fordulnia (27,21), hogy megtudja: mit kíván Jahve.

Számosz: sziget Kisázsia Ny-i partja előtt. Kr. e. 134-ben került róm. fennhatóság alá, Kr. e. 19-től független volt. A szigeten zsidó közösség élt (1Mak 15,23); Pál második missz. útján érintette (ApCsel 20,15).

Szamotohária ('a trákiai Számosz'): sziget az Égei-tenger É-i részén. Misztériumkultuszáról volt híres (Dionüosz-szerű Kabirokat tiszteltek). Pál második missz. útján érintette (ApCsel 16,11).

számúzetés, fogság: A legyőzött népeket az asszírok és a babilóniaiak részben v. egészben gyakran elhurcolták. Ez az általános régi K-i szokás elsősorban a legyőzöttek népi erejének gyöngítését célozta, de lehetséges, hogy saját lakatlan területeik benépesítésére is törekedtek. Tört.-ileg I. Tiglat-Pilleszer (ur. Kr. e. 1115–1076) korától mutatható ki elhurcolás, III. Tiglat-Pilleszer idejéből (ur. Kr. e. 745–726) egyre gyakrabban említenek az asszír feliratok elhurcolást. Izr.-t többször is sújtotta a ~; tört.-ében határt is jelöl a fogság (a fogság előtti, a fogság utáni idő). – Izr. királyának, Pekachnak III. Tiglat-Pilleszertől elszenvedett veresége után Kr. e. 734: az elfoglalt izr.-i városok lakóit Asszíriába hurcolták (2Kir 15,29; vö. 1Kron 5,6; 5,26). Nem lehet tudni, mi lett a sorsuk. Tóbiás tört.-e ehhez a ~-hez kapcsolódik. – Az Izr. királya, Hósea és Asszír királya, V. Szalmanasszár közt lefolyt csata és Szamaria fővárosának elfoglalása után Izr.-ből sokakat elhurcoltak és Halachban, valamint a Hábor mellé, Gozánban és Média városaiban telepítették le őket (2Kir 17,6; 18,11; 1Kron 5,6–26; Tób 1,2; 3,7; 5,8). A asszír évkv.-ek szerint az elhurcoltak száma 27 290 fő volt. Ezek további sorsáról nem tudunk; vsz. beolvadtak a környező népbe. Helyükre Kutából, Avvából, Hamatból és Szeфарvajimból való embereket telepítettek Szamariába (2Kir 17,24). – Kr. e. 716: és Kr. e. 701: az elhurcolás nem valószínű; Ezd 4,2 alapján feltehető, hogy Azarhaddon idején (Kr. e. 670 k.) az efrimitákat elhurcolták. – Hogy a 2Kron 36,6; Dán 1,1 alapján

szintén számolhatunk-e egy elhurcolással Júdea királyának, Jojakimnak 3. évében, az kétséges; vsz. csak a királyt (átmenetileg) és az előkelő izr.-k fiait vitte magával Nebukadnezár; az ifjakat a királyi udvar számára képezték ki (1). – Kr. e. 597: Jeruzsálem elfoglalása után Nebukadnezár sok izr. elhurcolását elrendelte. Jojakim királyt, a királyi család tagjait, az udvari tisztségviselőket, a nemességet, a katonákat, a kovácsokat és a lakatosokat (fegyverkészítőket) vitték el, a papokat nem (2Kir 24,8–17). Az elhurcoltak számát nem lehet pontosan tudni (24,14: 10 000; 24,16: 7000). Sorsukról a 2Kir hallgat. Ez 3,15 alapján feltehető, hogy az elhurcoltak → Tel-Abibba kerültek. Jeremiás levélben figyelmeztette őket, hogy Babelben hosszabb időre kell berendezkedniük, s főleg a hamis próf.-któl óvta őket, akik arról jövendöltek, hogy ~ük hamarosan véget ér (Jer 29). – Kr. e. 586: Cidkija uralkodásának 11. évében Nebukadnezár újabb elhurcolást rendelt el: Izr. maradékát, akik a városokban még maradtak, valamint a hozzájuk átpártoltakat vitték el. Magát Cidkiják is elfogták, s fiait a szeme láttára megölték. Csak a jelentéktelen embereket engedték vissza, akiknek nem volt semmijük; ők kaptak a babilóniai főparancsnoktól földeket, szőlőket (2Kir 25,7.11 kk.; 2Krn 36,20; Jer 39,9 kk.; 52,15 kk.). A családtagjaikkal elhurcolt férfiak számát kb. 15 000-re becsülik. Ezd 2,59 alapján feltehető, hogy Tel-Melahban (helye ismeretlen), Tel-Harsában (helye ismeretlen), Kerubban (?), Addanban (?) és Immerben (?) telepedtek le. Egy levita kolónia Kaszifjában (helye ismeretlen) élt. Bár 1,4 szerint a Szud(?) folyó mentén is laktak elhurcoltak. – Az érintettek a ~t súlyos büntetésnek tekintették; elvesztették hazájukat, állásukat, vagyonukat, és Izr.-ben is uralkodó (1Sám 26,19) K-i felfogás szerint – a vallásukból is kiszakították őket (a vallás és a haza elválaszthatatlan volt egymástól). Az út Babilonig megalázó volt és fárasztó (Iz 45,14; Jer 40,1). A külső elnyomásnál nehezebben viselték a száműzöttek a honvágyat és a messze kerülést a szt. várostól, a Templomtól (Zsolt 137). Ha már beletörődtek sorsukba, a legtöbbjük helyzete elviselhetőbbé vált. Közbeeső helyzetben voltak a szabad babilóniaiak és a rabszolgák között. Félszabadokként joguk volt tulajdonhoz, de a szabad polgárok kiváltságai nem illették meg őket. Eleinte főfoglalkozásuk a földművelés és az állattenyésztés; később egy részük átköltözhetett a városokba és ipart űzhetett, kereskedhetett. Némelyek magas tisztségekbe jutottak és meggazdagodtak, amint az az I. Artaxerxész (ur. Kr. e. 464–424) és II. Dárius (ur. Kr. e. 424–404) idejéből fennmaradt szerződésekből kiviláglik. Amikor → Cirusz kiadta ediktumát, amelynek értelmében a zsidók és a többi elhurcoltak hazatérhetnek és felépíthetik a jeruzsálemi templomot, sokan maradtak a → diaszpórában. A főleg Júda törzséből való hazatértek száma több mint 50 000-re becsülhető. Helyzetüket illetően Dán, Tób és Bár adataival óvatosan kell bánni.

178. Száműzetés. Asszír ábrázolás

Szanaballat, Szanballat (akkád nyelven 'Szin életet ad'): az elephantinei papiruszok

tanúsága szerint I. Artaxerxész helytartója volt Szamariában (erről Neh nem tesz említést); vsz. Bet-Horonból származott (Neh 13,28: horonita). Esküdt ellensége volt Nehemiásnak, különösen Jeruzsálem újjáépítése ügyében (nyilvánvalóan tartott tőle, hogy nem fogja tovább úgy kézben tartani Jeruzsálemet, mint eddig). Amikor a munka annak ellenére is jól haladt, hogy megpróbálta hátráltatni, támadást tervezett a város ellen, de ezt Nehemiás megghiúsította (4,1–3). A Nehemiás személye ellen irányuló támadásai is kudarcba fulladtak (6,1–14). ~ egyik lányát Eljasib főpap egyik unokája vette feleségül; Nehemiás ezért elűzte Eljasib főpapot (13,28). A Szamariában talált újabb papiruszok még 2 más ~ nevű perzsa helytartót is szerepeltetnek Szamariában.

Szancherib (asszír nyelven 'Szin pótolja a testvéreket'): az asszír nagykirálynak, II. Szárgonnak a fia, → Asszír királya (ur. Kr. e. 705–681), aki mind hódításaival, mind a művelődés előmozdításával ismertté tette a nevét. Szempontunkból elsősorban Szíriába és Föníciába vezetett sikeres hadjárata érdemel említést; Palesztinát is megtámadta. → Hiszkija idejében ezt a hadjáratát kénytelen volt megszakítani és annyival beérni, hogy Hiszkiját megadóztassa (2Kir 18,13–19,35). Erre közvetett bizonyíték saját felirata, amelyet Jeruzsálem elleni hadjáratának szentelt; itt nincs szó – mint más városok esetében – Hiszkija elfogatásáról v. arról, hogy letette volna és mást állított a helyébe. ~ Dúr-Sarrukin (→ Szárgon) elvesztése után Ninivét tette meg székhelyéül; városát szépen kiépítette, számos új épülettel gazdagította – a művelődést elsősorban ezzel mozdította elő. A 19,36 kk. szerint Ninivében, Niszroch templomában saját fiai (Andrammelek és Szarecer) ölték meg. Ezt a gyilkosságot ékírásos adat is tanúsítja, de a feliratok csak egy gyilkost említenek. ~ feliratai közül elsősorban a hatszög alapú agyagprizma vált ismertté; ninivei palotájának reliefjei közül főleg az tarthat szempontunkból számot érdeklődésre, amely Lachis ostromát ábrázolja.

179. Szancherib zsámolyos trónján. Részlet az ún. Lachis-reliefből

180. Szencherib hatszögletű agyagprizmája, mely a király 8 hadjáratáról tudósít. Köztük ott szerepel a palesztinai hadjárat is, melynek során Szancherib megtámadta Jeruzsálemet Hiszkija uralma alatt. Szancherib dicsekszik, hogy Hiszkija adót fizetett neki. Ezt a 2KIR 18,13–16 is leírja. Ninive, Kr. e. 686. magassága 38 cm. British Museum

szanhedrin (arám): → főtanács.

szántás: Az ÓSz néhány részletéből kikövetkeztethető, hogy Palesztinában ősszel szántottak (Péld 20,4), ökörrrel (1Kí 19,19; Jób 1,14; vö. Jób 39,10; Ám 6,12: a tengert lehetetlen ökrökkel felszántani). A törv. tiltotta, hogy ~hoz összefogják az ökörrrel a szamarat (MTörv 22,10). – Képes értelemben a ~ a pusztulásra utal (Jer 26,18: Siont felszántják, mint a szántóföldet, idézet Mik 3,12-ből), de vonatkozhat személyes szenvedésre is (Zsolt 129,3) v. általában bajra, rosszra (Jób 4,8: „akik bajt szántottak, gyötrelmet vetettek, hát azt is arattak”; Oz 10,13). Bír 14,18: „más üszőjével szántani” visszaélésre, a feleség elcsábítására utal.

Egyébként a ~ nehéz munka (Oz 10,11), erőfeszítést, teljes odaadást kíván (Sir 6,19; Lk 9,62). – Az ekét – 1Sám 13,20 kivételével – csak a messiási korra jellemző békét bemutató v. az ítéletre vonatkozó próf.-i szövegek említik (Iz 2,4; Mik 4,3: a kardokból ekevasat kovácsolnak; Jo 4,10: az ekevasból kardot öntenek). Jézus követése elszántságot kíván: „aki az eke szarvára teszi kezét, és hátrafelé néz, nem alkalmas az Isten országára” (Lk 9,62). Régészetiileg a Kr. e. 2.. évezred elejétől lehet az eke használatát Palesztinában kimutatni (eredetileg fa-, később vasekét használtak). Az ásatások során eke nem került felszínre, de az asszír ábrázolásokon látható és a palesztinai arab fellahok által még napjainkban is használt ekék alapján képet alkothatunk róla, hogy Izr. fiai hogyan szántottak.

181. Késő Uruk-kori pecséthenger lenyomata: ökörrel, kezdetleges ekével szántó férfi. Ashmolean Museum, Oxford

szántó föld: → föld.

Szaphenath–Paneach: →Cofnát–Paneach.

szappan: → lág.

Szaramel, Azaramel: a helytelenül helységnévként értelmezett héb. sar am el ('Isten népének fejedelme') megfelelője; Simon főpap címe (1Mak 14,28: Azaramelben). Lehetséges, hogy a Mak héb. címében is szerepelt; Origenész szerint ez így hangozhatott: 'Isten fejedelmfiainak története' v. 'a nagy fejedelmek története'.

száraz föld: → föld.

Szárdesz: Lídia fővárosa. Főleg gyapjufeldolgozó ipara révén vált ismertté. Kr. e. 546: Cirusz perzsa király meghódította. A perzsa uralom alatt, ill. a Szeleukidák idejében a helytartó székhelye volt. Kr. u. 17: földrengés áldozata lett, de Tiberius császár újra felépítette. A Jel 3,1–6 tartalmazta levél, amelynek ~ keresztény közössége a címzettje, megrovást tartalmaz és megtérést sürget. Az ásatások (1910–1914; 1921–1922; 1958-tól) során felszínre került leletek közül elsősorban azok jelentősek, amelyek a bronzkorból a vaskorba való átmenetet, valamint a mükénei művelődésből a gör. művelődésbe való átmenetet tanúsítják. Figyelmet érdemel egy zsinagóga (eredetileg róm. bazilika?) a Kr. u. 3. sz. végéről; mozaikjai a Kr. u. 4. sz.-ból valók.

Szarecer (akkádul sar uszur 'óvja a királyt'. Itt csonka, általában istennévvel együtt szerepel, pl. Nergal sar uszur 'Nergal isten óvja a királyt'): személynév. – **1.** Szanherib két apagyilkos fia közül az egyik (2Kir 19,37; Iz 37,38). – **2.** Zak 7,1 kk.: Bételből küldenek egy bizonyos ~t, hogy útbaigazítást kérjen a böjt kérdésében a Seregek Urának papjaitól és a próf.-ktől.

Szárepta (a héb. Carefta gör. változata): Szidon közelében fekvő helység, ahol Illés próf. életre keltette egy özvegyasszony fiát (1Kir 17,7–24; Lk 4,26). Abd 20 Kánaán határaként szerepelteti. Fontos kikötő volt, az egyiptomi és asszír feliratokban is szerepel. A szidoniak

üveget állítottak elő ~ban. Kr. e. 701: Szancherib meghódította; Kr. e. 7. sz.-ban Tírusz birtokába került, és még a Kr. e. 4. sz.-ban is oda tartozott. Ma Ras sarafand.

Szárgon (asszír nyelven 'az igaz király'): két asszír király neve. Az ÓSz-ben II. Szárgon szerepel, aki meghódította Szamariát (Kr. e. 721; → Szalmanasszár) és Asdodot (Iz 20,1). V. Szalmanasszár halála után trónbitorlóként került uralomra, és megalapította a Szárgonidák dinasztiáját. Uralma (Kr. e. 722–705) alatt érte el az asszír hatalom a tetőfokát (→ Asszír). A művelődésnek Dúr-Sarrukin megalapításával tett szolgálatot.

182. Életnagyságú rézfej Ninivéből. Vsz. II. Szárgont ábrázolja. Bagdad

183. II. Szárgon napernyővel ellátott kocsiján, teljes díszben. Dur Sarrukin

szarkofág: → koporsó.

Száron: Palesztina partvidéke Joppe és a Krokodil-folyócska között; az ApCsel 9,35 Lidda mellett említi. A nyilván nem szemita eredetű név a gör. 'tölgy' szóval függ össze: a napjainkban főleg citrusfélékkel beültetett területet az ÓSz idején tölgyesek borították. Iz 35,2 (vö. 33,9): ~ pompája; Én 2,1 kk.: a menyasszony olyan, mint a szároni nárcisz. ~ legelőit már Dávid idején használták (1Krn 27,29; vö. Iz 65,10). Addig, amíg Nagy Heródes meg nem alapította Cezáreát, Joppe volt ~ egyetlen jelentős városa. Ono völgye (Neh 6,2) is ~hoz tartozott.

szarv: 1. A kos, a kecske, a bika, a bivaly ~a az erő jelképe. A 'valakinek felemelkedik a szarva' kifejezés azt jelenti, hogy ereje teljében érzi magát és tisztelet övezi (1Sám 2,1: erővel tölt el Istenem; Zsolt 75,11: az igazak feje [az eredetiben: 'szarva'] fölemelkedik; vö. fölemeli a fejét, 'erőre kap'; 112,9: feje [= 'szarva'] dicsőségesen fölemelkedik). Az ember a saját ~át és felemelheti, ez esetben a kifejezés az erő, a hatalom éreztetésére utal, (túlzott) öntudatot érzékeltet (75,5 kk.); ha más emeli fel valakinek a ~át, akkor 'erőt, vigaszt ad' neki (1Sám 2,1; Zsolt 92,11; 148,14; Sir 47,5; Siral 2,17); ezzel egyenértékű a ~at (a magyarban: a fejet) Isten kegyelméből, Isten nevében felemelni (Zsolt 89,18.15). Hasonló értelmű a '~at kinöveszteni' kifejezés is (Ez 29,21; Zsolt 132,17; vö. Ám 6,13). Ezzel szemben a ~at letörni v. levágni az erő, a hatalom megtörésére utal (Jer 48,25; Siral 2,3; Zsolt 75,11; Sir 47,7); ugyanígy a ~ porba fúrása (Jób 16,15) v. másnak adása is (vö. Sir 49,5). – A vas~ különösen nagy erőt képvisel (Mik 4,13); ugyanígy a bika, a bivaly ~a is (MTörv 33,17). – Minthogy a ~

nagy erőre utal, Dávid – dicsőítő énekében – Istent ~ának nevezhette (2Sám 22,3; vö. Zsolt 18,3). Dán 7,7 kk., 20: a vadállat 10 ~a nemcsak az erőt jelképezi, hanem a Szeleukidák dinasztiájából való királyokat is; az utolsó 'kis ~' (7,8), amelyen „emberi szemhez hasonló szemek voltak, meg fennhéjázón beszélő száj”, Antiokhosz Epiphanész; a látomás (8,3–13) magyarázata: 8,15–22; → Dániel könyve. A Jel-ben a vörös sárkánynak 7 feje és 10 ~a volt a látomásban (12,3), ugyanígy a tengerből felbukkanó vadállatnak (13,1) és a skarlátvörös vadállatnak, amelyen a nagy kéjű ült (17,3); a „másik” vadállatnak viszont, amely a földből emelkedett ki, csak 2 ~a volt (13,11). A 10 ~ a látomás magyarázatában 10 jövőbeli királyra utal (17,12), itt a Jel szerzője Dán szimbolikáját vehette át. Jel 17,16: a 10 ~ meggyűlöli, kifosztja a nagy kéjűt (némelyek szerint a Rómának meghódolt hatalmak Rómát). – 2. Az olajat felkenéskor ~ból (= olajosszaruból) öntötték a király fejére (2Sám 16,13; 1Kir 1,39). Minthogy a ~ egyébként nem szerepel 'edény' értelemben az ÓSz-ben, lehetséges, hogy a felkenés rítusában használata jelképes. – 3. Az oltár ~ára nézve → oltár. – 4. A kos ~ából készült a sófár (→ kürt).

szarvas: Az ÓSz-ben a tiszta állatok közé számított (MTörv 14,5), húsa kedvelt étel volt (12,15.22; 15,22). Salamon korában szívesen vadászták (1Kir 4,23), később Palesztinában kihalt. Csodálták gyorsaságát (2Sám 22,34; Zsolt 18,34; Hab 3,19), dicsérték a ~tehén borja iránti szeretetét (Jer 14,5) és féltékenységét (Zsolt 29,9). A Péld 5,19 a fiatal feleséget a bájos ~ünöhhöz hasonlítja.

szarvasmarha, barom: Gyűjtőnévként a héb. bakar, egyedi értelemben a sor (egyszersmind 'ökör' jelentést is hordozott), az elef v. az alluf vonatkozott rá. A hím állatokat az abbir (bika, költői nyelvi kifejezés), a sor, az egel (borjú, 3 éves korig) és a par (fiatal, kifejlődött bika) jelölte; a nőstény állatok: eglah (borjú, üsző) és parah (tehén). A ~ áldozati állat volt, és ekét v. szekeret húzott (→ ökör). Palesztinában az ún. arab fajta volt elterjedve, amely kevés húst és tejet adott. ~-tenyésztéssel csak a többé-kevésbé már letelepedett törzsek foglalkoztak, főleg Palesztina kisebb-nagyobb síkságain; különösen Básán tehene számított kiválónak és zsírosnak. A hízómarha kivételével (Ter 18,7; 1Kir 5,2; Ám 6,4; Mal 3,20; Lk 15,30) egész évben kint tartották a ~t a legelőn (ridegmarha-tenyésztés); a hamis, megvadult → bika veszélyes volt az úton lévőkre és az idegenekre (Kiv 21,28 kk.; Zsolt 22,13). – A Tízparancsolat tiltja más ~jának elkívánását (Kiv 20,17). Az ún. vörös tehénre nézve → tisztítóvíz.

szattyán: → bőr.

százados (lat. centurio): a római hadsereg legkisebb egységének parancsnoka. Az ÚSz-ben több is szerepel. – 1. Kafarnaumi ~: béna szolgáját Jézus meggyógyította (Mt 8,5–13). – 2. A Jézust megfeszítő katonák parancsnoka: Jézus halálát látva felismerte benne az Isten Fiát, ő jelentette Pilátusnak a halál beálltát (Mk 15,39.44). Az apokrif ev.-okban Petroniusnak v. Longinusnak hívják. – 3. → Kornéliusz. – 4. Juliusz, aki Pált hajón Itáliába kísérte (ApCsel 27,1).

Szeba: → szabeusok.

Szebaszte: → Szamaria.

Szedekiás: → Cidkija.

szederfa: → vadfügefa.

Szefon-hegy, Szafon-hegy: Iz 14,13: „az egybegyűlés hegye”, ma Dzsebel al-Akra Szíria É-i részén. Egy ugariti monda szerint Baal palotát épített a ~en. Iz az idézett helyen Babel királyáról beszél.

szegénység: I. Az ÓSz-ben legjellemzőbb a Péld 30,8 kk. megfogalmazása: „ne adj nekem

se nyomort, se gazdagságot! Hadd egyem kimért kenyeremet, nehogy jóllakva megtagadjalak, s azt mondja: 'Ki az az Úr?' Ne menjek lopni sem, mivel szegény lettem, ne gyalázzam meg Istenemnek nevét." A szerző mind a ~et, mind a → gazdagságot egyaránt Jahvéval hozza kapcsolatba (vö. 1Sám 2,7; Sir 11,14). A két fogalom feltételezi egymást és nem annyira gazdasági, mint inkább erkölcsi. De teljes értékítélettel is találkozunk a ~et illetően (Péld 14,20; 19,4,7; Sir 13,3,21–23; Jób 24,4–12; 30,1–19): „természetes” szempontból a gazdagságot előnyben részesítették; a ~ben viszonylagos rosszat láttak, ugyanakkor a gazdagságban viszonylagos jót. Nem tekintve azt, hogy mindennek Isten a végső oka, aki állandóan kormányozza a világot (1Sám 2,7; Péld 22,2; 29,13; Sir 11,14), a legtöbbször mégis az ember az oka annak a rossznak, amit a ~ jelent, az ember lustasága (Péld 6,9–11; 10,4; 12,11; 13,4; 14,23; 19,15; 20,4,13; 23,21; 24,30–34; 28,19; Préd 10,18; Sir 25,3) v. az élvezetvágya (Péld 21,17; 23,21; Sir 18,23; 19,1). Egyébként az ÓSz rokonszenvez a szegényekkel: Jahve nem hagyja el a szegényt (Jób 5,15; Zsolt 72,12–15; Sir 35,13–24); a próf.-k ismételten védelmükbe vették a szegényeket, és a → Törvény is igyekezett enyhíteni sorsukat (MTörv 15,7–18). A szegények boldogan élhetnek, ha félik Istent, megtartják a törv.-t és kerülik a bűnt (Tób 4,21; Péld 19,1,22; 28,6; vö. Sir 10,30). Önként vállalt ~et az ÓSz nem ismer. → alamizsna; → koldus; → szeretet. – II. Az ÚSz kifejezetten nem nyújt értékítéletet a ~ről, de együttérzést, rokonszenvet tanúsít a szegények iránt; vö. Jak 2,2–6 (különösen 2,5, amely zsoltárookra emlékeztet); Lk 16,19–31: példabeszéd a gazdagról és a szegény Lázárról; Mk 12,41–44: a szegény özvegy adománya. Pál ap.-i munkájának jelentős részét jelentette a jeruzsálemi egyh. szegényeiről való gondoskodás, amivel kapcsolatban kifejezetten utal Jézus ~ére (Róm 15,26 kk.; 2Kor 8,9; vö. Mt 8,20). Azok a szegények, akiknek az ev.-ot kell hirdetni (11,5; Lk 4,18; vö. Iz 29,18 kk.), valamint a lélekben szegények (Mt 5,3), akiké az Isten országa (Lk), ill. a mennyek országa (Mt), nem gazdasági és társadalmi kategóriát képviselnek; vallási szempontból kell őket tekinteni: ők azok, akiket a Zsolt és Iz 'alázatos'-aknak nevez, mert tudatában vannak kicsiségüknek, méltatlanságuknak, mindent Istentől várnak, a világtól semmit nem kívánnak; vö. Jel 2,9: a szmirnai egyh. szegény, mégis gazdag; ugyanakkor 3,17 kk.: a laodiceai egyh. dúsgazdag, de mégis „szánalomra méltó, szegény, vak és mezítelen”. Az ÚSz ismeri az önként vállalt ~et (Mk 10,21 kk.).

szegletkő: → kő.

szégyenbélyeg: A Bibliában nem szerepel ugyan a testi büntetések sorában, de azért a Kiv 21,25 olyan testi sértésként említi, amelyért azzal kellett bűnhődni, amit a sértett elszenvedett: életet életért, szemet szemért, ... égetést égetésért, sebet sebért. Iz 3,24: Jeruzsálem leányainak „a homlokra süttött bélyeg lesz a szépség”, amit nyilvánvalóan úgy kell értelmeznünk, hogy rabszolganők lesznek. → stigma.

Szeir: eredetileg vsz. egy erdőborította hegység neve a Holt-tengertől D-re, Arabától Ny-ra (Ter 14,6; MTörv 33,2; Józs 11,17), ahol először a → horiták, később pedig az → edomiták telepedtek le (Bír 5,4; Iz 21,11; Ez 35,15); így mindkét népcsoport Szeir fiainak számított (2Krón 25,11). Ebben az értelemben szerepel az elnevezés (a hegységre és az ott élő népre egyaránt vonatkoztatva) az egyéb forrásokban is. Végül a ~ név a Szeir fiainak nevezett nép ősatyjának nevévé vált (Ter 36,20 kk.).

szekérváros: → harci szekér.

szekta: intézményes vallási közösségtől elkülönült, karizmatikus vezetés alatt álló kis csoport, amely bizonyos tételeket egyoldalúan hangsúlyoz, s tagjait a szokásosnál szigorúbb aszkézisre kötelezi. Az ÓSz-ben csak a → rechabiták esetében gondolhatunk ~ra (Jer 35). Az ÚSz-ben a farizeusokat és a szadduceusokat tekintik szektának (ApCsel 5,17; 15,5; 26,5). Az első keresztényeket a názáretiek ~jának nevezték (24,5; 28,22). 2Pét 2,1 szerint a hamis

próféták és tanítók a pusztulás ~it hozták létre. → Kumrán, → szakadás.

Szekundusz (lat. 'a második'): tesszalonikai keresztény férfi, Pál kísérője a 2. missz. úton Görögországtól Szíriáig (ApCsel 20,4).

szél: A Bibliában sokszor találkozunk a ~lel, ami érthető is, hiszen a ~ az ember mindennapi tapasztalatainak körébe tartozik. A ~ lehet egészen finom fuvallat, ami a legkisebb réseken is áthatol (Jób 41,8: levegő), de fújhat nagy erővel, feltartóztathatatlanul, D-re és É-ra egyaránt (Préd 1,6; 11,5); az ember nem tudhatja, hogy honnan jön és hova tűnik tova: ott fúj, ahol akar (Jn 3,8), titokzatosan oszlik el (Zsolt 78,39). Szelíden felborzolja a haját (Jób 4,15), a nád hajladozik tőle (Mt 11,5), kellemes frissítő hatású (vö. Ter 3,8). Ha viharosra fokozódik, sok kárt okoz (vö. Jel 7,1), tördel és magával sodor (Jób 15,30; 21,18; 30,22; Iz 17,13; 27,8; 41,16; 57,13; Oz 4,19), úgy hogy menedéket kell keresni, fedél alá kell előle húzódnia (Zsolt 55,9; Iz 32,2); a tengernek esik, felkavarja (Dán 7,2) v. visszaszorítja, feltornyosítja (Kiv 14,21), a hajókat veszedelembe sodorja (Zsolt 48,8; Jón 1,4; Jn 6,18) és házakat dönt romba (Jób 1,19; Mt 7,27) v. falakat (Ez 13,11 kk.), sziklákat (1Kir 19,11) szaggat; fűrjeket (Kiv 10,13) v. sáskákat (10,13) sodor magával (10,9). Ha Ny-ról, a tenger felől fúj a ~, akkor esőt ígér (Lk 12,54) és meg is hozza a várt esőt (1Kir 18,44 kk.). A viharos, forró, perzselő ~ (Jób 27,20 kk.; Zsolt 11,6; Jer 4,11 kk.; 18,17), amely K-ről, a pusztából (4,11; 13,24) v. D-ről (Lk 12,55) érkezik, megperzseli a kalászt (Ter 41,6) és elapasztja, „lepecsételi” a forrást (Oz 13,15). Hideg (Jób 37,9; Sir 43,20) és viharos (Ez 1,4) a – nyár kivételével – senkitől nem kedvelt az É-i ~. Az ApCsel 27 kk. nem palesztinai, hanem mediterrán viszonyokat tükröz. A 4 ~ (Dán 7,2; Zak 6,5) jelölheti a 4 → égtájat, a világtájakat v. egy-egy terület oldalait; a legszebb áttekintést Ez 42,16–20 nyújtja. – A szeleket Isten teremtette és irányítja, így szélvészként (ApCsel 2,2) v. enyhe szellőként (1Kir 19,13) Istennek v. Isten Lelkének, ill. a Lélek hatásainak (Jn 3,8) a szimbóluma a ~. De gyakran jelképezi a hiábavalót, a mulandót, a semmitörőt: a hiábavaló, eredménytelen beszédet (Jób 6,26), a törékeny létet (7,7), azt, hogy amit az emberi tudás létrehoz, az nem maradandó, hanem mind elmúlik, hiábavaló, csalfa (Préd 1,14.17 stb.; Iz 41,29; Jób 15,2). Így az ember csak ~ után fut (Oz 12,2), szelet vet (8,7), 'szelet szül' (Iz 26,17: a héb.-ben), szelet arat (Péld 11,29: a héb.-ben 'örököl!'), szelet kerget (pl. Préd 1,14 stb.: a héb.-ben 'legeltet').

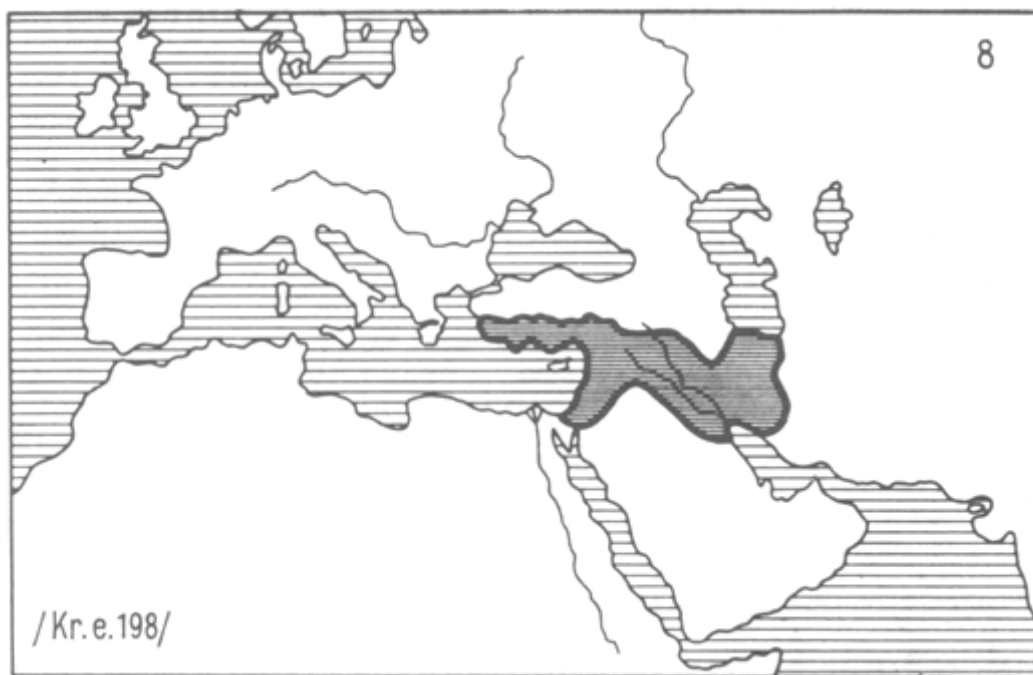
Szela (hely) (héb. mindig hasszela 'a szikla'): a Bír 1,36 szerint az edomiták határa. 2Kir 14,7: erőd (város?), amelyet Amacja király elfoglalt és Jokteelnek nevezett. A párhuzamos helyen (2Kron 25,12) nincs szó városról, csak egy sziklacsúcsról, ahonnan letaszították az edomitákat (→ Szeir fiait). A Krón szerzője már az Umm el-Bijjarára gondolhatott, → Petra (a Vg is így!) völgykatalana fölött. Régészeti nem lehet kimutatni, hogy a Kr. e. 8. sz. vége előtt itt település lett volna, így a 2Kir 14,7 szempontjából nem vehető számításba. Iz 42,11; Jer 49,16; Abd 3: itt általában a kőszirt, a sziklák lakói szerepelnek; a szerzők inkább az edomiták fővárosának, Boszrának a környékére gondolhattak (vö. Ám 1,12); ettől 3 km-re É-ra fekszik egy ~, amely a bibliai szövegekbe jobban beleillik, de még nincs kellően feltárva.

szela (fogalom) (héb. szelah): kifejezés, amely magyarázatul szolgál a zsoltárokhoz (71-szer) és Hab 3-hoz (3-szor); rendszerint egy-egy vers végén áll; a 3,3.9 közepén tartalmazza, 2 helyen az egész zsoltár végén találjuk. A szó eredete és jelentése még vita tárgya. A LXX a gör. diapszalma szóval adja vissza, amelyet 'közjáték'-nak, 'intervallum'-nak értelmez. Ezt a kifejezést SalZsolt is tartalmazza, de kétségbe vonják, hogy a LXX készítői ismerték a ~ jelentését. Aquila a ~ megfelelőjéül az aei (= mindig) szóval él; ez utalás lehet a liturgiában épp ekkor adott áldásra. Theodotionnál eisz telosz (= in finem) felel meg neki. Mivel a szó független a szöveg tartalmától, irodalmi, liturgikus v. zenei utasítás lehet; olyan utasítás, amely v. a zsoltár éneklésekor jelenlevőknek szólt (letérdelni?, így P. Haupt), v. pedig a zenei előadáshoz szolgált útbaigazításul (intervallum = szünet? antifóna?, így Zapletal). N. H.

Snaith szerint arra a helyre utal, ahol a kórusnak azt kellett énekelnie: „Adjatok hálát az Úrnak, mert jó, mert irgalma örökkévaló.

Szeleukia: számos város neve Közél-K-en; e városok zömének neve alapítójára, I. Szeleukosz Nikánorra vezethető vissza. A Bibliában csak Antióchia kikötővárosa szerepel, amelyet Kr. e. 301: I. Szeleukosz alapított. 1Mak 11,8: VI. Ptolemaiosz Philometor elfoglalta; Kr. e. 64: Pompeius felszabadította. Első missz. útján Pál ap. – Barnabással útba ejtette: innen hajóztak Ciprusba (ApCsel 13,4).

Szeleukidák: a Nagy Sándort követő → diadokhoszok egyik dinasztiája. Nevüket az 1. uralkodóról kapták. Kr. e. 312–264 között uralkodtak Szíriában és gyakran beavatkoztak Palesztina sorsába is. – 1. I. Szeleukosz Nikátor (ur. Kr. e. 312–281): eredetileg Nagy Sándor seregének volt a vezére. Babilon (Kr. e. 312), majd Szíria (Kr. e. 301: az Ipszosz melletti csata) satrapája lett; Kr. e. 305/4: királyi címet vett föl, és a hellén városok már életében istenségnek kijáró tiszteletben részesítették. Dán 11,5: az egykori vezérek egyike, aki még Dél királyánál „is erősebb lesz, s hatalmasabb birodalmat szervez, mint a többi ország”. – 2. I. Antiokhosz Szótér (ur. Kr. e. 281–261): I. Szeleukosz fia. – 3. II. Antiokhosz Theosz (ur. Kr. e. 261–246): I. Antiokhosz fia; feleségül vette az egyiptomi királylányt, Bernikét, s első felesége, Laodike, valamint ennek fia – Bernikével együtt – megölte (11,6). – 4. II. Szeleukosz Kallinikosz (ur. Kr. e. 246–226): II. Antiokhosz fia. Bernike meggyilkolása miatt háborúba keveredett Egyiptommal (III. Ptolemaiosszal; 11,7–9). – 5. III. Szeleukosz Keraunosz (ur. Kr. e. 225–223): II. Szeleukosz fia; mielőtt Egyiptom ellen vezetett sikeres bosszúhadjáratát befejezte volna, megölték (vö. 11,10). – 6. III. Nagy Antiokhosz (ur. Kr. e. 223–187): II. Szeleukosz fia; először vereséget szenvedett Egyiptommal szemben Raphiánál (Kr. e. 217), de végül győzelemre vitte az Egyiptom elleni harcot. Egyiptom királya, V. Ptolemaiosz feleségül vette Nagy Antiokhosz lányát, Kleopátrát (11,13–17). Vállalkozásait a róm.-ak megghiúsították (11,18). Egy Elám ellen vezetett hadjárat során halt meg (11,9). Az egyiptomi hadjárat idején Júdeában létrejött egy gör.-ökkel rokonszenvező párt (11,14–16). 1Mak 1,10: IV. Antiokhosz apjaként említi. – 7. IV. Szeleukosz Philopator vagy Szótér (ur. Kr. e. 187–175): apjával ellentétben teljhatalmában keményen bánt azokkal a zsidókkal, akik nem a gör.-ökkel rokonszenvező párthoz tartoztak. Az ő uralma alatt történt, hogy Héliodorosz kirabolta a Templomot; az Oniász és Simon közti ellenségeskedés szintén erre az időre esett (Dán 11,20; 2Mak 3,1–4,7). – 8. IV. → Antiokhosz Epiphanész, III. Antiokhosz fia (ur. Kr. e. 175–164). – 9. V. → Antiokhosz Eupator, IV. Antiokhosz fia (ur. Kr. e. 164–162). – 10. I. → Demetriosz Szótér, IV. Szeleukosz fia (ur. Kr. e. 162–150). – 11. → Alexander Balasz, IV. Antiokhosz állítólagos fia (ur. Kr. e. 150–145). – 12. II. → Demetriosz Nikánor, I. Demetriosz fia (ur. Kr. e. 145–140); → pártusok. – 13. VII. → Antiokhosz Szidetész, I. Demetriosz fia (ur. Kr. e. 139/8–129). – Az ÓSz-ben nem szerepelnek a következők: – 14. II. Demetriosz Nikánor (másodsor; ur. Kr. e. 129–125). – 15. V. Szeleukosz, II. Demetriosz fia (ur. Kr. e. 125). – 16. VIII. Antiokhosz Grüposz, II. Demetriosz fia (ur. Kr. e. 125–113). – 17. IX. Antiokhosz Züszinekosz, VII. Antiokhosz fia (ur. Kr. e. 113–95). – VIII. és IX. Antiokhosz fiai viszálykodtak a trón körül. Kr. e. 83: az ország Örményország királya, Tigranész kezére került. Miután a róm.-ak Tigranészt félreállították, végül még XIII. Antiokhosz Asziatikosz uralkodott (Kr. e. 69–64) a róm.-ak felügyeletével. Kr. e. 64: Szíria róm. provincia lett.

184. A szeleukidák birodalma. Kr. e. 198-ban

szelídség: Az ÓSz a ~et olyan magatartásként állítja elénk, amely közel áll az → alázathoz (vö. Iz 26,6; Sir 10,15); a szelíd ember ellentmondás nélkül, hűségesen alárendeli magát az Istennek és az embereknek. Mint a szegények és az elnyomottak fő erénye Izr.-ben az igazak, vagyis a szt. → maradék jellemző tulajdonságává, fő vonásává vált (vö. Szof 3,12; a kumráni iratok ismételtén ajánlják: 1QS 2,24; 3,8; 4,3; 5,3; 5,25 stb.). A próf.-i hagyományban a Messiásnak is egyik fő jellemzője (→ messiásvárás): Zak 9,9. Ezt a gondolatot a szinoptikus hagyomány (vö. Mt 21,5) is átvette. Jézus magát szelídnek és alázatos szívűnek mondta (11,29), a Hegyi beszédben pedig a boldogok közé sorolta a szelídeket (5,5; vö. Zsolt 37,11). Hogy Jézus ~e milyen nagy hatással volt az első keresztény közösségekre, azt a Pál leveleiben található utalások is tanúsítják (pl. 2Kor 10,1), ahol a ~ a Lélek „gyümölcse” (Gal 5,23), minden kereszténynek alapvető kötelessége (6,1; Ef 4,2; Kol 3,12); az apostol (1Kor 4,21) és a püspök (1Tim 6,11) „hivatalból” is köteles ~et tanúsítani, de nem nélkülözheti az ev. egyik hirdetője sem.

szellem: → emberi lélek, → halottidézés.

szem (testrészt): A Biblia szerint a ~ az ember belső életének tükré. Ezért a Biblia gyakran különféle érzelmeket kapcsol a ~hez; így vágyakozást (Zsolt 69,4; Siral 4,17), reményt (Zsolt 25,15); alázatot (Jób 22,29; Vg), részvétet (Iz 13,18), kevélységet (2,11), arcátlanságot (Péld 30,17), keménységet (MTörv 15,9: „nehogy barátságtalanul nézz szegény testvéredre”), tetszést (2Pét 2,14), irigységet (Mt 20,15; Mk 7,22). A kapzsi, irigy tekintettől K-en félték, az volt a meggyőződésük, hogy aki ferde ~mel nézi őket, az gonosz; bajt, betegséget hoz rájuk (Sir 14,8 kk.); ez ellen → amulettekkel próbáltak védekezni. A pupillát v. a ~golyót héb.-ül ~ 'leányá'-nak (Siral 2,18; Zsolt 17,8) v. 'uracská'-jának nevezték (MTörv 32,10; Péld 7,2; vö. Zsolt 17,8); a drága, értékes dolgot óvták mint ~ük fényét (= a ~golyót). Aki valakinek „a ~e” volt, az vezette az illetőt (Szám 10,31; Jób 29,15). A látnok olyan ember, akinek nyitva van a ~e (Szám 24,3.15: mélyreható tekintetű ember). Valakinek a ~ét megnyitni a. m. visszaadni a ~e világát, a látását (Mt 9,30; Jn 9,10.14; lelkiileg: ApCsel 26,18), v. kiszabadítani a fogságból a sötétségből (Iz 42,7; vö. 61,6; Zsolt 146,7 kk.); akinek megnyílt a ~e, az felfogta az igazságot, eljutott valaminek az ismeretére (Lk 24,31). – Képes értelemben a ~ a lélekre (Gal

3,1; 1Jn 2,11), az ismeretre v. a belátásra utal (Ter 3,5.7; Lk 19,42; Ef 1,18), de érzékeltethet '~' jelentésű szót tartalmazó (állandósult) szókapcsolat szándékot (Mt 6,22 kk.) v. ítéletet (Ter 16,4; Zsolt 118,23) is; az jó, kedves v. rossz valakinek (Istennek is) a ~ében, ami tetszik neki v. tetszése ellenére van (Lev 10,19; MTörv 6,18; 1Sám 8,6; Bölcs 9,9.18 stb.); vö. a kegyelmet talál valaki Isten ~ében kifejezéssel (pl. Ter 19,19; 34,11; Kiv 33,12–17). A látás, ill. nézés, tekintés is lehet általánosabb v. képes értelmű: kifejezhet megértést, felfogást (Jer 33,24; Jn 1,51; 4,19; Jak 5,11), tanácskozást, gondolkodást (ApCsel 15,6), valakivel törődést (Ter 39,2; Iz 5,12; ennek ellentéte a szemet huny, elfordítja szemét, azaz: 'nem törődik vele', Lev 20,4; Ez 22,26), kiválasztást (Ter 41,33; 2Kir 10,3). A felszólítás: 'nézz/nézzetek oda, nehogy...' a. m. 'ügyelj/ügyeljetek, nehogy...' (Mt 18,10; 1Tesz 5,15). A ~ és az orr, valamint a → látás és a → hallás együtt a megértést jelenti (Iz 6,10; 42,18 kk.; Mt 13,14 kk.; Mk 8,18 kk.). Különféle – főleg elvont – fogalmakat jelölő szavakkal együtt a látás héb. megfelelője valaminek a megtapasztalására, átélésére utal; ez lehet a jó v. a rossz (Jer 44,17; Zsolt 90,15); az élet (Jn 3,36), a halál (Zsolt 49), a romlás v. némelyek szerint a sír (16.10), a kard, az éhség (Jer 5,12), az álom (Préd 8,16), az Emberfiának egy napja (Lk 17,22); ugyanígy lehet látni az Isten hatalmát és dicsőségét (Zsolt 63,3), az Isten országát (Jn 3,3) is. Ha Isten lát valakit v. valamit, azt nem egyszerűen antropológiai értelemben kell vennünk (Ter 1,3.10), hanem a valakiről v. valamiről való gondoskodást, a vele való törődést is magában foglalja (pl. Iz 37,17; Zsolt 113,6; Sir 11,12; Iz 66,2; Zsolt 34,16; vö. 1Kir 9,3; az ellentéte: Iz 1,15). Hogy Isten/az Úr lát/megnéz valamit, az gyakran rettenetet keltő ítélet (Ter 6,5; 11,5; MTörv 32,19; Ám 5,22; kívánságként, ill. imában: Kiv 5,21; Zsolt 80,15; → fül). Isten arcát látni (Kiv 34,23 kk.; MTörv 16,16; 1Sám 1,22; Iz 1,12; Zsolt 42,3, mindenütt javított olvasat szerint) a. m. 'szentélyében felkeresni és ott vele találkozni, imában, az istentiszteleten'. A ~ betegségére nézve: → epe.

Szem (személy) (héb. sem 'név'; vsz. azzal magyarázható, hogy ~ a tekintélyes, „néven nevezett” népek ősatyjának számított): a szetiták listáján (Ter 5,32), a vízözön tört.-ében (6,10; 7,13; 9,18.23.26 kk.), a → népek tábláján (10,1.21) és a szemiták listáján (11,10), amelyek a tökéletes genealógiát képviselik, ~ Noé fiaként szerepel és az áldás (1,28) teljesedését mutatja (mindkettő P). A népek táblája azokat a népeket vezeti vissza ~re, amelyek a későbbi nyelvhasználatban → szemiták lettek. 9,20–27: a szemita népek kiváltságos helyzetét ~ kegyeletes tettével és az ősatya erre visszavezethető áldásával magyarázza. Sir 49,16: Szettel együtt dicséri ~et („Becsben áll Szem és Szet az emberek előtt”). Lk 3,36 Jézus családfájában szerepelteti.

személyes ítélet: → ítélet.

személynevek: I. Nyelvtani szempontból nézve megkülönböztethetők: A) Egyetlen szóból v. szavak kapcsolatából létrejött ~: 1. Olyan nevek (→ név), amelyeket egyetlen főnév alkot (pl. Sára = fejedelmű) és 2. olyanok, amelyek birtokviszonyra utalnak, birtokos szerkezetből keletkeztek (pl. Mattanja = Jahve ajándéka). Ez utóbbiak Izr.-ben előfordultak ugyan, de nem voltak nagyon gyakoriak. – B) Mondatból keletkezett ~; ezek lehetnek: 1. Névszói állítmányúak (pl. Abimelek = az atya király; az ilyen nevek Izr. korai tört.-ében gyakoribbak, mint később; a szemita nominális mondat szórendje: alany–állítmány (mint Abimelek esetében); később az állítmány került előre (pl. Tobijjahu = Tóbiás = jó az Úr/Jahve). – 2. Igei állítmányú mondat; az ige lehet – a) befejezett cselekvésű (perfectum), amikor is az alany állhat első helyen is (pl. Elisama = Isten meghallgatta v. az állítmány után is (pl. Netanja = adta az Úr); az alany–állítmány szórend a régebbi irodalomban gyakori, de a fogság utáni időben erősen visszaszorult; ezzel szemben a későbbi időben a fordított szórend vált nagyon gyakorivá. – b) befejezetlen cselekvésű (imperfectum; pl. Izmael = meghallgat Isten); a szokásos szórend: állítmány–alany; az ilyenfajta nevek száma nagy; a fordított szórend (pl. Eljakim = Isten főlemel) ritka. – c) igenév (pl. Mesullema = megfizető az Úr); ez

a típusú személynév Izr.-ben nagyon ritkán fordult elő, és csak későn; → uralkodói név. – A ~nek természetesen rövidült változataik is keletkeztek: így a birtokviszony jelöletlenné válhatott (pl. Mattan – Mattanja = Jahve ajándéka), elmaradhatott az alany (pl. Jakim – Eljakim = Isten fölemel), a Jahve istennév is megrövidülhetett: kezdetben Jo/Jeho, végül Ja/Jahu. – II. Tartalmi szempontból megkülönböztethetők: A) Profán személynevek. Ezek kivétel nélkül mind egyetlen szóból v. szavak kapcsolatából állnak. Nagyon nehéz pontosan lefordítani őket. Főleg a születés napjára, a gyermeknek a családon belül elfoglalt helyére, valamely testi sajátságra (szín, nagyság, testi erő, testi hiba, rendellenesség) v. szellemi tulajdonságra utalnak, ill. a szülők örömét fejezik ki különféle képekben. De egész sor állat, növény és foglalkozás neve is szolgálhatott Izr.-ben személynévül. – B) Vallásos személynevek. Ezeket csaknem kivétel nélkül birtokviszonyban álló főnevek v. mondatok alkotják. Ez utóbbi esetben az alany valamely istennév v. tulajdonnévként (El, Jahve, Adon, Melek, Baal, Anath, Gad, Aszima), v. vele rokon értelmű köznévként (Ab = atya, Ach – testvér, Amm = nagybátya, az illetőnek saját népéből való). Az állítmány azt fejezte ki, hogy a hívő miként képzelte maga elé az alany által megnevezett istenséget v. pedig azt, hogy mit kért, ill. várt tőle. Így beszélhetünk hitvalló, bizalmat tanúsító, hálát kifejező, óhajra utaló ~ról. A ~ gazdag forrásul szolgálhat Izr. vallástört.-e, főleg a népi vallásosság és a személyes jámborság vizsgálatához.

Szemét-kapu: → Jeruzsálem.

szemfesték: → szépítőszer.

szemiták, szemitohamiták: néhány olyan elő-ázsiai nép összefoglaló neve – a → népek táblájával összhangban –, amelynek közeli nyelvrokonságát már jó ideje kimutatták. Az elnevezés A. L. Schlözer nyomán (1791) terjedt el. Ám az elő-ázsiai ~ csak az egyik – világosan elkülöníthető és a kutatók által már jól felderített ágát – képviselik egy nagyobb nyelvcsaládnak, amelynek nagyobb tömbje Afrikában telepedett le, és amelyet – szintén a népek táblájával összhangban – összefoglalóan szemitohamitáknak szoktak nevezni. Mindkét elnevezés nyelvészeti szakkifejezés, amely csak nyelvi összetartozásra utal, művelődési és faji rokonságot nem tételez föl. Minthogy Th. Nöldeke a nyelvcsalád zömét Afrikában találta, először itt kereste az őshazát, s nézetéhez azóta többen csatlakoztak. A szemitohamita ősnép számos ága Afrikában telepedett meg (pl. az egyiptomiak a Nílus-deltánál); ugyanakkor az elő-ázsiai ~ különféle hullámokban lezajlott vándorlásaik során Ázsiának Afrika lakott területeihez közel eső részeit foglalták el. Elsőként az akkádok (keleti ~) váltak ki (Kr. e. 3. évezred); velük szemben az összes többi elő-ázsiai ~ az ún. nyugati ~at képviselik; a nyugati ~ a következő 2 évezred folyamán szétváltak: É-on az amoritákra és az arámokra (északnyugati ~), D-en pedig az arabokra, a szabeusokra és az etiópokra (délnyugati ~).

szent: I. A szó jelentése. A héb. kadós 'szent' és kódés 'szentség' vsz. nem a 'tisza, új' értelmű hadas szóból származik, hanem a kadadból, amely a. m. 'levágni'; kultikus értelemben 'elkülöníteni, elhatárolni attól, ami tisztátalan, közönséges, hétköznapi (profán), és Isten szolgálatára lefoglalni (vö. a gör. temenosz szóval, amely a 'levágni' értelmű temnein szóból ered, valamint a lat. sanctusszal amely a sancire származéka). Hasonló, de nem azonos értelmű kifejezés a tahór 'tisza', jóllehet az, ami tisztátalan, soha nem lehet ~, a → tiszta csak azután lesz ~, ha kivonják a köznapi használatból és Isten elfogadja. A ~nek 3 vonatkozása van; ezek kezdettől benne foglaltattak a ~ségnek abban a fogalmában, amellyel a Bibliában találkozunk, anélkül, hogy a ~ség fogalmának fejlődését a Bibliában nyomon lehetne kísérni. Minthogy a 2 utóbbi vonatkozás meglehetősen viszonylagos jellegű, érthető, hogy csak akkor kap hangsúlyt, amikor ezek kerülnek előtérbe. – 1. Végső fokon a ~ mindig abban gyökerezik, amit a vallásbölcselet numinózumnak nevez, s ami a Bibliában úgy nyilatkozik meg, mint ami a szó abszolút értelmében ~; más szóval olyan minőség, amely csak Istenről, a teremtetlen,

azaz öröktől fogva és örökké létező fölségről állítható, és amely részben azonos → Isten dicsőségével (héb. kabód, gör. doxa). – 2. Kultikus értelemben a ~ség a teremtmény tulajdonsága, ha kivonták a hétköznapi, közönséges (profán) használatból és Istennek szentelték. – 3. Vallás-erkölcsi értelemben csak Isten, az angyalok és az emberek lehetnek ~ek; ilyen értelemben a ~ség erkölcsi tökéletességet, feddhetetlenséget jelent (gör. agnosz) a gondolkodásmódban és a cselekvésben. A LXX és az ÚSz teljes mértékben szakított a korai gör. és a hellenista szóhasználattal, és az ÓSz-hez szorosan csatlakozva a héb. kadós megfelelőjeként nem a szokásos hierosz szóval, hanem helyette a gör.-ben egyébként szinte ismeretlen hagiosz szóval élt. – II. Az ÓSz-ben. A) Isten ~sége (→ Isten). Más vallásoktól eltérően, amelyektől a numinózum ugyan nem idegen, de amelyek a ~et szinte csak kultikus értelemben ismerik, az istenségről csupán ritkán állítják a ~séget, az ÓSz-ben a ~ jelző abszolút értelemben véve csak Istenre vonatkozik, annak kifejezésére, hogy teremtetlen (= öröktől fogva létező és örökké élő) és teljesen megközelíthetetlen Fölség, akivel szemben az összes tőle különböző létező (mint teremtmény) eleve nem ~. Mózes és Hanna énekében Isten ~sége – ugyanúgy mint a dicsősége – elérhetetlen és felülmúlhatatlan (Kiv 15,11; 1Sám 2,2); ugyanakkor Izajás háromszoros ~jében, triszhagionjában (Iz 6,3: „Szent, szent, szent a Seregek Ura”) más szempontokkal szemben elsősorban Isten ~sége kap hangsúlyt. Isten maga is ~nek mondja magát, mert a neve (= lénye; → név) ~ (Zsolt 99,3.5.9; Lev 11,44; 19,2; 20,26; 21,8; Iz 40,25). Ez a ~ség annyira csak Istené, hogy csak Ő képes ~nek bizonyulni, ~ségét megmutatni (5,16; Ez 20,31; 28,22.25) és az embert megszentelni. Következésképpen Isten az, aki Izr. ~ségét újra helyreállítja (37,28). Ez az alapja a vallás-erkölcsi vonatkozásnak, amely elsősorban az ember esékény, bűnös voltával kapcsolatban kerül előtérbe. Jóllehet a kas fő eredeti jelentésével számolva vitathatatlan a fejlődés a szó jelentésében, az a meglehetősen elterjedt nézet, hogy a '~' csak a kinyilatkoztatás során kapott vallás-erkölcsi tartalmat, nem bizonyítható. Igaz ugyan, hogy a próf.-k igen fontosnak tartották az erkölcsiséget, de azért az is tény, hogy ez az erkölcsi tudat már korábban is megvolt. S ha a Ter csupán egy helyen szerepelteti is a ~et (2,3: megszentel), azért a Szodomáról szóló elbeszélésben Isten erkölcsi értelemben véve ~nek nyilatkoztatja ki magát (18). Amikor Isten megjelenik Mózesnek, ez egyszersmind az Ő erkölcsi tisztaságának kinyilatkoztatása Mózes bűnös voltával szemben (Kiv 3,5). Minthogy az a néppel szemben támasztott követelmény, hogy ~ legyen, a Tízparancsolathoz kapcsolódik, arra lehet következtetni, hogy az erkölcsi ~ség fogalmát már korábban is ismerték Izr. fiai (19,5 kk.). A próf.-k erősen hangsúlyozták az erkölcsi értelemben vett ~séget. Így Izajás Isten abszolút ~ségét egyszersmind erkölcsi nagyságnak is tekinti, így állítja szembe saját bűnösségével (Iz 6,3–7). A próf. számára Isten a tökéletes tisztaság, amely annál szembeötlőbb, minél inkább vétenek az emberek a ~ség ellen (Ám 2,7; vö. MTörv 32,4). A pogány istenekkel, akik kifejezetten erkölcstelenek, szemben áll Jahve, aki saját ~ségére esküszik (1Sám 6,20; Zsolt 89,36; Ám 4,2), és annyira fölötte áll minden bűnnek, hogy utálja a bűnt (Zsolt 5,5; Hab 1,13) és lehetetlenség bűnbe vinni. Ezért irányul Isten → szeretete az erényre és az igazságra (Zsolt 11,7; 15,1 kk.). – B) Az ember számára Isten ~sége a mérték, ugyanakkor azonban a példakép is: „legyetek szentek, mert én, az Úr szent vagyok” (Lev 11,44; 19,2; 20,26). Mint féltékeny Isten Jahve ~séget kíván (Józs 24,19), és a legkisebb vétségért is szigorú büntetést róhat ki (1Sám 6,20; 2Sám 6,6 kk.), úgyhogy Isten ~sége itt egybeesik büntető igazságosságával (Iz 5,16; vö. Bölcs 5,20). Ez azonban nem a végső és legfőlegelőbb formája az isteni ~ség megnyilatkozásának. Izajásnál és Ozeásnál a szigorú igazságosságot felváltja a megbocsátó irgalom, a megváltás (Iz 41,14; 43,3.14) és Isten szeretete: „Nem hagyom, hogy fellobbanjon haragom: Efraimot nem pusztítom el többé, mert Isten vagyok, nem ember; a körödben élő Szent” (Oz 11,9). Így a bűn ellenére is lehetséges a ~ség, mégpedig erkölcsi értelemben véve; ezt Isten mindenekelőtt Izr. népétől kívánja meg: „Papi királyságom és szent népem lesztek” (Kiv 19,6). Ez a követelmény, amely mindenekelőtt a szövetségkötésben fejeződik ki, ~

kötellekkel fonja össze Jahvét és a népet. Amint az angyalokat ~nek lehet tekinteni, amiért Isten közelében élnek (Jób 5,1; vö. 15,15; Zsolt 89,6–8; Bölcs 5,5), úgy a népet is, amelyet a szövetség összekapcsol Jahvéval, kötelezi a ~ség. Izr. fiai szívesen nevezték Jahvét Izrael Szentjének (Iz: 29-szer; vö. 1,4; 5,19.24 stb.; Jer 50,29); így Izr.-nek is ~ népnek kell lennie, mert Jahve „tulajdon”-a lett (Lev 20,26; MTörv 7,6; 26,19; Jer 2,3). Ez a kollektív ~ség föltételezi az egyéni ~séget, ahogy ez abból a tényből következik, hogy az igazak – személyes életük alapján – ~nek számítanak, annak nevezhetők (Zsolt 16,3; 34,10.18), a messiási korban is (Iz 4,3; 6,13; Dán 7,18.27). – C) A kultikus ~ség eszköz a belső ~ség védelmére és elősegítésére, amelyet szimbolizálnia kell. Így érthető az a követelmény, hogy Izr. fiainak, elsősorban a papoknak tartózkodniuk kell minden tisztátalanságtól, épp azért, mert Jahve ~ (Lev 11,44 kk.; 18,21; 20,3.7; 22,32). Ezért ~ek a papok (Kiv 29,1; Lev 21,7 kk.), elsősorban a főpap, akinek homlokán a pánton írva állt: „Az Úr fölszenteltje” (Kiv 28,36); ezért ~ a → nazir is, amíg fogadalmának ideje le nem jár (Szám 6,5–8). Ugyanígy ~ek a helyek, ahol Jahve kinyilatkoztatta magát v. lakik, pl. az ég (Zsolt 20,7), az égő csipkebokor (Kiv 3,5; vö. Józs 5,15), Kánaán földje, mert itt lakik Jahve népe körében (Zsolt 78,54; Zak 2,17), Jeruzsálem városa (Zsolt 46,4 kk.; Iz 48,2; 52,1), Sion hegye (Iz 27,13; Jer 31,23), a sátor (vö. Kiv 28,43; Lev 6,23), a Templom (Zsolt 5,8), az előudvar (Kiv 29,31), mindenekelőtt azonban a → szentély és a → szentek szentje (26,33). ~nek számítottak a kultikus időpontok, a szombat (Ter 2,3; Kiv 35,2) és az ünnepek (12,16; Lev 23,4.8.21), a kultikus eszközök, pl. a → láda (2Krón 35,3; Lev 2,3), a kitett kenyerek (1Sám 21,5), a tömjén (Kiv 30,35), az olaj (30,25.31), a liturgikus öltözékek (28,2; 29,29); különösen ~ az égőáldozati oltár (29,37) és az illatáldozati oltár (30,10). Jóllehet ez a fizikai, külső ~ség a belső ~ség szimbóluma volt, azért az ÓSz-ben önálló szerepet is betöltött, sőt, a fizikai ~ség el is veszthette a kapcsolatot a belső ~séggel. Ilyenkor szólaltak fel ellene a prof.-k és fordult vele szembe az ÚSz, amely az ÓSz fizikai jellegű ~ségének helyébe a lelki ~séget iktatta. – III. Kumránban a szóhasználat ugyanolyan volt, mint az ÓSz-ben, de a ~ség erkölcsi jellege nagyobb hangsúlyt kapott, ezzel szemben a kultikus-rituális elemek háttérbe szorultak. Ezért a hétköznapi, a közönséges (a profán) mint a kultikus szempontból ~ ellentéte csaknem teljesen hiányzik. A megszentelődés is csak kismértékben jelenti a kultikus szempontból való tisztátalanságoktól szabadulást, sokkal inkább a bűntől és az erkölcsi elégtelenségektől való szabadulásra, megtisztulásra vonatkozott. Bármennyire ragaszkodtak is ahhoz a felfogáshoz, hogy a ~ség személyes teljesítménynek tulajdonítható, azon alapszik, végül mégis Isten kegyelmére vezették vissza. – A) Isten ~ségét elsősorban világ fölötti hatalomnak, erkölcsi értelemben csak az emberi bűnnel, igazságtalansággal szemben fogták fel. Míg az ÓSz-ben a ~ség és az Isten csaknem azonos fogalmakként szerepelnek, Kumránban az Isten fogalmába a ~ség nem tartozott bele. Az Isten és az ember ~sége közti viszonyról sem esik közvetlen formában szó. Isten ~sége nem forrása, nem is példaképe az ember ~ségének, bár az alapvető különbséget világosan látják. A Szentlelket még nem önálló személynek, hanem Isten ajándékának tekintik, amely az emberben az üdvösséget munkálja, összetartja a kumráni közösséget (ennek köszönhető a bűnbocsánat), és forrása az örömmel, a bölcsességnek. – B) Kumránban személyeknek és dolgoknak is tulajdonítottak ~séget, de nem olyan mértékben, mint az ÓSz-ben. Nemcsak Isten közelében élő földöntúli lényeket neveztek ~nek (→ angyal), hanem kozmikus jelenségeket és elhunyt tagokat is. Emberre vonatkoztatva a ~ jelző elsősorban a fölkent személyeket (nyilván prof.-k voltak!), a papokat, a közösséget és azokat illette meg, akik erkölcsi szempontból kitüntették magukat. – C) Ami a ~ dolgokat illeti, Kumránban is ~nek tekintették a templomot, az áldozati adományokat, a tisztítóvizet, a törv.-t és a szövetséget, de ~ségüknek részben szimbolikus értelmet tulajdonítottak. Így pl. legszentebbnek maga a közösség számított, a ~ víz'-en pedig a bölcsesség forrását értették. Minden téren megfigyelhető az átmenet a tárgyi rituális szemléletből a személyes erkölcsi világba. – IV. Az ÚSz-ben. A merőben fizikai mozzanatok kiiktatódtak, v. ha mégis szóba kerülnek (pl. Zsid),

akkor mint előképek szellemi tartalommal töltődnek meg (vö. 8,5). Következésképpen az erkölcsi, személyes ~ségre még nagyobb hangsúly esik, ha jut is szerep – mint a szentségek esetében – fizikai mozzanatoknak. – A) Isten ~ségéről ritkán van szó, így pl. akkor, amikor Krisztus Istent ~ Atyámnak nevezi (Jn 17,11; vö. 1Pét 1,15). Ezekén és más helyeken Isten föltétlen ~ségét hangsúlyozza a szerző, elsősorban Izajás triszhagionjával párhuzamban (Jel 4,8), aki Isten ~ségét azonosítja dicsőségével és hatalmával, de ezenkívül még igazságosságát is hozzá kapcsolja: „Uram, te szent és igaz, meddig vársz még az ítélettel?” (Jel 6,10). Ez a ~ igazságosság az igazságtalanság látszatát keltheti (Róm 9,14), de Isten annyira ~, hogy a rossz meg sem kísértheti (Jak 1,13). – B) Gyakrabban (Mk 1,24; Lk 1,35; Jn 6,69; ApCsel 3,14; 4,30; 1Jn 2,20; Jel 3,7), de azért tartózkodóan szólnak az ÚSz szerzői Krisztus ~ségéről – ez az alapja és példaképe minden ember ~ségének (1Jn 2,20; 1Pét 1,15 kk.). Krisztus ~, mert Isten és a → Szentlélek teljessége tölti el (Mk 1,24; Lk 1,35); Krisztus az Istenhez tartozik, akit úgy szólít meg, hogy Szent Atyám (Jn 17,11); mint az Atya, Ő is „Szent és Igaz” (Jel 3,7; vö. Róm 1,4; 1Pét 3,15), Krisztust, aki megszentelte az Atya nevét (Mt 6,9) az Atya megszentelte és elküldte a világba (Jn 10,36), hogy vérével ~té tegye övéit (Ef 5,2 kk.), ezért egész erkölcsi magatartásában nem lehetett semmi kivetnivalót felfedezni (1Pét 2,22; 3,18). Bűn nem volt benne (1Jn 3,5). Erről az ősegyh. annyira meg volt győződve, hogy Krisztust → Isten szolgájának (ApCsel 4,27) és „szent, ártatlan, feddhetetlen” főpapnak (Zsid 7,26–28) tekintette, arra támaszkodva, amit Jézus mondott magáról (Jn 8,46; 14,30). – C) Szívesen nevezik az ÚSz szerzői ~nek az Isten Lelkét, mert neki a megszentelésben különleges szerepe van, így Krisztus születésekor (Lk 1,35) és megkeresztelkedésekor (Mt 3,11). Krisztus egészen különleges kapcsolatban van vele (Jn 20,22; vö. 15,26; 16,23; ApCsel 2,1 kk.), az ősegyh.-at is ez a Lélek töltötte el (2,4; 4,31); azok megszentelése is az Ő műve, akik hisznek (Róm 15,16; 2Tesz 2,13). Az új ker. közösséget, az Egyh.-at a ~ség és az egy ~ Lélek kapcsolja össze és tartja fenn (vö. Ef 3,16). Az ősegyh. neki tulajdonította a kinyilatkoztatás ~ségét és tisztaságának megóvását (Jn 14,26; 16,23), az újjászületést és a megújulást (Tit 3,5), de ugyanígy a kegyelmi ajándékokat és ezek gyümölcseit is. – D) Az ember ~sége. Mint az ÓSz-ben, az ÚSz-ben is szerepel egy nép, amelyet mint egészet kötelez a ~ség (1Pét 2,9; vö. Kiv 19,6); itt azonban már nincsenek nemzeti korlátok, és a ~ségnek sem a régi szövetség az alapja, hanem a Krisztussal való kapcsolat (Róm 15,12 kk.), így válik Isten népe „a Szentlélektől megszentelt”-té (15,16; 1Kor 1,2). Ez az új közösség, amely zsidókat is, pogányokat is magában foglal, annyira kötelez a ~ségre, azaz a ~ülésre, hogy tagjai egyszerűen ~eknek nevezhetők (Róm 1,7; 15,25; 1Kor 1,2; 16,1 stb.). Kultikus értelemben, amikor is a fizikai vonatkozások teljesen kiiktatódnak, ill. beleépülnek a pneumatikusba, ez a ~ség a bűn, a sötétség és a Sátán világából való kiszakadást jelenti (ApCsel 26,18; Kol 1,13), úgyhogy a ~ek (= a keresztények), arra kapnak meghívást, hogy részesei legyenek a ~ek (= az üdvözültek) örökségének (Ef 1,18; Kol 1,12; 2Tesz 2,14; 1Pét 1,15). Ebbe a közösségbe személy szerint tartozik bele az ember, akinek ~sége annak köszönhető, hogy Isten – a hitét (ApCsel 26,18; 2Tesz 2,13; Júd 3) és a keresztségét (Ef 5,26) szem előtt tartva – megadta neki a bűnbocsánatot (1Kor 6,11; Ef 5,26) és kiengesztelődött iránta (Róm 5,9 kk.; 2Kor 5,18). Tehát az ÓSz-hez képest az ÚSz-ben mind a kultikus, mind az egyéni ~ség szellemibb és erkölcsibb jellegű, és az ember személyes tisztasága különösen nagy hangsúlyt kap. Így érthető a tisztaság követelménye mindjárt a Hegyi beszéd elején (Mt 5,8); később minden másnál előbbre valónak látszik (1Tim 1,5; 2Tim 2,22). Ebből következően a ~ség, a megszentelődés azonos lett a tisztasággal, a megtisztulással, és a keresztények legfőbb feladatának (1Kor 7,34; 2Kor 7,1; 1Tesz 4,3 kk.; Jel 22,11), az eljövendő dicsőség (Zsid 12,14) föltételének számított. Hogy mennyire központi helyet foglalt el vallás-erkölcsi fogalomként a ~ség az ÚSz-ben, annak egyik bizonyossága a szembeötlően gazdag szóhasználat is: a ~ség fogalmának elénk állítására 3 kifejezés is szolgált: 1. hagiaszmosság (Róm 6,19,22; 1Tesz 4,3; Zsid 12,14) a ~ség gyakorlatára, a ~té válás folyamatára, főleg pedig a bűnnel, a

tisztátalansággal való szakításra utalásul; – 2. hagiotesz (2Kor 1,12; Zsid 12,10; vö. 1Pét 1,15) a ~ állapotaként, amely Isten létformája, és amelyben az embernek részesednie kell; – 3. hagioszüné (Róm 1,4; 2Kor 7,1; 1Tesz 3,13) – ez már nem állapotnak minősül, hanem erénynek tekinthető.

szentek szentje, a legszentebb (szentély): az ÓSz-ben több áldozatnak, kultikus tárgynak és térségnek, de főleg a szt. → sátornak és Salamon temploma legbelsőbb (Ny-i) részének neve. A Templom e részét gyakran debirnek nevezik (a szemita 'hátral lenni' tőből, tehát a m. 'hátsó, belső helyiség'; Egyiptomban a kultikus építészet műszavaként van rá adat, a m. 'szekrény'). A ~ kocka alakú helyiség volt (a kocka a legtökéletesebb forma; vö. Jel 21,16); alapterülete 20×20 könyök (v. a szt. sátorban 10×10 könyök); fából készült (csak Ez 41,3 kelti fal képzetét a ~ és a → szentély között), és megfelelt az ókori egyiptomi és babilóniai templomok cellájának, ahol a kultikus képmás állt. A ~ben volt föltehetően Jeruzsálem pusztulásáig (Kr. e. 586) a → láda. A ~be csak a → főpap léphetett be, de ő is csak a nagy → engesztelés napján (Lev 16,2 kk.); ez a Zsid 9,7–10 szerint annak bizonyossága, hogy az ÓSz még nem volt tökéletes. – Az Aradban feltárt Jahve-templomban a ~ egészen Ny-ra esett az épületegyüttesen belül, és hozzávetőleg négyszögletes (szintén kocka alakú?) helyiséget alkotott, amelynek mérete 300 éven át nem változott; egy kissé (3 lépcsőfoknyival) magasabban állt és volt benne egy vörösre festett oszlop, amelyet föltehetően Jozija király kultikus reformja folyamán távolítottak el. Ezzel egyidőben a szentélybe beépítettek egy erős falat, amely a ~be a belátást és a bemenetelt akadályozta.

szentelés: → papszentelés, → templomszentelési ünnep.

szentély: a → szentek szentje előtti helyiség a szent → sátorban (vö. Kiv 26,23) és Salamon templomában (1Kir 6,3.5.17.33; 7,21.50; 2Kron 4,7 kk. 22; Ez 41); a Templomnak ezt a részét gyakran hekalnak nevezik (minden bizonnyal jövevényszó: akkadul ekallu, a m. 'nagy ház, csarnok'). A Templom ~e 40×20 könyök alapterületű, 30 könyök magas helyiség volt, oldalt magasan elhelyezett rácsos ablakokkal; előtte két oszlop állt: a → Jachin és a Boász (1Kir 7,21); benne helyezkedett el az illatáldozat bemutatására szolgáló aranyoltár (Kiv 30,1–10; 1Kir 7,48; 1Mak 1,21; 4,49; vö. Iz 6,6), az arany asztal, rajta a kitett kenyerek és 10 arany mécstartó (a fogság utáni időben és Heródes korában egy hétágú gyertyatartó). Salamon idejében ajtó (1Kir 6,33 kk.), Heródes templomában 2 függöny választotta el a szentek szentjétől. Bejáratánál az ajtót (6,32 kk.) egy → függöny takarta el.

Szentháromság: I. Az ÓSz-ben. A ~ keresztény dogmáját az ÓSz nem ismerte. Némelyik egyházatya és sok teológus azonban úgy véli, hogy a keresztény dogma föllelhető az ÓSz egyes helyein, mint a Zsolt 77,7 kk., MTörv 6,4, továbbá ott, ahol többes számban beszélő Istennel találkozunk (Ter 1,26; 3,22; 11,7; Iz 6,8), valamint a bibliai istenélményekben (teofániákban; Ter 16,7–13; 18,1–22; 21,11–13) és a háromszoros szent felkiáltásban (Iz 6,3). Gyakran az Isten angyalát, az Isten szavát, főleg pedig az isteni bölcsességet tekintik isteni személyeknek, és az idézett helyeket úgy ítélik meg, hogy legalábbis bevezetései az Isten Fiáról szóló kinyilatkoztatásnak. Hasonlóképpen értelmezik azokat a helyeket is, ahol Isten (szent) lelkéről van szó (Zsolt 51,13; Bölcs 1,5; 7,22; 9,17; Iz 62,10 kk.; vö. Dán 4,5 kk. 15; 5,11 kk.). Mivel azonban a filológiai és a tört.-i bibliamagyarázat módszerei nem engedik meg, hogy az ÚSz-et belemagyarázzuk az ÓSz-be, az említett adatokat a legnagyobb óvatossággal kell kezelni: a folyamatosan fejlődő bibliai kinyilatkoztatás tört.-ében legföljebb a ~ról szóló keresztény dogma távoli előkészítésének lehet tekinteni. – II. Az ÚSz-ben. A ~ot illetően a legrégebb adatok Pál leveleiben találhatóak, aki az Urat, a Lelket és az Istent szorosan egymás mellé állítja annak a meggyőződésének kifejezésére, hogy Isten, az Úr és a Lélek egységet képvisel az istenségben. A sorrend (az Isten, az Úr, a Lélek), valamint az ap. → egyistenhite egyértelműen tanúsítja, hogy Pál ap.-nak a ~ról vallott felfogását teljesen el kell

határolni a pogány istenek hármasságaitól, amelyekben egy isteni család (apa, anya, fiú) áll előttünk, pl. Ozirisz, Izisz, Hórusz Egyiptomban (→ Ámon); holdisten, napisten, Vénusz-csillag Arábiában; Ea, Marduk, Gibil (apa, fiú, közbenjáró) Babilóniában; Brahma, Rudra, Visnu (az abszolút láthatatlan megjelenési formái) Indiában. A legfontosabb helyek a ~ot illetően: 1. 2Kor 13,13: „Urunk, Jézus Krisztus kegyelme, Isten szeretete és a Szentlélek közössége legyen mindnyájatokkal!” Ebben a talán már a liturgiába is belekerült (vö. 1Pét 1,2b) áldásban (vö. az egyszerűbb formulával: 1Tesz 5,28; 2Tesz 3,18 stb.) a birtokviszonyt genitivus subiectivusnak kell felfogni; ez azt jelenti, hogy Pál az üdvösség Istenségtől eredő javait kívánja olvasóinak: az Úrnak, Jézus Krisztusnak kegyelmét, Istennek, az Atyának az első keresztyének iránti szeretetét és a Szentlélek által megvalósuló közösséget, egyetértést (vö. Gal 2,9; Róm 15,26) v. az egy testet, amelybe minden tag beletartozik (1Kor 12,13; Gal 3,28). Amikor Pál az üdvösség javait: a kegyelmet, a szeretetet és az egységet az Úr, az Isten (az Atya) és a Szentlélek ajándékként felsorolja, a 3 személynek: az Atyának, az Úrnak és a Léleknek az istenségét fejezi ki. – 2. 1Kor 12,4–6: „A lelki adományok ugyan különfélék, a Lélek azonban ugyanaz. A szolgálatok is különfélék, de az Úr ugyanaz. Sokfélék a jelek is, de Isten, aki mindenben mindent véghezvisz, ugyanaz.” Ha nagyon különfélék is a kegyelmi ajándékok, mégis ugyanabból a forrásból származnak (vö. 12,11; Róm 12,3–11). A kegyelmi ajándékok karizmák v. a Lélek adományai, amelyek az Egyh. némely tagjainak a többiek javára és a keresztyén közösség épülésére jutnak osztályrészül (12,7), ezért szolgálatnak is nevezhetők; minthogy Isten hatalma nyilvánul meg bennük, csodatevő erőnek is mondhatók. Mint kegyelmi ajándékok a Szentlélek művei (vö. 12,11); szolgálatként a keresztyének Ura, Jézus Krisztus viszi őket végbe; csodatevő erőként Isten, az Atya nyilatkozik meg bennük, aki az emberben minden isteninek a forrása. Abban a tényben, hogy Isten kegyelmi ajándékainak a Lélek, az Úr és az Isten (az Atya) a forrásai, megnyilatkozik az egy isteni lényeg és a személyek különbözősége. 8,14–17; 15,15 kk. 30; 2Kor 1,21 kk.; Ef 4,3–6; 1Pét 1,2: e helyeken szintén együtt szerepel az Úr, az Isten és a Lélek. – 3. Mt 28,19: „Menjetek tehát, tegyétek tanítványommá mind a népeket. Kereszteljétek meg őket az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében” – ez a legegységesebb ~-formula. E szavakkal küldte el Jézus tanítványait (→ igehirdetés), hogy megkeresztelve és tanítva minden népet elvezessenek neve megvallására. Valakinek a nevében megkeresztelni a. m. 'a keresztségben az illetőnek szentelni'. Máté evangélista 3 nevet sorol fel: Atya, Fiú, Szentlélek. A 3 nevet isteni személyek viselik, mert a keresztség Istennek szentelést jelent. A Fiú és a Szentlélek a felsorolásban egyenrangú az Atyával (az Istennel; vö. 1Kor 12,4–6; 2Kor 13,13); az egyházatyák ebből arra következtetnek, hogy Máté evangélista egylényegűként akarta elénk állítani az Atyát, a Fiút és a Szentlelket. – A Mt 28,19 hitelességét többször kétségbe vonták. Az a föltevés, hogy csak a Niceai Zsinat után került bele Mt-ba, a régi kéziratokra és fordításokra való tekintettel nem tartható fenn. Mások arra hivatkoznak, hogy a ~ról szóló tanításnak ez az egyértelmű megfogalmazása eredetileg részekre oszlott és más-más helyen szerepelt az ÚSz-ben, s hogy a keresztyén ősegyh. „Jézus Krisztus nevében” keresztelt (ApCsel 2,38; 10,48; 19,5). Az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében való keresztelésre vonatkozó parancs tehát nem mehet vissza Jézusra. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a ~ra vonatkozó tanítás Pálnál is föllelhető, mégpedig a keresztyén közösségben már jó ideje ismert, nagyon régi, talán már a liturgiába is beleépült megfogalmazásban. Ezenkívül a Didakhé (palesztinai v. szír irat a Kr. u. 1. sz. végéről v. a 2. sz. elejéről) már a Fiú és Szentlélek nevében való keresztséget ismeri. Ha Mt 28,19-et keresztségi formulát rögzítő parancsnak tekintjük, akkor nehéz megmagyarázni a „Jézus Krisztus nevében” való keresztséget. A 28,18 valójában nem liturgikus formula, hanem a keresztség Istennek szenteléseként való bemutatása; ugyanígy kell a „Jézus Krisztus nevében” v. a „Jézus nevére” való keresztelést (vö. Róm 6,3; 1Kor 1,13–15; Gal 3,27) is felfognunk. – 4. A Jézus megkeresztelkedéséről szóló ev.-i részletet (Mt 3,13–17) nem úgy kell értelmeznünk, mint

ami a ~ról szól. A galambként Jézusra leszálló Isten Lelke nem a ~ 3. személye, hanem a hathatósan bizonyuló Lélek (= isteni erő), amellyel Isten megváltói működése kezdetén „felkente” (ApCsel 10,38; vö. 4,27) és ünnepélyesen Messiásnak nyilvánította (Iz 11,2 kk.); ez a Lélek fogja Jézust Messiásként vezetni v. ösztönözni (Mt 4,1). – 5. Nem szentírási hely, hanem a hagyomány biznysága a → Comma Joanneum (1Jn 5,7: Vg).

Szentírás, Biblia: az Ó- és Újszövetség (Ó- és Újtestamentum v. Vetus testamentum és Novum testamentum) kánoni könyveinek gyűjteménye. A gör. egyh.-i írók a hellenista zsidók példáját követve (2Mak 8,23; Dán 9,2 vö. Róm 1,2; 2Tim 3,15; Jn 10,35) egyszerűen grammatának, azaz Írásoknak nevezték az ósz-i és úsz-i kv.-ek együttesét, melyek a szt. szájhagyománnyal együtt őrzik az isteni kinyilatkoztatást (→ Biblia). A ~ kv.-eit az különbözteti meg minden más kv.-től és az kölcsönöz neki szentséget és tekintélyt, hogy isteni → sugalmazásra írták őket. Az emberi szerzőket munka közben a Szentlélek irányította; így írásaik – emberi értelemben – az ő műveiknek tekinthetők, egyszersmind azonban Istent is szerzőnek kell tekinteni. Az I. Vatikáni Zsinat szerint a ~ kv.-ei azért szt.-ek és azért kánoniak, mert a Szentlélek sugallta őket, így Isten a szerzőjük, s Isten műveként kerültek az Egyh. kezére és őrződtek meg az Egyh.-ban. – A ~ arról tudósít, mit tett Isten a világért és népéért, s hogyan ismerték föl a kiválasztott emberek Isten tetteit. A ~ tehát nem annyira statikus igazságok foglalata, sokkal inkább az isteni tevékenységet tárja föl: azt a célt mutatja be, amelyet Isten a tört. elé tűzött és ennek fokozatos megvalósulását az emberek közreműködésével. A ~ annak az üdvösségnek a tört.-ét foglalja magában, amelyet Isten megígért és fölvázolt, amelynek megvalósítását elkezdte, és amelynek teljes megvalósítása a szándékában áll. Ez az üdvösség maga Krisztus. Az ÓSz nem más, mint Krisztus megjövendölése és „előre vetítése”, nem csupán szavakban és konkrét ígéretekben, hanem Izr. tört.-ének azon eseményei révén is, amelyeket a ~ előad és értelmez. Isten népének kiválasztása, fönmaradása és hanyatlása, az a viszonylagos világosság, ami osztályrészül jutott, prófétái, szt.-jei és hősei, kultusza és egész berendezkedése az üdvösség elkezdődését tanúsítják, de egyszersmind azt az üdvösséget is jelzik, amelyet majd Krisztus hoz el. Az ÚSz mindenekelőtt ennek a Krisztusban – az Ő személyében, küldetésében, tanításában, halálában, föltámadásában és megdicsőülésében, valamint az általa alapított Egyh.-ban – megvalósuló üdvösségnek a tört.-e (ev.-ok, ApCsel); ehhez járul annak tört.-e, hogy a Szentlélek sugallatára miként vált fokozatosan tudatossá a Krisztussal kapcsolatos események üdvösségszerző ereje (ApCsel) és az a teljes üdvösség, amely az Egyh.-ra vár (Jel). – Így valójában mind az ÓSz-nek, mind az ÚSz-nek Krisztus és a benne megvalósuló üdvösség a tárgya. A ~ tehát azt tartalmazza, amit Isten egy isteni drámáról elmondott, amely Krisztus és az Ő Lelke által állandóan folytatódik a végső beteljesedésig. Így a ~ → kinyilatkoztatás a szónak eredeti 'leleplezés' értelmében: föltárja, amit az emberiségben Isten végbevisz, azok szeméről, akik hisznek, leveszi a fátylat (2Kor 3,14 kk.). A ~ elsősorban vallásos mű v. még inkább szoteriológia, ha az üdvösség tört.-ét tekintjük, ám ha a maga teljességében nézzük, akkor krisztológia. Ebből következik, hogy a „megbízhatóságával” kapcsolatos kérdések fontosak ugyan, de nem tartoznak a lényegéhez, inkább apologetikus jellegűek. A ~ elsőrendűen tört.-i mű abban az értelemben, hogy azt tárja föl, amit Isten a tört.-ben végbevisz; de mai modern, tudományos értelemben mégsem tört.-i, mert nem tört.-i szempontok és módszerek szerint tárgyalja az eseményeket. Isteni magyarázatot ad a tört.-hez, amely a kezdetet tekintve fölötte áll az embernek, így túlmutat azon, amit tört.-nek szokás nevezni. Az isteni magyarázatot sugalmazás nyújtja. Tehát a ~ Isten (leírt) szava, üzenete, amelynek hitelességét a Szentlélek szavatolja. Ilyen módon az isteni sugallatnak jogi aspektusa is van. A sugalmazás meghatározásában általában inkább az isteni okságot szokták kiemelni az írások keletkezésében: Isten, meghagyva a szerző teljes szabadságát és felelősségét, azt íratja le vele, amit akar és úgy, ahogy akarja, így a ~t az Ő hozzánk intézett szavának, egy Isten által írt kv.-nek kell tekinteni. De míg a sugalmazás, mint titokzatos isteni

okság egy és osztatlan, nyilvánvaló, hogy a ~ tartalma szerint megenged bizonyos fokozatokat a fontosság szempontjából attól függően, hogy a különféle részek szorosabban v. kevésbé szorosan kapcsolódnak a legfőbb kinyilatkoztatáshoz, a Krisztusban való üdvösséghez, amely az egész kinyilatkoztatás középpontjában áll. De óvakodnunk kell az elhamarkodott emberi ítéletektől és megállapításoktól, hiszen maga a ~, de az egyh.-atyák és az Egyh. liturgiája is egyértelműen tanúsítják, hogy még az ÓSz-nek látszólag teljesen mellékes részletei is az egyetlen központra, Krisztusra és Egyh.-ára utalnak. – A ~ról alkotott keresztény fölfogás, amely szerint a ~ a szó szoros értelmében ugyanúgy isteni, ahogy emberi mű, magában foglal bizonyos feszültséget, s ezt csak a hit oldhatja fel az Egyh.-on belül, amely a ~t Isten megbízásából kincseként őrzi. Katolikus fölfogás szerint nem állítható, hogy az Egyh. fölülte áll a ~nak, de azt mondhatjuk, hogy a ~ az Egyh.-nak, mint Krisztus testének szakrális terében és életadó szférájában szól hozzánk és tárul föl előttünk. Ezért az Egyh.-at illeti meg a ~ tekintéllyel való magyarázata. – I. A ~ szövege. A szt. szerzők eredeti kéziratjai természetesen nem maradtak fenn, s a ~ szövege – mint minden régi írás – a másolások, az akaratlan v. szándékos módosítások és javítások során bizonyos értelemben véve, többé-kevésbé „megromlott”, lényegét tekintve (quod substantiam, legalábbis dogmatikailag) azonban sértetlenül fönmaradt. Különösen ami az ÚSz-et illeti: a számtalan változat nem mutat számottevő eltérést. A szövegkritika feladata, hogy a megmaradt kéziratokat csoportosítsa, külső és belső ismérvek alapján megállapítsa az értéküket, és így a ~ eredeti, hiteles szövegét helyreállítsa, kikövetkeztesse. – 1. Az ÓSz szövegéhez a legfontosabb forrás a Kr. u. 750–1000 között keletkezett maszoréta szöveg (→ maszóra, → maszoréták). Felvetődött a kérdés, hogy ez az aránylag késői szöveg vajon hitelesen adja-e vissza az eredetit. Az 5. sz.-ból származó Vg-val, valamint a 2. sz.-i gör. fordításokkal való egybevetés során bebizonyosodott, hogy a maszoréta szövegben nincs említésre méltó eltérés a Szt Jeromos, Aquila, Szümmakhosz és Theodotion által használt forrásokhoz, kéziratokhoz képest. A héb. szöveg mássalhangzóit már Kr. u. 100 k. egységesek és lényegében azonosak a maszoréta szöveggel. Csakhogy ez az egység mesterségesen (= egy szöveg kiválasztása és a többi elpusztítása révén) jött létre. Maga a pusztító munka már Jeruzsálem pusztulása (Kr. u. 70) előtt megkezdődött (sőt némelyek szerint már előbb), és a 10. sz.-ig tartott, a maszoréták munkája idejéig. Az egység létrehozásának mesterséges jellegére abból lehet következtetni, hogy a maszóra előtti időben a kumráni kéziratokból és a régi bibliafordításokból (→ Hetvenes-fordítás és a samariaiak → Pentateuchusa) kikövetkeztethetően aránylag sok változatot használtak. Az arám Targum és a Pesitta túlságosan szabad fordítás ahhoz, hogy ebből a szempontból bizonyítékul szolgálhatna. Különösen a Kr. e. 280 után keletkezett LXX mutat arra, hogy létezett egy olyan korábbi héb. szöveg, amely nem csupán kicsiségekben, hanem helyenként a szöveg rendjében is eltért a maszóra szövegtől, és bizonyos kv.-ei (Dán és Eszt) hosszabb kiegészítéseket is tartalmaztak. – Jóllehet a LXX sokkal régebbi, mint a maszoréták által ránk hagyott szöveg, legtöbb szövegkritikus a maszoréta szöveget többre tartja, s nem is csak azért, mert a LXX eredeti változatát még nem sikerült egyértelműen megállapítani, hanem amiatt is, mert a LXX-t egyre inkább egyfajta gör. Targumnak tekintik (olykor parafrázisszerű!). A LXX a legfontosabb forrás a maszóra szöveg helyesbítéséhez, amelynek értékét egyébként a kumráni leletek is tanúsítják. – 2. Az ÚSz szövegei. A szövegkritikusoknak a tömérdek kéziratot, valamint a régi fordítások változatait és az egyh.-i írók úsz-i idézeteit úgy kellett csoportosítaniuk, hogy minden csoport külön szövegfajtát képviseljen. A szövegkritikai vizsgálatok még nem lezártak, így egy-egy részletben az elért eredmények még módosulhatnak. A szakértők az ev.-ok szövegét tanulmányozták a legbehatóbban, de ezek tört.-e bonyolultabb mint az ÚSz többi kv.-eié. Típusai: B (a B Kódex után), másképpen: semleges alexandriai, egyiptomi szöveg; néhány kritikus szerint Hészühiosz szövegfeldolgozása. Ezt képviselik: B, Alef, L, 33 (kódexek) és a bohairi fordítás. Nem törekszik rá, hogy a különféle ev.-okat összhangba hozza; nyelvileg purista

törekvés nyomait mutatja; helyenként kiegészítéseket tartalmaz; higgadt, tárgyilagos szöveg.

– D (a D Kódex után), másképpen: bizánci, Ny-i szöveg, mert először a korai lat. fordításokban mutatták ki. Ezt képviselik: D, a korai lat. és szír fordítások. Harmonizál, kiegészítéseket tartalmaz, a nehéz részeket olykor kihagyták v. módosították benne; nyelve kevésbé gondos; kora keresztény népies szövegnek lehet mondani. – A (az A Kódex után), másképpen: antióchiai v. koiné szöveg; lukianosi szövegfeldolgozás. Ezt képviselik: A (az ev.-ok vonatkozásában), a legtöbb gör. kézirat, a legtöbb egyh.-i író, a Pesitta. Mértéktartóan harmonizál, teljes; nyelvhasználata gondos; a hivatalos egyh.-i szöveg mintaképe (→ textus receptus). – II. A ~ nyelve eredetileg héber, arám és görög volt. 1. Görögül íródott az ÓSz-ből a Bölcs és a 2Mak, az ÚSz teljes egészében, Mt kivételével. – 2. Arámul íródott Dán 2,4–7,28; Ezd 4,8–6,18; 7,12–26; Jer 10,11 és az ÚSz-ből Mt. – 3. Héberül íródtak az ÓSz kv.-ei az említettek kivételével. → bibliai görög, → bibliai kéziratok, → héber nyelvv. – III. A ~ fordításai. Amikor az eredeti nyelv már nem volt érthető és más nyelvű népek körében is terjedt a zsidóság, ill. a kereszténység, szükségessé vált a ~ fordítása; először a szórványban élő zsidók számára, akiknek gör. volt az anyanyelvük, aztán Palesztinában a fogságból hazatért zsidók számára, akik körében a héb.-t egyre inkább fölváltotta az arám, végül a róm. birodalom keresztény közösségei számára. A keresztény bibliafordításra aránylag későn került csak sor, mert a róm. birodalomban a gör. köznyelv, a koiné vált általánossá (→ bibliai görög). Így az első keresztény bibliafordítások a tartományokban keletkeztek, amelyek nem voltak annyira elgörögösödvé (pl. Felső-Egyiptom, Africa). A gör. háttérbe szorulásával természetesen másutt is egyre inkább szükségessé váltak a bibliafordítások. Az elsők többnyire liturgikus célra készültek (→ perikópa-gyűjtemények); ma már egyre világosabban látjuk, hogy a liturgia igen nagy szerepet játszott a régi bibliafordítások létrejöttében. A szövegkritika szempontjából a régi bibliafordítások nem mind értékesek, már csak azért sem, mert függtek az adott fordítás jellegétől, ill. egy-egy nyelv fejlettségi fokától (kivált szókészlete gazdagságától). Mégis, a korai bibliafordítások nemegyszer régebbi forrásra utalnak, mint amit a fennmaradt héb. és gör. kéziratok megőriztek, és egy olyan szövegtípust képviselnek, amelynek az elterjedtsége elég jól körülhatárolható. – 1. Görög bibliafordítások: a) → Hetvenes-fordítás (LXX). – b) Aquila (2. sz.): Hadrianus császár (ur. 117–138) korában élt, pontuszi származású volt, s a pogányságból megtérve először keresztény, később zsidó lett. Mint prozelita és Akiba rabbi tanítványa lefordította gör.-re az ÓSz-et. Epiphániosz szerint gyűlölte a kereszténységet, Szt Jeromos azonban dicsérte becsületességéért. Fordítása Akiba nézeteit tükrözi: szolgálai utánozta a héb. eredetit, teljesen figyelmen kívül hagyta a gör. nyelv törv.-eit, s attól sem riadt vissza, hogy a fordítás helyenként teljesen értelmetlenné váljon v. éppenséggel más, ellenkező értelmet kapjon. Ennek ellenére a róm. birodalomban eléggé elterjedt az Aquila-féle gör. ÓSz a zsidóság körében. – c) Theodotion (2. sz.): szintén zsidó prozelita volt, vsz. Efezusból származott. Az ő munkája inkább a LXX felülvizsgálatának tekinthető a héb. eredeti alapján, semmint önálló fordításnak. Ő nem követett el erőszakot a gör. nyelven, de sok héb. szót átültetett, ill. átírt a gör.-be. Minthogy fordítása bekerült a Hexaplába, közvetlen hatással volt a keresztény ÓSz-re, Dán vonatkozásában pedig teljesen háttérbe szorította a LXX-t. – d) Szümmakhosz (2. sz.): Epiphániosz szerint samariai volt, Euszébiosz és Szt Jeromos viszont ebionitának mondja. A 2. sz. végén fordította le az ÓSz-et, szabadabban, mint Aquila és Theodotion: tekintetbe vette a gör. nyelv szokást, s ennek jegyében enyhítette az ósz-i antropomorfizmusokat is. – 2. Arám bibliafordítás. Minthogy a zsidók a fogságból hazatérve már nem értették a héb.-t, szükségessé vált, hogy zsinagógái használatra arámra fordítsák a héb. ÓSz-et. A fordítás alapjául a szájhagyományban tovább élő héb. szöveg szolgált (→ Targum). – 3. Szír bibliafordítások. Míg a Targumok az arám-zsidó köröknek szóltak, ezek az arám-keresztény hívek számára készültek, és először É-Mezopotámiában váltak szükségessé, amely kevésbé került gör. hatás alá. A szír egyh.-nak már a 2. sz.-ban kialakultak olyan központjai mint

Edessza és Adiabene; innen terjedt a kereszténység egyrészt K felé, másrészt a róm. birodalom felé, egészen Antióchiáig. – a) Pesitta: a legerjedtebb szír bibliafordítás neve. Az elnevezés ('az egyszerű') föltehetően a Hexaplától való eltérésre utal, de egyszersmind arra is, hogy mintegy a „szír Vulgátá”-ról van szó, legalábbis az ÚSz vonatkozásában, a Harclensis-féle fordítással szemben. – Az ÓSz nem egységes: némely részek a maszoréta szöveget követik, másutt a Targumok hatása érződik, ismét más helyeken felfedezhetők a LXX nyomai. – P. Kahle a Pesittában a szír Targumot látja, miként a LXX-ban a gör. Targumot. Eszerint a kereszténység Szíriában a Pesitta révén éppúgy a zsidó ÓSz-et vette át, mint Ny-on a LXX révén. – Később az ÚSz-et is hozzácsatolták az ÓSz-hez. A legutóbbi időkig általános volt az a vélemény, hogy ezt az ÚSz-et Rabbula fordította le, aki Edesszából származott; újabban A. Vööbus arra hivatkozik, hogy Rabbula eléggé elfogult volt, így ha a fordítás tőle való volna, nem válhatott volna általánossá. M. Black szerint a Pesitta nem Rabbula szövegét tartalmazza, az csak előfutára volt a „szír Vulgátá”-nak. A Pesitta egyébként kánoni jellegű, de a Jel, valamint a kisebb → Katolikus levelek (2Jn, 3Jn, 2Pét, Júd) hiányoznak belőle. Az ÚSz teljesen egységes a Pesittában és egészen közel áll a birodalmi gör. szöveghez; ez az antióchiai eredettel jól összeegyeztethető. A Pesitta ügyében a vita még nem zárult le. – b) Nagyon jelentősek a régi szír ev.-fordítások is, amelyeknek helyébe az 5. sz.-ban a Pesitta lépett. Közülük külön említést érdemel Tatianosz → Diatesszaronja, bár csak szír Szt Efrém örmény fordításban fennmaradt Kommentárjában, különféle későbbi szerzők idézeteiben és egy arab fordításban őrződött meg. – c) Philoxeniana, ill. Harclensis. Mabug püspökének, Philoxenosznak a megbízásából 508 k. egy Polükarposz nevű püspök gör.-ből szírre fordította az ÚSz-et és talán a Zsolt-okat is. Néhány szír kézirat széljegyzeteiből arra lehet következtetni, hogy ezt a Philoxeniana bibliafordítást egy bizonyos Harceli v. Heracliai Tamás a gör. szöveg 3 változatával összedolgozta és kiadta (616). Némelyek szerint a Philoxeniana lényegében sértetlen maradt, H. Tamás csak jegyzetekkel és helyesbítésekkel látta el; mások viszont úgy gondolják, hogy H. Tamás munkája nem szorítkozott csupán fölülvizsgálatra, így a Harclensis nem azonos a Philoxenianával. Ez utóbbi nézet összhangban van a hagyománnyal is: a fordítást inkább Harclensis néven tartották számon, a Philoxeniana név kevésbé vált ismertté. – d) A szír Hexapla 615 k. keletkezett Alexandriában. Egy későbbi hagyomány szerint az Edessza melletti Tella püspökének, Paulusnak köszönhető. Szó szerinti fordítás, amelyhez egy Origenész kritikai jelzéseivel ellátott gör. Hexapla szövege szolgálhatott alapul; a Hexapla más részeiből is közöl a lapszálon változatokat, így a LXX szövegkritikai vizsgálata szempontjából jelentős. – 4. Kopt bibliafordítások. A kopt Biblia egyike a legrégebb és legfontosabb változatoknak. A Targumszerű fordítást vsz. a 3. sz. elején kezdték el lejegyezni. A fő nyelvjárásokban (szahidi, bohairi) írt ÚSz teljes, az ÓSz csak részben maradt fenn. A szahidi változat szebben, szabadabban adja vissza a gör. szöveget, a bohairi olykor az értelem rovására is jobban tapad a betűhöz. A kopt ÚSz-nek az alexandriai változat lehetett az alapja. Az ÓSz nem egységes, de következtetni lehet belőle a különféle kopt változatok korára (a Péld szahidi szövege pl. Hexapla előtti változatra enged következtetni). A fennmaradt kéziratok közül több a 4. és 5. sz.-ból való. – 5. Más régi bibliafordítások. a) Az örmény bibliafordítás az 5. sz. első felében készült szír szöveg alapján; később átdolgozták a LXX szerint. Vsz. a szírből lefordított Diatesszaron volt a legrégebb örmény nyelvű változata az ev.-oknak. Az ÓSz szövege csaknem mindenütt hexapláris jellegű; az ÚSz a Theodotionnal vág egybe. A legrégebb kéziratok a 9. sz.-ból valók. – b) A grúz bibliafordítás az örményen alapszik, de a 6–7. sz. fordulóján görögösítették, a 11. sz.-ban pedig átdolgozták a gör.-bizánci típus szerint. A legrégebb kéziratok a 8. v. a 9. sz.-ból származnak. – c) Az etióp bibliafordítás keletkezésének idejét nehéz megállapítani; ugyanígy azt is, hogy szír v. gör. szöveg szolgált-e alapjául. A kéziratok viszonylag kések és átdolgozásokra engednek következtetni. – d) A gót bibliafordításból, amely Wulfila († 383) püspöknek köszönhető, csak töredékek maradtak fenn. Ennek alapján arra lehet következtetni,

hogy antióchiai szöveg szolgált forrásul. – e) Az ószláv bibliafordítást a hagyomány Cirillnek és Metódnak tulajdonítja (9. sz.); vsz. azonban, hogy csak a liturgikus perikópákat fordították le. – 6. Latin bibliafordítások: a) → Vetus Latina. – b) → Vulgáta (Vg). – c) Úgy látszik, hogy a Vg még a középkorban sem tudott minden követelménynek megfelelni: különféle más lat. fordítások is keletkeztek. Egyebek közt több, közelebről még nem tanulmányozott Oxfordban található kézirat azt tanúsítja, hogy már a 13. sz.-ban megkísérelték, hogy héb.-ből egy új lat. fordítást készítsenek. Különösen a reformáció után vált egyre sürgetőbbé, hogy eredeti szövegekből új lat. fordítások készüljenek. Ezek közül mindenekelőtt S. Pagninus teljes ÓSz-e és ÚSz-e (Lyon, 1527; Köln, 1541) vált ismertté. S. Münster is készített egy szó szerinti, de azért nem szolgálai lat. bibliafordítást (Basel, 1534/35; 1546 stb.). Szabadabb, de pontos L. Jud († 1541) fordítása is. A legnagyobb tekintélyre Erasmus munkája emelkedett, bár ő csak az ÚSz-et fordította le (1505–06: már elkészült, de csak 1516: jelent meg, átdolgozva; további javított kiadás: 1519, 1522, 1527, 1555); Erasmus ÚSz-e alapul szolgált több nemzeti nyelvű fordításhoz. → Neovulgáta. – 7. Franciául a legrégebbi teljes bibliafordítás a 13. sz.-ból ismeretes. Az első teljes, nyomtatott fordítást J. de Rély készítette, és 1487: jelent meg. A francia református egyh.-ban elterjedt bibliafordítás J. F. Ostervald (1474) és P. R. Olivétan fordítására (1535) vezethető vissza. Egyébként a francia nyelvű különféle bibliafordítások és átdolgozások száma több mint 300. Napjainkban nagy tekintélyre emelkedett az eredeti héb. és gör. nyelvből fordított Jeruzsálemi Biblia (La Bible de Jerusalem), az → École Biblique gondozásában (első ízben 43 részben, Paris, 1947–1956, azóta számtalan egykötetes új kiadásban); az ökumenikus bibliafordítás (Traduction Oecuménique de la Bible) 1966 óta jelenik meg (először a Róm látott napvilágot). – 8. Olaszul a legrégebbi kéziratos bibliafordítások a 14. sz.-ból valók, és zömükben toszkán nyelvjárásban készültek. Az első nyomtatott olasz bibliafordítás N. Malermi munkája, 1471-ből való, a Vg alapján készült egy 14. sz.-i fordítás felhasználásával. A legismertebb olasz bibliafordítás A. Martini nevéhez fűződik és a Vg-n alapszik (ÚSz, 1769–71; ÓSz, 1776). Az olasz protestáns egyh.-ban leginkább G. Diodati (Genf, 1607) eredeti szövegekből készült fordítása ismeretes. Egy eredeti szövegeken alapuló új katolikus ~t a Pápai Bibliikus Intézet adott ki A. Vaccari irányításával (Firenze, 1959), de még más modern fordítások is készültek (így az 1960 óta megjelenő La Sacra Biblia tradotta dai testi originali e commentata... Torino). – 9. Spanyolul a X. Alfonz király megbízásából, a Vg alapján fordított Biblia Alphonsiana-n kívül a 15. sz.-ból még 6 kéziratos bibliafordítás ismeretes, amelyet zsidók készítettek eredeti szövegből, s az ÓSz-nek még további 3 olyan fordítása is fennmaradt, amely a Vg-n alapszik. Az inkvizíció idején (egészen 1782-ig) tiltották a ~ fordítását. Az ún. Biblia del Oso, az első protestáns bibliafordítás Cassiodorus de Reina (Basel, 1567–69) alapszövegek felhasználásával készült, és az összes proto- és deuterokanonikus kv.-et tartalmazza. Az ún. Ferrarai Bibliát (1553) két portugál zsidó (D. Pinel és H. de Vargas) fordította két kiadásban, egyfelől a zsidók, másfelől a katolikusok számára (ezért Zsidó Biblia néven is ismeretes). Az újabb spanyol bibliafordítások eredeti szövegeken alapulnak (pl. E. Nácar Fuster és A. Colunga munkája; Madrid, 1944); az L. A. Schökel irányításával készült legújabb spanyol bibliafordítás 1966 óta jelenik meg. – 10. Németül a legrégebbi bibliafordításnak egy maszoréta szöveg 748-ból fennmaradt részletei számítanak (23 lap Bécsben, 2 lap Hannoverben); a 9. sz.-ból egyebek közt ismeretes egy → evangéliumharmónia. W. Walther a 19. sz. vége felé – az általa gyűjtött anyag alapján – úgy vélte, hogy a középkorban kb. 3000 kézírásos bibliafordítást használtak, de ez a szám a hamburgi német bibliaarchívum anyagának feldolgozásával még jelentősen emelkedik. Nyomtatásban először Strassburgban és Augsburgban jelent meg német ~ (1466, 1470, ill. 1475 táján); a perikópa-gyűjteményeket nem számítva 1521-ig 18 (14 hochdeutsch, 4 niederdeutsch) német bibliafordítást adtak ki a 34, csak egyes részleteket tartalmazó ~fordításon kívül; mindezekhez a Vg szolgált alapul. Luther Márton bibliafordítása 1522:

(ÚSz), ill 1534: (ÓSz) jelent meg; Luther az eredeti szövegeket használta forrásul, de a LXX-t, valamint a Vg-t is tekintetbe vette. A csakhamar nagyon népszerűvé vált Luther-féle bibliafordítás felülvizsgálata 1964: fejeződött be. – A reformáció után megjelent katolikus ~fordítások (köztük az 1662: kiadott ún. Mainzi v. Katolikus Biblia) általában a Vg alapján készültek (kivétel L. van Ess eredeti szövegeken alapuló fordítása, amely 1807-től jelent meg). Az újabbak már eredeti szövegeken alapszanak, így pl. E. Dimmler fordítása (1925-től), P. Riessler ÓSz-e (1934), R. Storr ÚSz-e (1934), P. Parsch (1934), E. Henne és K. Rösch munkája (1934-től ismételt) stb. A német, osztrák, svájci püspöki kar, valamint a luxemburgi és lüttichi (liege-i) püspök megbízásából kiadott ún. Einheitsübersetzung der Heiligen Schrift (Stuttgart ÚSz, 1972; ÓSz 1974) szintén eredeti szövegeken alapszik és mindenki számára hozzáférhető, közérthető nyelven készült. – 11. Angolul a legkorábbról egy angolszász zsolnárfordítás maradt fenn 778-ból; ismeretlen fordító munkája. 997-től Aelfric lefordította Mózes 5 kv.-ét és még több más kv.-et is (Józs, Bír és saját állítása szerint még ezeket is: Kir, Jób, Eszt, Jud, Dán). A 10–11. sz.-ban több nyelvjárásra lefordították az ev.-okat. Mint ezeknek, úgy J. Wiclif 1380: készült, de csak 1731: kiadott fordításának is a Vg az alapja. Az anglikán egyh.-ban W. Tyndal eredeti szövegeken alapuló fordítása (ÚSz 1525, ÓSz 1535, ezt M. Coverdale fejezte be) vált hivatalossá (Matthew Bible 1537); ennek átdolgozott változata a King James Bible v. 1611-től az Authorized Version, majd a Revised Standard Version (L. A. Weigle kiadása, ÚSz 1946, ÓSz 1952). A teljes mai angol nyelvű protestáns ~ a New English Bible (The New Testament 1961; The Old Testament 1970). Az újabb katolikus angol bibliafordítások: Westminster Version (1913-tól); R. A. Knox teljes bibliafordítása (ÚSz 1946, ÓSz 1948, a Vg alapján készült, az eredeti szövegek szem előtt tartásával). Az USA-ban a katolikus bibliamozgalom szorgalmazására készült egy új teljes ~ mai nyelven, eredeti szövegek alapján. Ez az ún. CCD (Confraternity of Christian Doctrine) Version v. Confraternity Bible (1967). – 12. Magyarul három 15. sz.-i kódex őrizte meg számunkra a legrégebb bibliafordítást: a Bécsi Kódex (1450 k.) az ÓSz egyes kv.-eit (Rut, Jud, Eszt, 2Mak, Bár, Dán és a kispróf.-k), a Münchener Kódex (1466) a 4 ev.-ot, az Apor-kódex (15. sz. vége) a zsolnárokat tartalmazza magyarra fordítva. Mindhárom kódex másolat; eredetijüket a legvalószínűbb föltevés szerint Pécsi Tamás és Újlaki Bálint szerémségi papoknak köszönhetjük, akik 1410 k. Prágában tanultak. Itt Husz János tanaival is megismerkedtek, s emiatt 1439: arra kényszerültek, hogy Marchiai Jakab elől Moldvába meneküljenek. Üldözik ide is követték őket, s bár még 1416 előtt elkezdett bibliafordításukat (Huszita Biblia) elkobozták, nem semmisítették meg: javítva, módosítva, más nyelvjárásba áttéve több 15–16. sz.-i kódexünkben föllelhető (Festetics-kódex, vsz. 1493-ból; Winkler-kódex, 1506; Döbrentei-kódex, 1508; Keszthelyi Kódex, 1522; Székelyudvarhelyi Kódex, 1526–28; Kulcsár-kódex, 1529 stb.). – A Jordánszky-kódex (1516, 1519) az ÓSz 6 (Kiv a 6,7-től, Lev, Szám, MTörv, Józs, Bír) és az ÚSz 14 kv.-ét (Mt, Mk, Lk, Jn, ApCsel, Zsid, Jak, 1Pét, 2Pét, 1Jn, 2Jn, 3Jn, Júd, Jel) foglalja magában; ez a fordítás már teljesen független legrégebb bibliafordításunktól, az ún. Huszita Bibliától. Gyöngyösi Gergely arról tudósít, hogy Báthori László a teljes ~t lefordította, s fordítását Mátyás király a saját kv.-tárában helyezte el. Ha Gyöngyösinek hitelt adunk, akkor első teljes bibliafordításunkat a 15. sz.-ból datálhatjuk. Nyomtatásban elsőként Szt Pál levelei jelentek meg magyarul Komjáti Benedek fordításában (Krakkó, 1533). Ezt követte Pesti Gábornak – Erasmus alapján készült – ÚSz-fordítása (Bécs, 1536), amely valójában csak a 4 ev.-ra terjed ki, majd Sylvester János ÚSz-e (Újsziget-Sárvár, 1541). Sylvester János szintén Erasmus magyarázataira támaszkodott. – A katolikus Egyh.-ban a legutóbbi időkig Káldi György SJ 1626: kiadott bibliafordítását használták, amely 1605–07: készült. Káldi „az egész keresztyénségben bévött régi deák bötüből”, azaz a Vg-ből fordított, „a dolgok velejébe vágó nyelven”, és munkájához egy akkor Rómában élő rendtársának, Szántó Istvánnak 1580 előtt készült fordítását is fölhasználta; innen érthető, hogy Kazinczy által „igen szép fordítású”-nak ítélt Bibliáját

(Erdélyi Múzeum, 1814) másfél esztendő alatt befejezte. A nyomtatás költségeiben Pázmány Péter és Bethlen Gábor erdélyi fejedelem osztoztak. Két változatlan kiadás (1732, 1782) után Káldi ~át Szepesy Ignác pécsi püspök „felügyelete alatt” átdolgozták; az átdolgozott változat első ízben 1834–36: jelent meg Pozsonyban, 4 kötetben. Káldi ~át 1865: Tárkányi Béla újra átdolgozta; Káldi „fordítása nyomán” utoljára 1930–34: jelent meg a teljes ~. – 1973: a Szent István Társulat a II. Vatikáni Zsinat kívánalmainak megfelelően közérthető mai magyar nyelven készült új, teljes katolikus ~t adott ki; a fordítók (Gál Ferenc, Gál József, Gyürki László, Kosztolányi István, Rosta Ferenc, Szénási Sándor és Tarjányi Béla) az eredeti (heb., gör., ill. arám) szövegek alapján dolgoztak, de figyelembe vették a Jeruzsálemi Bibliát (Bible de Jérusalem) is, és az ÚSz fordításakor sokat merítettek Békés Gellért és Dalos Patrik Rómában kiadott (1951) ÚSz-fordításából. – A protestáns egyh.-ak számára első ízben Heltai Gáspár vette tervbe munkatársaival (Gyulai István, Ozorai István, Vízaknai Gergely) a teljes ~ magyarul való megjelentetését a 16. sz. derekán, 5 szakaszban, de tervét csak részben sikerült megvalósítania. Az első teljes protestáns bibliafordítás Károli Gáspár gönci lelkész műve, aki – három környékbeli lelkész (Thúri Mátyás, Czeglédi János, Huszti Imre), továbbá saját testvére, Miklós, valamint Pelei János és Károli Béla rektor közreműködésével – 1586: látott neki a munkának, s 3 év alatt el is készült vele. Károli és munkatársai a lat. szöveg nyomán dolgoztak, de tekintetbe vették az eredeti heb. és gör. szövegeket is. Báthori Zsigmond országbíró Gönc mellett, Vizsolyban külön nyomdát létesített Károli ~ának kinyomtatására (innen a neve: Vizsolyi Biblia). Károli ~át Szenczi Molnár Albert, miután „igazgatta, néhol meg is jobbította”, újra kiadta (Hanau, 1608; Oppenheim, 1612). Rajta kívül is „minden kiadó javított, csiszolt, változtatott rajta” (Bottyán János: A magyar biblia évszázadai 55), így Misztótfalusi Kis Miklós (1685), Szatmárnémeti Pap István és Török Ferenc (1705), Öri Fülep Gábor és Balogh Soós Mihály (1765) stb. Károli ~a a protestánsok között rendkívül népszerű, ezt az is tanúsítja, hogy – bár átdolgozva, mégis – 120-nál több kiadást megért. – 1975: a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya új, teljes protestáns bibliafordítást jelentetett meg, amelyet a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának Ószövetségi és Újszövetségi Bibliafordító Szakbizottsága készített. A fordítók arra törekedtek, hogy a mai magyar köznyelv eszközeinek felhasználásával készült új fordításba átmentsék a Károli-féle fordításnak azon elemeit, amelyeket a hagyomány szentesített. Egyetlen könyv sincs, amelyet annyi nyelvre lefordítottak volna, mint a ~t. Az American Bible Society közlése (1981–83) szerint a teljes ~ 273 nyelvre van lefordítva, ezenkívül még 1412 nyelven jelentek meg legalább részleges fordítások. Így az emberiségnek legfeljebb 5 %-a nem férhet hozzá saját nyelvén a ~ szövegéhez. A New York-i bibliatársulat könyvtárában a különféle kéziratos és nyomtatott ~ok és a ~sal kapcsolatos művek 1981–83: 38 600 kötetet tettek ki. Ez a világ legnagyobb bibliai tárgyú gyűjteménye. – IV. A ~ beosztása. A ~ az ósz-i és úsz-i részekben belül kv.-ekre, f.-ekre és versekre oszlik. 1. A könyvekre nézve → kánon. – 2. Fejezetbeosztás. Mózes 5 kv.-ét már a kereszténység előtti időben fölosztották nyílt és zárt → parasáakra, amire a Misna és az ÚSz (Mk 12,26; Róm 11,2) is utal. Iz egy régi (kumráni) kézirata (1QIZ^a) szintén így van fölosztva. A Tórát Babilóniában osztották föl egy későbbi időpontban 54 nagy parasárra (az egy évre eső szombati fölolvadások céljára), amelyekhez az olvasmányokat a tört.-i és a próf.-i kv.-ekből állították össze (91 haftarával = az istentisztelet végén elbocsátásul felolvasott olvasmány). Jeruzsálemben csak később került sor a Tórának – hároméves ciklusnak megfelelően – 154 részre osztására; ugyanakkor az egész heb. ÓSz-et is felosztották 452 részre. Az ÚSz teljes gör. szövegének f.-beosztása Alexandriai Kelemtől, Tertullianustól és főleg a B Kódexből ered; az ev.-okat Cezáreai Euszebiosz újra fölosztotta f.-ekre (kánon táblák); az ap.-i levelek fölosztása és a szövegnek később általános f.-ekre tagolása f.-címeikkel Euthaliosznak köszönhető. A f.-címek már az A és C Kódexben is föllelhetők. A ~ mai f.-beosztása Stephan Langtonra vezethető vissza; ez a f.-beosztás 1206: a lat. ~ számára készült, és az ún. Párizsi Biblia révén

terjedt el. A zsidók is átvették (Salamon ben Izmael rabbi, 1330; nyomtatásban 1517 óta) a héb. ÓSz számára. A gör. Biblia kézírataiba és kiadásaiába a 15–16. sz. folyamán került át. A későbbi változtatások bizonyos f.-ek vonatkozásában máig fennálló eltéréseket vontak maguk után a Biblia f.-beosztása terén. – 3. Fejezetcímek. A legtöbb bibliai kéziratban van a különféle kv.-eknek, ill. ezek csoportjainak (pl. Pál levelei, Katolikus levelek) állandó fejrészük, amelyek áttekintést adnak a tartalomról (summarium). Gör. nevük kephalaia v. titloi, lat. elnevezésük tituli brevis v. breves (causae), breviarium(-um), capitula, capitulatio. F.-címek már a 3. sz. óta vannak; hellén területen terjedtek el, ahol a gör. klasszikusok példájára szokásba jött az egyes f.-ek rövid tartalmát a lap szélén feltüntetni. E tartalmi kivonatokból nem sokkal később tárgyyszerű „föliatok” lettek; ezek az egyes kv.-ek elé kerültek, a f.-ek számával együtt. Már a legrégebb gör. bibliai kéziratok között is vannak olyanok, amelyekben teljes rendszert alkotó f.-címek találhatók; értékük a fölosztásban érvényesülő elvektől függ. Az ósz-i f.-címek részben Pamphilosz, Aranyszájú Szt Jánosnak és (lat.) Cassiodorusnak köszönhetők. Az ev.-ok gör. f.-címei minden bizonnyal azoktól származnak, akik a f.-beosztást is bevezették. (Minden változatban megtalálhatók anélkül, hogy lényegesen eltérnének egymástól!) További f.-címek (az ApCsel-hez és a Katolikus levelekhez) Euthaliosztól, Eusebiosztól, Pamphilosztól valók. Lat. f.-címek a 3. sz. első felétől ismertek; minden bibliai kv.-nek legalább 8–10-féle f.-címe ismeretes. A legrégebb lat. f.-címek a gör. f.-beosztás hatását mutatják, sőt helyenként a gör. szöveg hatása is felfedezhető. Némely f.-címet Szt Jeromos példájára Fortunatianus aquilejai püspöknek szoktak tulajdonítani, másokat (Mt) Poitiers-i Hilariusnak; az újabb f.-címek a Merovingok, a Karolingok (Hrabanus Maurus) v. az Ottók idejében keletkeztek. A f.-címeket főleg a középkor első felében (kb. 1200-ig) kedvelték, elsősorban spanyol, ír, angol, francia, frank és német iskolákban, de természetesen korszakonként és területenként más-más rendszert részesítettek előnyben. Gör. és orosz területen a legutóbbi időig használatban maradtak. – A f.-címek fontos fogódzól szolgálnak a bibliai kéziratok csoportosításához, a különféle iskolák termékei közé való besorolásához, a bibliai szövegek, a bibliai kánon és a liturgiátört. tanulmányozásához. – 4. Versbeosztás. A pontos idézés érdekében a f.-eken belül többé-kevésbé a mondatokhoz igazodó, folyó számozással jelzett beosztás. Csak a kv.-nyomtatás kora óta használatos. Elsőként Santes Pagnino OP alkalmazta az ÓSz protokanonikus kv.-einek lat. és az egész ~ gör. kiadásában 1528-ban. Az egész lat. ~ versbeosztását – átvéve Pagnino művét – 1555-ben Robertus Stephanus végezte el. – 5. Írásjelek. Bizánci Arisztophanész Kr. e. 200 k. már alkalmazta a pontot, a vesszőt és a kettőspontot, a Kr. u. 2. sz. első felében pedig Nikánor különösen fontosnak tartotta ezeknek az írásjeleknek az alkalmazását. Ennek ellenére a ~ legrégebbi kézírataiban csaknem teljesen hiányzanak az írásjelek, bár a scriptio continua miatt a szöveg megértéséhez mind a másolók, mind az olvasók számára igen nagy segítség lett volna a központosítás. Az írásjelek hiánya miatt sok helytelen, bizonytalan olvasat keletkezett pl. a mondatok tagolása terén, v. mert nem lehetett a mondatról biztosan megállapítani, hogy vajon kijelentés-e v. kérdés. A papiruszok közül a P⁵² (Kr. u. 125 k.) egyáltalán nem ismer központosítást; a P⁶⁶ (200 k.) tagolásra csak a (főlemelt) pontot alkalmazza, de nem gyakran, s akkor is szabálytalanul és rendszertelenül; a (főlemelt) pontot nemegyszer aposztróf helyettesíti, amely a tulajdonnevek kiemelésére is szolgál. Később a P⁴⁵⁻⁴⁶ is ritkán alkalmazza a főlemelt pontot, de kívülről még lélegzetvétel- és hangsúlyjelölést is ad, sőt balra nyitott fél négyzettel a sorvégeket is jelzi. Egy későbbi kéz az olvasás megkönnyítésére még meglehetősen vastag, ferde vonalakat is beiktatott a mondatok végén a sorok fölé, de rendszertelenül. Még a 4–6. sz.-i pergamen kéziratok is kevés eredeti írásjelet tartalmaznak, de azért a B és Alef Kódexekben már található tagolásul kis térközők. Az Alef, valamint az A és D az új mondatokat, ill. értelmi egységeket új sorral és az 1. betű kiugratásával jelzi (az A és D meg is nagyítja a kezdőbetűt). – Szt Efrém és Szt Jeromos figyelmeztet a (gondos) központosításra, s Alkuin is megkívánta egyik – Nagy Károlynak írt –

levelében, hogy a másolók pontosak legyenek a jelek alkalmazásában. A rendszeres központosítás csak a 15. sz.-tól vált általánossá.

Szentírás allegorikus értelmezése, allegorézisz: a → szentírás-magyarázat azon módszere, mely a Szentírás szövegének egyes részleteit jelképesen értelmezve a szó szerinti értelemnél mélyebb értelmet is talál. – I. Általános jellemzői. Az ókorban a ~nek fogalma sokkal átfogóbb volt, mint napjainkban, mert magába foglalt minden nem szó szerinti értelmezést, így a mai előképi (tipikus) értelmezést is. Nem csupán a szentírási szöveg tárgyának, hanem megfogalmazási formájának is „mélyebb” jelentést tulajdonít. E mélyebb jelentés lényegesen eltérhet a szó szerinti értelemről, sőt olykor a kettő között semmi tartalmi kapcsolat nincs. Ezért a ~t túlzásba is lehet vinni, s ekkor már nem a kinyilatkoztatásról, hanem a magyarázó fantáziájáról van szó. – II. A ~nek mint hermeneutikus módszernek az eredete. A ~ előzményéül Barnabás levele (4,7) szolgált, amely szerint „a zsidókat félrevezette a szó szerint való értelmezés”; mint exegetikai módszer főleg Origenész révén került előtérbe, akit eddig mind katolikus, mind nem katolikus részről a sztoikus allegoristákkal v. Philóval állítottak egy szintre. Mind a sztoikusok, mind Philo azt a nézetet képviselték, hogy a gör. mitológia, ill. az ÓSz tele van rejtett értelemmel, és ez is, az is csak a szellemi valóságot jelképezi. De Origenésznél Philo tagadhatatlan hatásán kívül még egy másik tényezőnek is volt szerepe, amely exegézise megértése szempontjából nagyon is fontos. Azt a nézetet, amely szerint az ÓSz az üdvösség próf.-i kinyilatkoztatása, amely az ÚSz-ben megismétlődik és beteljesedik (vö. Róm 5,14; Gal 4,24; Zsid 8,5; 9,9; 10,1), Origenész és követői az ÓSz-re mint sugalmazott szövegek gyűjteményére is átvitték. Ahol az újabb teol. a → sugalmazás karizmájának személyes jellegét hangsúlyozza, v. azt, hogy Isten gondolata egy bizonyos korhoz kötött műfajban nagyon egyéni módon fejeződik ki. Origenész „a kinyilatkoztatott igazság”-ot külön választja „a szöveg szavaitól” (Jn 1,10), és a tipológiai „prophetia facti”-t (Szt Ágoston, Civitas Dei 17,52) exegetikai módszerének alapjának tekinti. A tipológia azonban mindig a valóság magyarázata és szorosabb értelemben véve nem tekinthető szövegmagyarázatnak. Ha tehát a sugalmazott szövegek voltaképpen értelmének kikövetkeztetéséről van szó, nem elegendő a két szövetség előképi viszonyát belevetíteni, mert a sugalmazás nem vonatkozik minden további nélkül a tipológiai valóságokra, hanem arra az adott új és pontos formára, amelyben ezek a valóságok kifejeződnek. Ha Istenben minden együtt és egységben van is, ez a különféle szövegekről nem mondható el, amelyekben Isten → kinyilatkoztatása egyszer ilyen, másszor olyan alakot ölt. Az Isten szava a kinyilatkoztatás tartalmaként nem azonosítható az Atya tényleges (szubsztanciális) szavával (Ige) v. Isten konkrétan sugalmazott szavával. – Ezt az alapvető elégtelenségét nem tekintve is a ~ a gyakorlatban sokszor szövegen kívül eső „magyarázat”-hoz folyamodik. A tulajdonnevek v. a számok értelmezése olykor szellemes ugyan, de teljesen gyerekes; ugyanígy túlságosan előtérbe kerül a képzelőerő a növények v. az ásványok szimbolikájában is, úgyhogy a szöveghez „ex mente auctoris (divini sicut humani)” már alig van köze.

Szentírás értelme: a Szentírás szövege által közvetített tartalom, a szöveg jelentése, amit a kinyilatkoztató Isten a szent szerzőkön keresztül közölni akart. A ~nek több rétege van: 1. Szó szerinti értelem (sensus literalis). A → szentírás-magyarázat szabályait követve a legtöbb esetben megállapítható. Betű szerinti értelemről beszélünk, ha a szerző a szavakat a mindennapi értelemben használja, s átvitt értelemről, ha a szó jelentését hasonlóság alapján másra is átviszi. Ezen átvitt értelem további lehetőségei: a) az egyszerű metafora, ami tkp. rövidített hasonlat (pl. úgy harcolt mint egy oroszán – ez hasonlat, de „az oroszán Júda törzséből” már metafora). Ilyenek az → antropomorfizmusok is, amelyekkel a Szentírás emberi tulajdonságokat állít Istenről. – b) A szünekdokhé esetében a részt jelölő szó az egész jelentti (pl. test az embert: az Ige testté lett), v. egy jellegzetes tulajdonság jelzi az egész embert (pl. a Fölkent, a Megváltó-Jézus). – c) Névcseré (metonímia) esetén a hatás az

okot (az edény a tartalmat, az eszköz a cselekvőt) jelenti. – d) Hangsúlyozott szóhasználatnál (emfázis) a szó nagyobb jelentőséget kap, mint a megszokott esetekben (pl. te vagy „a próféta”), a túlzó kifejezési formáknál viszont (hiperbola) egész mondatok lépik túl a megszokott értelmet. Ezt a kifejezési formát főként a K-i költészetben kedvelik. – e) A példabeszéd (parabola) kibontott hasonlat, ezért egyes szavai a mindennapos használat értelmével bírnak, a példázat egésze azonban szimbolikus értelmű. Ha az egyes szavaknak és kifejezéseknek is szimbolikus jelentése van, akkor a példabeszéd v. példázat allegória. Mivel azonban az allegóriában a jelképes értelem nem távolodhat el nagyon a valóságtól, az allegória és a parabola közti határok elmosódnak. – f) A mese a parabolával rokon értelmű, amennyiben az egyes szavak mindennapos jelentésüket hordozzák, s a kép egésze jelent valami magasabb rendű valóságot. Jellegzetessége, hogy élettelen tárgyak élő és gondolkodó lényként jelennek meg benne. – g) A prófétáknál szimbolikus cselekményekkel találkozunk, melyekben egy cselekedetnek van példázat jellege. – 2. Előképi, lelki értelem (sensus typicus v. spiritualis). A szövegben szereplő személyek, tárgyak és események a szó szerinti értelem mellett eljövendő személyek, tárgyak és események modelljei, típusai, előképei (→ szentírási hivatkozások). Nemcsak az ÓSz egésze, hanem egyes elemei is megtalálják beteljesedésüket az ÚSz-ben. Különösen az egyh.-atyák világítottak rá a Szentírás ilyen értelmére, továbbvive az Úr Krisztus (Jónás az ő halálának és feltámadásának előképe) és Szt Pál (Ádám Krisztus előképe) tanítását. Az előképi értelem megtalálása a kinyilatkoztatás fényében hiteles, azaz csak magának a Szentírásnak és a hagyománynak a keretein belül mozoghat (→ Szentírás allegorikus értelmezése). – 3. Teljesebb értelem (sensus plenior). A szentírás-magyarázat hagyományában találkozunk exegétákkal, akik azt vallják, hogy Isten a későbbi kibontakozásra való tekintettel úgy irányította a szentírókat, hogy szavaikkal olyan igazságokat is kifejezzenek, amelyeknek teljes értelmét nem foghatták föl, mert ez csak későbbi sugalmazott szövegek ismeretében világlik ki. Szerintük bizonyos próféciaik teljes értelme csak Krisztus idejében vált világossá. – 4. Alkalmazott értelem (sensus accommodatus). Nem szorosan vett szentírás-magyarázati forma; aszketikus íróknál, szónokoknál gyakori s a liturgiában is előfordul. Ilyen pl. a bölcsességről mondott ósz-i anyag alkalmazása Máriára (Sir 24).

szentírási hivatkozások: A zsidókkal való viták és a zsidókeresztény közösségek hitbéli útbaigazítása és kateketikai oktatása során az Egyh. kezdettől fogva hivatkozott a Szentírásra, azaz bizonyította, hogy az ósz-i ígéretek Jézusban teljesebben be (→ beteljesedés). Az ÓSz értelmezésekor (→ szentírás-magyarázat) a palesztinai és hellenista zsidóság körében általános módszert alkalmaztak: elsősorban nem a szó eredeti, tkp.-i jelentését igyekeztek megállapítani, hanem az ósz-i szövegből – a magyarázathoz alapul szolgáló elveket figyelembe véve – az új allegorikus v. előképi (tipológiai) értelem kihámozására törekedtek. – 1. Az ev.-ok szerint maga Jézus is hivatkozott a Szentírásra. – a) A szinoptikusoknál a Szentírásra utalva okolta meg szenvedését, bár a konkrét szentírási helyet nem idézte (Mk 14,49, hasonlóképpen Mt 26,56; 26,54; Lk 24,27.45 kk.), Jn-nál pedig azt az igényét, hogy elismerjék Üdvözítőnek (5,39.46). – b) Az evangélisták gyakran adnak ajkára szentírási részeket anélkül, hogy szavai szentírási eredetére utalnának; ezek a „hallgatólagos” idézetek (→ ószövetségi idézetek) azt tanúsítják, hogy a maga személyében és működésében látta az idézett szentírási helyek beteljesedését: Lk 4,18–21 (Iz 61,1; 58,6); Mt 11,4–6 = Lk 7,21–23 (Iz 35,5 kk.; 61,1; 29,18 kk.); Mk 4,12 (Iz 6,9 kk.); 7,6 kk. (29,13); 9,12 (Mal 3,23 kk.); 12,10 kk. (Zsolt 118,22 kk.); 12,36 (110,1); 14,18 (41,10); 14,34 (42,6.12); 15,35 (22,2); Lk 23,46 (Zsolt 31,6); Jn 13,18 (Zsolt 41,10); 17,2 (visszautalás Jn 13,18-ra!); 15,25 (Zsolt 35,19; 69,5). – 2. Az evangélisták maguk is kiemelik a szentírási helyek tényleges v. „hallgatólagos” idézésével, hogy az ÓSz Jézusban teljesebben be: a) Mk 1,2 kk. (Iz 40,3; Mal 3,1); 11,9 kk. (Zsolt 118,25 kk.); 14,27 (Zak 13,7); 15,24 (Zsolt 22,19); 15,29 (22,8); 15,36 (69,22). – b) Lk

1,31 (Iz 7,14); 23,49 (Zsolt 38,12). – c) A leggyakrabban Máté evangélista hivatkozott a Szentírásra, aki zsidók, ill. zsidókeresztények számára írta ev.-át; a szenvedéstört.-be Márkon túlmenően is iktatott be utalásokat a jövődölések teljesedésére: Mt 26,15 (Zak 11,12); 27,34 (Zsolt 69,22); 27,43 (22,9); de már a gyermekségtört. is az ósz-i jövődölések teljesedésének kiemelése jegyében született; vö. Mt 2,6 (Mik 5,1); 2,11 (Iz 60,6); elsősorban mégis azt a 10 idézetet kell itt megemlíteni, amely konkrétan tanúsítja a prof.-k szavának beteljesedését: Mt 1,22 (Iz 7,14); 2,15 (Oz 11,1); 2,17 (Jer 31,15); 2,23 (Iz 11,1: héb.); 4,14 (9,1 kk.); 8,17 (53,4); 12,17 (42,1–4); 13,35 (Zsolt 78,2); 21,4 (Zak 9,9); 27,9 (11,12 kk.; Jer 32,6–15; 18,2 kk.). – d) A 4. ev. szerzője szintén hangsúlyozza a jövődölések teljesedését: Jn 2,17 (Zsolt 69,10); 6,31 (78,24); 6,45 (Iz 54,13); 12,14 (Zak 9,9); 12,37–40 (Iz 53,1; 6,9 kk.); 19,24 (Zsolt 22,19); 19,36 (33,21 v. Kiv 12,46); 19,37 (Zak 12,10); vö. még: Jn 1,45; 7,41 kk.; 12,34; 20,9. – e) Kétségtelen, hogy az ev.-okban Jézus életének bemutatására, kivált a → gyermekségtörténetre és a → szenvedés-történetre nagymértékben hatott a Szentírás. – Pál ap. csak akkor hivatkozott kifejezetten a Szentírásra, ha zsidókeresztény v. ilyen hatás alatt álló közösségnek írt (Róm, Gal, 1–2Kor, Ef), máskor (1–2Tesz és a fogságban írt levelek) soha. Az, hogy ő azt a szentírási részt, amelyet említett, nem maga fogalmazta meg, hanem már készen találta, bizonyítja a formula: „az Írás szerint” (1Kor 15,3 kk.). Pál hellenista lévén kedvelte az allegóriákat és az előképeket: Gal 4,22–31 (Hágár); 1Kor 9,8–10 (MTörv 25,4); 1Kor 10,1–13 (Szám/Kiv); 2Kor 3,12–18 (Kiv 34,33–35), de olykor a → haggada is hatott rá; vö. pl. Róm 2,24 (Iz 52,5); Róm 3,10–18 (idézetmozaik a Zsolt 14,1–3 stb.-ből); 1Kor 1,19 (Iz 29,14); 1Kor 14,21 (Iz 28,11); 2Kor 8,15 (Kiv 16,18); 2Kor 13,1 (MTörv 19,15). Pál számára nemcsak Jézus szenvedését (Róm 15,3), halálát, feltámadását (1Kor 15,3 kk.) és megváltó művét (Gal 3,13) hirdeti előre az ÓSz, hanem az ev.-ot is, teljes egészében (Róm 1,2; 3,21; 16,26). A hitből való megigazulásról szóló tanítás igazolására főleg: a Ter 15,6 (idézve: Róm 4,3.9.22; Gal 3,6; vö. Jak 2,23) és Hab 2,4 (idézve: Róm 1,17; Gal 3,11; vö. Zsid 10,38) szolgál. – Az ÚSz-ben az ÓSz némelyik részlete különösen jelentős szerephez jutott, így a szenvedéstört.-ben a Zsolt 22 és 69, az → Isten szolgájáról szóló énekek (Iz 42; 49; 50; 52 és 53, valamint Zak 9–14); Jézus elvetését és megdicsőülését illetően a Zsolt 118,22 kk. (Mk 12,10; ApCsel 4,11; Ef 2,20; 1Pét 2,7); Jézus megváltói méltóságára és felmagasztalására vonatkozóan a Zsolt 110,1 (Mk 12,36; ApCsel 2,33–36; 5,31; 7,55 kk.; Róm 8,34; 1Kor 15,25; Ef 1,20; 1Pét 3,22); végül Izr. megátalkodottságával kapcsolatban Iz 6,9 kk. (Mk 4,12; Jn 12,40; ApCsel 28,26 kk.).

szentírás-magyarázat: a szentírási szövegek jelentésének megragadása és kifejtése. Azért szükséges, mert a Biblia isteni titkokat foglal magában, s olyan nyelven írták és olyan kifejezőkészlete van, amelyet nem tud mindenki minden további nélkül megérteni. A ~ tudományos formája az exegézis, legtökéletesebb módja a kommentárokból található. A ~ szabályait a hermeneutika foglalja össze. Mivel a Biblia egyszerre isteni és emberi mű, a ~ során mindkettőre figyelemmel kell lenni: tekintetbe kell venni azokat a szabályokat, melyek szerint az irodalmi műveket elemzik, ugyanakkor ügyelni kell a sugalmazottságból adódó sajátosságokra. – 1. Az emberi szerzőre való tekintettel ügyelni kell a következőkre: a) A magyarázat alapja az összöveg. Ezt a szövegkritika révén (a bibliai kéziratok, a kumráni szövegeket is beleértve, fordítások, idézetek alapján) a lehető legpontosabban meg kell állapítani. Ehhez az ún. bibliai nyelveken kívül annak a korszaknak a nyelvhasználatát is ismerni kell, amelyből a vizsgálandó kv. való, beleértve az újabban fölfedezett korabeli profán műveket is; verseknél a versmértéket is meg kell határozni. – b) Az irodalomkritikának meg kell kísérelnie földolgozni az adott kv. eredeti szóállományát és föl kell derítenie a forrásokat, valamint a különféle változatokat, átdolgozásokat. – c) A formatört.-i elemzés során meg kell állapítani a vizsgált kv. műfaját, s azt a célt, amiért írták. Amikor valamely műfajt az határozza meg, hogy a forma miként viszonylik a tartalomhoz, akkor a stílust is kell elemezni. – d) Számításba kell venni a környező világot; ehhez a bibliai régészet és az ókori K tört.-e ad

segítségét. Fontos tudni, hogy a szerző milyen műveltségű, mely nép fia volt, melyik társadalmi csoporthoz tartozott. – e) A tárgyi szövegmagyarázat azonosítja a szövegben említett személyeket, intézményeket, dolgokat (reáliákat), ugyanakkor a fogalmi szövegmagyarázat meghatározza a teol.-i és más jellemző fogalmak tkp.-i tartalmát. Ehhez föl kell tárnai a forráson v. műfajon belüli, ill. az ugyanazon időből származó párhuzamos helyeket, a rokon és ellentétes fogalmakat, esetenként még a nem bibliai párhuzamos helyeket is. Figyelembe kell venni a szövegösszefüggéseket. – 2. Az isteni szerzőre való tekintettel: a) tudni kell, hogy a Biblia vallási, ill. valláserkölcsei mű, ki kell elemezni és el kell határolni a szövegek teol.-i jelentését. – b) A hagiográfiai ábrázolás pontatlanságait a helyesen értelmezett sugalmazás szempontjai alapján kell megítélni. – c) A hitbeli kérdésekben az egyh.-i értelmezés a döntő. Az egyh.-i tanítóhivatal bizonyos helyeket kötelező érvénnyel értelmezhet, bár a valóságban ezt ritkán tette meg. A bibliai bizottságok szintén adhatnak irányelveket. – d) Hitbeli kérdésekben az egyh.-atyáknak egy-egy bibliai helyet illető egybehangzó véleményét sem szabad figyelmen kívül hagyni. – e) A szövegek értelmezéséhez fölhasználható az ún. analogia fidei is, vagyis a magyarázatnak a teljes hitvilágot és a teljes erkölctant tekintetbe vevő módja, de pontosan figyelni kell a szövegösszefüggésre és a kinyilatkoztatásnak arra a fokára is, amelyet a vizsgált szöveg képvisel. → Szentírás allegorikus értelmezése, → Szentírás értelme.

Szent Jakab levele, Jak: deuterokanonikus úsz-i irat, az 1. a → Katolikus levelek csoportjában. – I. Keletkezése. A szerző így nevezi magát: „Jakab, Istennek és Urunknak, Jézus Krisztusnak szolgája” (1,1). Ezen nyilvánvalóan nem Jakab ap.-t kell érteni, hanem az Úr testvérét (→ Jakab). A stílus és a tartalom, egyszóval a levél egész jellege kifogástalan gör. nyelve ellenére zsidó szerzőre enged következtetni. Ezt a föltevést a hitből való megigazulásra vonatkozó páli tanítás elutasítása (vö. 2,24; Róm 3,28) is támogatja; azt egyébként, hogy a ~nek szerzője nem értett mindenben egyet Pál ap.-lal, az ApCsel és a Gal is tanúsítja. Mindamellet az kérdéses, hogy a Róm Kr. u. 62-ig, Jakab halálának évéig annyira elterjedt-e, hogy olyan módon lehetett vele kapcsolatban állást foglalni, ahogy a ~nek szerzője tette. Lehetséges ezért, hogy az eredetileg csupán tanító jellegű levélbe egy későbbi szerkesztő iktatta be a vitázó részeket (2,14–26); egy ilyen szerkesztő föltételezése a feltűnően tiszta gör. nyelvre is magyarázatot adna. De az átdolgozás nem eshetett 70 utánra, mivel a levél a szórványban élő 12 törzsnek szól, s 70 után már nem volt olyan zsidókeresztény közösség, amely erre a megnevezésre rászolgálhatott, ezenkívül a judaizmussal az ellenpólus, a páli tanítás is háttérbe szorult. Pál ap.-nak a megigazulásra vonatkozó tanítása csak Ágostonnal került újra előtérbe a teol.-i irodalomban. Ha ~nek szerzője a jeruzsálemi püspök, akkor ezzel a keletkezés helye is adva van. – A kánonba nem azonnal, s először K-en vették fel. Origenész a Szentírás kv.-ei közé számítja, de Eusebiosz tagadja kánoniságát. Ny-on csak jóval később került be a kánonba. A → Muratori-töredékből hiányzik és Tertullianusnál sincs meg; hogy Hippolütosz ismerte-e, az bizonytalan. Hilarius a Szentírás kv.-ei közé sorolja. Szt Jeromos és Szt Ágoston hatására a 4. sz.-ban általánosan elismerték. Mivel bírálja a páli tanítást, emiatt Luther ’szalmacséplő levél’-nek („eyn rechte stroern Epistel”) bélyegezte, ennek ellenére a protestáns Bibliába is felvették. – II. Tartalma. ~ben szó van a kísértésről (1,2–18); a hitről, amely ha tettekben nem nyilatkozik meg, akkor halott (1,19–26); azokról a veszélyekről, amelyek a testvéri szeretetet fenyegetik a nyelv oldaláról, veszekedés esetén v. ha világias érzület és gondolkodásmód lesz úrrá az emberen (3,1–4,12); a gazdagságról, a betegekről való gondoskodásról, a bűnvallomásról és a testvérek figyelmeztetéséről (4,13–5,20). – III. Műfaja. Ha az 1,1-től eltekintünk, a ~ minden levélszerűséget nélkülöz. Inkább mondások gyűjteménye, amelyeket hangzásuk alapján kapcsolnak össze (vö. 1,4 kk.; 1,12 kk.; 1,25 kk. stb.). Némelyek úgy vélik, hogy ~ olyan zsidó írás, amely Izr. 12 törzsének szóló figyelmeztetéseket foglal magában. A kv.-ben kétségtelenül megkülönböztethetők különféle erkölcsi vonatkozású részletek, de dogmatikus

szempontból nem lehet benne semmilyen fő gondolatot fölfedezni. Inkább homiliához hasonlít.

Szent János első levele, 1Jn: protokanonikus úsz-i irat, a 4. a → Katolikus levelek csoportjában. – I. Keletkezése. R. Bultmann úgy vélte, hogy ~ben 2 különböző stílus mutatkozik: az egyik költőibb, ez az „apodiktikus kettősök”-ben (= kétsoros versek, amelyek gyakran fontos hittételeket tartalmaznak tézis–antitézis formájában) található, a másik inkább prózai-tanító jellegű. Ezekből az eltérő irodalmi formákból egy olyan kv.-re következtetett, amely csupa mondásból állt (= kinyilatkoztató beszédek, → János evangéliuma), s föltételezte, hogy innen egész sor mondást átvett 1Jn szerzője, majd később átszötte őket tanító részletekkel. Csakhogy az „apodiktikus kettősök” a gnosztikus irodalomban sehol nem fordulnak elő, mint Bultmann feltételezte, hanem a bölcsességi irodalomra jellemzők (E. Haenchen), következésképpen 1Jn fölosztása egy „előzményre” és egy átdolgozásra mesterségesnek minősül. A stílusbeli különbségekre Bultmann jogosan hívta fel a figyelmet, de ez nem elégséges ok arra, hogy irodalmi forrást tételezzünk föl. W. Nauck a kétféle stílust ugyanannak a szerzőnek tulajdonítja, és a tézis–antitézis formáját mutató mondásokat a keresztségi katekézissel hozza összefüggésbe. De az a föltevés, hogy 1Jn két részletben született (az első védekezés a tévtanítók ellen a tézis–antitézis formáját mutató mondásokban; a későbbi egy magyarázatokkal ellátott hivatalos körlevél az egyh.-ak számára), azért nem bizonyul megalapozottnak, mivel az első rész aligha állhatott meg önmagában. A stílusbeli különbségre viszont kielégítő magyarázatul szolgál a szerző által kitűzött kettős cél: a tévtanítók dogmatikus-polemikus visszautasítása (1,6–10) és a hívők megerősítése homiliaszerűen, tanító jelleggel (2,1 kk.) – Szerzője. A hagyomány Ireneusz óta a 4. ev.-mal együtt János ap.-nak tulajdonítja. Az irodalomkritika számos érvet felsorakoztat annak bizonyítására, hogy 1Jn és Jn egyazon szerzőtől való a különbségek ellenére is, amelyek onnan érthetők, hogy eltérő helyzetben és más célra íródtak. A szerző maga is az igehirdetők közé számította magát (1–4), és tekintéllyel lépett fel, erre azonban csak az adhatott neki alapot, hogy ap., mégpedig János ap. volt, v. egy olyan csoportnak a tagja (vö. Jn 21,24), amely mögött az első nemzedékből való szemtanú állt, mégpedig maga János ap. De ezt a kérdést nem lehet egyértelműen eldönteni. Azzal a lehetőséggel is számolni kell, hogy a szerző János ap. egyik tanítványa, aki átvette az üdvösségtört.-i események értelmezését, és egy adott nehéz helyzetben tekintéllyel a hívők elé tárta. A Jn és 1Jn közti időrend szintén tisztázatlan. Csak azt lehet megállapítani, hogy kb. egy időben keletkezett mind a két kv. (Kr. u. 1. sz. vége), mégpedig minden bizonnyal Kisázsiaiban (Efezus?). – 1Jn 5,7-hez → Comma Joanneum. – II. Tartalma. 1Jn nem rendszerezett tanítást nyújt. A levél elején a szerző jelzi, hogy a Krisztussal való egység alapján az Istennel való közösséget kívánja hirdetni az üdvösség alapvető jó híreként (1,1–4). Ugyanakkor tanításával olvasói hitét is erősíteni szeretné, egyszersmind a tévtanokat is leleplezve és elutasítva. Ezért a levél váltakozva kerügmaticus-polemikus (1,5–10; 2,22 kk.; 3,1–8; 4,1–6; 5,5–12) és kerügmaticus-tanító (2,15–17; 3,11–24; 4,7–12; 4,19–5,3) jellegű. Vannak benne nagyobb egységek, amelyeken belül az egyik gondolat mintegy fölidézi a másikat. Stílusa csak János evangéliumával vethető egybe: azonos bennük a szókincs, a mondat szerkesztés, a stílus (parallelizmus, háromtagú ismétlések, ritmus, amely inkább K-i mint gör. mintára középen helyezkedik el a vers és a próza között, ellentétek, szó- és képzetársítások) és a gondolatmenet; ez utóbbit leginkább egy-egy téma körül gyűrűző csigavonalhoz lehet hasonlítani (1,5: világosság; 2,29: igazságosság; 4,7: szeretet; 5,6: igazság). De míg János ev.-a az egyszer adott kinyilatkoztatásra és a Krisztus által szerzett üdvösségre összpontosítja a figyelmet, addig 1Jn elsősorban az adott helyzetet és hitbeli nehézségeket tartja szem előtt. – A kép, amelyet a levél a korról nyújt, már meglehetősen fejlett keresztény egyh.-i közösségre vall. Az ismételt visszatekintés a kezdettől fogva kifejezéssel (2,7,24; 3,11; vö. 2Jn 5) arra utal, hogy a keresztény tanítás már régebben gyökeret vert. A „sok antikrisztus” (1Jn 2,19) eltévelyedése

és elpártolása, a hamis próf.-k működése (4,1) és az igaz hitben való megmaradásért folyó harc (4,4–6) egyaránt azt bizonyítja, hogy az egyháztört.-ből egy szakasz már lejajlott. A szerző a nagy üdvtört.-i események (1,1–3) tanúinak nevében szól egy olyan nemzedékhez, amely már nem volt közvetlen részese ezeknek az eseményeknek, amelynek hite tehát már hallásból (3,11) eredt. Igaz, még várták az Úr újraeljövetelét (2,28), de ennek be nem következte úgy látszik már nem okozott nagyobb gondot. Annál inkább a tévtanítók föllépése, akik veszélyeztették a hitbeli életet és hűséget. Hogy miféle tévtanokról lehetett szó, arra csak 1Jn alapján tudunk következtetni, más forrásunk nincs. A szerző a megtestesülést és a megváltást kívánja középpontba állítani: Jézus a Krisztus az Isten Fia, aki testben jött el (2,22; 4,1–3; 5,1.5 kk.; vö. 2Jn 7). Krisztus elégtételt nyújtó szenvedésére is azért esik olyan nagy hangsúly (sokkal nagyobb, mint a 4. ev.-ban, bár a gondolatot itt is megtaláljuk: Jn 1,29.36; 6,51; 10,11.15 stb.), hogy a megtestesülés előtérbe kerüljön, egyértelmű megfogalmazást kaphasson (1,7). Krisztus megtestesülése az Isten utolsó szava az emberhez, azé az Istené, aki a szeretet (4,7–21). Istennek ez a testben adott kinyilatkoztatása az Egyh.-ban a testvéri szeretet által van jelen, így folytatódik – a testvéri szeretet az egyetlen biztos jele az Isten iránti szeretetnek (4,20 kk.). A keresztény tanításnak ezt a magvát a hamis próf.-k elvetették, ezért a szerző antikrisztusoknak nevezte őket (2,18). Nyilvánvaló, hogy tiszta szellemiségre törekedtek, az Istennel való közvetlen egyesülést vallották, de tagadták az ember Krisztust és a szeretetközösséget, figyelmen kívül hagyták a parancsokat; gnosztikus fölfogásuk folyamánaképpen elvetették a megváltást, erkölcsi szempontból pedig közönyt tanúsítottak (1,8–10; vö. 3,6.8; 5,18). Minden bizonnyal a gnózis egy korai változatáról volt szó, amely ellen Pál ap. is föllépett a fogságban írt levelekben (Kol). E → gnóztist közelebről nehéz jellemezni; talán gondolhatunk a doketizmusra, a Kerinthosz-féle eretnekségre v. valamiféle elferdült pneumatikus-próf.-i kereszténységre; vö. 1Kor 12–14 (F. Büchsel). A tévtanítók, akikkel 1Jn szembefordult, azonosak lehettek azokkal, akik ellen Antióchiai Ignác is föllépett a leveleiben, de Ignácnál világosabban kirajzolódnak a doketizmus körvonalai. Annyi bizonyos, hogy az a gnoszticizmus, amellyel 1Jn szembeszegült, pogány eredetű volt, nem lehet föl benne zsidó gondolkodásmódra valló vonás. Mégis, ha egyértelműen elítéli is a szerző a megtestesülés elvetését, azért nem fordul minden tekintetben szembe a gnózissal, ellenkezőleg: egész sor fogalmat átértékel és keresztény módon értelmez, mint pl. Istent megismerni, szemlélni (2,3; 3,6; 4,7; vö. 3Jn 11) v. Istennel közösségre lépni (1,3.6; 2,5–6). – III. Műfaja. ~ formai szempontból nem tekinthető levélnek (hiányzik a fejrész és a befejezés), de irodalmi levélnek sem igen lehet minősíteni: nem valamely közösségnek szól, mint a 2Jn és nem is körlevél (vö. Kol 4,16; 1Pét), nem szerepelnek benne címzettek. Minthogy konkrét helyzetre utal, az is valószínűtlen, hogy az egész világ keresztényeihez intézte volna a szerző. Ha 1Jn kísérő iratnak készült a 4. ev.-hoz, ennek egyértelműbb jelét kellett volna szerzőjének adnia. 1Jn ilyenformán önálló írásnak minősül, amelyet szerzője pogány környezetben élő, gnosztikus hatásnak kitett keresztények egy csoportjának v. közösségének írt azért, hogy a hitet hirdesse (1,1–3) és védelmezze (4,4–6; 5,4–12).

szentjánoskenyér-fa: 15–30 cm hosszú, 2–3 cm széles, lapos, babra emlékeztető hüvelytermést hozó fa. Palesztinában a sáskák sajátos módon megkímélték. Termését a nem zsidók sertésekkel etették, kivált szűkös időben, amikor más takarmány nem volt. A Lk 15,16 említette eledel is szentjánoskenyér lehetett; a tékozló fiú szívesen csillapította volna vele éhségét, de nem adtak neki belőle.

Szent János második és harmadik levele, 2Jn, 3Jn: deuterokanonikus úsz-i irat, az 5. és a 6. a → Katolikus levelek csoportjában. – I. Keletkezésük. Küldőjük öregnek (presbiter) nevezi magát. Ezt a megtisztelő címet a katolikus hagyomány szerint János ap. magára vonatkoztatta, néhány 3. és 4. sz.-i szerző (Eusebiosz, Szt Jeromos) azonban egy más valakire, így a Papiasz-töredék presbiterére is lehet gondolni. Mindkét levél ugyanattól a

szerzőtől való (vö. 2Jn 2 és 3Jn 13); 2Jn tartalma és formája szempontjából rokon 1Jn-lel (vö. pl. 2Jn 7 és 1Jn 4,1–3; 3Jn és Jn 19,35). A szerző tekintéllyel lép fel, hangvétele éppen olyan határozott, mint Jn-é és 1Jn-é. Az újabb kritika mindkét levelet elismeri „jánosi”-nak. Bár a szerzőséget nem lehet teljesen egyértelműen eldönteni, többen vallják azt a nézetet, hogy János ap. egyik tanítványa képviselte és adta tovább a „jánosi hagyományt”. Mivel régen az Egyh.-ban a kánoniség és a hitelesség szorosan összefüggött, némelyik keresztény felekezet egy időben kétségbe vonta a 2Jn és 3Jn kánoni voltát. Vsz. 3Jn a legkorábbi. – II. Tartalmuk. 1. A 2Jn a „kiválasztott úrnő”-höz, azaz egy kisázsiai keresztény közösséghez szól és a testvéri szeretetre (2Jn 4–6), a hitbéli hűségre és a tévtanok hirdetőitől való óvakodásra (2Jn 7–11) figyelmeztet. – 2. A 3Jn címzettje a szerző egyik bensőséges barátja, Gájusz. János ap. dicséri, amiért az úton lévő hithirdetőket vendégül látta, majd felszólítja, hogy a helyi közösség vezetőjével, Diotrefessel továbbra is szegüljön szembe, mert nem kifogástalan a magatartása.

Szent Júdás levele, Júd: deuterokanonikus úsz-i irat, a 7. a → Katolikus levelek csoportjában. – I. Keletkezése. A szerző → Jakab testvérének mondja magát; ezen minden bizonnyal Jakabot, az Úr testvérét kell értenünk, Júdás Tádéval való azonosságát többen valószínűtlennek tartják, mert akkor ap. lett volna, a Júd 17 viszont épp arra enged következtetni, hogy nem tartozott az ap.-ok közé. ~nek keletkezési ideje attól függ, vajon hiteles-e 2Pét; ha a 2Pét valóban Péter ap.-tól való (ezt kétségbe vonják), akkor ~ Péter ap. halála előtt keletkezett; egyébként Kr. u. 70–80-ból származtatható; K. H. Schelkle Kr. u. 90 k.-re teszi keletkezése idejét. A szerző leveléhez fölhasználta Hénochot, és talán még 2 más apokrif iratot is figyelembe vett, ezért több egyh. kétségbe vonja hitelességét, de a 2. sz.-ban Rómában, Karthágóban és Alexandriában kánoninak tekintették (→ Muratori-töredék, Tertullianus, Alexandriai Kelemen, Origenész). – II. Tartalma. A szerző „az Istenben, az Atyában szeretett és a Jézus Krisztusnak megőrzött meghívottak”-hoz intézi sorait (Júd 1). Ez az egyébként általános megszólítás itt nem vonatkozik minden keresztényre, csupán egy csoportra gondolt a szerző, de nem lehet egyértelműen eldönteni, vajon a csoport tagjai zsidóságból (ósz-i idézetek, zsidó apokrif iratok és legendák fölhasználása) v. pogányságból (libertinus tévtanítók föllépése) megtért keresztények voltak-e. Talán szórványban (→ diaszpóra) éltek a címzettek. A levél óv a betolakodóktól, akik bár keresztények, hamis tanokat vallanak Krisztusról és az ég erőiről, a libertinusok módjára élnek, így veszélyt jelentenek a hívő közösségre (rendszerint törv.-t ellenző gnosztikusoknak nevezik őket). Ezekre a tévtanítókra, akiknek föllépését az ap.-ok előre megmondták, büntető ítélet vár.

szent kenet: sűrű olaj, ill. könnyen kenhető kenőcs a szt. sátor stb. → megkenésére; → mirhából, → fahéjból, → kálmosból és → kassziából állították elő. A receptet más célra nem volt szabad felhasználni (Kiv 30,23 kk.); profán célra való felhasználása halálbüntetést vont maga után (30,33).

szent láda: → láda.

Szentlélek: Ez az elnevezés a héb. ÓSz-ben csak 3-szor fordul elő (Zsolt 51,13; Iz 63,10 kk.); a LXX-ban (Dán 5,12; 6,4), az ÓSz gör.-ül megírt kv.-eiben (Bölcs 1,5; 7,22; 9,17; Dán 13,45: Theodotion), valamint az apokrif ósz-i iratokban (SalZsolt 17,37; Izajás mennybemenetele 5,14; 4Ezd 14,22) már gyakrabban találkozunk vele; a rabbinista irodalomban és az ÚSz-ben nagyon gyakori. A → lélek 'szent' jelzőt kap, mert lényege szerint a szt. Istené, mint Istennek a → karja (Zsolt 98,1; Iz 52,10), a neve (→ név; Ez 36,20; Ám 2,7) és a szava (→ szó; Zsolt 105,42: szt. ígélet; Jer 23,9), úgyhogy a szt lélek valójában isteni lélek, →Isten lelke (Kiv 31,3: LXX). A ~ mint elnevezés vsz. azért került az ósz-i 'Jahve Lelke' (= az Úr Lelke) és az 'Isten Lelke' (= az Elohimé) helyébe, mert Izr. fiai egyre inkább törekedtek arra, hogy → Jahve és → Elohim szt. nevének kiejtését elkerüljék.

Szent Péter első levele, 1Pét: protokanonikus úsz-i irat, a 2. a → Katolikus levelek csoportjában. – I. Keletkezése. A bevezetés szerint ~ a szórványokban élő „zarándokok”-nak szól, akik (zsidó műszóhasználat szerint) „szerte a világban” éltek; a címzettek Kisázsia lakói. Szerzőként Péter ap. szerepel a levélben (1,1; vö. 5,1.12), erre épült a hagyomány is (Ireneusz, Tertullianus, Alexandriai Kelemen). Ezzel szemben a kritika arra hivatkozik, hogy a levél nyelve, ill. stílusa, valamint a LXX ismerete, amelyet ~ föltételez, Péter ap. szerzősége ellen szól, annál inkább, mivel szembeötlő a Pál leveleivel (Róm, Ef) való hasonlóság; ezenkívül a levél föltételezte helyzet (nem Domitianus előtti; † Kr. u. 96) sem felel meg a Kr. u. 60–65 közé eső időnek. Az a sokaktól képviselt álláspont, amely szerint Péter ap. tekintélyére hivatkozva Szilvánusz szerkesztette a levelet, szintén nem küszöböli ki az összes nehézséget; megengedi a későbbi időből eredeztetést. Másfelől az Egyh. helyzetének bemutatását nem kell okvetlenül adatokkal igazolhatóan hitelesnek tekintenünk a levélben; az Egyh. mindig „szorongatott” helyzetben van (vö. a levél bevezetésével: szétszóródva). 5,13: Babilon az 1. sz. apokaliptikus stílusában Rómát jelentheti. – A keresztségre vonatkozó kétségtelen utalások miatt több exegéta úgy véli: tanító jelleggel kibővített keresztségi intelem (Pardelwitz nyomán Jülicher, Fascher, Hauck, Windisch), ill. húsvéti keresztségi szertartás (F. L. Cross). Ezt a tételt M.-É. Boismard tovább fejlesztette, ill. finomította: ~ a keresztségi homília sémája, amely katekétikai és tanító részeken kívül a keresztség kiszolgáltatására és az Eucharisztia ezt követő ünneplésére is tartalmaz utalásokat, s a keresztségi liturgia elemei is föllelhetők benne: egy Credo és több himnusz. Ezt a homiliavázlatot és a benne föltételezett keresztségi szertartást az akkori Egyh.-ban általánosan ismerhették, ez a magyarázata annak, hogy a levél egybevág más kánoni (pl. Róm) v. nem kanonikus (Hippolyt) dokumentumok megfelelő helyeivel. ~nek hitelességét kétségbe vonó eme hipotézisek ellenére elfogadható a hagyomány, mely szerint a levél Rómában (5,13) készült, szerzője Péter, aki Szilvánusz segítségével 64–67 előtt írta. – II. Tartalma. ~ enciklika (körlevél), mely nehéz időben bátorít, vigasztal. Tagolása nem világos, de az alábbi részek elkülöníthetők benne: a) Isten üdvösséget munkáló működése és erre az ember válasza: a keresztyén üdvösség magasztalása (1,3–12); a szentségre törekvésnek, az embertársak szeretetének kötelezettsége (1,13–25); Isten népének papi jellege (2,1–10). – b) A keresztyén és a világ viszonya: a keresztyének különféle kötelességei (2,13–3,12); a világban való szenvedés (3,11–4,11); bátorítások és intelmek (4,12–5,11). A figyelmeztetések az Egyh. erősítését célozzák a szorongatott helyzetben, hogy Jézus erejéből fennmaradjon a világban mint közösség, szt. nép és királyi papság. Jézus üdvözítő művét szem előtt tartva az → Isten szolgájáról szóló énekeket a levél krisztológiailag értelmezi (1,18; vö. Iz 53,10–12; ui. Mk 10,45; Lk 22,37) és a „kiengesztel” szó („odaadja életét engesztelő áldozatul”: Iz 53,10) még határozottabb, ill. világosabb megfogalmazást kap a Jézus vérén való megváltásra hivatkozásban: Jézus az értéktelen életmódból szabadított ki (a pogányságra emlékeztetés; vö. Róm 1,21), mégpedig a vére árán (az ósz-i szövetségkötésre emlékeztetés). Ebből a szt. népnek le kell vonnia a következtetéseket. A krisztológiára nézve vö. 1Pét 1,20; 2,21; 3,18.

Szent Péter második levele, 2Pét: deuterokanonikus úsz-i irat, a 3. a → Katolikus levelek csoportjában. – I. Keletkezése. Jóllehet 1,1: Péter ap. megnevezi magát, utal arra, hogy Krisztus tudtul adta neki a halálát (1,14) és tanúja volt a színeváltozásnak, jogos a feltételezés, hogy ~ nem Pétertől való. A ~ és a Júd közti egyezések csak úgy magyarázhatók, hogy Júd hatott ~re. A Júd 25 verséből 19 egészben v. részben a ~ben is megtalálható. A párhuzamos helyek egyes szavai az egész ÚSz-ben csak itt szerepelnek. Hogy a Júd bizonyos zavaró részei ~ből hiányoznak, az egyértelműen a Júd elsőbbségét tanúsítja (vö. Júd 6 és 2Pét 2,6.10; Júd 9 és 2Pét 2,11; Júd 13 és 2Pét 2,17). Azok a 2. sz.-i adatok, amelyek Péter ap. szerzőségét tanúsítják, kevés hitelt érdemelnek, viszont a Péter ap. szerzősége ellen felhozott érvek megalapozottak. Péter ap. neve (1,1) azt tanúsítja az ap. tekintélyével, hogy a levél ap.-i tanítást tartalmaz; egyébként ~ a 2. v. 3. keresztyén nemzedékben keletkezett, mindenképpen

Jeruzsálem és a Templom pusztulása után. – II. Tartalma. A megszólítás és a jókivánságok után figyelmeztet a keresztény életvitelre, különös tekintettel Krisztus újraeljövetelére (2Pét 1,3–21), továbbá óvatosságra int a tévtanítókkal, kivált olyanokkal szemben, akik tagadják az Urat (2,1–22) és kétségbe vonják Krisztus újraeljövetelét (3,1–16); ehhez csatlakozik a befejező rész (3,17 kk.). A levél arra a kérdésre keresi a választ, hogy miként egyeztethető össze az utolsó ítélettel kapcsolatos meggyőződés a parúzia késésével. A válasz zsidókereszténynek nevezhető. A parúzia elmaradására itt sokkal inkább, mint más forrásokban a „spatium poenitentiae” szolgál magyarázatul (3,8 kk.).

szent sátor: → sátor, 2.

szentség, sacramentum: **1.** A bibliai ~ tanra vonatkozóan: → bűnbocsánat, → Eucharisztia, → házasság, → húsvét, → keresztség, → megkenés. – **2.** → titok.

szentség törvénye: A Lev 17–26 több helyen is tartalmazza azt a felhívást, hogy „legyetek szentek, mert én, az Úr, a ti Istenetek, szent vagyok” (pl. 19,1). A vele összefüggő kérdések komplexumát ezért A. Klostermann óta (1877) a ~nek nevezik. Előttört.-e meglehetősen hosszú és bonyolult, ezért sok eltérő magyarázatra adott okot. Egészében véve az a nézet a legelfogadhatóbb, amely szerint a ~ valamikor önálló egységet alkotott, és csak a → Szövetség könyve és a → Második Törvénykönyv után, a fogság idején v. a fogság utáni időben kapta meg végleges formáját és helyét, amikor is beépítették a → Papi iratba. De újra meg újra akadnak, akik úgy vélik, hogy soha nem képviselt önálló egységet, hanem eleve a P számára készült (W. H. Gispen, K. Elliger). Vita tárgya a ~nek a terjedelme is. R. Kilián és Ch. Feucht szerint a 17. f. nem tartozik hozzá. Ma általános az a vélemény, hogy a ~ régi és még régebbi részeket és megfogalmazásokat ölel fel (pl. Tízparancsolat, 18. f. és 19. f.); ezt főleg az újabb formatört. tanúsítja teljesen egyértelműen. Míg némelyek Ezekieltek tekintik a ~ szerzőjének (K. Graf) v. végső formába öntőjének (L. Horst, J. Herrmann), mások úgy vélik, hogy Ezekiel támaszkodott a ~re (H. Haag, H. Cazelles), ismét mások viszont arra gondolnak, hogy a ~ is, Ez is valamely közös forrásból merített (G. Fohrer). – Hogy mind a formai sajátosságokat, mind a teol.-i tartalmat kellő figyelemben részesítsük, célszerű a ~t két részre tagolni: egy MTörv utáni részre és egy ős ~re, amely a fogság idején keletkezett. A Lev 18–20 régi sorait ugyanakkor úgy kell értelmezni, mint kikristályosodott pontokat, amelyek magukhoz vonzottak hasonlóknak látszó rendelkezéseket, és amelyekhez később még további előírásokat kapcsoltak hozzá. Jellemző erre a gyűjteményre (a ~re) ez a formula: én vagyok Jahve/az Úr; ez a formula alárendel egy legalábbis részben v. helyenként kifejezetten (expressis verbis) is megfogalmazott jahvisztikus ethoszt Jahvé (a legfőbb tekintély!) akaratának, és Isten jogaként ismeri el ennek az ethosznak a meghatározását. A kultikus-szokrális jog terminusai, továbbá az a tény, hogy csak kultikus büntetések fordulnak elő, arra mutatnak, hogy az ős ~ Jahve joga, amely Izr.-t mint a szt. Isten szt. népét kötelezte. Itt tehát egy vallási alapokra épült renddel állunk szemben, amely az Isten és a többi ember iránti helyes magatartásban nyilatkozik meg (vö. különösen a 19. f. rendelkezéseivel). A törv. jellegű megfelelések alapján föltehetően Ez a próf.-i beszédekben függhet a ~tól. – A fogságban az ős ~t kiegészítették az aratás ünnepét, a hetek ünnepét és a sátoros ünnepet illető régi rendelkezésekkel (23. f.), valamint a megtorlásra vonatkozó utasításokkal (24,16–22) és a kiegészítő rendelkezésekkel (19,2a–4.9 kk. 23–25.31.33–36). A ~ megértése szempontjából fontosabbak a tanító jellegű kiegészítések: 18,2b–4.24.30 és 25,2a.17.18–22.38.42.46b.55, valamint az áldás-átok fejezetének (26) alapszövege, amelyből a fogság idejére lehet következtetni (26,29–33.36.37a.39). Ez a ~ tört.-ileg a Sinai-hegyen lezajlott események és az Ígéret földjének elfoglalása közé eső időbe (vö. 18,2b–4) helyezve, olyan korszaknak szóló életszabályok és maximák gyűjteményeként keletkezett, amikor az elhurcoltak már visszatérőben voltak Palesztinába. A bevezetés: „ha majd elérkeztek földetekre v. arra a földre, amelyet adok nektek” (19,23; 23,10; 25,2) így kettős értelmű: a gyűjtemény

összeállítója saját helyzetüket (a fogságban) azonosította az Ígéret földjének elfoglalása előtti helyzettel. Az én vagyok az Úr (= Jahve), a ti Istenetek formulában a szövetség gondolata nyilatkozik meg. Ez a formula a ~ben olyan magatartásra kötelezi a népet, amely megfelel a szövetségnek, ugyanakkor Jahve is elkötelezi magát benne népe iránt, amellyel szövetségre lépett, s amelyet egykor kivezetett Egyiptomból. Ebben a tört.-i eseményben gyökerezik a ~nek reménye, hogy Jahve most újra Izr. Istenének fog mutatkozni: népét másodszor is kiszabadítja és kivezeti a népek szeme láttára, mint olyan népet, amely szt. és csak neki szolgál, az ő alárendeltje, hogy a tört. uraként és a szövetség Isteneként Izr. üdvére legyen (vö. 26,45). A gyűjtemény összeállítójáról és tanítójáról kivált a 26. f. azt tanúsítja, hogy ahhoz a körhöz tartozott, amely az Ez felölelte hagyományt őrizte és tovább adta. – A fogság idején v. a fogság után a ~t beillesztették a Papi iratba, ismételten átdolgozták papi szempontból, közben a Lev 17 és más P kiegészítések is kibővültek (pl. a húsvét és a kovásztalan kenyér ünnepe, az újhold napja és az engesztelés napja: 23; a mécsesekre és a kitett kenyerekre vonatkozó rendelkezések: 24; a jubileum éve: 25; másodlagos réteg: 26).

szent sír: I. Helye. Az evangélisták leírják, hogy Jézus testét Arimateai József sírboltjába helyezték, amely egy kertben volt annak a helynek a közelében, ahol Jézust keresztre feszítették (Jn 19,41). A 19,17.20 és a róm. szokás szerint ez a város falain kívül, de hozzájuk közel esett. Az a hely, ahol a hagyomány szerint a kereszt állt, s ahol most a Szentsír-templom van, Jézus idejében Jeruzsálem falain kívülre esett. (A mai körtemplom külső falától Ny-ra jól megőrződtek egy zsidó temetkezőhely maradványai; a Szentsír-templomban végzett utóbbi vizsgálatok során egy régi sír maradványait is fölfedezték, amely közvetlenül a Golgota közelében egy sziklamélyedés falából került elő.) Nem sokkal később I. Heródes Agrippa (Kr. e. 41) Jeruzsálem É-ra kinyúlt részét hatalmas fallal zárta körül, s így a → Golgota és Arimateai József kertje is a falon belülre került. – II. Formája. Mt 27,60 szerint Jézus sírja új volt, vagyis még nem helyeztek el benne halottat (vö. Jn 19,41); sziklába vágták, és a bejáratát (Mk 16,4) igen nagy, eléje hengerített (tehát gömbölyű) kővel lehetett eltorlaszolni. A bejárat alacsony lehetett (vö. Lk 24,12; Jn 20,5.11) és magában a sírkamrában kellett lennie egy kőpadnak v. egy sziklafalba vájt fülkének, ahova a holttestet helyezték (20,5–7.12). Ezeket a gyér adatokat kiegészíthetjük régi leletekkel, amelyekből kikövetkeztethető, hogy Jézus sírjának is volt egy előtere, amely a sírkamrába vezetett; itt a holttest számára lehetett egy pad v. arcosolium (→ sír). – III. Története. Amikor Hadrianus Jeruzsálemet Aelia Capitolina róm. kolóniává újra felépíttette, a ~ a fórum és épületei alá került; a ~ fölé egy Venus-templom épülhetett. Nagy Konstantin császár (325) szabaddá tette a ~t és egy fölséges kupolatemplomot építtetett föléje, az Anasztasziszt. A szikla maradványát, amely a ~t magában foglalta, 8 szögletű toronnyá képezték ki, és kis oszlopokkal vették körül; az egészet egy gömb zárta le. Bár nem teljesen sértetlenül, de azért lényegében mégis ebben a formában maradt fenn a ~, amíg 1009-ben Hakim kalifa el nem pusztította.

szenvedés: I. Az ÓSz-ben. A) Már a Ter első lapjain fölvetődik a ~ kérdése. Az embert, aki eredetileg közösségben élt az Istennel a Paradicsomban, engedetlenségéért kiűzik onnan, Isten átka nehezedik rá: a földet kell művelnie. A ~, a betegség és a halál az első bűn büntetését jelenti, a bűn előtti állapotban ismeretlen volt (Ter 1) és az eszkaton idején sem lesz többé helye (Iz 65,17 kk.; 66,22; Jel 21,4). A ~ tehát nem sors, amelyet az ember nem kerülhet el, hanem a bűn következménye, az eredeti rend megbontása. A ~ és bűn közötti kapcsolatból következően az ÓSz-ben Izr. fiai minden ~t – az igazak ~ét is – az atyák v. ősök bűne (a közvetlen → megfizetés és a kollektív bűnhődés elve), ill. a saját személyes bűnök büntetéseként igyekeztek felfogni. Látták ugyan, hogy ez az értelmezés tökéletlen és egyoldalú (Jób; Jer; Ez), de mert az ÓSz-nek, mielőtt a Bölcs 4 megfogalmazódott, még nem voltak az eszkatológiát illetően kellően tisztult fogalmai, megnyugtató megoldást nem találtak rá. – B) Izr.-nek tehát századokig kellett a ~ kérdésével küszködnie. A kérdés elől nem tért ki,

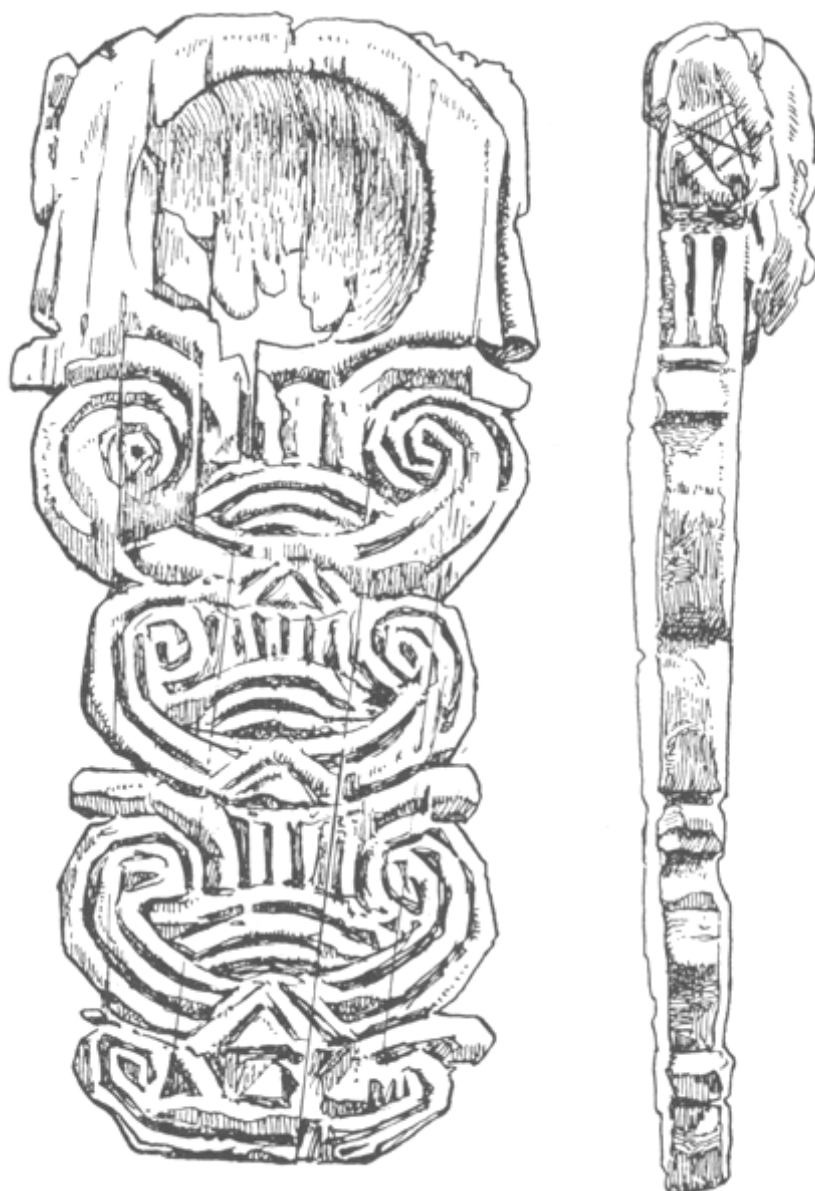
de azt megtapasztalta, hogy az emberi értelemről a megfelelő megoldásra nem telik. Hitének erejéből Izr. fejet hajtott Isten felfoghatatlan bölcsessége és hatalma előtt (Jób). A prof.-k, akik a → kiengesztelődéssel kapcsolatos tanításban kiemelték az erkölcsi szempontokat, betekintést nyújtottak a hívő Izr.-nek Istennek a tört.-ben végbevitt művébe, és hozzásegítették Izr. fiait ahhoz, hogy az őket ért katasztrófákat Isten ítéleteként értelmezzék, amely ítélet megóv, megtisztít és megújít (Iz 30; Oz 2). Így azt a ~t, amelyet Isten népe tagjaiként elviseltek, Istentől kiszabott vezeklésnek fogták fel, egész Izr. vesztének elkerülésére. Ez a gondolat már a deuteronomikus szerző tört.-szemléletét meghatározta (a Bír teljesen ezt az álláspontot képviseli; vö. Iz 40,2). Ez a felfogás rokon egyfelől a jogi szemléletmóddal (a satisfactio gondolatára nézve vö. 2Sám 21), másfelől a nevelési elvekkel (a fájdalom elengedhetetlen a nevelésben: Péld; Elihu-beszédek). De különösen kidomborodik az Iz 53 felölelte, nagyobb részben teljesen új látásban, ahol → Isten szolgálja ártatlanul elviselt ~e úgy jelenik meg, mint egyetlen útja a világ bűnéért Isten kiengesztelésének (a satisfactio vicaria gondolata). A későbbi zsidó teol.-ban ezt a tanítást, amely szerint a ~ engesztelés és vezeklés, sokszor átgondolták, elmélyítették és a zsidóság szétszóródására vonatkoztatták. – II. Az ÚSz-ben. A) Jézus életében. 1. Jézus Krisztusnak, az Ember fiának és az Isten szolgájának ~e és halála legfontosabb mozzanata az Evangéliumok Jézus Krisztusról szóló tanításának. Krisztus ~e (a paszchein nagyon gyakran 'halálgötrelem, a halál elszenvéde'; Jn: fölemeltetés, megdicsőülés) valóban egész életére rányomja a bélyegét. Ez a ~ – különösen élete végén – a kell törvénye alatt áll; nemcsak Isten rejtett akarata kívánja meg tőle, hanem sok tekintetben az Írásokban rá vonatkozó jövendölések is föltételezik. A szinoptikusok szerint Jézusnak mint Messiásnak egyik fő feladata éppen az Isten üdvözítő akarata által megkívánt ~ és halál; vö. Jézus ~re utaló közvetlen (Mt 16,21; 17,22 kk.; 20,18 kk.) és rejtett célzásaival (9,15; 12,38 kk.; 16,18; 20,22; Lk 12,50), valamint Messiás voltát kinyilatkoztató szavaival (Mt 12,15 kk.; Mk 9,30 kk.; Lk 9,21). E szerzők hangsúlyozzák Jézus és az Isten szolgálja ~e közötti párhuzamot (Mt 8,16 kk. és Iz 53,4; Mk 15,28 kk.; Lk 22,37 és Iz 53,12; Mt 20,28; Mk 9,12 kk.; 14,24 és Iz 53,12). – A legrégebb keresztény igehirdetés mind zsidó (ApCsel 2,23 kk., 3,15; 4,10; 5,30 stb.), mind pogány körökben (13,17–41; 17,3; 26,23) gyakran rámutatott az Úr ~eire. Jóllehet ebben elsősorban Isten próbatételét látta, amelyet Jézus győztesen kiállt, azért a ~ szoteriológiai értelmét is hangsúlyozta, v. legalább burkoltan utalt rá (vö. 3,15; 4,12; Iz 53 fényénél; → szenvedéstörténet). – 3. A ~ teol.-ját elsősorban Pál ap., majd a Zsid és 1Pét szerzője bontakoztatta ki teljesen. Pál Jézus ~éről szóló tanítását (soha nem élve a paszchein szóval, amelyet a Zsid és 1Pét használ) összekapcsolta a kereszt teol.-jával. Nála a → kereszt és a kereszt botránya a keresztény igehirdetés központjában áll (Mt 13,19 országa Pál számára a kereszt lett: 1Kor 1,18). A kereszt teol.-ja az alapja Pálnál a keresztény istentiszteletnek (Fil 2,6–11; 1Tim 3,16; vö. 1Pét 1,18–21; 2,21–24; 3,18–22), a szentségek tanának, nevezetesen az Eucharisziáról (1Kor 10,16; 11,24–26) és a keresztségről (Róm 6; Ef 5,25–26; Kol 2,12) szóló tanításnak. Pál Jézus ~ében és halálában szeretete jelét látja (Róm 5,8; 2Kor 5,14; Gal 1,4; 2,20; Ef 5,2.25). Urunk ~e és halála, másokért vállalt keresztáldozata szabadulást és kiengesztelődést szerzett minden embernek Istennel, megszabadított a bűntől, a haláltól és a kozmikus hatalmaktól. Halálával Krisztus kiérdemelte számunkra az üdvösség javait és lerakta az Egyh. alapjait. Így a keresztről szóló tanítás, bár a szenvedő Messiás megalázását is szemünk elé tárja (1Kor 1,25; 2Kor 13,4; vö. Zsid 2,9 kk.; 1Pét 2,23), elsősorban mégis a feltámadást és az életet hirdeti. – A Zsid 2,18; 9,26; 13,12 és 1Pét 2,21.23; 4,1 él ugyan a paszchein szóval Jézus életének végéről szólva, de ezzel az igével nagyobb részben inkább Jézus halálát domborítják ki, semmint halála előtti szenvedéseit, úgyhogy a Szentírásban soha sem esik szó az Úr ~éről önállóan, halálától függetlenül. Ezt a szóhasználatot az ap.-i atyák is követték (vö. „Crucifixus, passus et sepultus est”). A Jézus ~e és főpapi tiszte közti összefüggésre nézve: → Zsidóknak írt levél. – B) A ~ a keresztények életében. 1. Amikor

Jézus a tanítványaira váró ~ekről beszél (pl. Mt 16,24–28; 20,20–23), soha nem használja a paszchein igét. Az ÚSz-ben egyébként (pl. ApCsel 9,16; 1Kor 12,26; Jel 2,10) találkozunk ezzel a kifejezéssel. Pál ap. szerint a keresztény élete két pólus között feszül: Krisztussal meghalni és élni. Így a ~ nem az ap.-ok v. bizonyos személyek előjoga, hanem hozzátartozik a keresztény léthez. Különleges kegyelem, amely még a hit kegyelmét is felülmúlja (Fil 1,29; vö. 2Tim 3,12; ApCsel 14,22). – Ezért merte Pál – anélkül, hogy tévedéstől félt volna – a keresztény közösségeket előre figyelmeztetni a megpróbáltatásokra (1Tesz 3,3), s ezért tartotta olyan dolognak a ~t, amit az ember nem csupán elvisel (pl. 2,4), hanem ami erőfeszítést kíván, küzdelmet Krisztusért (vö. Fil 1,29 és 1,30). Így nem is gondol arra, hogy elveszítse a ~tól a bátorságát (2Kor 12,7; Ef 3,13); ellenkezőleg: úgy látja, hogy a nélkülözés, szorongatás, üldözés, ami a keresztényt éri, örömmre ad okot (2Kor 8,2; Fil 2,17; Kol 1,24), vigasztalás forrása (2Kor 1,6), az üdvösség bizonyítéka (Fil 1,28), az utolsó ítéletkor pedig „megnyugvás”-t hoz (2Tesz 1,4 kk.). Mert amit a keresztényeknek itt a földön szenvedniük kell, az semmi a rájuk váró dicsőséghez mérten (Róm 8,18; Fil 3,10–11; vö. 1Pét 4,13). Krisztus maga is a ~ révén ment be a dicsőségbe (2Kor 1,5 kk.; Fil 3,10; vö. Zsid 12,2–10; 1Pét 4,1 kk.; 5,1). – 2–5: itt is hasonló gondolatokat taglal a szerző, aki magát „Krisztus szenvedései tanújának mondja (5,1). A Zsid Krisztus példáját állítja a ~ben – segítségül – a keresztények elé (2,10; 3,1; 12,2 kk.); 3,14: a keresztények társai Krisztusnak. – 2. Pál a keresztények ~ét, mindenekelőtt a saját ~ét illető gondolatait összekapcsolja a misztikus Testtel kapcsolatos tanításával. Így az ap. ~e Krisztussal való kapcsolatából következően javára válik a misztikus Test tagjainak.

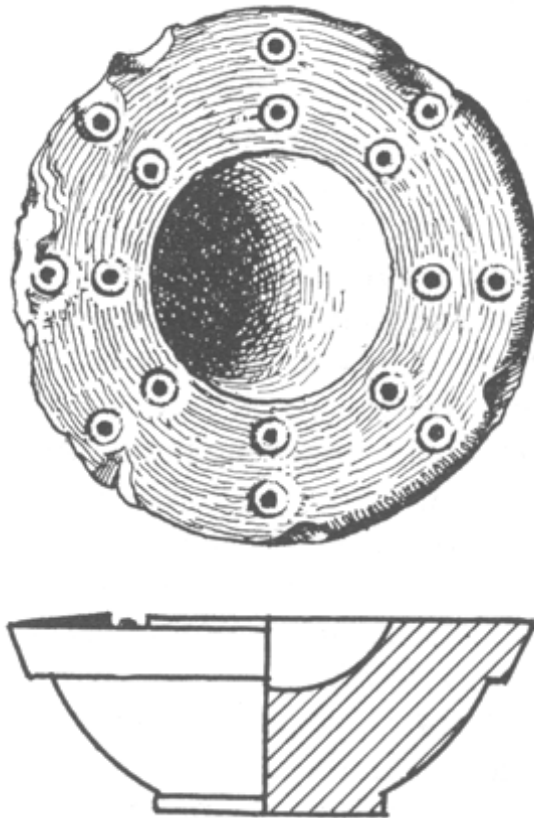
szervedéstörténet, passio: I. A négy Ev.-ban Jézus szenvedésének tört.-e összefüggő egészet alkot. Részletei formai szempontból nem tekinthetők lezárt egységeknek, mert azok a perikópákat lezáró elemek, amelyek egyébként az Ev.-okban jellemzik a Jézussal kapcsolatos eseményeket, teljesen hiányoznak belőle. Ugyanígy tartalmi szempontból sem önálló egységek, mert minden perikópa kapcsolódik az előzőhöz és a perikópák végéhez is csatlakozik perikópa. Mivel az időpontokra vonatkozó adatok (Mk 14,17.28; 15,1.33 kk. 42), valamint a helymegjelölések (14,17 kk. 26.43.53.54; 15,1.16.22) szétszórtan találhatók, és mert az egész eseménysornak közösek a motívumai (pl. a vacsora előkészítése és elköltése; Jézusnak mint Messiásnak és királynak a kihallgatása; Jézus Messiásként és királyként a kereszten; az asszonyok a kereszttel és a sírnál), a ~et összefüggő egésznek kell tekintenünk; elejétől a végéig, egész terjedelmében egységes egésznek maradt ránk. Mondhatni a legrégebb keresztény vértanúaktának tekinthető. – II. A Jézus szenvedését és halálát megörökítő 4 kanonikus beszámoló közül Mk látszik az eredetinek, a legrégebbnek. Csak 14,27–31 és 14,50, valamint Mt 26,31–35 és 26,56 említi a tanítványok menekülését. Jézusnak a Getszemáni-kertben elszenvedett halálfélelme Mk-ban (14,33–36) az emberi nyomorúság mélyét tükrözi, Mt-ban valamivel enyhébb (26,37–39), Lk-ban pedig – az angyalok megjelenésével – már vigasz is vegyül bele (22,43 kk.). Az elfogás leírásakor az Ev.-ok szerzői kiemelik Jézus szabadságát (Mt 26,52–54; Lk 22,51; Jn 18,4–9). Mk-ban Jézus a kereszten csak Istentől való elhagyottságát fejezte ki (15,34), ezenkívül csak lelke kilehelésekor kiáltott fel (15,37); a körülállóktól is csupán gúny és káromlás (15,29–32) maradt fenn. A többi Ev. szerzője a kereszten függő Krisztus más szavait is megörökítette, amelyek bepillantást engednek benső énjébe, ill. tanúsítják megbocsátó irgalmát, szerető gondoskodását (Lk 23,34.42 kk. 46; Jn 19,26–28.30); → Jézus hét szava a kereszten. – Már Mk-ban úgy szerepel a ~ mint az üdvösség tört.-e. A tört.-ben és a tört.-tel kezdettől fogva mindvégig a tört. értelme kap megvilágítást. Ezért volt oly fontos a hagyománynak, hogy rámutasson: Jézus előre tudta szenvedését és kereszthalálát (14,8.18–21.27–31; Lk 22,15; Jn 18,4), és önként vállalta sorsát (Mk 8,31; 14,42; Mt 26,52–54; Jn 19,17); továbbá hogy ártatlanul, igazként szenvedett (Mk 14,55; Mt 27,19.24; Lk 23,4.14.15). A tört. nem csupán földi térségekben és nemcsak időben zajlik; összefonódik a kozmosszal (Mk 15,33; Mt 27,52

kk.) és Istennel (Mk 12,6; 14,36). Magába foglalja a döntést Isten angyala v. a Sátán mellett (8,33; Lk 22,3.31.53; Jn 14,30). A próf.-k szavai és az előképek jó előre előkészítettek rá. Hogy ezek „beteljesedjenek”, azért történik most minden (Mk 14,18.21.24.27.49–50; 15,23 kk. 29.34; Mt 26,15 és 27,9 kk.; Lk 22,37; Jn 19,28.31–37). Krisztus tehát nem a nyers erőszak áldozata, hanem minden Isten tervei és akarata szerint történik vele. Maga Isten a megdicsőítéssel bizonyítja, hogy a történeteknek értelme volt (13,31 kk.). A szenvedő Krisztust kezdettől fogva példának tekintették és a követésére buzdítottak a szent szerzők (Mk 14,38; Lk 23,26; ApCsel 7,59 kk.; vö. már Mk 8,38; továbbá Zsid 13,13). Ugyanígy mindjárt kezdetben megfogalmazódott a ~ben az is, hogy az üdvösség tört.-ében mi a szerepe, jelentősége (Mk 14,22–24; Mt 26,28; Jn 17,19). – III. Tehát a ~et mind a 4 Ev.-ban az általános hagyomány törv.-ei határozzák meg. Mégis, nemcsak Mk-nak, hanem a többi Ev.-nak is megvoltak a saját jellegzetességei. Mint a főleg zsidókeresztényeknek szánt Mt egészében, a Mt tartalmazta ~ben is elsősorban annak igazolására esik a hangsúly, hogy az ÓSz jövendölései beteljesedtek (Mt 26,15: Júdás árulását illetően; 26,54: az elfogatáskor; 27,34 kk. 43: a keresztre feszítéskor, s itt még Mk-nál is közelebbi utalások a zsoltárookra). A Lk-féle ~ben – mint egész Ev.-ában – Jézus a betegek és bűnösök barátja és Megváltója; szt. vértanú, olyan Krisztus, aki mind emberségében, mind istenségében hallatlanul nagy türelemről tesz tanúságot; Lukács az első együttérző szemlélődő (vö. szinoptikus szempontból: Lk 22,15.45.51.61; 23,27–31.34.43.46.48). A Jn tartalmazta ~ Krisztust királyként állítja elének, aki mindent tud (13,1.3; 18,4; 19,28) és mindvégig gondoskodik övéiről (18,8 kk.; 19,26 kk.). A szenvedésben is, sőt elsősorban a szenvedésben Isten Fiának bizonyul, aki szabad (18,5.8; 19,7). Minden megaláztatása ellenére is tanúságot tesz Pilátus előtt fenségéről (18,29–19,15). Maga viszi keresztyét (19,17). Keresztre feszítve győzedelmeskedik (12,32; 19,30), a világ királya, akinek három ismert nyelv hirdeti uralmát (19,19 kk.).

szépítőszerszer: A héb. puk (minden bizonnyal azonos az arab kuhl szóval; vö. Ez 23,40, amelyből a mai alkohol szó is kielemezhető) feketére égetett, porrá zúzott antimon szemfestékül használt keveréke volt, amelyet fa-, fém- v. elefántcsont pálcikával kentek a szemöldökükre és a szempillájukra; eredetileg vsz. a szem védelmére szolgált erős napban (vö. 2Kir 9,30; Jer 4,30; Jób 42,14; Ez 23,40; Jel 3,18). – Jób 3. lányát (szépítőszeres) Szelencének hívták (Jób 42,14: héb. kerenhappuk a. m. 'szépítőszeres szaru'). A Bölcs 13,14 alapján talán piros arcfestékre következtethetünk. ~ tartására v. keverésére használt tálkák, kanálkák sok változatban és nagy számban kerültek felszínre az ásatások során. → ciprusvirág, → megkenés.

185. Szépítőszér készítésére szolgáló elefántcsont kanál, felül- és oldalnézetben, nyelét palmettákkal, a kanálrészt alul női arccal díszítették. Hácör, vaskor, hossza 13,5 cm

186. Szépítőszerszer-keverő kötégely. Hácór, vaskor, átmérője 8 cm

Szerach, Zerach (a héb. Zerachja 'Jahve felragyogott' név rövidült változata): gyakori személynév a Bibliában. – **1.** Júda egyik fiának nemzetsége; e nemzetség ősatya (Ter 38,30; 46,12; Szám 26,20; 1Krón 2,4.6; Mt 1,3). – **2.** Simeon fiának egyik nemzetsége; a nemzetség ősatya (Szám 26,13; 1Krón 4,24). – **3.** Egy edomita nemzetség (Ter 36,13.17; 1Krón 1,37; vsz. Ter 36,33; 1Krón 1,44 is). – **4.** Egy levita nemzetség (6,6.26). – **5.** Egy kusita, aki benyomult Palesztinába, de Aza király megverte (2Krón 14,8–14). Némelyek Sisák egyiptomi fáraó utódával, I. Oszorkonnal próbálták azonosítani, de vsz. helytelenül, mert Sisák dinasztiája bibliai származású volt, nem etiópiai. Egyébként ez esetben Kus nem Etiópiában keresendő, hanem Arábiában.

szeráf (héb. szaraf): Iz 6,2 kk. szerint hatszárnyú lények, akik Jahve trónja előtt állnak. A Szám 21,6–9: és a MTörv 8,15: a szó az 'égni' értelmű tő alapján '(tüzes) kígyó'-t jelent. Ugyanakkor Iz 30,6: szárnyaskígyó. Ezért némelyek arra gondoltak, hogy a ~okban kígyóra emlékeztető lényeket kell keresni, amelyek félig emberek, félig állatok, mint a → kerubok. A 6,2 kk. szerint azonban arcuk, kezük és lábuk volt, és semmi nem enged arra következtetni, hogy állatra valló vonásaik is voltak. Ha a ~ névhez az eredeti összefüggésből következően nem tapadt volna hozzá a 'kígyó' fogalma, akkor talán a 'tüzes' (a tűz tisztít!) jelentésmozzanat őrződött volna meg, ill. domborodott volna ki benne. Hénoch 61,10; 71,6: a ~ok a kerubokkal és más → angyalokkal együtt szerepelnek. Az ÚSz-ben nem találkozunk ~okkal; a Jel 4,8 a ~ok alakját és feladatát a négy „lény”-re (valójában a kerubokra) ruházza rá.

szerelmi dal: → ének.

szertet: I. Az ÓSz-ben. A héb. igéknek, amelyek 'szeretni' értelmet hordoznak, elsősorban személyek a tárgyai, de lehetnek konkrét dolgok (pl. Ter 27,4; Iz 56,10; Péld 20,13; 21,17) v. elvont fogalmak is (pl. az igazság: Zsolt 45,8; a jó v. a rossz: 52,5; Ám 5,15). Az ahab

'szeretni' ige gyakran csupán kedvelésre, előnyben részesítésre utal (pl. MTörv 21,15; 1Sám 1,5; Zsolt 52,5; Mal 1,2; → gyűlölet). – A) Az ember szereti a másik embert. Ugyanaz az ahab ige vonatkozik a szerelemre, a szeretkezésre (pl. Ez 16,33.36 kk.; Oz 3,1), a házastársak egymás iránti ~ére (pl. 1Sám 1,5), az atyai ~re (pl. Ter 25,28; 44,21), a barátságra (pl. 1Sám 16,21; 18,1.3; 20,17) és a felebaráti ~re is (Lev 19,18.34). A felebaráti ~ parancsa az Izr. népéből valóknak szól (19,18: már itt is azzal a radikális követelménnyel állunk szemben, hogy úgy kell a másik embert szeretni, ahogy saját magát szereti az ember), valamint az Izr.-ben élő idegenek (19,34). Ez nem merül ki egyszerűen a külső szolgálatkészségben (mint a Kiv 23,4 kk. esetében), hanem jóakaratot, belső érzületet is föltételez. A személyes ellenségen segíteni kell (23,4 kk.), és meg kell bocsátani, amit vétett (Sir 27,30–28,7), ételt, italt kell neki adni (Péld 25,21). Tekintettel kell lenni a másik ember életére, tulajdonára és becsületére (Kiv 20,13–17; MTörv 5,17–21), és ha rászorul, segíteni kell rajta (24,19–21; Iz 58,6 kk.; Zak 7,9 kk.; → alamizna). A próf.-k védelmükbe veszik a szegényeket és a gyengéket (pl. Iz 1,17; 10,1–3; Ez 18,12 kk.; 22,7.12; Oz 4,1–3; Ám 2,6; Mik 2,1 kk.; 3,1–3): „Mert nem az áldozat kell nekem, hanem a szeretet (= heszed, azaz: segítőkészség, hűség; → kegyelem), nem az égőáldozat, hanem az Isten ismerete” (Oz 6,6). A bölcs Tobittól maradt fenn a mondás: „amit magadnak nem szeretnél, azt másnak se tedd” (ugyanígy Philo is). – B) Az ember szereti Istent. Az Isten szeretetét a Tízparancsolat előírja (MTörv 6,5); ezt a ~et Jahve egyedül magának követeli (Jahve → féltékenysége); próbára teszi az embert, hogy kiderüljön: valóban szereti-e (13,4). Az Isten iránti ~nek tettekben kell megnyilatkoznia, ezért összekapcsolódik az → istentisztelettel (10,12; 11,13; Iz 56,6), Isten parancsainak megtartásával (MTörv 10,12 kk.; 11,13.22; 19,9; 30,16; Józs 22,5; 23,11), sőt még az → istenfélelemmel is (MTörv 10,12; vö. 2Sám 24,14). Jahve hűséges tisztelői azok, akik szeretik Jahvét (Kiv 20,6; vö. Bír 6,31). Az igaz azzal kezdi imáját, hogy kifejezésre juttatja: szereti Istent (Zsolt 18,1; 116,1 és főleg 73,25). – C) Isten szereti az embert. Istennek az ember iránti ~ére a régi szövegekben olykor az ahab ('szeretni') és ahabah (~) utal, de gyakoribb megfelelője a héb.-ben a heszed ('segítőkészség, hűség'; → kegyelem) és a hén ('kegy, kegyelem, tetszés') v. a riham ('könyörület'). Már a régi tört.-ek is tudnak Isten ~éről, de főleg mégis a próf.-k tanúsították Jahve (Izr. iránti) ~ét. Ezt a ~et v. a házastársak egymás iránti ~eként, v. atyai ~ként állítják elének. – 1. Ozeás a → szövetséget Jahve ~ére vezeti vissza. Így Jahve és Izr. együvértartozását ~ kapcsolatnak fogja fel. Izr. Jahve hűtlen jegyese, aki a kánaáni Baalokkal szeretkezett, ezért Jahve elbocsátotta (Oz 2,4) és megbüntette (Iz 2,8–15), hogy megjavuljon; de Jahve – szentségéből következően – népe minden hűtlensége ellenére sem vonja vissza, mint az ember, a ~ét. Egyszer megkönyörül Izr.-en (Oz 11,8 kk.; vö. 2,1–3), visszacsalogatja a hűtlen jegyes ~ét (2,16; 3,5; 14,5), és helyreállítja a jegyesség napjainak, azaz a mózesi kornak (vö. 12,14) boldogságát (2,16–25). A Sinai-hegyen kötött szövetséggel Izr. fiainak törzseiből nép lett, Jahve népe; a MTörv 7,7 kk.; 10,15 szerint ez is Jahve ~ének volt a műve. A házassági szimbolikát Jeremiás is átvette. A Baal-kultuszt házasságtörésként, kicsapongásként ostorozza (Jer 2,5.23–25; 3,1–4.6–11.13). Jóllehet a hűtlen asszony megérdemli, hogy elbocsássák (3,1), Jahve irgalmában mégis visszafogadja, ha visszatér (3,12.14.22; 4,12); mindennek ellenére is szerelmese, szív szerelme (11,15; vö. 12,7), akit örök ~tel szeret (31,3). 12,7–13: Jahve megrázó panasza ~e semmibe vétele és népe hűtlensége miatt. Ezekiel szintén jegyesi, házassági kapcsolatként mutatja be Jahve Izr. iránti ~ét, meglehetősen realiztikus, sőt nyers formában. Izr. talált gyermek, Jahve fölveszi, gondozza, neveli, és miután felnőtt, eljegyz. De az asszony, a jegyes mindenkivel szeretkezett, aki csak útjába került (kánaáni és más országokbeli kultusz!), és ezzel súlyos büntetést vont magára (Ez 16,1–58; vö. 23: Izr. és Júda 2 nővér, akiket Jahve eljegyez). – Iz 54,2–8: itt a próf. a jegyesi-házassági szimbolikát átviszi Izr. helyreállítására: Sion jegyes, akit Jahve rövid időre elbocsátott, de aztán elfelejtette ifjúkora szegényét, özvegysége gyalázatát: visszahívja (vö. 50,1; 62,4 kk.; → Énekek éneke). – 2. Az ókori K-en az istenség gyakran atyja (= oltalmazó ura) a királynak v. a népnek; így

Kamos atyja a moábitáknak (Szám 21,29; vö. Mal 2,11; Jer 2,27). Ebben az értelemben Izr. is fia v. elsőszülötte Jahvénak (MTörv 14,1; 32,6; Iz 1,2 és Kiv 4,22). A szerzők inkább Izr. Jahvéhoz tartozását tartották szem előtt, aki széppé tette Izr.-t (MTörv 32,18), azaz megteremtette (32,6; Zsolt 100,3; Iz 43,1.21) és nevelte (MTörv 8,5; Iz 1,2). A próf.-k az atyai ~et hangsúlyozzák jobban, pl. Jer 3,19.22; Oz 11,1–4 (vö. Iz 49,15 kk.); Izr. Jahve fia, akit meghívott, járószalagon vezetett, karjára vett és a jóság, a ~ kötelékével magához kötött (Oz); Efraim Jahve szeretett fia, kedvence (Jer 31,20), Izr. így atyámnak szólítja Jahvét. Más képek is tanúsítják Jahve tettekben megnyilatkozó ~ét népe iránt. Így a pásztor képe (pl. Oz 4,16; Mik 2,12; 4,6; 7,14), amely egyébként Istennek nem annyira a ~ét (vö. Iz 40,11; 49,10; Ez 34,1–31), hanem inkább a hatalmát és gondviselését érzékelteti (Kiv 15,13; vö. Iz 63,11–14), továbbá az orvos képe (Jahve gyógyít szó szerinti értelemben véve: Ter 20,17; Szám 12,13; 2Kir 20,5.8 és átvitt értelemben: Zsolt 147,3; Iz 6,10; 19,22; 30,26; 57,18 kk.; Jer 3,22; 30,17; 33,6; Oz 6,1; 7,1; 11,3; 14,5), végül a vincellér (Iz 5,1 kk.; 27,2–5) v. a házigazda képe (25,6; 55,1 kk.; Jer 31,14.25). – D) Jahvénak más népek fiai iránti ~ét ritkán említi az ÓSz, s ha említi, akkor is → Isten országával v. Izr.-nek a messiási időben várt megújulásával kapcsolatban (Iz 2,2–4; 19,20–25; 25,6–8; Jer 12,15; Mik 4,1–4). Ha Jahve uralmának a többi nép fölél kiterjesztését jótéteménynek tekintették is, mégis rendszerint úgy értelmezték, mint Jahve hatalmának, erejének megnyilvánulását népe, Izr. javára, sőt olykor úgy, mint ezeknek a népeknek Izr. uralma alá kerülését (Iz 14,2; 49,22 kk.; 60,4.9–12; 66,12.20). Még ritkábban találkozunk olyan helyekkel, ahol Jahve a ~ét v. irgalmát minden teremtményre kiterjesztené (Zsolt 145,9 kk.; Bölcs 11,24). – E) Jahvénak egy-egy személy iránti ~ét sok személynév tanúsítja, amelyek egyik eleme El v. Ab ('atya'), és amelyek a név viselőjét az Istenség atyai gondoskodásába ajánlják. Ez a gondolat nem Jeremiásnál bukkan fel (Jer 16,19; 17,17) először. Istennek az egyes ember iránti ~ét számos zsoltár is föltételezi, a személyes imák, amelyekben a zsoltár költője Jahve atyai oltalmába és irgalmába vetett bizalmát (Zsolt 40; 42; 43; 51; 130) v. saját Jahve iránti ~ét (18,1; 63,2; 73,25; 116,1) fejezi ki. Mindamellet ritkán találkozunk azzal a megfogalmazással, hogy Jahve szereti ezt v. azt az embert (2Sám 12,24 kk.: Jedidja = Jahve kedvence; 1Kir 10,9; 2Krón 9,8; Neh 13,26; Zsolt 127,2; Iz 48,14). Több az olyan hely, ahol Jahvénak valamely csoport, pl. a tiszták (Péld 22,11: LXX), az igazak (15,9; vö. 3,12; Bölcs 3,9; 7,14; Sir 4,10) v. az idegen (MTörv 10,18) iránti ~éről esik szó. – II. A korai zsidóságban az Isten és az embertárs iránti ~, valamint Istennek a ~e gyakori téma. A gyűlölet a Sától való, a ~ Istentől (Gád testamentuma 5,2), a gyűlölet halálba vezet, a ~ megmenti az embert (4,7). Olykor az ellenség ~ének kötelességével is találkozunk, amelynek teljesítéséhez Isten ad segítséget (Ariszteász levele 227). „Mit tanít a bölcsesség? Amint te nem akarsz, hogy rosszat tegyenek neked, hanem azt akarsz, hogy csupa jóban legyen részed, úgy tégy te is alattvalóiddal és azokkal, akik vétnek ellened” (Ariszteász levele 207). Philo összegyűjtötte művében (De virtutibus 51 kk.) az ÓSz összes filantróp figyelmeztetését. „A vallásosság ereje a szeretet, amely Isten ajándéka” (Ariszteász levele 229). – Philo úgy beszél az Isten ~éről, mint egy misztikus; abban áll, hogy az ember a valóban létezőhöz fordul; ezzel győzi le az ember a félelmet és elnyeri az örök életet. – Isten szereti teremtményeit, elsősorban Izr.-t (SalZsolt 18,4; ZsidTört 8,173), azokat, akik a jót teszik (Sir 4,10) és hűek maradnak hozzá (Bölcs 3,9). – A rabbi a gyűlöletet nem kevésbé szigorúan ítéli meg, ugyanakkor parancsolják az embertárs ~ét, sőt olykor az ellenség ~ét is. Mindamellet: az embertárs fogalma még mindig csak az Izr. népéhez tartozókra v. az Izr.-ben élő idegenekre, ill. a prozelitákra korlátozódik, a nem izr.-kra nem terjed ki. Ezeket általában gyűlölik v. semmibe veszik: a nem izr., az elpártolt zsidó és az eretnek gyűlölete dicséretes dolog, ugyanígy a kumráni szövegekben is. Csak a 2. sz.-tól ajánlja némelyik rabbi a minden ember iránti ~et. Isten szereti az embert, mert a képmása, az izr.-kat pedig, mert a fiai; Ő a vőlegény, aki mindig készen áll az irgalomra, és megkönyörül hűtlen jegyesén (Én). Ezért Izr.-nek szíve mélyéből szeretnie kell Jahvét (MTörv 6,5; → sema). Isten ~ének legnagyobb ajándéka a törv.

Mert Isten szereti az embert, azért kell Izr. fiainak is szeretniük és segíteniük a felebarátot. – III. Az ÚSz-ben. A) Jézus az egész törv.-t összefoglalja az Isten és a többi ember ~ében (Mk 12,28–31) v. a felebaráti ~ben (Mt 7,12), mert a többi ember ~e elválaszthatatlanul hozzá tartozik Isten ~éhez (1Jn 3,14–22; 4,20), és ezen alapszik (Mt 5,45). Mind az Isten (7,21; vö. Lk 6,46; Mk 10,19), mind az emberek iránti (Mt 5,21–25.38–47; 25,34–46) ~nek tettekben kell megnyilatkoznia. Ennyiben Jézus tanítása megegyezik az ÓSz-ével és a korai zsidósággal, jóllehet egészen új csengésű is. – 1. Jézus tanításában az Isten iránti ~ föltétlen: senki sem szolgálhat 2 Úrnak (6,24). Istent szeretni tehát azt jelenti, hogy az ember egészen aláveti magát neki, teljesen az Ő szolgálatában áll, csak az Ő akarata teljesítésének él (6,33; Mk 12,31), és szakít mindennel, ami akadályozza abban, hogy Istent szolgálja (Mt 5,29 kk.; 18,8 kk.), elviseli az üldöztetéseket, a gyalázatot, sőt a halált is Istenért és Krisztusért (5,10–12). Isten ~e és az emberek ~e – ez az egész törv. foglalata (Mk 12,28–31); a rituális törv.-eket, amelyeket a korai zsidóság oly pontosan megtartott, hogy miattuk az erkölcsi törv.-eket is elhanyagolta (7,11–13), Jézus elmarasztalja (7,18–23). – 2. A felebaráti ~ parancsát (Lev 19,18) Jézus az Isten iránti ~tel egyenrangúnak mondja, mert az igazi felebaráti ~ isten~ (Mt 22,39). Jézus ezt kívánja: „Amit akartok, hogy veletek tegyenek az emberek, ti is tegyétek velük. Ez a törvény és a próféták” (7,12). Jézus tehát többet kíván mint Tób 4,15, Ariszteász levele 207, Philo és Hillel, akik csak azt követelik meg, hogy az ember ne tegye másnak azt a rosszat, amit magának nem kíván. A zsidók felfogását is elveti Jézus, akik csak a saját népükhöz tartozókat tekintették felebarátnak (Lev 19,18; a rabbik); a ~nek – mint Isten ~ének – különbségtétel nélkül minden emberre ki kell terjednie: „fölkelti napját jókra is, gonoszokra is, esőt ad igazaknak is, bűnösöknek is” (Mt 5,45). Mindenki felebarát, aki bajban van, segítségre szorul (Lk 10,29–37), sőt Jézus tanítványainak az ellenséget is szeretniük kell (Mt 5,44). Nem elég nem gyűlölni (Lev 19,17 kk.; Gád Testamentuma 4,7; a rabbik) v. segíteni rajta (Kiv 23,4 kk.; Péld 25,21) és megbocsátani neki (Sir 27,30–28,7; vö. Mt 6,14 kk.; 18,22–25); imádkozni is kell érte (5,44) és valóban szeretni kell. Aki csak a barátait szereti, nem különbözik a bűnösöktől és nem érdemel jutalmat; Jézus valami egészen újat kíván, egy teljesen önzetlen ~et (Lk 6,32–35). Csak ez az egyetemes és tökéletes ~ teszi az embert – ahogy az a fíúhoz illik – a mennyei Atyához hasonlóvá (Mt 5,44 kk.; vö. Ef 5,1 kk.). Jézus a kibékülést fölébe helyezi a vallási kötelezettségeknek (Mt 5,23 kk.), a másik ember ~ét pedig a kultusznak (9,13; 12,7; vö. Oz 6,6) és a szombatra vonatkozó parancsnak (Mk 3,1–6; Lk 13,10–17). Azt kívánja, hogy tanítványa bocsásson meg, hogy maga is bocsánatot nyerjen az Atyától (Mt 6,14 kk.; vö. Mk 11,25), mégpedig nem egyszer, hanem mindig (Mt 18,22; vö. Lk 17,4). Ha az ÓSz-nek és a korai zsidóságnak több tételét egybevetjük Jézus tanításával, kiderül, hogy Jézus tanítása valóban új (Jn 13,43; 15,12), mert előtte senki nem követelt olyan föltétlen és egyetemes ~et, mint Ő, és mert az embertárs ~e az egész Krisztus által teljessé, tökéletessé tett törv. fő parancsa (Mt 7,12; Róm 13,8; Gal 5,14; Jak 2,8). Ilyen értelemben a ~ jellemző vonása az igazi kereszténynek (Jn 23,35). Jézus, aki nem azért jött, hogy szolgáljanak neki, hanem hogy Ő szolgáljon és életét adja sokakért (Mk 10,45; vö. Lk 22,27) a tökéletes ~ kinyilatkoztatása; önként vállalt halálával a lehető legnagyobb bizonyosságát adta a ~nek (Jn 10,11; 15,13; 1Jn 3,16); az, ahogy Ő szereti az embereket, mértékül szolgál az emberek egymás iránti ~éhez (Jn 13,34; 15,12). – 3. Istennek az emberek iránti ~éről senki sem beszélt úgy, még az ósz-i prof.-k sem, mint Jézus. A mennyei Atya senkit nem zár ki ~éből (Mt 5,45), ~e gyermekei minden szükségletére kiterjed (6,25–32), ~e mindenekelőtt végtelen irgalmában nyilvánul meg (18,12 kk. 23–27; Lk 15,3–32). Jézus elveti Izr.-nek a kiválasztottságban való bizakodását, amelynek következtében az ÓSz-ben és a korai zsidóságban Isten ~ét korlátok közé akarták szorítani. Tudatában van, hogy Ő a szeretett, azaz az egyszülött Fia Istennek (Mt 3,17; 17,5), a kiválasztott (Lk 9,35), akit Isten hatalommal ruházott fel, és akinek működésével kezdetét vette az Isten országa (Mt 12,28), és így Istennek az emberek iránti ~e mindenki számára nyilvánvalóvá vált (Jn 3,16; 1Jn 4,9; vö.

Róm 5,8; 1Jn 4,10; vö. Mk 10,45). Ezért Jézus döntést kíván (mert mindenki v. mellette van, v. ellene: Mt 12,30), amellyel az ember a nyomába szegődik, elkötelezi magát követésére (Lk 9,59 kk. 62) és Őt mindenkéül fölött szereti (Mt 10,37–39). – B) Pál hangsúlyozza, hogy Isten a ~ét Fia elküldésével nyilatkoztatta ki (Róm 8,32; Tit 3,4), aki meghalt a bűnösökért (Róm 5,8). Jézusnak ez az önként vállalt halála Isten ~ének a műve, aki épp ezért küldte el a Fiát (5,8), valamint ~ ~éé, aki engedelmességből magára vette a keresztet (Fil 2,8). Következésképpen Pál nem tesz különbséget Isten ~e és Krisztus ~e között (Róm 8,37; 2Tesz 2,16), és ugyanúgy beszél Isten kegyelméről (Róm 3,24; 5,15), mint Krisztus kegyelméről (5,15; Gal 1,6; 2Kor 8,9). Isten, aki a ~ Istene (13,11), azt ajándékozza meg ~ével, akit akar (Róm 9,11–16; vö. Ter 25,22 kk.; Kiv 33,19); az Ő ~e tehát egyúttal kiválasztás (Róm 9,24–26; vö. Oz 2,25), úgyhogy „akit Isten szeret” és „akit Isten meghívott” (Róm 1,7; Kol 3,12), párhuzamos kifejezések azokra vonatkozóan, akiket szeret az Isten, mert kezdettől kiválasztott, hogy „a Lélek megszentelő erejéből és az igazságban való hit által megváltást nyerjenek” (2Tesz 2,13; Ef 1,4 kk.; 1Tesz 1,4). Szentlelke által, akivel megajándékozta őket, Isten szívükbe árasztotta ~ét (Róm 5,5), úgyhogy már birtokukban van a foglaló a megváltásra, amelyre meghívta őket (vö. 2Kor 1,22; 5,5; Ef 1,14). A Lélek által, Isten ~ének konkrét megvalósulásával az, akit Isten szeret, megtisztul, szentté és megigazulttá válik (1Kor 6,11; vö. 1Tesz 2,13), bensőleg átalakul (Tit 3,5), új teremtménnyé formálódik át (2Kor 5,17; Gal 6,15), Isten fogadott fiává és örökösévé lesz (Róm 8,14–17; Gal 4,4–7; → kegyelem). A Lélek az új élet elve (Róm 8,2), neki köszönhető minden erény (Gal 5,22), mindenekelőtt az embertársak ~e (Róm 15,30; Gal 5,22; Kol 1,8), amely az egész törv. megtartása (Róm 13,8; Gal 5,13; vö. Mt 7,12). Az Isten iránti ~ről (Róm 8,28; 1Kor 8,3; 2Tesz 3,5), amelyet mint az embertársak ~ét (vö. 1Kor 12,31–13,1) az Isten művének tekint az emberben (8,3; 2Tesz 3,5), Pál viszonylag kevesebbet beszél. A ~ felülmúlja a → karizmákat (1Kor 13,1 kk.), még azokat is, amelyek föltételezik a felebaráti ~et, mert az embertársak ~e nélkül nem elegendők az üdvösségre (13,2 kk.) és az evilági élethez tartoznak, amelyben minden tökéletlen. Még a hitet és a reményt is felülmúlja a ~, mert a hit és a remény elmúlik, a ~ azonban nem múlik el soha, hanem kiteljesedik Isten színéről színre látásában. – C) Amikor Jakab azt írja, hogy a hit tettek nélkül halott (Jak 2,17), akkor összhangban van Pállal (Gal 5,6), mert a tetteken a ~ tetteit érti (→ megigazulás). Ezért hangoztatja a felebaráti ~ fontosságát, amely abban nyilvánul meg, hogy kivétel nélkül mindenkiel jót teszünk (Jak 2,1–16), akár gazdag, akár szegény. A felebaráti ~ parancsa (Lev 19,18) királyi törv. (Jak 2,8), az első és a legfontosabb parancs az Isten országában, amelyre elsősorban azok hivatottak, akik a világ szemében kicsik és szegények (2,5 kk.) – D) János talált rá a legszebb megfogalmazásra: az Isten ~ (1Jn 4,8.16), vagyis Isten lényege a ~ és maga a tárgya a ~nek. Az Atya szereti a Fiút (Jn 3,35; 5,20; 10,17; 17,23 kk. 26), és mindent átadott neki (3,35; 17,2), hogy a Fiú életet adjon, ahogy maga az Atya is életet ad (5,21; 17,2), mindenekelőtt isteni, örök életet azoknak, akik hisznek a Fiában (5,24; 3,16; 8,51; 11,25 kk.). Az emberré lett Fiú ezért → közvetítő az Isten és az emberek között, mert az életet adja tovább; Ő a legmeggrázóbb bizonyossága az Isten emberek iránti ~ének. „Mert úgy szerette Isten a világot, hogy egyszülött Fiát adta oda, hogy aki hisz benne, az el ne vesszen, hanem örökké éljen” (3,16; 1Jn 4,9 kk.; vö. Róm 5,8; 8,32). Aki elismeri, hogy Jézus az Isten Fia, az hisz az Atya ~ében (1Jn 4,16). A Fiú, aki szereti az Atyát (Jn 14,31), határtalanul szereti a benne hívőket is (13,1.34; 14,21; 15,9); az életét is feláldozta övéért (10,11.15); ennél jobban senki sem szerethet (15,13; 1Jn 3,16). Istennek és a Fiúnak ezért a ~éért a hívő embereknek is szeretniük kell Istent, a Fiút, meg kell maradniuk az ő ~ében, ahogy a Fiú is megmarad az Atya ~ében, és úgy kell egymást szeretniük, ahogyan Ő szerette őket (Jn 13,34 kk.; 15,12–17; 1Jn 3,11.15; 4,7.11). Akiben nincs ~, az nem ismeri Istent (4,8); aki szeret, az Istenből született (4,7), azaz valami istenit hordoz magában, részesedik Isten mivoltában, aki a ~; maga Isten lakik benne, ő pedig az Istenben (4,12.16; vö. Jn 14,23); közösségben van az Atyával és Fiával, Jézus Krisztussal (1Jn 1,3; vö. Jn 14,23;

17,11.21.23). János kifejezetten hangsúlyozza, hogy az igazi ~ tettekben nyilatkozik meg: a Fiú szereti az Atyát és teljesíti az akaratát (5,19.30; 6,38; 10,17 kk.; 14,31); az igaz ~ Krisztus tanításának és Isten parancsainak megtartását jelenti (8,31; 14,15.21; 15,10; 14,23 kk.; 1Jn 2,3–5; 5,2 kk.), mindenekelőtt a testvéri ~ gyakorlásában (Jn 13,34; 15,12; 1Jn 2,7–11; 3,14–17; 4,7–11), s nem szavakban, hanem tettekben kell megnyilatkoznia (3,18; vö. Jak 1,22; 2,15 kk.). Aki testvérét nem szereti, Istent sem szereti; aki Istent szereti, annak testvérét is szeretnie kell (1Jn 4,20 kk.).

szereket cselekedetei: különféle önkéntes szolgálatok összefoglaló neve. A késői zsidóság a → Tóra által parancsolt kötelező tettek (613 ilyen ismertek) mellett számon tartotta még az → alamizsnát és a ~t. Az alamizsnával szemben a ~ nemcsak szegények, hanem gazdagok felé is irányultak, az élőkön kívül holtaknak is tehető, mindenféle személyes szolgálatot is magukba foglaltak. A ~t értékesebbnek tekintették, mint az alamizsnát. Izajás felsorol néhányat a ~ közül (Iz 58,6–7), de ennél többet tartottak ilyen cselekedetnek (pl. a temetési szertartást is). Innen érthető meg Jézus szava, amit Betániában, Simon házában Júdásnak mondott, amikor az méltatlankodott a kenet pazarlása miatt (Jn 12,7–8).

szereketlakoma: → agapé.

Szergiusz Paulusz: Ciprus prokonzula abban az időben, amikor Pál és Barnabás térítő útjukon a szigetre érkeztek. Vsz., hogy – Barjézus mesterkedései ellenére – keresztény lett (ApCsel 13,6–12).

Szerug: 1. Szem családfájában Reu fia, Nachor apja (Ter 11,20–23; 1Krn 1,26). Az ÚSz-ben → Jézus családfájában is találkozunk a ~ névvel (Lk 3,35). A név akkád föliratokból is kimutatható helység-, ill. személynévként. – 2. a keresztény időben ~ helység félúton található Hárán és az Eufrátesz között.

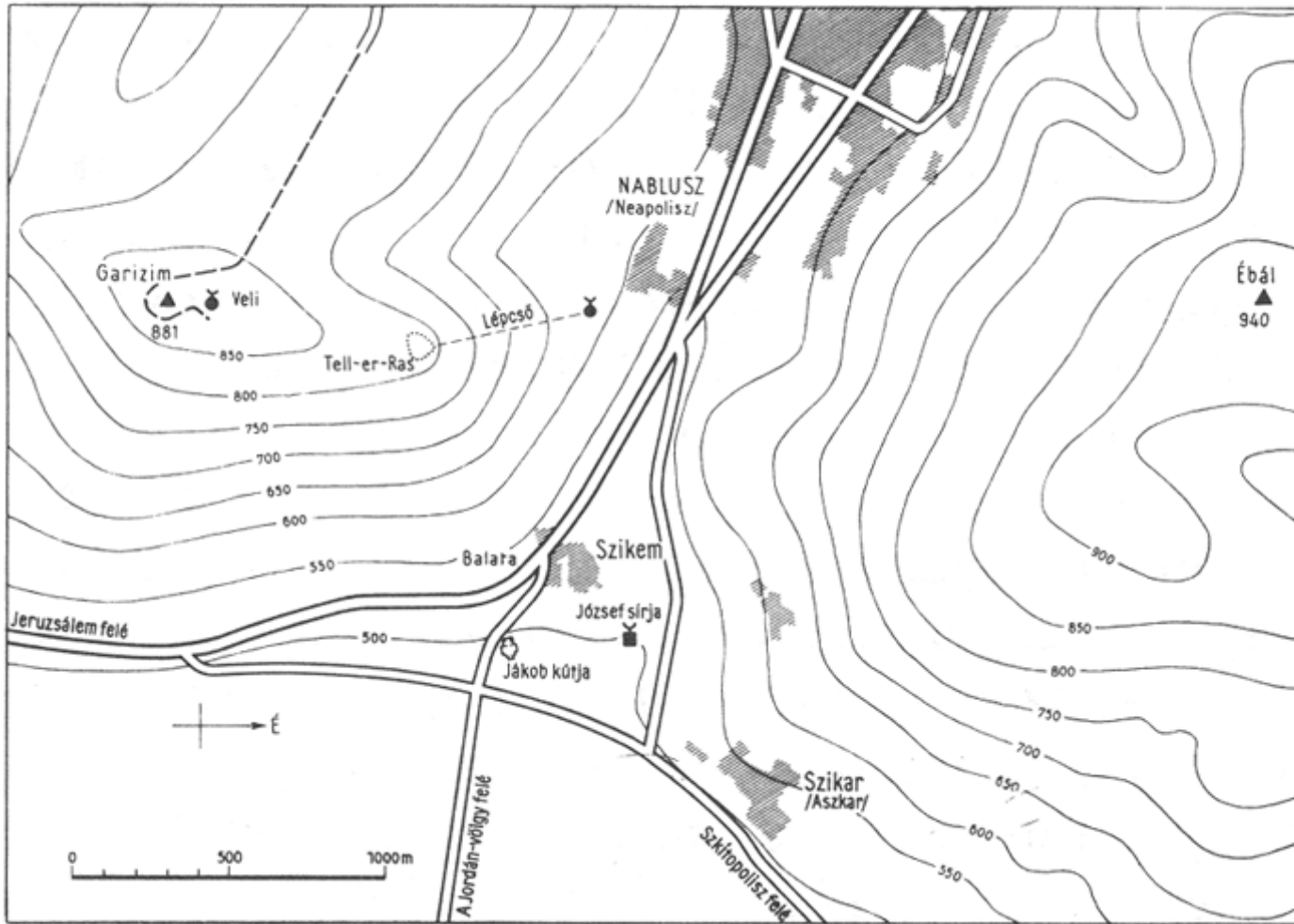
szérű: a gabonacséplés és a gyapjúszáritás helye. A település közelében (2Sám 24,18–20) alakították ki: a sziklás helyet minden kőtől és fütől megtisztították v. ledöngölték a talajt (Jer 51,33; vö. Bír 6,37; Mt 3,12; Lk 3,17).

szereződés: I. Az ÓSz-ben. Azok közül a ~ek közül, amelyekről az ÓSz-ben szó esik, a legfontosabb az, amely a → szövetség megkötését rögzíti, így Krisztusig Izr. egész tört.-ét ó szövetségnek lehet nevezni; az erre vonatkozó ~ csak Krisztussal veszíti érvényét. Az ÓSz-ben szereplő ~ek (Ábrahám, Dávid, Noé, sinai ~) vizsgálatok szem előtt kell tartanunk a szövetség kötésének azt a módját, amely az ókori K-en a szemiták körében általános volt. Istennek Izr.-lel kötött szövetségét elsősorban az ókori K-i ~ek tükrében kell vizsgálnunk. Ugyanakkor egyedülálló, hogy Izr.-ben Istennek egy néppel kötött ~éről van szó; erre sehol másutt nem találunk példát. – Kérdéses, vajon azt a pénzösszeget (mohar), amelyet a vőlegény volt köteles a lány apjának fizetni (Ter 34,12; Kiv 22,16; vö. 1Sám 18,25), vételárnak lehet-e tekinteni; a mohar inkább kárpótlásul szolgált a menyasszony családjának (→ jegyajándék). – Lehetséges, hogy amikor Salamon szövetségre lépett a tíruszi Hirámmal (1Kiv 5,26), akkor a ~nek egyebeken kívül az is tárgya volt, hogy Hírám faanyagot szállít a templomépítéshez, és munkásokat, mesterembereket is küld megfelelő ellenszolgáltatás fejében Salamonnak (5,16 kk.). Ez esetben tehát egy 2 ország között létrejött kereskedelmi ~sel állunk szemben. – Az ÓSz kv.-einek vallásos jellegéből következik, hogy olyan ~re, amely a mindennapi életben szokásos jogi ügyleteket rögzíti, alig találunk bennük példát. Csak 4 esetben van szó földeladásról. A Ter 23,3–20 esetében az áll, hogy Ábrahám Hebron mellett telket vásárolt temetkezés céljára. Míg a 2Sám 24,20–24, ahol arról van szó, hogy Dávid megvásárolta Araunától a szerűt, hogy oltárt építhessen rajta, a részletekre nem terjed ki, addig Rut 4,1–11 azt is elénk tárja, hogy az ügylet azzal válik jogerőssé, hogy az egyik fél tanúk előtt átadja a saruját. Mindazáltal Rut könyvében már nem tehető fel, hogy ez a szokás

még élt. A kereskedelmi ~ hitelesebb leírását nyújtja Jer 32,10–14: ~t írnak, erről másolatot készítenek; a ~ben feltüntetik a kifizetett összeget, és tanúk előtt lepecsételik. A kettős ~ párját az ékírásos kettős ~ekben találjuk meg. – II. Az ÚSz-ben az ó szövetség kiteljesedett, de ezt az új szövetséget nem lehet olyan értelemben véve, mint az ó szövetséget, ~nek tekinteni, mert itt a régi ~i forma és jogviszony már semmi szerepet nem játszik. → testamentum.

Szet: a Ter 4,25 kk. és az ún. szetiták listája (5,3–8) szerint Ádám fia. A szetiták listáján Enos apja (5,6 kk.; vö. Lk 3,38). A Ter 4,25 a nevet a héb. sit 'helyettesíteni' szóval hozza kapcsolatba és Ádám feleségének szavaival magyarázza: „Isten más utódot adott nekem Ábel helyett”. A szetiták listája (5,1–32: P) a neveket felsorolva 10 nemzedéket ölel fel Ádámtól Noéig; a séma: az apa (ennyi éves korában) nemzette a szóban forgó fiút; utána még ennyi meg ennyi évig élt; még – közelebből meg nem határozott számú – fiai és lányai is születtek, végül az ősatya teljes életkora és halála. A meglepően nagy számokat a maszoréta szöveg, a szamaritánusok Pentateuchusa és a LXX egymástól eltérően hagyományozta ránk. A „végösszeg” Ádámtól a vízözönig a maszoréta szövegben 1656, a szamaritánusok Pentateuchusában 1307, a LXX-ban 2242 v. 2262 év. Más, eltérő hagyományt képvisel Kain utódainak listája (4,17–24).

Szichem: kánaáni város Efraim hegyén az Ebal és a Gerizim hegye között (vsz. a héb. sekem 'nyak' elnevezés; értsd: a város hasonlít a két váll között a nyakhoz), fontos közlekedési csomópont Palesztina középső részén, ősi kultikus hely (Ter 12,6; 35,5; Bír 9,37: szt. terebint, ill. tölgy; 9: Baal-Berit temploma); a Kr. e. 19. sz.-tól az egyiptomi szövegekben és az → amarnai levelekben is szerepel. A pátriárkák közül Ábrahám és Jákob tört.-ében találkozunk vele a hivviták városaként (Ter 34; a LXX olvasata: horreusok = hurriták; a lakosok körülméletlensége valóban nem szemita népcsoportra utal). A 34. f. mellett az a körülmény, hogy Józs nem említi ~ bevételét, valamint a régészeti leletek arra engednek következtetni, hogy az Ígéret földjének elfoglalásakor (→ honfoglalás) már éltek itt Izr. fiai közül való családok, nemzetségek. Ezek nem élték át az Egyiptomból való kivonulást. Az ő múltjuknak megfelelően lett most ~ Izr. kultikus központja (Józs 24), ahol a szövetség ünnepét megülték (MTörv 27), továbbá az É-i törzsek fővárosa. Abimelek itt tett kísérletet a királyság megszerzésére (Bír 9). Jerobeámot is ~ben kellett volna Dávid országának királyává kikiáltani; ehelyett azonban a megoszlás színhelyévé vált (1Kir 12). ~ lett az ország É-i részének székhelye (1Kir 12,25). Attól kezdve, hogy a király a szamariai Tircában székelt, ~ háttérbe szorult. Az első ásatások (1913/14, 1926, 1928, 1931, 1934) során felszínre került leletek közül a fontosabbak: 2 városkapu, ciklopszfalak (kb. Kr. e. 1600-ból), templom, 2 agyagtábla óbabilóniai ékírásos felirattal, mészkőtábla protoalfabetikus felirattal (kb. Kr. e. 1500-ból). A város tört.-éről teljes képet csak a G. E. Wright vezetésével folyt ásatások (1956–64) eredményei nyújtanak. A legrégebb település Kr. e. 4000 k. keletkezhetett. A hikszoszok korának második felében (Kr. e. 1650–1550) újabb ciklopszfalak épültek, és ebből az időből való az ÉNy-i kapu is. Az udvar jellegű templom területén egy erődtemplom épült, nem kánaáni templom mintájára. (Ilyen templomot csak Megiddóból ismerünk.) Kr. e. 1550–40: Egyiptom uralma alá került a város, majd kb. egy évszázadig lakatlan lehetett. Kr. e. 1450–25: újra benépesült, helyreállították a városkapukat, a templom is újjáépült, eredetibb kánaáni stílusban. Izr. fiai az Ígéret földje elfoglalásakor nem rombolták le, csak a Kr. e. 12. sz.-ban (Abimelek); a Kr. e. 10. sz.-ban visszatért az élet, de a sz. vége felé újabb pusztításnak eshetett áldozatul (Sisák?). A Kr. e. 9. sz. végén v. a Kr. e. 8. sz. elején gabonasiló épült a templom helyébe; a szentély átkerülhetett Bételbe. Kr. e. 724/723: az asszírok lerombolták. Nagy Sándor idejétől újra felépültek a bronzkori falak, Kr. e. 107: I. Johannesz Hürkánosz véget vetett a város életének. Az új róm. város kissé távolabb épült fel, és a Flavia Neapolis nevet kapta; ez a név él tovább a mai Nablusban. A régi ~ Tell Balatában keresendő.

187. Szichem

188. Kultikus emlék Szichemből. Kr. e. 12. sz.

Szichon: az amoriták egyik királya. A Jordántól K-re fekvő országát székhelyéből, Hesbonból kiindulva a moábiták rovására az Arnontól egészen a Jabbokig kiterjeszthette (Szám 21,26). A deuteronomikus tört.-írás → Oggal együtt szerepelteti és ama 2 király egyikeként állítja elénk, akinek a Jordántól K-re eső területek a kezén voltak, amikor Izr. fiai az Ígéret földjét elfoglalták (→ honfoglalás), így csak legyőzésük után vehették birtokba a Jordánon túli országrészt. A győzelemről a 21,21–30; MTörv 2,26–37; Bír 11,19–22 számol be. Hogy ~ mikor volt uralmon az Arnon és a Jabbok között, nem lehet pontosan meghatározni, de némi támpontul szolgálhat a Szám 21,26: legyőzte Moáb első királyát; a régészeti leletek alapján Moáb fennállásával a Kr. e. 13. sz.-tól számolhatunk.

Szidon (héb. 'a halfogás helye'): a legrégebbi időkben a föníciaiak (→ Fönícia) egyik legfontosabb városa, akiket róla szidoniaknak neveztek (vö. Iz 23,2.12 kk.; Homérosz); már az → amarnai levelekben és az ugariti szövegekben is szerepelnek. A Ter 10,16: ~ Kánaán elsőszülötte. Később (talán a Kr. e. 1. évezred fordulóján) le kellett mondania a teljhatalomról vetélytársa, → Tírusz javára, és csak a perzsa uralom alatt sikerült – átmenetileg – visszaszereznie. Az asszírok támogatták; hogy Tíruszt gyengítsék, csak adóztatták, végül azonban egy lázadásért bosszút állva mégis lerombolták. A föliratok a következő királyok nevét őrizték meg: Zimridi (az amarnai korban), Tubaal (Szancherib idejében), Etbaal, Abdimilkutti (Azarhaddon idejében), Tabnit és Esmunazar (Kr. e. 450 k.), Bodastart, Tennes. Józs 19,28 ~t Áser örökrészeként említi, pedig soha nem tudták Izr. fiai meghódítani. Ez 28,20–23: fenyegető jóvendülés ~ ellen. Mt 11,21 kk.; Lk 6,17: Tírusszal együtt szerepel (vö. Jo 3,4; Jud 2,28; 1Mak 5,15). Mt 15,21; Mk 7,24.31 szerint Jézus Tírusz és ~ vidékén járt, de

ez nem a partvidékre, hanem csak azokra az országrészekre vonatkozik, amelyek e városok mögött terültek el, és a Jordán felső folyásának vidékébe is belenyúltak. Pál ap. is megfordult a városban róm. útja elején; meglátogatta barátait (= a keresztény közösséget) és elfogadta gondoskodásukat (ApCsel 27,3).

Sziene, Szinim: Egyiptom D-i határvárosa. Iz 49;12: Jahve visszahozza ~ földjéről az elűzötteket. Ez 29,10; 30,6: és az elephantinei papiruszokban: Migdoltól Szienéig. Ma Asszuán.

Szikar: Jn 4,5 kk. szerint város Szamariában, annak a földnek a közelében, amelyet Jákob a fiának, Józsefnek adott. Szt Jeromos (Quaestiones in Gn 66; Epistolae 108,13) nyomán sok exegéta Szichem eltorzulásának tekinti az elnevezést, de a legtöbben mégis különválasztják a 2 helységet. Ma Askar, Jákob kútjától 1 km-re ÉK-re, József sírjától pedig 0,5 km-re É-ra.

szikáriusok („tőrviselők”): fanatikus zsidó szekta, amely a tagjai által rejtve viselt sicáról (= kis tőr) kapta a nevét. Miután a róm.-ak kiirtották a → zelótákat, a ~ folytatták az ellenállást. Attól sem riadtak vissza, hogy személyes zsidó ellenségeiket orgyilkosság elkövetésével eltegyék láb alól. Az ApCsel 21,38 említette 4000 szikáriust Félix prokurátor idejében végezték ki. O. Betz fölveti a lehetőséget, hogy a 23,12–15: leírt Pál elleni „összeesküvés” a ~ műve volt.

Szikkut: → Szakkut.

szikla, kőszikla, kőszirt (héb. sur): A Bibliában a szilárdság, a megingathatatlanság, a biztonság jelképe (vö. Mt 7,24 kk.; Lk 6,47 kk.); Ábrahám a kőszikla, amelyből „kivágtak benneteket” (Iz 51,1); Isten a ~ (2Sám 22,32; Zsolt 18,32; Iz 44,8; Hab 1,12). Ebből következően Jahve Izr. ~ja (2Sám 23,3; Iz 30,29), az örökké megmaradó ~ (26,4). Így érthető, hogy Izr. fiai ~jüknak, ill. üdvösségük ~jának nevezték Jahvét (MTörv 32,30; 2Sám 22,3; Zsolt 18,3.47; 28,1; 62,3.7; 73,26; 78,35; 89,27; 92,16; 95,1; 144,1) v. egy magánhangzót hozzátéve ’segítségük’-nek, ’oltalmuk’-nak, ’váruk’-nak, ’menedékük’-nek v. hasonlóknak (2Sám 22,2 kk. 47; Zsolt 31,4; 62,8; 71,3; 94,22 stb.). Az Elisur, Pedahsur, Suriel, Surisaddai személynevekben hasonló hitvallás fejeződik ki. Idegen népek istenei csak 2 helyen szerepelnek ~ként (MTörv 32,31.37). – Mt 16,18 → Péter apostol. – 1Kor 10,4: Izr. fiai a pusztában lelki sziklából ittak, amely kísérte őket, és ez a ~ Krisztus volt. Pál azt akarja bizonyítani, hogy már Izr. fiai is részesültek egyfajta kereszttségben: lelki eledelük volt (a manna) és lelki italuk; közben arra a vízre utal, amelyet Mózes fakasztott a ~ból (Kiv 17,6). Nemcsak az étel és az ital volt lelki, hanem maga a ~ is: előre utalt Krisztusra, az üdvösség szerzőjére. A zsidó legenda szerint a vizet adó ~ végig elkísérte Izr.-t a pusztában.

szikomorfa: → vadfügefa.

Szilás (a Saul név arám változata; lat. megfelelője Silvanus): Lukács evangélista szerint jeruzsálemi zsidókeresztény és próf. Fontos szerepet töltött be a jeruzsálemi keresztény közösségben, talán azért, mert róm. polgár volt (ApCsel 16,37 kk.). A jeruzsálemi egyh. ~t és Júdást küldte el Antióchiába, hogy élőszóval közöljék az ap.-i zsinat határozatait (15,27–32). ~ Antióchiában maradt (15,34: Vg), s innen elkísérte Pál ap.-t 2. missz. útján (15,40) Korintusig (18,5; 2Kor 1,19), és – Timóteussal – Bereában maradt (17,10–15). 1Tesz 1,1 és 2Tesz 1,1: Pálon és Timóteuson kívül Szilvánusz (= Szilás) a levél egyik küldőjeként szerepel, föltehetően Bereában végzett munkája alapján (vö. 2Kor 1,19 és 1Pét 5,12).

Szilvánusz: → Szilás.

Szin: 1. egyiptomi erőd. Ez 30,15 kk. No mellett említi, → Peluszion régi határerődje mellett. – 2. pusztta Elim és a Sinai-hegy között (Kiv 16,1; 17,1; Szám 33,11); talán azonos a Sinai-pusztával (vö. → Cin). – 3. babiloni holdisten.

szinedrium (gör. szünedrion, 'gyűlés, gyülekezet'): a → főtanács neve az úsz-i könyvekben.

színek: A Bibliában a következő ~ szerepelnek: 1. Fehér a tej (Ter 49,12), a fogak (49,12), a hó (Sir 43,18), a koriander magja (Kiv 16,31), a manna (16,31), a lehántott faág (Ter 30,37), a leprás bőrén keletkezett folt (Lev 13), de lehet fehér a ló (Zak 1,8; 6,3.6), a nöstény számár (Bír 5,10), továbbá az ünneplőruha is (Jel 7,9). Helység- és személynévként is szerepel a Bibliában, pl. Lában a. m. 'fehér'; vö. Ekd 2,45; Neh 7,48; szimbolikusan a fehér az öröm (Préd 9,8), az ártatlanság (Iz 1,18) és a mennyei dicsőség (Mt 17,2; Mk 16,5; Jel 3,5; 19,14) színe. – 2. Fekete a „sötét színű” bárány (Ter 30,32 kk.); egy másik héb. kifejezés a korom színére utal, és – betegség gyanújának fölmerülésekor – a szőrzet színére vonatkozik (Lev 13,31.37), máskor ló (Zak 6,2.6), leégett bőr (Én 1,5), haj (5,11), beteg bőr (Jób 30,30) színe; egy változata a 'napbarnított'. Szimbolikusan a baj, a pusztulás színe a fekete (Zak 6,2.6; Jel 6,5). – 3. Piros, ill. vörös a lencse (Ter 25,30), némely tehén (Szám 19,2), a vér (2Kir 3,22; Iz 63,2), némely ló (Zak 1,8; 6,2), az arc (Én 5,10), az egyik drágakő; lehetséges, hogy a Maale-Adummim helységnév a. m. 'feljártat a vörös sziklákhöz' (vö. Józ 15,7; 18,17); egy változata a bőr egy beteg helyére vonatkozik (Lev 13), egy másik változat (héb.) némely személyek bőrének színét jelöli (Ter 25,25; 1Sám 16,12; 17,42); szimbolikus értelemben a bűn színe (Iz 1,18); → bíbor, → skarlát. – 4. Zöld a fák, cserjék lombja; egy változata (zöldes) a bőr beteg helyére vonatkozik (Lev 13,49) v. az arany fényére utal (Zsolt 68,14). Ami sárgás, színtelen, az 'hervadt, sápadt' (Jer 30,6: arc). A festékekre nézve → festés.

színeváltozás: A szinoptikus ev.-ban általában ez a főnévi megfelelője a gör. metamorfusztai igének (Mk 9,2; Mt 17,2) abban a részben, ahol arról van szó, hogy Jézus egy hegyen elváltozott tanítványai előtt. A LXX-ban nem szerepel a gör. ige (de vö. Zsolt 33/34,1: Szümmakhosz), az ÚSz-ben pedig csak szenvedő igeként fordul elő (az említett helyeken kívül: Róm 12,2; 2Kor 3,18). A szinoptikus perikópában látható módon, külsejében változott át Jézus, Pálnál a keresztyének belső, láthatatlan átváltozásáról van szó. A terminus a hellenizmusban kétféle használatban élt: a mitológiában az istenekre vonatkozott, akik földi alakot öltöttek; a misztériumvallásokban viszont a beavatottra, aki átélte az isteniesülést. A zsidó apokaliptika ismeri az üdvözültek ~át a feltámadás után (Bár [szír] 51,1.3.5.10; vö. 49,3). Róm 12,2: itt Pál annyiban kapcsolódik a misztériumvallások szóhasználatához, hogy tanító célzattal belső átváltozásra szólít fel. 2Kor 3,18: itt az apokaliptikától eltérően egy a lélek által már most elindított átváltozási folyamatról van szó. – A Jézus ~áról szóló szinoptikus perikópa (Mk 9,2–10; Mt 17,1–9; Lk 9,28–36; vö. 2Pét 1,16–18) már Mk-ban is több hagyományréteget ölel fel, amelyekhez minden bizonnyal egy kinyilatkoztatási jelenet szolgált alapul (az apokaliptikus háttérre nézve vö. Ez 40,2 kk.; ApCsel 21,10; Bár [szír] 51,3–10), amely a tanítványok előtt feltárta Jézus eszkatológiai-messiási szerepét (Mk 9,4: Jézus Illéssel és Mózesrel). Jézus láthatatlan messiási méltóságának felfedése (másodlagosan) metamorfózis lett, jóllehet ez a hellén kifejezés nem egészen pontos (9,3); Lukács kerüli ezt a szóhasználatot, de a maga részéről (Lk 9,32; vö. 9,31) kifejezetten Jézus dicsőségéről beszél. Márk a kinyilatkoztatást „titkos” közlésnek (vö. Mk 9,2b) tekintette és a Messiással kapcsolatos titkokkal hozta összefüggésbe (9,6.9 kk.). Ezen túlmenően a jelenetet Márk Péter vallomáshoz (8,27–30), a szenvedés megjövendöléséhez (8,31–33), Krisztus követésének kérdéséhez (8,34–9,1) és Jézus feltámadásához (9,9 kk.) kapcsolta hozzá. A szenvedés útja ellenére Jézus lényege szerint Isten (elrejtőzött) Fia, aki (a halálból feltámadva) Isten dicsőségének (doxa) részesévé válik; a tanítvány hiszi, hogy a Megfeszített Isten Fia: tudja, hogy az istenfűség megilleti Jézust, ha nem látja is. A jelenetnek 2 csúcspontja van: az átváltozás (9,3 kk.: mennyei öltözet, Illés és Mózes társasága) és Jézusnak az Isten szeretett Fiaként való bemutatása (9,7 kk.: felhő, égi hang). Az átváltozást Péter evilági jelenségként értelmezi (sátrat akar verni), de valójában nem is tudja, mit mond, annyira meg van ijedve

(9,6); Isten hangja igazítja el a látottakat illetően: Jézus Isten „szeretett” Fia; az „öt hallgassátok” a MTörv 18,15-re utalás és Jézust a végső idő prof.-faként állítja elénk Mózes példájára, ugyanakkor tanítványainak is értésére adja, hogy az üdvösség szempontjából nem a cím a döntő, hanem az engedelmesség, Jézus szavának hűséges megtartása. – Míg Mt lényegében megfelel Mk-nak, Lk-ban (9,31) Jézusnak Mózesrel és Illéssel folytatott beszélgetésében kidomborodik a Jézusra Jeruzsálemben váró szenvedés szükségességének. Vagyis: számára nem a beszélgetés maga fontos, hanem a tartalma, s a jelenetet beleilleszti Jézus útjába (értsd: a szenvedés átmenet a dicsőségbe: Lk 24,26). –Az egyedülálló perikópa formatört.-i besorolása (R. Bultmann, F. Hahn: legenda; M. Dibelius: mítosz) túlságosan sematikus. A felvetett értelmezések nem kielégítőek.

színház: 1. A → hellenizmus egyik jellegzetes intézménye volt. Palesztinában elsősorban Nagy Heródes révén vált ismertté, aki Josephus Flavius szerint (ZsidHáb 1,21,5) Cezáreán kívül még Szidonban és Damaszkuszban is épített ~at. (Talán a szamariai ~ is az ő nevéhez fűződik.) Amikor Heródes a zsidó hagyományok figyelmen kívül hagyásával Jeruzsálemben is épített ~at (ZsidTört 15,8,1), a vallásos körök heves ellenállását váltotta ki. Egyébként ennek a város D-i részén keresett épületnek még nem sikerült a nyomaira bukkanni. – 2. Az ApCsel 19,19 említette efezusi ~, amint azt a fölíratok is tanúsítják, egyszersmind az a hely is volt, ahol a nép a gyűléseit tartotta. Az ásatások során kb. 24 000 személy ülőhelye került felszínre. – 3. 1Kor 4,9: itt a ~ képes értelemben szerepel; Pál és ap.-társai az ev. hirdetésekor ugyanúgy látványul szolgálnak a világnak, mint a halálra ítélték, akik az arénában életre-halálra küzdenek.

szinopszis (gör. szünopszisz 'együtt látás'): irodalmi alkotások összehasonlításánál használt másolási v. nyomdatechnikai módszer. Az összevetendő szövegrészeket hasábokban egymás mellé állítják, hogy egy tekintettel át lehessen fogni, s a különböző és hasonló elemeket könnyebben észre lehessen venni. Erre alapult már a → Hexapla is. P. Vannutelli a Kir és a Krón párhuzamos helyeiből állított össze ~t. A ~ leggyakrabban mégis a 3 első ev. szerzőivel, a → szinoptikusokkal kapcsolatban vetődik fel. – Az első ev.-~t 1776: a protestáns J. J. Griesbach, az első katolikus ~t 1842: J. Gehringer adta ki.

szinoptikus kérdés: a → szinoptikusok vizsgálata, és a mutatkozó egyezések, hasonlóságok és különbségek magyarázata. Mt, Mk és Lk ev.-ának anyagában nagymérvű egyezés mutatkozik. Mk (16,9–20 nélkül) 661 versből áll; ebből több mint 600 megvan Mt-ban is és legkevesebb 350 Lk-ban is megtalálható; tehát Mt és Lk anyaga is igen sok közös anyagot tartalmaz Mk-kal, de sok Mk-ban nem szereplő részt is fölöl. A „többlet”-ben kb. 240 vers közös Mt-ban és Lk-ban, a másik a sorrendi hasonlóság. Mind a 3 szinoptikus egyformán mutatja be Jézus nyilvános működésének kezdetét: leírják Keresztelő János föllépését, Jézus megkeresztelkedését, majd egy hosszabb galileai tartózkodás következik (a központ Kafarnaum), végül beszámolnak Jézus utolsó jeruzsálemi útjáról, arról a húsvéti zarándokltról, amelyhez Jézus keresztthalála és sírjátétele kapcsolódott. Annál szembeötlőbb, hogy a perikópák részben kétségtelenül nem időrendhez igazodnak, hanem tárgyi szempontból vannak elrendezve (pl. a Mk 2,1–3,6-ban leírt összeütközések), a fölépítés tehát nem Jézus élettört.-éből következik. Jn szerint egyébként is mozgalmassabb életet élhetett Jézus nyilvános működése idején: több (vsz. 5) ízben elment Jeruzsálembe. Ezekon túlmenően szinte szó szerint megegyező részek is találhatóak a szinoptikusoknál. Ez annál szembeötlőbb, mivel – legalábbis Jézusnak ellenségeivel való vitája esetében – azt kell fölteni, hogy a gör. szöveget arámból fordították. – Mindemellett számottevő különbségek is mutatkoznak. A tárgyilag megegyező leírások megszövegezésükben, sőt olykor anyagukban is eltérnek. Így Mk-ból hiányoznak Jézus beszédeinek bizonyos részei. Mt több (6) nagy beszéddé fűzte össze Jézus szavait. Lk-ban Jézus beszédei szét vannak osztva, úgyhogy szinte az egész Ev.-ban találunk részeket belőlük. A → gyermekségtörténet és Jézus családfája Mk-ból teljesen

hiányzik, Mt-ban és Lk-ban szinte minden szavában különbözik egymástól. Eltérések vannak a feltámadás leírásában is. Ezeken túlmenően mindegyik szinoptikus Ev.-ban találunk saját részeket is: a legkevesebbet Mk-ban, Mt-ban jóval többet, a legtöbbet pedig Lk-ban. – A vázolt egyezésekből arra következtethetünk, hogy a szinoptikus Ev.-ok nem keletkeztek egymástól függetlenül. De amint az egyezések, ugyanúgy az eltérések is magyarázatot kívánnak. Az idevágó állásfoglalások szinte csak az Ev.-ok keletkezésével kapcsolatos általános hagyományban őrződtek meg. Papiasz (vö. Euszebiosz) és mások szerint Máté írta le arámul az Úr szavait (logionok). Így tehát az ő írását föltehetően eredetinek és a többitől függetlennek lehet tekinteni. De Péter ap. beszédeit ugyancsak Papiasz szerint Márk írta le, következésképpen Mk-ot szintén eredetinek kell irodalmi szempontból tekinteni, és semmiképpen nem lehet Mt kivonata, mint ahogy némelyek vélték. Alexandriai Kelemen arról tudósít (vö. Euszebiosz), hogy a családfát is tartalmazó Ev.-ok (tehát Mt és Lk) keletkeztek először. Origenész (vö. Euszebiosz) ezt az időrendet tételezi föl: Mt, Mk, Lk, Jn. Ugyanígy vélekedik Szt Ágoston is, tehát szerinte is mai sorrendjükben írták meg a 4 Ev.-ot, mégpedig úgy, hogy a későbbiek szerzői legalábbis ismerték a korábban létrejöttet. Mk nem sokkal Mt után keletkezett. Tehát az Ev.-ok létrejöttével és összefüggéseivel kapcsolatos hagyomány nem egységes. Ez érthető is, kivált ha figyelembe vesszük, hogy abban az időben a 4 kánoni Ev.-on kívül még sok – egész biztosan apokrif – írást is ismertek (vö. Lk 1,1), így az összefüggéseket még nehezebb volt tisztán látni. A modern tört.-kritika kb. 150 éve nagy gondot fordít a kérdés tisztázására, mégsem sikerült általánosan elfogadott megoldást találnia. A legtöbbet idézett nézetek: – 1. G. E. Lessing (1778) egy ősev.-ot tételez föl; ez keletkezett először arám v. héb. nyelven, ebből merítettek és ezt fordították le a szinoptikusok. Ez a magyarázat azonban sem a gör. szöveg szó szerinti egyezéseit, sem az eltéréseket (pl. a gyermekségtört.-ben) illetően nem tekinthető kielégítőnek. Ezenkívül a hagyományban semmiféle utalást nem lehet egy ilyen ősev.-ra találni. – 2. F. Schleiermacher (1807) azt tételezi föl, hogy először különféle beszédek és tört.-eket jegyeztek föl (1,1). Következésképpen az Ev.-ok egymástól függetlenül keletkezett elbeszélésgyűjtemények. Ez a föltevés azonban nem ad magyarázatot az Ev.-ok hasonló szerkezetére, fölépítésére. – 3. J. G. Herder (1797) nyomán J. C. L. Gieseler újabb magyarázatot dolgozott ki (1818), amelyet főleg katolikus exegéták képviseltek (pl. Th. Soiron, R. Gächter, A. G. da Fonseca), de mások is legalább fölhasználtak: a szinoptikusok valamennyien a szóbeli hagyományból merítettek, amely a katekézis és az igehirdetés révén nagyon korán szilárd formát öltött. De a szó szerinti egyezések, valamint a sorrendben megfigyelhető párhuzamok ezzel sem kapnak kielégítő magyarázatot; tehát már írásban is rögzítve kellett lenniük bizonyos részeknek. – 4. A J. J. Griesbach által kidolgozott (1783), majd J. L. Hug, K. Lachmann, F. C. Baur, Th. Zahn, A. Schlatter stb. által képviselt nézet szerint a közös részeket a későbbi evangélisták rendelkezésükre álló írott ev.-okból merítették és saját részekkel egészítették ki. A sorrendet illetően eltértek a fölfogások: Mt, Mk, Lk v. Lk, Mt, Mk, ill. Mk, Mt, Lk. Ilyen módon érthetővé váltak az egyezések, de az eltérések továbbra is megmagyarázhatatlanok maradtak. Ezért ezt a 4. föltevést összekapcsolták a 3. föltevéssel, és úgy vélték, hogy a saját részeket az evangélisták külön-külön a szóbeli hagyományból vették át. Így többen arra az álláspontra helyezkedtek, hogy egy (arám) Mt volt az 1. Ev., ennek (gör.) átdolgozását v. fordítását vette alapul Márk és Lukács, más hagyományok fölhasználásával. Végül a végső szerkesztéskor az 1. gör. Mt-t is újra átdolgozták Mk nyomán; a gör. Mt stílusa és megfogalmazása mindenesetre gondosabb és jobb Mk-énál, ezért későbbi keletűnek látszik mint Mk. Így magyarázza a szinoptikusokat többek között P. Benoit, L. Cerfaux, H. Höpfl/B. Gut, M. Meinertz, A. Merk, L. Vaganay. Vaganay bonyolult föltevézése szerint Mt a legrégebbi Ev., ennek gör. fordítása szolgált alapul a kánoni Mt-hoz, Mk-hoz és Lk-hoz. Ezenkívül ezeket a kánoni Ev.-okat még ki is egészítették, egy főleg beszédek tartalmazó résszel. Ez a föltevés részint rokon a kétforráselmélettel, másfelől bizonytalan, mert ismeretlent vesz számításba. J.

Chapman és B. C. Butler azt próbálta bizonyítani, hogy Mt mai alakjában egységes zsidókeresztény mű és mint ilyen a legrégebbi ev. – A Ch. G. Wilke és Ch. H. Weisse nevéhez fűződő (1838) kétforráselmélet szerint Mk a legrégebbi Ev., Mt és Lk Mk-on alapszik. De Mk-on kívül mind Máté, mind Lukács felhasznált még egy számunkra ismeretlen forrást is (Q = Quelle, ahogy F. Schleiermacher elnevezte), amely elsősorban beszédekből állt, sőt még egyéb hagyományokból is merítettek. Mk elsősege és az ismeretlen forrás (Q) föltételezése mellett főleg ezeket az érveket szokták felsorakoztatni: – a) Mk nyelvileg, tárgyilag és tanítása szempontjából egyaránt korábbinak látszik mind Mt-nál, mind Lk-nál; vö. pl. Mk 1,34; 2,26; 3,21; 6,5; 10,17 kk.; 13,32; 15,34; Mt és Lk párhuzamos részeivel. Mt és Lk akkor egyezik meg egymással, amikor Mk-kal is megegyezik, de amikor Mk-tól különböznek (pl. a gyermekség v. a feltámadás tört.-ében), akkor egymástól is eltérnek. Következésképpen mind Mt-nak, mind Lk-nak Mk volt a forrása. Ha Márk evangélista merített volna Mt-ból v. Lk-ból, akkor nehéz volna megmagyarázni, miért mellőzött volna olyan fontos részeket, mint a gyermekségtört. v. a feltámadás tört.-e. Tehát Mk-t kell a legrégebbi Ev.-nak tekinteni, amelyen a későbbiek alapszanak. – b) Mt-ban és Lk-ban a Mk által fölölelten kívül még kb. 240 verset kitevő közös anyag található (többnyire beszédek). Ez a többlet Mt-ban és Lk-ban részben szó szerint egyezik egymással, részben eltér egymástól. Úgy látszik tehát, hogy Mt és Lk egymástól függetlenül keletkezett. Ha merítettek volna egymásból, mivel lehetne magyarázni a kisebb különbségeken kívül az eltéréseket a gyermekségtört.-ben, a családfában v. a feltámadás leírásában. Ugyanígy érthetetlen volna, hogy ha Lk Mt nyomán keletkezett volna, akkor miért tördelte volna szét Lukács evangélista a Mt-ban lenyűgözően összefűzött beszédeket. Ha Mt és Lk nem függnék egymással közvetlenül össze, akkor egyezéseikre az a legkézenfekvőbb magyarázat, hogy valamely közös forrásból merítettek, s ez épp a Q lehetett: Máté a Q-forrásból átvett hagyományt 6 beszéddé összefűzve építette bele az általa fölhasznált Mk-ba, amely előzményül szolgált, Lukács viszont 2 külön tömbben (Lk 6,20–8,3 és 9,51–18,14). Újabban a szóstatistikai vizsgálatok is támogatni látszanak a kétforráselméletet. Az Úr beszédeinek egy korábbi gyűjteményére Pál ap. (1Kor 7,10 kk.; 9,14) és az ApCsel 20,35 alapján lehet gondolni. Papiasznak Mt Logia-forrására (→ logia) vonatkozó tudósítása talán fölfogható a Q bizonyítékának. Hogy az Úr beszédeit milyen formában rögzíthették, azt az Oxyrhynchus-féle papirusz alapján képzelhetjük magunk elé, amely – ha csak a 3. sz.-ban keletkezett is – az Úr összefűzött beszédeit öleli föl. Minden részletkérdésre a kétforráselmélet sem nyújt biztos magyarázatot, de ezt az elméletet – bár különféle módosításokkal – a legtöbb protestáns és sok katolikus exegeta (M.-J. Lagrange, F. Maier, K. Th. Schäfer, J. Schmid, J. Sickenberger, K. Staab, H. J. Vogels, A. Wikenhauser stb.) elfogadta. A katolikus bibliamagyarázat arra hivatkozik, hogy ezt az elméletet az a hagyomány is támogatja, amely szerint először Mk keletkezett, minden irodalmi példa nélkül, Péter ap. igehirdetése alapján. És ha ugyanaz a hagyomány tanúsítja, hogy Máté arám nyelven összeállította Jézus beszédeit (logionjait), akkor föltehető a katolikus exegezis szerint, hogy a Q szerzője végső fokon Máté evangélista volt. Az ő arám írását korán lefordították gör.-re, így mind a Mt szerzőjének, mind Lukács evangélistának rendelkezésére állt és mintául szolgált. Ez lehet a magyarázata annak is, hogy az első Ev. összekapcsolódik Máté nevével. Azt, hogy a gör. Mt kitől származik, nem lehet tudni. – Azok a vizsgálatok, amelyek kritikai elemzés révén a Q forrás jellegének és terjedelmének pontosabb meghatározására irányultak, nem hozták meg a várt biztos eredményt. Mégis, az újabb irodalomkritikai kutatások során egyre inkább hajlanak annak föltevésére, hogy a Q forrás nem szilárd formát öltött írás volt, inkább állandóan gyarapodó réteget képviselt. Legalábbis úgy látszik, hogy Máté és Lukács a Q forrásnak más-más változatából merített. Lehetséges az is, hogy az általunk ismert Mt és Lk nem a mai Mk-on alapszik, hanem egy régebbi és rövidebb ős Mk-on, mert bizonyos eltéréseket, amelyekben Mt és Lk Mk-kal szemben megegyezik egymással, így könnyebb megmagyarázni.

szinoptikusok: Máté, Márk és Lukács evangélista összefoglaló neve, mert hasonlóságaik miatt az ő ev.-aiból készítették → szinopszisokat. A különböző szerzők más és más sorrendbe állítják őket: Mk, Mt, Lk; Lk, Mk, Mt; Mt, Mk, Lk.

Szintihe: keresztény nő Filippiben. Pál ap. Evodiával együtt arra kérte: értsenek egyet az Úrban. Mindketten azok közé tartozhattak, akik Pállal együtt fáradoztak az Ev. terjedéséért (Fil 4,2 kk.).

Szirakúza: város Szicília DK-i partján. Korintusi gör.-ök kolóniájából fejlődött ki, akik Kr. e. 734-ben elűzték az itt megtelepedett föníciaiakat. Kr. e. 213-ban róm. fennhatóság alá került. Róm. útján Pál 3 napig tartózkodott ~ban (ApCsel 28,12). – Ma Siracusa.

szírföníciai: → Szíria.

Szíria: I. Az elnevezés az ÓSz-ben nem fordul elő. A lat. fordítás a Syria névvel rendszerint az Arám megfelelőjeként él (csak a → népek táblájában szerepel az Arám név, mert itt személyre vonatkoztatták); ugyanígy a syriace is a. m. 'arámul'; ezzel a szóhasználattal egy helyen az ÚSz-ben is találkozunk (Lk 4,27: a szír Naamán). Egyébként ~n a róm. provinciát kell az ÚSz-ben érteni (Lk 2,2; ApCsel 15,23.41; 18,18; 20,3; 21,3; Gal 1,21). De Mt 4,24: szembeötlő módon Galilea környékére vonatkozik a ~ név; ez azonban minden bizonnyal csak helyi szóhasználat lehetett. Mk 7,26: a szírföníciai asszonyon (Syrophoenissa) azt kell érteni, hogy ~ róm. provinciából való volt. A ~ elnevezés föltehetően Asszíriából ered, s először Hérodotosznál találkozunk vele; azt a meglehetősen keskeny sávot jelöli, amely a Földközi-tenger K-i partvidéke és a Szír–arab-sivatag közé eső szakaszon húzódik a Földközi-tenger mellett, tehát Palesztinát is magában foglalja, így földrajzi egységet jelöl, amely csak a perzsa uralom idején vált politikai és közigazgatási egységgé. – II. Történelme. A régi időkben mindenekelőtt → Idrimi (Kr. e. 15/14. sz.) birodalma érdemel említést. Egyébként a perzsa uralom előtt csak a szír városok (Tírusz, Szidon stb.) tört.-éről lehet beszélni. A perzsák ~t az 5. satrapaságba (Abarnahara) olvasztották be. Mivel ez a ~ a Tigris és az Eufrátesz közé eső területet is magában foglalta, kezdetben különbséget tettek a mezopotámiai v. a két folyó közti ~ (Syria Mesopotamiae), valamint → Cöle-Szíria (a voltaképpeni, hegyektől körülzárt ~) között. A perzsa birodalom összeomlása (Kr. e. 331) után a Szeleukidák és a Ptolemaioszok versengtek a Földközi-tenger mellékéért, végül III. Antiokhosz uralomra juttatta a → Szeleukidákat (Kr. e. 198). A Szeleukidák uralma alatt ~ politikai szempontból is jelentős szerephez jutott. A szír háborúk tkp. Júdea bekebelezésére és hellenizálására irányultak, de ez a terv – elsősorban a Makkabeusok ellenállása következtében – megghiúsult. A Szeleukidák birodalmának az örmény származású Tigranész, a → pártusok királya vetett véget, akit aztán Lucullus vezetése alatt a róm.-ak győztek le. Átmenetileg megint a Szeleukidák kerültek uralomra (XIII. Antiokhosz Asziatikosz: Kr. e. 69–64), míg Pompeius végérvényesen be nem olvasztotta ~t a róm. birodalomba (Kr. e. 64) tartományként (Lk 2,2).

szirti borz: A Péld 30,26 szerint „A szirti borzok erőtlén, gyenge nép, mégis a sziklába építik lakásukat.” A Lev 11,5 és a MTörv 14,7 a tisztátalan állatok és – helytelenül – a kérődzők közé sorolja. Még ma is előfordul Palesztinában.

Szirtiszek: két öböl a Földközi-tenger É-afrikai partján. K-en volt a Nagy-Szirtisz (ma: Sidra-öböl), Ny-on a Kis-Szirtisz (ma: Gabesi-öböl). Homokzátonyai és erős hullámtörése miatt mindkettő a hajósok veszedelme volt. A Pált szállító hajó a K-i öblöt próbálta elkerülni (ApCsel 27,17).

Sziszera: Jabin (Hacor királya) seregének a vezére Galilea É-i részén; talán király is volt Harocetben (Tell-Amrban, Jiszreel síkságától ÉNy-ra). Debora és Bárak győzelmet arattak fölötte Jiszreel síkságán, Jáel pedig, akinek sátrába menekült, megölte (Bír 4,1–3.12–24; 5,26–30; 1Sám 12,9; Zsolt 83,10).

szittyák: → szkíták.

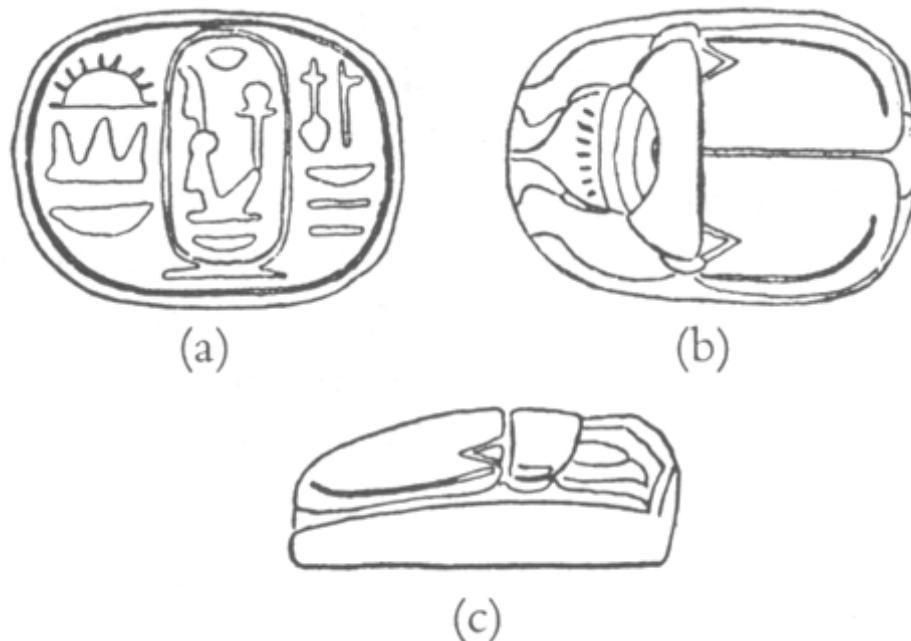
szív: I. Eredeti értelmében az emberi és állati szervezet egyik szerve, de így a Szentírásban ritkán fordul elő (1Sám 25,37; 2Sám 18,14; 2Kir 9,24). – II. Átvitt értelemben. A) A fizikai élet székhelye (Ter 18,5; ApCsel 18,17; Jak 5,5), s mert belőle árad a vér szét a testbe, azonos a vérrel (Lev 17,11). – B) A lelki élet székhelye. A gör. nyelvhasználatban a ~ ebben az értelemben csak a költészetben fordul elő, ezzel szemben az akkádoknál és a Szentírásban nagyon fontos szerepe van. A LXX és az ÚSz szorosan kapcsolódik az ÓSz-hez: 1. A ~ a belső ember, szemben a hússal (Zsolt 73,26) v. a nyelvvel (28,3; 78,18). 1Pét 3,4 a ~ről mint az „ember rejtett énjéről” beszél, melyet ismer az Isten (1Sám 16,7), aki az új ~et adja (Ez 36,26). Az emberek nem ismerik a ~et, csak a látszat szerint ítélnék (1Tesz 2,17). – 2. A ~ben gondolkodik az ember: töpreng (Dán 2,30; Mk 2,6.8; Lk 3,15), hisz és kételkedik (Mk 11,23; Róm 10,8), lát be igazságokat (Jób 34,10), emlékezik (1Sám 21,12), oktalankodik (Péld 10,21; Oz 7,11; Lk 24,25) és elvakul (Mk 6,52). – 3. Az ember érzelmi élete a ~ében zajlik: a szomorkodás (MTörv 15,10; Iz 65,14; Jn 16,6), az öröm (MTörv 28,47; Jn 16,22; ApCsel 2,26), a bátorság (2Sám 7,27), a félelem (MTörv 20,3; Jn 14,1; 2Kor 2,4), a felindultság (MTörv 19,6; ApCsel 2,37), a szenvedély (Szám 15,39; Róm 1,24), a harag (ApCsel 7,54) és hasonlók. – 4. A ~ a fontolgató és döntést hozó akarat székhelye (1Kir 8,17; Iz 10,7; Lk 21,14; 2Kor 9,7). – 5. A ~ben lakik a → lelkiismeret (1Sám 24,6; Jób 27,6; Zsolt 17,3; 51,19; 1Ján 3,19–21); a vallási-erkölcsi élet, az igazi istentisztelet (1Sám 12,20), az Istenbe vetett bizalom (Péld 3,5) székhelye; a ~ből ered a jó és a rossz (Mt 5,8; 15,19), a hűség, az elpártolás és a megátalkodottság (Kiv 4,21; 7,13; Neh 9,8; Iz 29,13). Amikor Isten meg akarja mérni az embert, próbára teszi a ~ét (1Krón 29,17). A ~ lehet körülmélet v. körülméletlen (Lev 26,41; MTörv 10,16), és megkeményedett (2,30). A ~ben lakik az isten- és emberszeretet (6,5; Mk 12,30.33), ezért lesz a Szentlélek lakása (Róm 5,5; 2Kor 1,22; Gal 4,6) és Krisztus lakása is (3,17). – C) Átvitt értelemben a ~ középpontot is jelent: a tenger ~e (Kiv 15,8), az ég ~e (MTörv 4,11), a föld ~e (Zsolt 46,3; Jón 2,4; Mt 12,40), a föld mélye, ill. öle.

Sziván: az év 3. hónapjának asszír-babilóniai neve (jún. közepe/júl. közepe), amely a száműzetés után Palesztinában is elterjedt (Eszk 8,9).

szivárvány: Az ÓSz-ben ugyanaz a szó (héb. keset, gör. toxon) jelöli, mint a harcos → íját. Az íj és a → nyíl Jahve → haragjának a jelképe, a ~ viszont, amely a vízözön után a felhőkben megjelent (Ter 9,12–17), Jahve kegyelmének a szimbóluma és a szövetség jele, Jahve és a föld között áll (9,13). A két gondolat nyilvánvalóan összefügg egymással; Jahve íjának, amely a felhők közé feszül, meg kell akadályoznia, hogy a víz vízözönné váljon; Jahve haragja a vizek ellen fordul, amelyek az emberiség ellenségévé váltak. Ez 1,28 csak nagyszerű természeti jelenséget lát a ~ban (mint Sir 43,11 kk. is), amely Jahve dicsőségét hirdeti (50,7: Simon főpap dicsőségének képe). – Az ÚSz-ben a klasszikus gör. kifejezés: irisz, a. m. 'fényjelenség'. Jel 10,1: az angyalt felhő övezte és ~ ívelt a feje fölött; 4,3: Isten trónját övezi.

szkarabeusz, skarabeusz: a galacsinhajtó bogár (Scarabaeus) alakját utánzó, jellegzetes egyiptomi ékszer, amely → amulettként v. → pecsétként szolgált v. esetleg pecsétgyűrűként viselték. Lapos alsó részébe díszít v. nevet véstek. Minthogy sok ~on a fáraó neve szerepel, az időhöz kötésben ugyanazt a szerepet tölti be, mint más országokban és más korokban a pénzérmék. Palesztinában is sok ~t találtak; ez erőteljes egyiptomi hatásra vall. Időhöz kötés céljára csak óvatosan szabad a felszínre került ~okat felhasználni, mert nem mindig abból a rétegből kerültek felszínre, amelybe tartoznak; másfelől bizonyos nevek az illető fáraó halála után még évszázadokig előfordulnak. Az Egyiptomból és Szíriából származó ~okon kívül sok helyben készült ~t is találtak a régészek Palesztinában. Ezek rendszerint kevésbé

kidolgozottak, kevésbé művésziek, és hazai uralkodó neve olvasható rajtuk. Díszítésük (lenyomatuk) sok adalékkal szolgál mind a vallást, mind a művészetet, sőt az egész művelődési szintet illetően.

189. Szkarabeusz Tell Bet Mirszimből. – A: Az alsó felület bal oldali mezője nem értelmezhető; a középső mezőben III. Amenophisz neve, a jobb oldali mezőben „A jó isten, aki mindkét ország (ti. Felső- és Alsó-Egyiptom) ura“ felirat áll. – B: Felülnézet. – C: Oldalnézet. – Az ábra kicsit nagyobb az eredeténél

Szkéva: zsidó főpap (a D Kódexben csak pap), akinek 7 fia → ördögűzőként lépett fel (ApCsel 19,13–16). Jézus nevében (→ név) próbáltak ördögöt űzni, de a gonosz lélek felülkerekedett.

szkíták, szittyák: 2Mak 4,47: kegyetlen nép; Kol 3,11: a → barbárokkal állnak párhuzamban. A voltaképpen ~ iráni nomádok voltak a mai D-orosz síkság területén, ahonnan sokféle portyáztak. Legfőbb forrásunk, Hérodotosz szerint Kr. e. 625 k. nagy fosztogató portyára indultak Ny felé, és egészen Egyiptom határaiig eljutottak, de itt I. Pszammetik feltartóztatta őket. Sok exegeta a ~at látja az É felől érkező ellenségben, akiket Jeremiás (Jer 4–6) és Szofonías (Szof 1) próf. említ; H. Cazelles úgy véli, hogy az utolsó asszír királyok szolgálatában álltak. A. Malamat Jer 47 esetében is a ~ra gondol, s több más szerzővel (C. J. Gadd, E. Dhorme, M. Noth) együtt az umman mandával azonosítja őket, akik részt vettek Ninive elpusztításában (Kr. e. 612). M. Avi-Yonah szerint →Bet-Seán hellén neve, Szkütopolisz (vö. Bír 1,27: LXX) a Ptolemaioszok uralma idején történt veterán-letelepítésre (íjászok és lovasok, azaz „~”, a szó voltaképpen értelmében) vezethető vissza.

Szkütopolisz: → Bet-Seán.

Szmirna: város Kisázsiában. Első telepesei az eolok voltak, később iónok lakták. A Hermosz folyó torkolatánál kialakult város jelentőségét Nagy Sándor ismerte fel, s ~ a félsziget belsejébe vezető kereskedelmi utak kiindulópontja lett. Kr. e. 300 k. Lüzimakhosz király Nagy Sándor tervei szerint újjáépítette, s ~ hamarosan egész Kisázsia leggazdagabb kikötő- és kereskedővárosa lett. A ~ban élő zsidók között vsz. Pál ap. alapította az egyházat. Ennek szól a Jel egyik levele (2,8–11). Ma: Izmir.

Szo: a 2Kir 17,4 maszoréta szövege szerint Egyiptom királya volt, aki szövetségre lépett Izr.

királyával, Hóseával V. Szalmanasszár asszír király ellen, és vereséget szenvedett tőle. Erről az asszír győzelemről II. Szárgon feliratai tudósítanak. Minthogy azonban az egyiptomi tört. nem ismer ilyen nevű fáraót, másfelől Szaisz ókori egyiptomi város egyiptomi megfelelője szovnak hangzik, a Bibliában „követet küldött Egyiptom királyához, Szohoz” helyett inkább ezt kell olvasni: „követet küldött Szoba (= Szaiszba) Egyiptom királyához. A hagyományos olvasat (Szibe) II. Szárgon feliratában szintén tévedésen alapulhat.

szó: I. Fogalma. A ~ (héb. dabar 'szó' v. 'közlés', ill. a 'közlés tárgya') az ókori K-i népeknél, miként a primitív népeknél is, nem egyszerűen a gondolat v. akarat kifejezésére szolgál, hanem konkrét dolog is, amely objektíve létezik, hatékony és telítve van annak a léleknek az erejével, amely kimondja. A szemita nyelvekben a 'gondolat' és a 'beszélni' értelmet ugyanaz a ~ hordozza; beszélni a. m. kifejezni azt, amit a szív sugall. A kimondott ~ nem egyszerűen hangsor, amely a beszélő és a hallgató tudatában csupán gondolatként marad fenn, hanem – bár láthatatlan, mégis – valóságosan létező dolog, mint a lehelet, amely a ~val együtt elhagyja a száját; ezért a ~ gyakran áll párhuzamban a ruah szóval ('lélegzet', 'lélek': Zsolt 33,6; 147,18; Péld 1,23; Iz 34,16 és sok egyiptomi, babilóniai szövegben is). Miután kiejti valaki, fennmarad és hat; az áldást, amelyet Jákob csalárdul megszerzett, nem lehet visszavenni (Ter 27,35–38); a József kimondta átok (Józs 6,26) még 2 évszázad múltán is terheli azt, aki Jerikót újra fölépíti (1Kir 16,34); a kimondott átkot csak egy megfelelő áldás teheti hatálytalanná (Bír 17,2; 2Sám 21,3) v. Jahve áldása (MTörv 23,5–6; Zsolt 109,28); hogy a szarkofágot ki ne fosszák v. (Babilóniában) a határkő a helyén maradjon, Egyiptomban, Föníciában és Görögországban átokformulákat véstek rá. – II. A ~ hatalmát, erejét (mint minden időben az összes nép varázslataiban is) magának a formulának tulajdonítják, de függ attól is, aki kimondja. Olykor mágikus erőt is tulajdonítanak a ~nak; mindenekelőtt Egyiptomban és Babilóniában nehéz megállapítani, hogy vajon a ~ magától hat-e, v. valamelyik istenség ereje működik-e benne. – A) Ha Izr.-ben a nép körében elterjedtek is különféle mágikus elképzelések és szokások, a ~ hatalmát, erejét a jahvizmus Jahve akaratára vezette vissza. Míg Egyiptomban és Babilóniában a király szavának különleges hatalma volt (a király isteni lénynek számított), Izr.-ben a messiási király szavának hatalmát, erejét Isten rajta nyugvó Lelkének tulajdonították (Iz 11,4; SalZsolt 17,42; Hénoch 62,2; vö. 2Tesz 2,8; Jel 19,15.21). Minthogy a próf. „a lélek embere” (Oz 9,7; vö. Mik 3,8), és Jahve vele van, egyetlen szava sem marad beteljesületlen (1Sám 3,19; vö. 9,6; 1Kir 17,24; Tób 14,4 kk.; Iz 44,26); minthogy a próf. szava Jahve szava, öl (Oz 6,5), mint a kard (Iz 49,2) v. pusztít, mint a tűz (Jer 5,14; 23,29). Mózeset Jahve hasonlónak tette magához: „dicsfényvel övezte” (Sir 45,2), ezért volt hatalmas szavaiban és tetteiben egyaránt (ApCsel 7,22), és szavára különféle csodák történtek (Sir 45,3; Jub 48,7; vö. Szám 20,8; Zsolt 105,31.34; → Isten igéje). Az áldás, amelyet a leviták Jahve nevében valakire v. valamire mondanak, annak köszönheti erejét, hogy Isten rendelte el az áldásadást (MTörv 10,8). Mivel a ~ erejét teljes mértékben Jahvének tulajdonították, Izr.-ben soha nem vált a ~ személyes lényé, démonná v. kisebb rangú istenséggé, mint más K-i vallásokban. – B) Az ÚSz Jézusnak, az Isten Fiának szavát úgy állítja elének, mint amelynek ereje, hatalma van; Jézus nemcsak úgy tanított, mint akinek hatalom van a birtokában (Mt 7,29; Mk 1,22), vagyis mint Isten lelkével eltöltött próf., hanem a szavának is hatalma volt (Lk 4,32); a szavával gyógyított (Mt 8,8; Mk 2,10 kk.), ördögöt űzött (Mt 8,16; Mk 1,25 kk.), halottat keltett életre (Lk 7,14 kk.), lecsendesítette a vihart (Mk 4,39). Feltámadása után küldöttei szavát, akik az Ő nevében szólaltak meg, → csodákkal erősítette meg (16,20; ApCsel 14,3; Zsid 2,4).

Szoán, Coán, Zoán: város a Nílus K-i deltájában. A Szám 13,22 ~tól számítva határozza meg Hebron alapításának évét; ~ fejedelmei Iz 19,11; a fáraóval, 9,13: Nof (= Memphis) főembereivel szerepeltek. 30,4 Hánesszel (= Herakleopolisz) említi együtt ~t, Ez 30,14 viszont Noval (= Théba). A LXX a város nevét Taniszként adja vissza, amely a mai San-el-

Hagarnak felel meg a Menzaleh-tónál; 1929-től ~t P. Montet kutatta, és a hikszoszok nevezetes fővárosával, Avarisszal, ill. a Ramszeszek dinasztijájának rezidenciájával (Pi-Ramszesz) azonosította; ma általánosan elfogadják nézetét. 1945–46: az ásatások során más királysírokkal együtt I. Pszuszennész (Kr. e. 1000 k.) épen maradt szarkofágját is felfedezték.

Szodoma: az → Ötváros egyike (Ter 10,19; 14,2 kk.). Királya, Birsza részt vett az Amráfel és szövetségesei elleni hadjáratban (14). 13,12 kk.: az a terület, ahol Lót táborozott, ~ig terjedt. Az ÓSz-ben közmondásossá vált ~ és Gomorra lakóinak gonoszsága (13,13; MTörv 32,32; Jer 23,14; 2Pét 2,6–8; Júd 7; Ez 16,48–50: a gögöt, a telhetetlenséget, az önteltséget és az elbizakodottságot rója fel nekik bűnül), ezért ~nak Gomorrával (MTörv 29,22), valamint Admával és Ceboimmal (Oz 11,8) együtt el kellett pusztulnia, kén- és tüzeső áldozatává kellett válnia (Ter 18,20–19,29). Pusztulása iskolapéldája Isten büntető ítéletének (MTörv 29,22; Zsolt 11,6; Iz 1,9; 13,19; Jer 49,18; 50,40; Ám 4,11; Mt 10,15; 11,23 kk.). A város nevét a Holt-tengertől DNy-ra eső, sót tartalmazó hegy neve őrzi.

Szofoniás (héb. Szefanja 'Jahve elrejt, oltalmaz'): próféta, Hiszkija (király?) ükunokája, Kusi fia (Szof 1,1), Náhúm és Jeremiás próf.-k kortársa. Júda királyságában működött Kr. e. 622 előtt. A → Szofoniás könyve szerzője, s nevéhez kapcsolódik egy apokalipszis is, mely csak Alexandriai Kelemen egy idézetében és kopt töredékekben maradt fenn.

Szofoniás könyve, Szof: protokanonikus ósz-i prófétai könyv, a 9. a → kispróféták sorában. A protestáns kánonban Zófóniás próf. kv.-e. – I. Keletkezése. Eredetiségét és egységét – néhány fogság utáni részt nem tekintve – általában elismerik. A próf. született költőnek bizonyul, mind a konkrét ábrázolásban, mind a sötét jövő előrevetítésében kitérnek, és nemcsak nyelvi szempontból, hanem művelődéstört.-ileg is figyelmet érdemel. A fellépésre föltehetően az a vallási szinkretizmus ösztönözte, amely Jozija király idejében eluralkodott, és amellyel egyfajta kozmopolitizmus és erkölcsi hanyatlás is párosult. Hogy a próf. a külső eseményekben (a szkíták betörése?) Jahve közbelépésének jelét látta volna, az nem vsz. Fő mondanivalója teol.-i szempontból elsősorban etikai és eszkatologikus természetű. Küzd a vétségek (hübriszek) ellen; a föld szegényeihez szól, igazságra és alázatra buzdít (2,3), már-már keresztény színezettel. Eszkatologikus szempontból központi gondolata: Jahve föltétlen Úr (szuverénitás). Ítélete nemcsak Júdára sújthat le, hanem az egész világra, sőt a természetre is (1,3); ezt nem háríthatja el szükségszerűen az ember még megtérésével sem (2,3). Jahve közbelépésének egyébként nem a pusztítás a célja, hanem a belátásra indítás és a maradék megmentése (3,12 kk.). Így ~ az alázatot, az Isten akaratának elfogadását hirdeti. – II. Tartalma. A próf.-i írások szokásos szerkezetét mutatja (a romlás jövődőlése, fenyegető jövődőlés az idegen népek ellen, a szabadulás hirdetése, az üdvösség megjövendölése). – 1. A Jeruzsálem ellen szóló rész (1,2–2,3) 5 jövődölést tartalmaz, igen élénk színekkel ecsetelve az → Úr napját, amely büntetésül sújt le a bálványimádásért, az idegen szokások követéséért és a gazdagság hajszolásáért (1,4–17); ehhez csatlakozik 2 mondas (1,18; 2,1 kk.) és egy figyelmeztetés (2,3). – 2. A középső rész fenyegető jövődőlés az idegen népek: a filiszteusok, Moáb, Ammon, Kus (= Etiópia) és Asszíria ellen (2,4–15). – 3. A 3. rész (3,1–8) megint Jeruzsálem ellen irányul, ezúttal a vezetők ellen vád (3,1–5), majd ítélet (3,6–8) formájában. Vsz. azért különül el ez a rész az 1. résztől, mert a próf. a népek bűnhődésének közbeiktatásával figyelmeztetni akarta Jeruzsálemet (vö. 3,6 kk.). – 4. Két ígéret: egy a népeknek (3,9 kk.), egy Jeruzsálemnek (3,11–13). – 5. Epilógus: felhívás az öröme (3,14 kk.) és vigasz (3,16–20).

szolga: → diákonus, → Isten szolgája, → rabszolga, → szolgálat.

szolgálat: I. Az ÓSz-ben. A héb.-ben csaknem mindig a bd ige és származékai vonatkoznak a ~ra; a srt és plh (arám) tövek csak ritkán jelölik. A) Ez a tő (kikényszerített v. önként vállalt) függőségre v. ~i viszonyra utal, amely egy személy v. esetleg egy egész nép és ura közt áll

fenn. A fogalomba Izr. egyiptomi szolgasága (Kiv 2,23; 13,3.14; 14,5; 20,2) v. későbbi hűbéri viszonya (pl. Bír 3,8; Jer 27) éppúgy beletartozik, mint József ~a Potifár házában (Ter 39,17), jóllehet később bizalmi feladatot kapott: intéző lett (39,4). Jákob 7 évig önként vállalta a ~ot, hogy Ráchelt megkapja feleségül (29,18). – A szócsalád különösen annak a függőségnek kifejezésére volt alkalmas, amelyben az ókori K-en az alattvalók zsarnoki uralom idején voltak, az izr.-i udvart is beleértve. Saul udvari tisztségviselőit (1Sám 18,30), sőt Dávidéit (19,4) és Joábéit (2Sám 14,19 kk.) is a héb.-ben a 'király szolgái'-nak nevezték. Abigail Dávid rabszolganőjének mondta magát (1Sám 25,41), és készen állt rá, hogy ura „szolgái”-nak, akiket azért küldött hozzá Dávid, hogy megnyerjék neki feleségül, megmossa a lábukat. A vének is azt tanácsolják Salamon legidősebb fiának és utódának, Rechabeámnak, hogy szolgálja a népet (= tegyen a kedvükre; 1Kir 12,7), Júda királya, Acház azzal ismerte el az asszír király felsőbbségét, hogy üzenetet küldött neki: „Szolgád és fiad vagyok” (2Kir 16,7). – B) Szívesen felhasználták ugyanazt a tövet, hogy az ember Istentől való függését kifejezzék, nem annyira kultikus cselekményekre vonatkoztatva, hanem inkább teljes Istenhez kötődésére és állandó ~ára utalva. Ugyanazt az ígét különbségtétel nélkül használták az igaz Isten ~ára (Bír 10,6.16; 1Sám 7,3 kk.) és a bálványok, az idegen istenek, mint pl. Baal ~ára vonatkozóan (Kiv 23,33; MTörv 28,64; Bír 10,10.13; 1Sám 12,10 stb.), de követendőnek csak Jahve törvényes ~át tekintették Izr.-ben. Jahve ~a megköveteli és föltételezi a kizárólagosságot (Józs 24,14 kk. 18), valamint a bűntől elfordulást (Zsolt 2,11; 100,2; 102,23). A MTörv 18,5 szerint a levitákat arra választotta ki Jahve, hogy ellássák a szt. ~ot. – Általában véve elmondható: ósz-i felfogásban a ~ – a gör. értelmezéstől eltérően – nem méltatlan, nem lealacsonyító. Inkább úgy tekintették Izr. fiai a szolgának urához való viszonyát, mint adott tény, sőt ha magas rangú úrról volt szó, akkor teljesen el is fogadták. Ez természetesen főleg az embernek Istenhez való viszonyában volt így. – II. Az ÚSz-ben. A gör. szócsoport (duleuein, duleia, dulosz) teljesen profán értelemben vett használatáról az ÚSz-ben nem lehet szó. Ha teljesen a valóság talaján áll is (a rabszolgaság korában vagyunk! vö. 1Kor 7,21 kk.; Kol 3,22 kk.; 4,1; Ef 6,5 kk.; → rabszolga), és ha az akkori nyelvhasználat szerint abszolút függőségi viszonyra utal is, akkor is Krisztus üdvözítő művére irányul. – A) Jézus egyértelműen tanítja, hogy Isten ~ába hívja az embert. Ebből a tényből az embernek le kell vonnia következtetéseit; az egyéni kezdeményezésnek csak Isten akaratának keretein belül van szerepe (Mt 6,24; Lk 16,13). – B) Jézus tanításában a ~ fogalma a felebaráti szeretet ósz-i parancsából következett. Az Isten szeretetével a ~ az erkölcsi magatartás lényegévé, magvává vált. Jézus a ~ban jelöli meg azt a magatartást, amely igazi tanítványait és követőit jellemzi. Így a profán ~ból (vö. 10,40; ApCsel 6,2) Jézus követésének mércéjévé, fokmérőjévé válik a ~ (Mk 10,43 kk.; Mt 20,26 kk.). A keresztyének az a feladata, hogy mindenkinek szolgája legyen (Mk 9,35; 10,44; Lk 22,26). Jézus példaképe szerint ennek a ~nak az élet feláldozására is készen kell állnia, abban kell kiteljesednie (Jn 12,15 kk.; 13). A Fil 2,7 egyértelműen tanúsítja, hogy Jézusnak ez a teljes odaadása önmaga kiüresítésében valósult meg. – C) A szócsoport leggyakrabban a keresztyénekre vonatkozik, mint Krisztus és Isten szolgálóira. Ahol Isten ~áról van szó, rendszerint az ÓSz szóhasználatához igazodással állunk szemben (Lk 1,38.47; ApCsel 2,18; 1Pét 2,16; Jel 1,1; 2,20). A Jak szerzője Isten és Jézus Krisztus szolgájának nevezi magát (1,1). Jézus Krisztus szolgája a levelek elején megtisztelő cím (pl. Róm 1,1). Mindenekelőtt Pál leveleire jellemző, hogy a keresztyének mint Krisztushoz tartozók jelennek meg, életük pedig a feltámadott és megdicsőült Krisztus ~a. Mielőtt eljutottak a hit világosságára, a bűn (6,6 kk.), az istenek (Gal 4,8) v. a földi vágyak (vö. Tit 3,3) ~ában álltak. Krisztus megváltó műve által megszabadultak a bűntől és szabaddá váltak Krisztus ~ára (Gal 3,13; 4,4 kk.). Ez az új állapot megkívánja, hogy az ember föltétlenül átadja magát Istennek (Róm 14,18; 1Kor 7,22; Ef 6,6), egyszersmind azonban a Krisztussal való teljes közösséget is jelenti a szeretetben (Jn 8,35 kk.; 15,15). Minden keresztyének szeretetből kell szolgálnia (1Kor 16,15; Jel 2,19). Végül: ez a ~ dicsőséges (2Kor 3,7–11).

szolgáló: → ágyas.

szolidaritás, közösségvállalás, sorsközösség: I. Az ÓSz-ben az egyén és a közösség egymáshoz való viszonyát társadalmilag a nagycsaládokra, nemzetségekre, törzsekre tagolódás, vallási szempontból pedig a → szövetség gondolata határozta meg. A természetes köteléken (család, nemzetség, törzs, nép) belül az egyes tagokat az azonos életforma, szokás, hagyomány, vallás és jogrend kapcsolta össze egymással. A kötelék sorsközösség abban az értelemben, hogy minden tagnak része van jóban, rosszban, átokban és áldásban, az egész népnek és az egész nép képviselőjének (családfő, törzsfő, karizmatikus vezető, király) Istennel való kapcsolatában, ugyanakkor azonban az összkötélnek és képviselőjének is kezességet kellett vállalnia Isten előtt a tagok vallás-erkölcsi magatartásáért, elsősorban az Istennel kötött szövetség feltételeinek hűséges megtartásáért. Az átok és az áldás, amely az ősatyákat s egyáltalán, az előző nemzedékeket illetve, az utódokra is átszállt (Ter 9,25 kk.; 12,2 kk.; 1Sám 2,30–36 stb.). Az a büntetés, baj, amelyet az egyes személyek (főleg családfők, törzsfők, királyok) bűnükkel magukra vontak, az egész családot, törzset, népet sújtja (Szám 16,32; Józs 7; 2Sám 21,1; 24,11–17 stb.). Ez a sorsközösség nem pusztán objektív adottságokra épült (mint a vérrokonság, egy adott közösséghez tartozás), így nem értelmezték mágikusan, hanem szubjektív, etikai háttere is volt: az egy kötelékbe tartozó tagok egymással, a fővel és a közösséggel „egy hús”-nak (és „egy csont”-nak) vallják magukat (Ter 2,23 kk.; 29,14; Bír 9,2; 2Sám 5,1; 19,13 kk.). Hogy a tagok vétke ne hozzon az egész közösségre büntetést és átkot, a közösségnek a bűnös taggal határozottan szembe kellett fordulnia: büntetés, kitalálás v. átok formájában (Szám 16,24 kk.; MTörv 13; Józs 7; Bír 20,13 kk.); a bűnöst „ki kell irtani a népből” (*kivágni*; pl. Ter 17,14; Kiv 12,15.19; Lev 7,20–27 stb.). Ha király követett el bűnt, Isten ítéletét magára és családjára vállalva (2Sám 24,17) a népet felmenthette a büntetés alól. – Még szubjektívabbnak, ti. az erkölcsi kérdésben hozott döntéstől függőnek látják a deuteronomikus törtíró és a próf.-k az adott nemzedék és az atyák, ill. a vezetők (király, papok) és a nép közötti ~t: a fiak követik az atyákat bűneikben és a nép hagyja, hogy a vezetők bűnbe vigyék (2Kir 17,7–23; Iz 9,15 kk.; 30,10 kk.; Jer 2,20.32; 7,25 kk.; 9,12 kk.; 44,9–17; Ez 2,3; Oz 4,4 kk.; 10,9; 12; Ám 2 stb.). Ezért a ~ nem elkerülhetetlen sors, miként a mondás állítja: „Az atyák ették a savanyú szőlőt és a fiak foga vásott el tőle”, hanem mindenkinek hatalmában áll saját erkölcsi döntésével a bűnben és a bűnhődésben közösséget vállalni, ill. nem vállalni (Ez 18; vö. Jer 31,29 kk.). A ~ elve az ÓSz-nek a → közvetítővel kapcsolatos fogalmaira is jelentős mértékben hatott. Az Istentől kiválasztottak népükhöz tartozónak vallják magukat akkor is, ha népük megszegte a szövetséget, fellépnek pusztulástól és ítélettől fenyegetett népük érdekében, magukra vállalják bűnét és így közvetítik a bocsánatot és a megmenekülést (Kiv 32,31 kk.; 1Sám 12,23; Iz 53; Ez 22,30; Ám 7,2.5; 2Mak 7,37 kk.). Isten kész arra, hogy áldást adjon és megbocsásson azoknak, akikkel választottai közösséget vállalnak, v. akik ezeket az embereket kiválasztott közvetítőjüknek vallják, v. legalább közvetítői szerepük utólagos elismerésével jelét adják a vele való közösségvállalásnak (Ter 12,3; 30,27.30; 39,2–5; Kiv 8,4–10.24–27; Szám 11,2; 12,11 kk.; 21,6 kk.; Bír 2,18 kk.; Iz 53,1–6; Zak 8,23; 12,10–14). – II. A Jézus korabeli zsidóságban is igen jelentős vallási tényezőnek számított a ~. Hitték, hogy részük van az ígéretben, amelyeket az atyák kaptak és abban a jutalomban, amelyet a jámborok az idők folyamán bármikor kiérdemeltek. A jámbor zsidó főleg az áldozatul megkötözött Izsákkal érzett közösséget; hitte, hogy „Izsák kötelékei” Izr. bűneiért elégtételül szolgálnak. Ám a ~ a zsidóságban elsősorban objektív: a származástól és a törv. megtartásától függ. – III. Az ÚSz ezzel szemben azt hangsúlyozza, hogy nem a származás, nem is a törv. megtartása, hanem a hit és a személyes erkölcsi döntés jelenti a ~t az atyák és a fiak, a korábbi nemzedékek és a későbbi nemzedékek között. Ahogy a próf.-k, úgy Jézus is elítélte kortársait, akik ugyanazokat a bűnöket követték el, mint atyáik (Mt 23,34–39; Lk 11,49–52). Azok közt, akik kapták az ígéretet és akik örökösei az ígéreteknek, nem a származáson alapszik a ~, hanem

az egyazon hiten (Jn 8,39–44; Róm 4,10–25; Gal 3,6–9.14.29). – Jézussal célba érkezett az üdvösség, amelynek a Ter 12,3 vetette meg alapját: Jézus a közvetítő, aki úgy vállalt ~t testvéreivel, hogy áldozatul adta magát „sokakért” (Mk 10,45; 14,24; Fil 2,6–11; 1Tim 2,5 kk.; Zsid 12,2 kk.); és viszont: mindenki elérkezik az üdvösségre, aki vállalja vele a közösséget, hisz benne és küldetésében, aminek épp az Ádámmal való közösség (= a bűnben, az átokban és a halálban való részesedés) megszűnése a gyümölcse (Róm 5; 10,9; Gal 3,14–29; Zsid 5,8 kk.). – A tanítványok folytatják Jézus üdvösségszerző munkáját mindaddig, míg újra el nem jön, és azért nekik is meg kell valósítaniuk az ÚSz népével, az Egyh.-zal, az adott egyh.-i közösséggel és annak tagjaival vállalt közösségüket, értük fáradozva és szenvedve (2Kor 4,10 kk.; 13,4; Ef 3,1.13; Kol 1,24; 2Tim 2,10). Másfelől az egyh.-i közösségeknek és ezek tagjainak is vállalniuk kell az ap.-okkal és az előjárókkal a közösséget, irántuk tiszteletet tanúsítva, értük imádkozva, őket támogatva, szavukat megfogadva (Mt 10,40; Lk 10,16; Róm 15,30 kk.; 2Kor 1,11; Kol 4,3; 1Tesz 5,12.25; 1Tim 5,17; Zsid 13,7.17 kk.). Azt azonban az ÚSz is megkívánja, hogy a keresztény közösségek ne vállaljanak ~t a bűnösökkel és a tévtanítókkal, egyértelműen határolják el magukat tőlük, különben részeseivé válnak bűnüknek és ítéletet vonnak magukra (Mt 18,17; 1Kor 5,4 kk.; 1Tim 1,20; Jel 2,2.5). Különösen határozott megfogalmazást kap a ~ gondolata Pálnál, amikor a keresztényeket Krisztus teste tagjainak nevezi, akiknek szenvedései és gyengeségei minden tagot együttsszenvedésre ösztönöznek és akik mindnyájan egymásra vannak utalva (Róm 12,4–8; 1Kor 6,12–20; 10,14–22; 12,4–8; → Egyház).

szombat: a hét 7. napja, gyakran egyszerűen ünnepnap is (függetlenül attól, hogy a hét 7. napjára esik-e!) mint pl. az → engesztelés napja (vö. Lev 16,31; 23,32), a harsonazengés napja (vö. 23,24; → újév ünnepe) v. a → sátoros ünnep 1. és 8. napja (vö. 23,39) esetében. – I. Eredete. A héb. megfelelőt (szabbat), amely csak a vallási-társadalmi kötelezettség jelölésére használatos, a 'valamivel felhagyni, valamit abbahagyni' értelmű igéből származtatják. Ezenkívül a szigorúan következetes 7 napos ciklus miatt a szabbat a 'hét' jelentésű seba szóval is kapcsolatba hozható, ahogy már Antióchiai Theophilosz kapcsolatba is hozta, így a szabbat (= 7. nap) változata volna. Szembeötlő hasonlóság mutatkozik a szabbat és az akkád sapattu között. Az 1. babilóniai dinasztia korában a hónap 15. napját sapattunak v. engesztelés napjának mondták. A teremtés eposza (Enuma elis, 5,19) összekapcsolja a holdciklus 1. negyedét a hónap 7. napjával, a teliholdat pedig az engesztelés napjával. A 7 napos periódus bizonyos határokon belül Mezopotámiában is ismeretes volt, de a Bibliával szemben ezek a napok nem voltak a nyugalom ünnepélyes napjai, hanem szerencsétlen napoknak tekintették őket. Más kérdés, hogy a szabbat mennyiben függ össze az akkád 'újhold' szóval. Ha a ~nak és az újhold napjának párhuzama (2Kir 4,23; Iz 1,13; Ez 46,1; Oz 2,13; Ám 8,5) alapján kézenfekvőnek látszik is, hogy a ~ eredetileg Izr.-ben is a telihold ünnepe volt, a Kiv 23,12 tanúsága szerint a ~ már a királyok kora előtt független volt a holdciklusoktól. Lehetséges, hogy a ~ Izr. nomád korszakában egybeesett a holdciklusokkal, de a földművelésre való áttéréssel függetlenné vált tőle. – II. A szombatra vonatkozó törv. és a ~ megtartása. A) Az ÓSz-ben. – 1. Minden törv.-kv. előírja, hogy a ~ot a mindennapi teendőktől való tartózkodással kell megülni: a Szövetség könyve (Kiv 23,12), a Tízparancsolat (20,8–11; MTörv 5,12–16), a Kiv 23,12 kultikus törv.-ei, a szentség törv.-e (Lev 23,3; 26,2) és a Papi kódex (Kiv 31,12–17; 35,1–3; Szám 28,9 kk.; vö. Ter 2,2 kk.; Kiv 16,5.22–30; Szám 15,32–36). A ~ra vonatkozó legrégebb előírás (Kiv 23,12) a munka tilalmával kapcsolatban humánus szempontokra hivatkozik: szolgáljon pihenésül embernek, állatnak egyaránt; ezt a megokolást a MTörv 5,12–14 is átveszi, de az 5,15 egyszersmind az Egyiptomból való kivonulásra is emlékeztet: ezért parancsolta meg az Úr a ~ megülnését. Amikor Izr. fiai a fogság idején idegen földön hitüket nem vallhatták meg a Templomban áldozatbemutatással, a körülmetélésen kívül a ~ot is jelként kezdték értelmezni, amely megkülönbözteti őket a többi népektől (Kiv 31,13–17; Ez 20,12.20). A ~ szt. volt, a munka

megszentségtelenítette (22,8). A Kiv 20,8–11 és 31,17 egy lépéssel még tovább megy: a ~ szentsége objektív, mert Isten áldásán alapszik, aki a teremtéskor a 7. napon megpihent; ezt a gondolatot a Ter 1,1–2,4a alapozza meg. A Kiv 35,3 tiltja a tűzgyújtást ~on, a Szám 15,35 pedig halálbüntetést ró ki arra, aki a ~ot megszegi (→ teremtéstörténet). – 2. Iz 1,13 és Oz 2,13 alapján föltehető, hogy a fogságban a ~ot ünnepélyesség és öröm jellemezte. Az adásvétel (Ám 8,5), valamint a mezei munka szünetelt, ez utóbbi még vetés v. aratás idején is (Kiv 24,21). Fölkeresték a szentélyt (vö. Iz 1,12 kk.), és megkérdezték a próf.-któl, hova lehet az adott időben minden további nélkül útra kelni (2Kir 4,23). A fogság után Nehemiásnak szigorú intézkedéseket kellett hoznia a ~i nyugalom visszaállítására (Neh 13,15–22). Jer 17,19–27: tilos volt a teherhordás; Iz 58,13: útnak sem indultak ~on. 56,2–6; 58,13 kk.; Jer 17,24–27 alapján képet alkothatunk arról, hogy milyen jelentőséget tulajdonítottak a ~ra vonatkozó törv. megtartásának; csak aki megtartja, az lehet részese az üdvösségnek. A Makkabeusok korában a ~i nyugalmat bizonyos csoportok olyan szigorúan megtartották, hogy inkább hagyták, hogy az ellenség lemészárolja őket, semmint fegyvert fogva megszenségtelenítették volna a ~ot (1Mak 2,37 kk.; 2Mak 6,11; 15,1 kk.). Mattatías ezt túlzásnak tartotta, és elrendelte ilyen esetben a védekezést (1Mak 2,40 kk.), de a menekülő ellenséget üldözőbe venni nem volt szabad (2Mak 8,25 kk.). – B) A zsidóságban. Az apokrif iratok, főleg pedig a rabbinista iratok a ~i nyugalmat illetően túlzottan szigorú felfogást képviseltek. A ~ szörszálhasogató kazuisztika áldozata lett; és a „gyönyörű” és „dicsőséges” nap (Iz 58,13) elviselhetetlen teherré vált (vö. Jub 2,17–33; 50,6–13; a Misna Szabbat és Erubin traktátusa). A Jub 50,9 megtiltotta a házassági érintkezést, az esszénusok pedig Josephus Flavius szerint (ZsidTört 2,8,9) a székelést is tilalmas dolognak tekintették. A rabbik 39 tevékenységet tiltottak: pl. valamit leszakítani (vö. Mt 12,2), terhet vinni (vö. Jn 5,10). Az orvos csak halálveszedelemben segíthetett; innen érthető, hogy kifogásolták Jézus gyógyításait (Mt 12,9–13; Mk 3,1–5; Lk 6,6–10; 13,10–17; 14,1–6; Jn 5,1–16; 9,14 kk.). Mivel főzni nem volt szabad, ugyanakkor az ünnepi étkezés hozzátartozott a ~ megüléséhez (vö. Jud 8,6; Lk 14,1), az ételt előző nap készítették elő (vö. Kiv 16,5.22 kk.). – Kumránban a ~ok az emlékezés szt. napjai voltak (vö. 20,8; Iz 58,13), s főleg a ~ volt az imádság ideje (1QS 10,5). A Damaszkuszi irat (10,14–11,18) előírásai szigorúak a ~ot illetően. Figyelmet érdemlő tilalmak: balgaságot v. valamit hivalkodásból mondani, a másnapi munkáról beszélgetni, a városból 1000 könyöknyinél messzebbre kimenni (→ szombatnapi út), ételt készíteni, vizet meríteni, piszkos ruhát viselni, az állat ellésekor segídkezni, állatot a kútból v. a gödörből kimenteni (vö. Mt 15,12; Lk 14,5). Találkozunk olyan törekvésekkel is, amelyek a ~tal kapcsolatos rendelkezések enyhítésére irányultak. Szabad volt ~on fürdőbe menni és állatot 2000 könyöknyi körzetben legeltetni. A Damaszkuszi irat (12,3–5) kifejezetten elítéli a halálos ítéletet mint a ~ megszenségtelenítését. – C) Az ÚSz-ben. – 1. Jézus határozottan szembefordult a ~ törv.-ének szörszálhasogatóan szigorú értelmezésével, amely a farizeusokat és az írástudókat jellemezte, és e kérdésben nemegyszer szándékosan is vitába bocsátkozott velük (Mt 12,10–14; Lk 13,10–17; 14,1–6; Jn 5,8–18). Abból az elvből indult ki, amelyet alapjában véve a rabbik is elismertek, ti. hogy a ~ van az emberért, nem az ember a ~ért (Mk 2,27), tehát a ~ megtartása nem öncél, hanem arra kell szolgálnia, hogy az ember könnyebben elérje élete célját. Az írástudókkal szemben, akik csak életveszély esetében tettek kivételt, Jézus jóval nagyobb szabadságot tett lehetővé akár más emberen kellett segíteni, akár saját maguk szenvedtek valamiben szükségét (2,23 kk.; 3,4; Lk 13,15 stb.). Minthogy a ~ra vonatkozó törv.-nek mint pozitív törv.-nek az ember javát kell szolgálnia, Jézus hatalma tudatában jogot formált a megváltoztatására (Mk 2,28). Erre hivatkozva hagyott fel a fiatal Egyház a ~ megtartásával. – 2. Jóllehet a Szentírásban valójában sehol nem fogalmazódik meg, Mt 24,20-ból mégis kikövetkeztethető, hogy Jeruzsálemben az első keresztény közösségek a ~ra vonatkozó törv.-t éppúgy megtartották, mint a többi zsidó szokást (ApCsel 2,1.46; 3,1; 10,9). Úgy látszik, Pál ap. a pogányok körében alapított keresztény közösségeket

nem kötelezte a ~ megtartására; ez visszatérés lett volna az „erőtlen és esendő elemek” szolgálatához (Gal 6,9 kk.). Óva inti a keresztény hívőket: ne törődjenek vele, ha ezért elítélik v. bírálják őket (Kol 2,16). Ugyanakkor a 7 napból álló hetet megtartotta Pál, csak egy másik napot, a hét első napját jelölte ki az istentisztelet céljára (ApCsel 20,7; 1Kor 16,2. → Úr napja.

szombatév: a 7 évből álló ciklusban az utolsó, a 7. év. – 1. A Szövetség kv.-e előírta: a) A héb. rabszolgát 6 évi szolgálat után minden váltságdíj nélkül szabadon kell bocsátani. Ha azonban uránál akar maradni, akkor végérvényesen a rabszolgája marad urának (Kiv 21,2–6). – b) Hat év elteltével paragon kell hagyni a szántóföldet, a szőlőt és az olajfást is; a 7. év termése a szegényeket és az állatokat illeti (23,10 kk.). Az évet a rabszolgaság kezdetétől v. a szántóföld stb. megművelésétől számították. – 2. A MTörv 15,12–15 hasonló módon határozza meg a rabszolga szabadon bocsátásának évét, de a rabszolgát nem szabad „üres kézzel” elengedni, el kell látni bőségesen a nyájból, a szérű és a sajtó terméséből. A föld paragon hagyásáról itt nincs szó, ezzel szemben előírás az Izr. népből való adósságának elengedése a 7. évben (15,1–3). A 7. év kezdete nem viszonylagos, hanem pontosan meghatározott, és az egész országban kihirdették. Aki vonakodott a 7. év közeledtével a rászorulóknak kölcsönt adni, arra súlyos bűn nehezedett (25,21 kk.). – 3. A Papi irat (Lev 25,1–7.18–22) a 7. évet az Ígéret földjének, Kánaánnak elfoglalásától számítja; a ~ a nyugalom éve (szabbat) embernek, állatnak egyaránt; a föld termését át kellett engedni a szolgáknak és az állatoknak. A 6. évhez háromszoros termés áldásának ígérete kapcsolódik (25,21 kk.). – Sok ókori nép ugaron hagyta bizonyos időközönként a földet. (C. H. Gordon e szokás eredetét az éhínség következményeitől való félelemben keresi.) – Az egész ország nem tartott mindig általános ~et (vö. 26,34 kk.; 2Krón 36,21), ezt csak Júdából (1Mak 6,49.53) és Szamariából (ZsidTört 11,8.6) lehet kimutatni a Makkabeusok és Heródes (14,16,2) korában. Lev 25,8–11: itt a ~et illető törv.-t a → jubileumi évvel kapcsolatos előírások követik.

szombatnapi út (csak ApCsel 1,12): az az út; amelyet Izr. fiai az atyák hagyományai szerint szombaton megtehettek anélkül, hogy a Kiv 16,29 ellen vétettek volna. A Misna ezt az utat 2000 könyökben határozza meg; ugyanakkor felsorol megoldásokat, hogy miként lehet távolabb is menni a törv. megsértése nélkül (pl. mivel a távolságot a lakóhelytől mérték, s lakóhelynek számított, ha valahol egy napnyi ételme volt valakinek, ennek lehelyezése után további 2000 könyök út lehetősége nyílt meg). A 2Kir 4,23 azt tanúsítja, hogy a régebbi időkben Izr. fiai kevésbé voltak aggályosak. Kumrában csak 1000 könyöknyi utat tett ki a ~.

szomjúság: Az ivás elemi szükséglete ott, ahol hőség uralkodik és kevés a víz (MTörv 8,15: víztelen sivatag). A ~ kint, gyötrelmet jelent (Kiv 17,3). A szomjas embernek inni adni erkölcsi kötelesség, még ha ellenség is az illető (Péld 25,21). Ahogy a Teremtő vizet ad a szomjazónak (Zsolt 104,11), úgy gondoskodik az üdvösségre vezető úton is az emberről (Kiv 17,5 kk.). A ~ lehet Isten büntetése (Iz 5,13); az üdvösség állapota nem ismer ~ot (56,12; Jn 4,13 kk.) A képes beszédben a ~ az Isten szava (Ám 8,11), Isten (Zsolt 42,3) v. az üdvösség (Iz 55,1) utáni vágyra utal.

Szopater (gör. 'apja megmentője?'): a bereai Pirrusz fia, Pál ap. egyik kísérője utolsó jeruzsálemi útján (ApCsel 20,4). A legtöbbször azonosítják → Szoszipaterral.

Szorea: → Corea.

szorongatás, szorongattatás, nyomorúság: Az Ósz-ben különféle formái vannak; lehet belső (szorongás, aggodalom) és külső (szenvedés, üldöztetés); főleg Izr.-t és az igazakat éri. Gyakran Isten büntetését látják benne; így akarja Isten a népet engedelmességre nevelni (2Krón 20,9 kk.; Neh 9,26 kk.; Iz 26,16; 37,3; 63,9; 65,16; Jer 10,18; Oz 5,15 stb.). Dán 12,1 rejtélyes utalást tartalmaz a végső időre vonatkozóan: „olyan szorongattatás ideje következik,

amilyen még nem volt soha...” (vö. Hab 3,16; Szof 1,15). – Az ÚSz szerint az a ~, amely Izr.-t érte, „szükségszerűen” (vö. Jn 16,33; ApCsel 14,22; 1Tesz 3,2 kk.) folytatódik az Egyh.-ban (vö. ApCsel 11,19; 2Kor 1,4 kk.; Fil 4,14; 1Tesz 3,4.7; 2Tesz 1,4; Zsid 10,33; Jel 2,9 kk.), és Krisztus szenvedésében való részvételt jelent testének, az Egyh.-nak javára (2Kor 1,5; 4,10 kk.; Fil 3,10; Kol 1,24; 1Pét 4,13; Jel 7,14). Különösen az Antikrisztus idejében éri majd az Egyh.-at olyan ~, „amilyen még nem volt, a világ kezdetétől mindmáig és nem is lesz” (Mt 24,21; vö. Jel 3,10; 7,14). Az utolsó ítéleten azonban a gonoszokat is utoléri (Róm 2,9; 2Tesz 1,5 kk.; Jak 5,1 kk.; Jel). A hívő ember a ~t főleg a halál hatalmában tapasztalja meg, amely a „külső ember”-t összezúzza (vö. 2Kor 4,7.10.16; Kol 1,24), és a hitet próbára teszi (Mk 4,17; Lk 8,13; 1Tesz 3,3 kk.; 2Tesz 1,4; 1Pét 4,12; Jak 5,7 kk.; Jel 1,9; 2,10).

szórvány: → diaszpóra.

Szoszipater, Szoszipatrosz (gör. vsz. 'apja megmentője'): személynév. – **1.** 2Mak 12,19–24 kk.-ben Dozitheusz és → Makkabeus Júdás két fő embere. – **2.** Pál ap. egyik honfitársa, aki Korintusban vele volt és üdvözlétét küldte a róm. keresztényeknek (Róm 16,21). Többször azonosítják → Szopaterral.

szószóló: → közbenjáró.

Szosztenész (gör. 'az erős'). személynév. – **1.** A korintusi zsinagóga előljárója; a görögök megverték Gallió prokonzul ítélőszéke előtt, mert a zsidók alaptalanul vádaskodtak Pál ellen (ApCsel 18,17). – **2.** Pál ap. egyik kísérője; része volt a korintusiaknak írt 1. levél megfogalmazásában (1Kor 1,1).

szőlőfürt: Némely vidéken, így a Jordán mellékén és a Galileai tó környékén már jún.-ban beérik, de másutt csak szept. közepétől lehet szüretelni. Az ÓSz népe a szőlőt elsősorban → bornak termesztette, de azért ették frissen v. szárítva; a mazsolát ízesítésre is fölhasználták (Szám 6,3; 1Sám 25,18; 30,12; 2Sám 6,19). Oz 3,1: a mazsolás kalács a Jahvétól való elfordulásra utal (vö. Jer 7,18; 44,19). Kézzeledtek (6,9) v. késsel vágták le a ~öt (Jel 14,18). Más → szőlőskertjében szabad volt egy-egy fürt szőlőt enni, de elvinni tilos volt (MTörv 23,25). A hírszerzők a Hebronban (az Eskol völgyében) levágott ~öt a vállukon vitték haza, kettesével egy boton, nehogy összenyomódjon (Szám 13,23). – Jer 31,29 és Ez 18,2 közmondást tartalmaz az éretlen, savanyú szőlő evésének következményeiről. Az istentelen ember olyan, mint a szőlőtő, amely ledobja a fürtöt, és amelynek indája időnap előtt elszárad (Jób 15,32 kk.). A rossz élet rossz szőlőt, vadszőlőt terem (Iz 5,2; Jer 2,21).

szőlőskert: Elsősorban dombok és hegyek kedvező fekvésű lejtőin telepítették (Iz 5,1; Jer 31,5; Oz 14,8; Ám 9,13). Talaját felásták, a köveket kiszedték belőle (Iz 5,2; 7,25). Gondoskodtak arról, hogy az állatok ne férjenek hozzá (Szám 22,24; Péld 24,31; Iz 5,5; Mt 21,33); a vaddisznó és a róka konkrétan is szerepel a Zsolt 80,14, ill. az Én 2,15-ben. A csósz kunyhóban v. toronyban tartózkodott (Jób 27,18; Iz 1,8; 5,2; Mt 21,33). – A szőlőtövek mellé karót vertek, v. fügefára kötözték fel a szőlőt – innen ered a szőlőskert a békére és a jólétre utalásul: a szőlője és a fügefája árnyékában ül (1Kir 5,5; Mik 4,4; Zak 3,10; 1Mak 14,12). A töveket rendszeresen meg kellett tisztogatni (Iz 5,6; 18,5; Jn 15,2) és a ~ből is ki kellett irtani a gazt (Iz 5,6; 27,4; Péld 24,31). – MTörv 22,9: a ~be tilos volt egyebet is vetni. Akinek a jószága elcsatangolt és másnak a ~jében kárt tett, annyi kártérítéssel tartozott, amennyit a saját ~je a legjobb esztendőben hozott (Kiv 22,4). – MTörv 20,6: azt, aki ~et telepített, s még nem szüretelt (= nem élvezte munkája gyümölcsét), fölmentették a hadba vonulás alól. Más ~jében egy-egy fürtöt meg lehetett enni, de elvinni nem volt szabad (23,25). A saját ~jében a gazda nem böngészhetett, a tőkén maradt fürtök és az elhullajtott szemek a szegényeket, az idegeneket, az özvegyeket és az árvákat illették (Lev 19,10; MTörv 24,21). → Szombatévben és a → jubileumi évben a ~et pihentették: nem dolgoztak benne, nem is

szüreteltek; ami magától termett, abból bárki ehetett annyit, amennyi egy napra való eledelnek elég (Kiv 23,10 kk.; Lev 25,3–11). A szüret az öröm és a vigasság ideje volt (Iz 16,10; Jer 48,33), s általában szept. hó közepétől okt.-ig tartott (→ sátoros ünnep; → sajtó). – A bibliai jelképek között Izr. szőlőtő, amelyet Jahve Egyiptomból áttelepített Kánaánba, hogy ott gyökeret verjen és elterebélyesedjen (Zsolt 80,9–12). Más helyen Izr. ~, amelyet Jahve telepített és gondozott (Iz 5,1–4). Az áldás elmaradása, ill. a büntetés azt vonja maga után, ill. azt jelenti, hogy ez a ~ pusztulásnak indul, elvadul (Zsolt 80,13 kk.; Iz 5,5 kk.). Sir 24,17: a szőlőtő a bölcsességet, Zsolt 128,3: az igaz feleséget, Jer 48,32: Moábot, Ez 17: Cidkiját jelképezi. – Az ÚSz-ben a szőlőmunkásokról és a gyilkos szőlőművesekről szóló példabeszéd is kapcsolódik a szőlőműveléshez (Mt 20,1–20; 21,33–46). Jn 15,1–18: a Jézussal való közösség gondolata a szőlőtő és a szőlővessző allegóriájában ölt testet.

szőlőtő: → szőlőskert.

szőlővessző: → szőlőskert.

szörnyek: → keveréklények.

szövetség: I. Az ÓSz-ben. A) A fogalom. A héb. berit (az ÓSz-ben 285-ször fordul elő; eredete vita tárgya) egyfelől a szerződéskötésre, másfelől a szerződéssel létrejött viszonyra utal. Ez utóbbit az ókori K-en sokkal mélyebb értelemben fogták fel, mint napjainkban; a rokonsághoz állt közel. A ~kötés rítusa tanúsítja, hogy kötelezettség vállalásáról, elkötelezettségről volt szó. A szerződést többnyire → esküvel is megpecsételték (Ter 21,23 kk; 26,28 kk.; MTörv 29,11; Józs 9,15; 1Sám 20,42), úgy hogy az eskü a héb.-ben a ~ szinonimája lett (Ter 26,28; 2Sám 21,7; Neh 6,18). Tanúul Istent hívták (Ter 31,50–54; 1Sám 20,23.42; vö. Ám 1,9); az Úr (színe) előtt kötötték a szerződést (1Sám 23,18; 2Sám 5,3; 2Kir 11,4; 23,3; Jer 34,15), de emlékkövet is állíthattak bizonyásául (Ter 31,44–54; Kiv 24,4; Józs 24,26 kk.). Az ókori K-en oklevelet is írtak, ez az ÓSz-ből (föltehetően véletlenül) csak a ~kötés esetében mutatható ki (MTörv 9,9.11.15; Kiv 24,7; 2Kir 23,2.21; Józs 24,26; MTörv 29,20; 31,26), ugyanígy az átokkal egybekötött jelképes átvonulás is a kettévágott állatok között (Ter 15,5–17; Jer 34,18–21). A ~kötéssel kapcsolatos szokások a létrejött közösséget jelképezik: ajándék adása (Ter 21,27–32), ruha- v. fegyvercsere (1Sám 18,4), kézfogás (Ez 17,18), közös → étkezés (Ter 26,30; 31,46; Józs 9,14; 2Sám 3,20). A ~i lakomát áldozat keretében is tarthatták (vö. Ter 31,54 és Zsolt 50,5), és ehhez különféle rítusok is társulhattak sóval v. vérrel (2Kron 13,5: só~; Kiv 24,6–8.11; Zak 9,11: a ~ vére). Lényeges része volt a ~nek a békés viszony, ami biztonságot jelentett és jólét forrása lett. A ~nek megfelelő magatartás nem merült ki a vállalt kötelezettség teljesítésében, hanem hűséget, barátságot, szeretetet is megkívánt (vö. 1Kir 5,15; 2Sám 19,7; 1Sám 18,3; 20,17; 2Sám 1,26; MTörv 6,5; Bír 5,31). A ~ megszegése bűnnek számított Isten ellen, a szövetségest felmentette, és a ~kötés záradékaul kimondott átkok teljesedését vonta maga után. ~et olyanok is köthettek, akik társadalmilag nem álltak egy szinten v. politikai szempontból ellenfelek voltak. A ~et megbízott, közvetítő is megköthette (2Sám 3; 2Kir 11,17; Józs 24,25; MTörv 28,69). – A ~nek csaknem minden eddig említett mozzanatához kimutathatók a párhuzamok az ókori K-ről. Különösen fontos fogódzóul szolgálnak a hűbéri szerződések, elsősorban a hettita nagykirályokéi. A ~kötést a nagykirály kezdeményezte, ő szabta meg a feltételeket is. Biztosította hűbéreseit védelméről, a hűbéres pedig esküvel kötelezte magát, hogy csak urához tartozik. A ~et adott formula szerint írásba foglalták. A két fél istenei voltak a tanúk. – B) Személyek és csoportok közti ~ek. Az ÓSz többé-kevésbé véletlenszerűen említ személyek közt létrejött ~et, akik azonban családjukat, nemzetségüket is képviselhetik (Ter 31,44–54; 1Sám 18,1–4; 20; 23,18; 2Sám 21,7; 2Kir 11,4–8; Neh 6,18; vö. Zsolt 55,21), továbbá király és nép közti szerződést (2Sám 3,12–21; 5,1–3; 2Kir 11,17), törzsek közötti ~eket (Ter 21,22–32; 26,26–32; Józs 9,3–27), szomszédos királyokkal és országokkal kötött

szerezéseket (1Sám 11,1; 1Kir 5,1.15.26; 15,19; 20,34; Ez 17,13 kk.; Oz 12,2; Ám 1,9). – Izr.-ben vallási szempontból tilos volt más népből valóval ~re lépni (Kiv 23,32; 34,12–16; MTörv 7,2). Ez vsz. abból az időből maradt fenn, amikor Izr. fiai elfoglalták Kánaánt, és az idegen kultusz megakadályozását célozta, amit a ~kötés óhatatlanul magával hozott volna (Kiv 23,32 kk.; 34,15). A próf.-knak a király ~kötései elleni felszólalásai a régi tilalmat újra föllevenítették. Ezt a tilalmat, amely Izr.-t elkülönítette a többi néptől, csak úgy érthetjük meg, ha szem előtt tartjuk Izr.-nek Istennel kötött ~ét, amely alapja volt Izr. egész vallásosságának és csak Izr.-t jellemezte (az eddig szóba került „párhuzamok” közül egy sem bizonyult meggyőzőnek). – C) Isten ~e Izraellel. Ez a ~ Izr.-t jogilag és személyesen egyaránt kötelezte, és minden más kultusztól eltítva egyedül Jahvéhoz kapcsolta. Így Izr. egyértelműen elkülönült az összes – természeti mítoszon alapuló, többistenhívő vallású – környező néptől. Az Istennel való kapcsolatot illetően minden természetes csengésű kijelentést (jegyesi-házastársi szeretet, atya) a ~ felől nézve jogilag értelmeztek. A jogi értelmezés eleinte javukra is vált és tisztultabb felfogáshoz vezetett; csak az idők folyamán derült ki, hogy megvannak a korlátai. – 1. Izr. vallása szempontjából alapvető a Sinai-hegyen kötött ~. Mivel a Kiv 19–24; 32–34 szövegei mögött kultikus szempontból válogatott, bonyolult hagyomány áll, nem rekonstruálhatók a teljes bizonyossággal elfogadható események minden részletükben. Annyi mégis bizonyos, hogy az Egyiptomból Mózes vezetésével kivonult törzsek az Ígéret földjének elfoglalásakor már tudatában voltak a ~nek (a ~ ládája, a ~ okmánya, a ~ kultusza). Hogy a ~et már a pusztai vándorlás idején is hűbéri szerződések mintájára fogták-e föl, azt a forrásokból nem lehet egyértelműen megállapítani, de nem sokkal később már bizonyosan így értelmezték. Ezért mutatnak most az összes olyan szövegek, amelyek a Sinai-hegyen kötött ~gel és ennek későbbi megújításaival kapcsolatosak, többé v. kevésbé világosan olyan megfogalmazást, amely messzemenően követi a hettita szerződések mintáját. (A nagykirály helyén Jahve áll, a hűbéreseként Izr.) Jahve először felsorolja, hogy a múltban mi mindent vitt végbe Izr. javára; a legfontosabb: kivezette Egyiptomból. Annak alapján, amit a múltban Izr.-ért tett, alapvető követelményül megszabja, hogy csak Őt tisztelheti Izr. Ezzel a követelménnyel függ össze az a gyakran előforduló kitétel, hogy „az én népem leszel, én meg a te Istened leszek”. A „fő parancs”-hoz kultikus és erkölcsi előírások csatlakoznak. Számuk az idők folyamán gyarapodott, mindig újabb rendelkezésekkel egészült ki, mígnem kialakult a Pentateuchus → Törvénye. A ~ mindig → áldással és → átokkal zárul. A ~et Izr. szabadon fogadja el (Kiv 19,3–8; 24,3–7; MTörv 26,16–19). A ~ kultusza és a különféle egyéb intézmények a ~nek állandóságot, szilárdságot biztosítanak. A ~ a ~ okmányában ölt testet. Lehetséges, de nem biztos, hogy (eredeti változatában) a → Tízparancsolat képviseli a ~ okmányának legrégebbi változatát. Az 5–28 a ~ okmányának csak kevéssel bővült változatát őrizhette meg, a királyok korának későbbi idejéből. A → szentség törvénye (Lev 17–26) föltehetően szintén a ~ jeruzsálemi kultuszára vezethető vissza. Minthogy e szövegek több változatban ismeretesek és több rétegből összetevődöttnek látszanak, arra lehet következtetni, hogy a ~ intézményének minden szilárdsága és állandósága ellenére is megvolt a maga valóságos tört.-e. – 2. Ennek a tört.-nek a tanúja a többi ~kötés, amelyről az ÓSz beszámol. A Moáb földjén kötött ~ (MTörv 28,69) talán csak feltételezés avégett, hogy a MTörv beilleszkedjék az elbeszélés összefüggéseibe. A József által Szichemben kötött ~ az Ígéret földje elfoglalásának tört.-ét zárja le; vsz. hogy itt jött létre az Istennel ~ben élő 12 törzs egymás közti ~e. Sámuel idején a ~hez csatlakozott a királyság újonnan bevezetett intézménye (vö. 1Sám 12). Amikor Dávid a ~ ládáját Jeruzsálembe vitte (2Sám 6), a ~ intézménye maradandóan összekapcsolódott ezzel a várossal és a dávidi királysággal. A királyság korában – a hanyatlás idejét nem tekintve – számolnunk kell azzal, hogy a ~ törv.-ét időről időre felolvasták kultikus keretekben (MTörv 31,9–13), továbbá azzal is, hogy ha változás állt be a legfőbb vezetésben, akkor „megerősítették” (pl. 2Kir 11,17: Joás). A próf.-k Jahve küldötteinek tartották magukat, akiknek az a feladatuk,

hogy a ~ népét figyelmeztessék, nehogy megszegje a ~et, v. ha kell, visszavezessék a népet a hűségre, makacssága esetén jövendőljék meg az átkok beteljesedését, s ha bekövetkezett, állapítsák meg a ~ megszegését és bünbánatot hirdetve újítsák meg a ~et. A ~ egyértelmű megszegése után a ~ jellegzetes megújítása volt a Jozija-féle ~ (Kr. e. 622; 2Kir 22), továbbá Cidkija ~e (Jer 34,8 kk.). A fogság után úgy látszik időről időre megújították a ~et. A megújításhoz csatlakoztak a szükségessé vált reformok (Neh 9). – 3. Az Istennel való ~ annyira áthatotta Izr. egész gondolatvilágát, hogy másodlagosan különféle egyéb kiválasztásokat is ~nek tekintettek. Áll ez mindenekelőtt Dávid háza (2Sám 23,5; 2Krón 13,5; 21,7; Zsolt 89; Sir 45,25), továbbá az ároni papság kiválasztására (Szám 18,1–19; 25,12 kk.; Sir 45,6–25). Egyébként a Dáviddal és a Lévivel kötött ~ tárgyilag is összefügg a Sinai-hegyen kötött ~gel. Ugyanakkor Istennek Ábrahámmal kötött ~e, ahogyan a J bemutatja (Ter 15), független tőle: itt Isten egyoldalúan kötelezi el magát esküvel az Ígélet földjére való elvezetésre. – 4. A → Második Törvénykönyv, valamint a deuteronomikus irodalom valóságos teol.-t épít a ~re. A ~ arra vezethető vissza, hogy Isten a pátriárkákat és utódaikat szeretetből kiválasztotta a többi nép közül (MTörv 7,6 kk.; 10,14 kk.). A → kiválasztásból következett, hogy Isten megesküdött a pátriárkáknak, hogy nekik adja az Ígélet földjét (pl. 6,10 kk.), továbbá hogy, kivezette a népet Egyiptomból és elvezérelte az Ígélet földjére (6,21 kk.; 26,8 kk. stb.). Istennek ez a tette Isten népévé avatja Izr.-t, amelynek Jahve a Hóreb (= Sinai) elvben és Mózes közvetítésével részletekbe menően is kinyilvánította akaratát (5). Bármennyi kötelezettséget ölel is fel (12–26) Istennek ez az akarata (a Tóra = Törvény néven; ez a szó deuteronomikus értelmezésben csaknem azonos a ~gel), azok mind csupán kifejtései az egyetlen fő parancsnak (5–11), amelyet különféle szempontokból többféleképpen is meg lehet fogalmazni (félelem, szolgálat, szeretet, emlékezés stb.). Az egykori ~kötést a kultikus ma ismét jelenvalóvá teszi. Izr. ilyenkor még mindig ott áll a Jordánnál, az Ígélet földjének határánál. Még nem birtokolja a ~ javait, az életet az országban, mert az a ~ hűséges megtartásának lehet a gyümölcse. A deuteronomikus teol.-nak épp az a fő témája, hogy a ~ javait Izr. a ~ megszegésével újra meg újra elveszti. De ez a szerződés fogalmából szükségszerűen következő szigorúan vett jogi kapcsolat (a ~ hűséges megtartása és a ~hez fűződő ígéretek között) az irodalmi szempontból nagyon bonyolult MTörv legkésőbbi rétegeiben már feloldódik annak fényénél, amit a fogság próf.-i tanítottak a ~ről (4,26–28; 9,4 kk.; 30,1–10). – 5. A fogság idejének próf.-i a Sinai-hegyen kötött ~ megszegését és érvényének elvesztését egyértelműnek látták (pl. Jer 11,1–17; Ez 16), de felismerték, hogy Isten Izr. iránti elkötelezettsége nagyobb annál, hogy egy szerződés modellje kifejezhesse. Ezért – bár a ~ kora végéhez ért – arra számítottak, hogy a jövőben Isten valami újat visz végbe népe javára, üdvözítésére, ami fölötte fog állni a réginek. Mivel azonban előképekben gondolkodnak, az új valóságot a régi fogalmak szerint új ~ként képzelik el és állítják népük elé (Jer 31,31–34; 32,37–41; Ez 16,60–63; 34,25–31; 37,15–28). Az új ~ idején nem lesz többé bűn (Jer 31,34; Ez 36,25). Az új ~ nem intézmény lesz (Jer 31,33; Ez 36,26 kk.). Izr. újra egy Dávid házából való eszményi fejedelem uralma alatt fog állni (37,25; vö. Jer 33,14–26). Deutero-Izajás tovább gazdagítja az új ~nek ezt a képét: Isten szenvedő szolgája lesz a közvetítő (Iz 42,6 kk.; 49,6; 53); a pogányok is részesei lesznek a ~nek, tehát az új ~ egyetemes lesz (55,3–5; 49,6). A fogság próf.-i feladták a ~ szó pontos jogi értelmét és előképi értelemben éltek vele. – 6. A Papi irat a ~ gondolatától anélkül távolodott el, hogy a jövő felé fordult volna: a ~ Isten ajándéka és alapítása; az ember egyszerűen csak „kedvezményezett”. Ebből következően hűtlenségével nem szüntetheti meg a ~et. Jelek (szivárvány, körülmetélés) emlékeztetnek a ~re. Az idők folyamán bonyolult engesztelések rendszere épült ki, hogy az ember a ~et el ne veszítse. A ~nek ez az új értelmezése megkívánta, hogy az üdvösség tört.-e is más megvilágításba kerüljön. A P elkülöníti a ~re vonatkozó tanítást a Sinai-hegyen történektől. Ezek (minthogy elsősorban a szabbattal és a kultusszal kapcsolatosak) csak tört.-i betetőzései a pátriárkák ~ének (Ter 17), amely most Izr.

~e lett. A 17 f. elé beiktatták a Noéval kötött egyetemes ~et, amely az egész emberiséget érinti (9,9–17): ez az egyetemes értelmezés azért vált lehetségessé, mert a ~ eredeti, tiszta értelmében (ti. hogy Isten alapítása és ajándéka), nem tételezi fel többé a kiválasztást. A kiválasztás most az Ábrahámval kötött szerződés felől közelítve kapott megfogalmazást. Ábrahámval Izr. mindent megkapott. Új, üdvösséget elősegítő eseményekkel nem számolnak a jövőben (ugyanakkor az a kultikus érdekből született alkotmánytervezet, amelyet Ez 40–48 felölel, a jövő felé fordul). – II. A zsidóságban, Krisztus korában. A kánon különféle teol.-kat felölel a ~et illetően és együtt szemléli őket. A kultuszt és a szokásokat a Pentateuchus határozza meg. Vele azonos értelmű szóként a törv.-en kívül most már a ~ szó is jelölheti egyszerűen az ősi vallást is. A zsidóságnak számunkra nehezen elkülöníthető irányzatai nyilvánvalóan a szó különféle aspektusai közül mást-mást hangsúlyoztak. A rabbinista zsidóság előfutárainál úgy látszik, mintha a Sinai-hegyhez kapcsolódó jogi szemlélet került volna előtérbe. A hellén térségben a LXX szabott irányt, amely a P hatását mutatja nevezetesen azáltal, hogy a héb. berit megfelelőjéül a gör. diathéké szóval élt, amely a profán gör.-ben 'rendelkezés', 'utolsó rendelkezés = végrendelet' (Philo). A hivatalos zsidóság körében vezető szerepet – úgy látszik – soha sem töltött be a ~ fogalma. Annál inkább némely szélsőséges csoportnál. A Jub minden bibliai ~kötést a hét ünnepére, „a szövetség ünnepé”-re tesz. Valószínű, hogy hasszidista körökben ezen a napon rendszeresen megújították eskü formájában a ~et Istennel és egymással. Fontos szerepet töltött be az ilyen eskü a kumráni szektában is: tanúsította az odatartozást. IQS 1: a ~re lépés rítusa a régi ~kötés formájára emlékeztet; IQS 2,19–23: a ~et e forma szerint évről évre megújították. A Damaszkuszi iratban (CD) a szekta magát a Damaszkusz földjén létrejött új ~ közösségének nevezi, tehát úgy látták, hogy beteljesedett Jer 31,31, de az új ~et összekapcsolták a törv. szélsőséges szigorával. A Jeremiás által megjövendölt Szentlélek már működik a közösség tagjaiban, ennek ellenére ez az új ~ még nem a továbbra is várt eszkatologikus ~. – III. Az ÚSz-ben. A gör. diathéké 26-szor szerepel az ÚSz-ben: 7-szer ósz-i idézetben, 16-szor az ÓSz-re utalva, 3-szor az ÓSz-től függetlenül. A Gal 3,15–17; Zsid 9,16 kk.: a profán gör. értelem ('testamentum, végrendelet') kerül előtérbe. – Az ÚSz tanítása: Isten Krisztusban megkötötte az emberiséggel a prof.-k által megjövendölt új ~et; ez végérvényesen felváltotta a Sinai-hegyen kötött ~et, amely épp ezáltal ó ~, régi ~ lett (2Kor 3,14); ugyanakkor az új ~ eszkatologikus, és így felülmúlhatatlan. Az új ~et az → utolsó vacsora tört.-e jelenti be; az üdvösség régi rendjéhez való viszonyát teol.-ilag Pál ap. és a Zsid szerzője fejtette ki, ill. rendszerezte; az ÚSz többi kv.-e a ~ teol.-ját fogalmazza meg anélkül azonban, hogy a ~ szó szerepelne bennük. – 1. Az utolsó vacsoráról szóló beszámolóban mindkét hagyomány tanúsítja az új~ megalapítását az utolsó vacsora keretében, mégpedig az ó~hez kapcsolódva. Mt 26,28 (vö. Mk 14,24): itt a szövetség vére a Kiv 24,8-ra utal (a Sinai-hegyen kötött ~ megkötésének utolsó mozzanata az áldozat és az áldozati állat vérével való meghintés a ~ megerősítésére!). Ugyanakkor a vér kiontása (= kiöntése), amelyet Máté még értelmez is („a bűnök bocsánatára”) egyszersmind előre utalás is Krisztus kereszthalálára. A sokakért kifejezéssel Jézus Isten szolgájának másokért vállalt engesztelésére utal (Iz 53). – Lk 22,20 (vö. 1Kor 11,25) az új~re vonatkozó jövendöléshez (Jer 31,31) kapcsolódik és megfogalmazza beteljesedését: Krisztus vérében. – 2. Pál ap. az új~ szolgájának nevezi magát (2Kor 3,6); ha ennek hátterét keressük, nem érhetjük be az Oltáriszentség szerzésekor elhangzott szavak hű továbbadásával (1Kor 11,25), hanem főleg arra kell gondolnunk, amit Pál ap. megtapasztalt, ti. hogy a pogányok körében teljesített (tehát egyetemes) szolgálata által valóra válnak a prof.-k ígéretei: kiárad a Szentlélek, húsból való szívek váltják fel a kőtáblákat (2Kor 3,3). Ehhez járult annak megtapasztalása, hogy Izr. egy része elzárkózott az új~ tanítása elől és kitarzott a Sinai-hegyen kötött ~ mellett (3,12–16; vö. Róm 9–11 stb.). Így érthető, hogy a fogság ideje prof.-inak és a kései deuteronomikus szerzőknek elfordulása a Sinai-hegyen kötött, jogilag értelmezett ~től Pálnak egész teol.-i gondolkodását meghatározta;

ennek klasszikus megfogalmazása a Róm. Ugyanakkor Pál csak alkalmilag él az ó és az új kifejezéssel (2Kor 3,6.14), v. állítja szembe egymással a ~et (Gal 4,24). Általában a nomosz (= törvény) szóval utal a Sinai-hegyen létrejött ~re, amelynek a torah felel meg a héb.-ben. Ahhoz tehát, hogy Pálnak a ~gel kapcsolatos teol.-ját bemutathassuk, a törv.-t illető teol.-i felfogását is ki kellene fejtenünk. Gondolatmenetében (pl. amikor azt a kérdést taglalja, hogy ki igaz, Isten v. az ember), továbbá az ÓSz idézésekor (pl. Róm 10,6–10: a MTörv 30,12–14 idézése), valamint fogalomalkotásában (pl. Róm 10,3: megigazulás; vö. MTörv 9,4) Pál a MTörv.-ből és a próf.-k tanításából merít. Ugyanakkor a Papi irat teol.-jának fő mozzanatait is beleépíti teol.-jába: azáltal, hogy mindarra, ami a Sinai-hegyhez kapcsolódik, a törv. kifejezést vonatkoztatja, így a ~ szó Pálnál is szabadabbá válik arra, hogy a pátriáráknak adott ígéreteket jelölje. Pál (Róm 9,4; Gal 3,15.17; Ef 2,12) ilyen értelemben él e kifejezéssel, ugyanakkor Ábrahámot úgy állítja elénk, mint aki nem a törv. alapján, hanem csak a hitből igazult meg, elővételezve a Krisztusban való megigazulást (Gal 3,15–25; vö. Róm 4). – 3. A Zsidóknak írt levélben a ~ központi helyet foglal el (elsősorban 7,1–10,18). Jer 31,31–34 nyomán (idézve: Zsid 8,8–12 és 10,16 kk.) a szerző megkülönbözteti a régi és az új, a tökéletlen és a tökéletes, az átmeneti időre szóló és az örök ~et. Az előkép és a beteljesedés összefüggését a kultikus fogalmakkal (sátor, oltár, áldozat) élve mutatja be, és erre alapozza krisztológiáját. Krisztus főpap, aki saját maga feláldozásával keze (7,22) és közvetítője (8,6; 9,14–18; 12,24) az új~nek. Az áldozatul kiontott vér ereje áthatja az új~et (vö. 10,12–22): egyszer s mindenkorra eltörli a bűnt (9,11–15; 10,11–18), megszentel (10,10.29), lehetővé teszi az Isten elé járulást (7,25; 10,19–22) és az ígért örökség elnyerését (9,15 kk.). A ~gel kapcsolatban nincs szó kötelezettségről, ha a kegyelemhez és a ~hez méltó magatartás hangsúlyt kap is (10,19–31; 13,20 kk.) – 4. Az ÚSz más rétegeiben a ~ nem teol.-i fogalmat jelöl, de olykor mintha a ~gel kapcsolatos teol. is tükröződne a szóhasználatban. Így pl. amikor Máté a Hegyi beszédet úgy mutatja be, mint a Sinai-hegyi törvényadás megfelelőjét, v. amikor János az Isten iránti szeretetet a ~nek szerződésen alapuló, deuteronomikus teol.-jával összhangban a parancs megtartásaként határozza meg (Jn 14,21; vö. 14,15.23 kk.; 15,10; 1Jn 2,3–5).

szövetségi áldozat: → áldozati lakoma.

Szövetség könyve: A Kiv 24,7 így nevezi a Szentírásnak azt a részét, amely a Sinai-hegyen kötött → szövetség feltételeit foglalja magában (→ Tízparancsolat). A 2Kir 23,2 szerint a Templomban újra megtalált és Jozija király által egész Jeruzsálem előtt felolvastatott (Kr. e. 621) törv.-kv. Napjaink irodalomkritikusai a Kiv 20,22–23,19 felölelte törv.-gyűjteményt nevezik így. – I. A gyűjtemény különféle törv.-eket tartalmaz: polgári és büntető törv.-eket (21,2–22,6), liturgikus előírásokat (20,24–26; 22,28–30; 23,10–19), vallási (20,23; 22,17.19; 23,13b), társadalmi (21,2–7) és erkölcsi (23,1–9) törv.-eket, ill. szabályokat, egymástól sokszor nagyon eltérő irodalmi formák felhasználásával. A legtöbb törv. feltételes mondattal kezdődik (utalásul a jogi esetre), ezt követi az ellene vétésért kijáró büntetést tartalmazó mondat; rendszerint így épül fel nemcsak a 21,2–22,16, hanem az ókor valamennyi törv.-kv.-e. A törv.-ek ilyen formában való megfogalmazását vsz. a kisebb törzsek és helyi bíróságok eljárásaira vezethetjük vissza. – Más törv.-ek rendelkezés formájában szerepelnek a ~ben; v. rövid felszólítások a büntetés kirovására: annak meghatározása, amit megtorlásul tenni kell (21,12.15–17; 22,18 kk.; vö. MTörv 27,15–26), v. szigorú tilalmak (Kiv 20,23; 22,17.20 kk., 24.27 kk.; 23,1–3.6–9.13.18.19b; vö. 20,13–17) v. pedig parancsok: ezt v. azt kell tenni (23,4 kk. 10–12, 14–17.19). Ez utóbbi forma a kultikus és erkölcsi előírásokra jellemző. – II. A ~nek keletkezési idejét illetően eltérnek a vélemények; az irodalomkritika legtöbb mai művelője – jelenlegi formájában – csak a Kr. e. 9., 8., sőt 7. sz.-ből eredezteti, jóllehet elismerik, hogy sokkal régebbi, egészen a királyság előtti időbe visszanyúló, de Mózesig vissza nem vezethető elemek is találhatók benne. Valóban, a legtöbb törv. inkább

egyszerű pásztorkodó v. földművelő életformához kötődik (22,9 kk.; 23,10 kk. 16.19), amelyben elsősorban a jószág (21,28–37: szarvasmarha, szamár, kecske, juh, de sem ló, sem teve), valamint a föld, a szőlőskert és a gyümölcsös termése (22,4) jelenti a gazdagságot, s nem városi életformához, iparhoz, kereskedelemhez. Városról az egész ~ben nincs szó, ezenkívül nem említi sem a királyt, sem a Templomot mint egyetlen fő szentélyt, kultikus központot (20,24). Ezek a tények arra engednek következtetni, hogy a ~ Salamon kora (Kr. e. 10. sz.) előtt keletkezett; bizonyos rendelkezéseket, amelyek – látszólag – föltételezik az egy templomot (23,19), később iktathattak bele. Mai alakjában a ~ aligha vezethető vissza Mózes koráig; némely törv.-ek már a földművelést, a letelepedett életformát tételezik föl, Mózes idejében azonban még távolról sem érték el Izr. fiai ezt a szintet (22,4: szőlő; 23,16: a szüret megünneplése szept.-ben, a gyümölcs, olajbogyó, füge beérése után; 23,10: a szántóföld parlagon hagyása a 7. évben; a 22,6 kk. arra enged következtetni, hogy az emberek – legalábbis részben – már nem sátrakban, hanem házakban laktak). Mivel azonban azok a törv.-ek, amelyek a Mózes korabeli nomád v. félnomád életformát tükrözik, túlsúlyban vannak, lényegében mégis felfogható a ~ Mózes műveként. H. Cazelles arra az időre teszi egybeszerkesztése idejét, amikor Izr. fiai Moáb földjén tartózkodtak, és a földművelésre stb. utaló részleteket azzal magyarázza, hogy itt Ruben és Gád törzsével elkezdődik a letelepedés.

– III. Sok törv. (és izr. törv.-gyűjtemény) mind irodalmi formáját, mind tartalmát tekintve szembeötlő egyezést mutat Hammurápi törv.-eivel), de a sumer, asszír és hetita törv.-ekkel is. Annak föltevését tehát, hogy a mózesi törv.-ek közvetlenül Hammurápi törv.-einek hatására keletkeztek, eleve el kell vetnünk. Annál inkább, mivel a ~ kevésbé fejlett, egyszerűbb művelődést tételez föl, mint Hammurápi törv.-kv.-e, jóllehet ez több évszázaddal korábban keletkezett. Így arra lehetett következtetni, hogy mind Izr. fiainak törv.-ei, mind a babilóniai törv.-ek ugyanazon az ősi szemita jogszokáson alapszanak. Ez a föltevés azonban nem nyújt magyarázatot bizonyos törv.-eknek azokkal a hetita szokásokkal való összefüggésére, amelyek a többi szemita törv.-kv.-ekből nem mutathatók ki (vö. 22,5: tűzkár; 22,18: állattal közösülés). De számba vehető a sumer és később a babilóniai művelődésnek Palesztinára és Elő-Ázsiára tett igen nagy hatása, már a Kr. e. 2. évezred előtt, továbbá az is, hogy Izr. fiainak ősei a káldeai Urból Háránon (Mezopotámia) át vándoroltak Kánaánba, így igen régi időtől közvetlen kapcsolatba kerültek a sumer és babilóniai kultúrával. Ábrahám és Lábán Hammurápi törv.-ei szerint jártak el (Ter 16,2; 29,24.29; vö. Hammurápi törv.-kv.-e 144,146,170 §). Ezenkívül Mezopotámia É-i részén a nem szemita hurritákkal is kapcsolatba kerültek, és bizonyos tekintetben az ő jogszokásaikat is átvették, amint azt a Nuziban fennmaradt szövegekkel való egybevetés tanúsítja (R. de Vaux). Kánaánban, ahol a babilóniai művelődés volt uralkodó, Izr. fiai hetita törzsekkel kerültek kapcsolatba (23,3–20; Ez 16,3.45). Érthető tehát, hogy a K-i törv.-kv.-ekből bizonyos elemek már Mózes előtt átkerültek Izr. fiainak jogszokásai közé. Amikor a későbbi törv.-hozó Jahve nevében törv.-eket szabott Izr. fiai törzseinek, az atyák jogszokásaira épített, és azokkal az ókori K-i törv.-ekkel való egyezéseket is átvette mind formai, mind tartalmi szempontból. De Izr. fiainak törv.-ei nemcsak abban különböznek az ókori K-i törv.-ektől, hogy nem tükröznek politeista felfogást, hanem abban is, hogy sokszor enyhébbek, humánusabbak és magasabb szintű erkölcsiséget tanúsítanak.

– IV. A Kiv 19,1–24,10 mai szövegében a ~t mint a Sinai-hegyen kötött szövetség egyik föltételét a Tízparancsolat foglalja össze (20,1–17; 24,3: „Mózes kihirdette a népnek Jahve... minden parancsát”). Ez a szöveg nem egységes, hanem különféle hagyományokból tevődik össze. Mivel a ~nek mai szövegkörnyezetével való összefüggése mesterségesnek látszik, az irodalomkritika legtöbb képviselője azon a nézeten van, hogy eredetileg nem alkotta részét a Sinai-hegyen adott törv.-eknek. Ezt a MTörv 4,12 kk.; 5,2.22 is föltételezi, ahol a Tízparancsolat (Kiv 20,1–12; MTörv 5,6–21) az egyetlen olyan törv.-nek látszik, amely a szt. hegyhez kapcsolódik. Némelyek a Moáb földjén kötött szövetség (28,69) törv.-eire gondolnak (27,1–3.8), amely csak a Kiv 19,1–24,10 tört.-ébe került bele, amikor a

MTörv a Pentateuchus része lett (E. Sellin, H. Cazelles); mások (P. Karge) a MTörv 6,1–3-ra gondolnak; C. Steuernagel, R. Kittel, H. Holzinger és T. J. Meek úgy vélik, hogy a ~ azoknak a törv.-eknek és jogszokásoknak a gyűjteménye, amelyeket Józsué Szichemben szabott a szövetségkötés után (Józs 24,1–24; vö. MTörv 11,26–30; 27,2–8.12–26).

szövetség ládája: → láda.

szövetség sátora: → sátor, 2.

Sztakisz (gör. 'kalász'): keresztény Rómában. Pál ap. „az én kedves Sztakiszom”-nak nevezi (Róm 16,9) és köszönti levelében.

sztatér: → pénzérme.

Sztefanász (gör., a Sztephanephorosz 'koszorúvivő' rövidítése): az első keresztények egyike (ezért 1Kor 16,15: Achája első termése), akit Pál Korintusban keresztelt meg a családjával együtt. Családostul Pál szolgálatára szentelte magát és Efezusban is kitarított mellette. Vsz. ő vitte el Achaikusszal és Fortunátusszal a korintusiak levelét (7,1) Pálnak és Pál levelét is Korintusba. Pál dicsérte és példaképül állította a korintusiak elé (16,15–18).

sztélé, emlékkő: szabadon álló, csiszolt kőtömb, többnyire egy uralkodó személyes érdemeinek és katonai sikereinek megörökítésére. Alaprajza négyzet, felül legtöbbször félkörösen legömbölyítették, s ábra és felirat van rajta. A ~ a kultikus masszébákkal és obeliszekkel (→ kőoszlop) szemben még akkor is profán jellegű, ha szentélyben állították fel. Az ÓSz Saul (1Sám 15,12) és Absalom (2Sám 18,18) ~jét említi. Az ásatások során sok olyan ~ került felszínre, amelyek fontos adalékokkal szolgálnak Izr. politikai és vallási tört.-éhez. Néhány a fontosabbak közül lelelték szerint: I. Palesztinai ~k. 1. Balua. 183 cm magas bazalt ~, alapja kb. 70×30 cm. G. Horsfield találta (1930) Tell-el-Baluában, Ammantól 70 km-re D-re, Moáb területén; jelenleg az ammani múzeum tulajdona. Felső harmadán egy meglehetősen rossz állapotú felirat látható (4 sor), alsó részén a helyi király isten és istennő által közrefogva. Az erős egyiptomi hatásra valló, de minden bizonnyal hazai művész kezétől származó ábrázolás Kr. e. 1200-ból eredhet. Az egyiptomi ~k mintájára vsz. úgy értelmezhető, hogy az istenség beiktatja, teljhatalommal ruházza fel a királyt. De rejtély a mindmáig megfejtetlen felirat. G. Horsfield és H. Vincent hieratikusként tartja, R. Weill és A. Alt krétai lineáris B-írásnak véli, újabban pedig W. A. Ward és M. F. Martin a tisztán egyiptomi hieroglif írás helyi változatát sejtik benne. – 2. Dibon, Mesa-sztélé (→ Mesa). – 3. Kerak. Egy bazalt töredéke (14×12,5 cm). Felbukkanása körülményeit nem ismerjük pontosan, de vsz. Kerakban találták. 1958 óta az ammani múzeumban őrzik. A Kr. e. 9. sz.-ból eredő 3 soros moábita felirat, amelynek az eleje is, a vége is hiányzik, nem ad összefüggő szöveget. Az biztos, hogy az 1. sorban 'Moáb királya' áll, de nem világos, hogy maga a király volt-e, aki a ~t állította, v. ki kell-e egészíteni: X., a király fia. Ez utóbbi esetben esetleg a Dibonban talált ~ről ismert Mesára is lehet gondolni, de bizonyítékunk nincs rá. Azt sem tudjuk, hogy felállításához mi szolgált indítékul. A töredék alsó harmadában az ábrázolás maradványa arra enged következtetni, hogy É-szíriai és asszír szokás szerint a kép fölött volt a felirat. – 4. Szamaria. Egy mészkő ~ töredéke (10,5×9 cm). Az óhéb. felirat 3 megmaradt betűje nem nyújt arra vonatkozóan semmi felvilágosítást, hogy a ~t milyen tört.-i eseménnyel kapcsolatban állították fel. A töredék – az írásformából kikövetkeztethetően – a Kr. e. 8. sz. közepéről származhat. – II. Egyiptomi ~k. 1. Bet-Seán. a) Mekál mészkő ~je (28×18 cm), amely az ún. Mekál-templom körzetében a IX. rétegből törötten került felszínre. Mekál istent ábrázolja trónon ülve, előtte két tisztelője. Fölöttük és Mekál isten alakja alatt hieroglif felirat. A ~t egy egyiptomi építőmester és fia állította. Az istenség alakja alatti szöveg ima Mekálhoz. – b) I. Szeti (nagy) bazalt ~je; magassága 214 cm. A ~ legfelső harmadában a reliefet fönt – a ~ lekerekített felső részébe illesztett – szárnyas napkorong zárja le. Egy alapvonalon, amely az ábrás és a feliratos részt külön választja, egy közepes magasságú oltártól jobbra, amely

fölött lótuszvirág látható, napisten áll (súlyomfeje van, koronája a napkorong, baljában az élet jele, jobbában a jogar). Az oltártól balra I. Szetit látjuk kendővel befödött fejjel és egyiptomi szemüveges kígyóval, amint ital- és illatáldozatot mutat be. A ~ alsó 2 harmadát kitöltő 22 sornyi hieroglif felirat a dátum (I. Szeti 1. éve, Kr. e. 1304), a fáraó címei és himnikus dicsőítése után a fáraónak Bet-Seán körzetében szövetségbe tömörült ellenségei fölött aratott győzelméről tudósít. – c) I. Szeti (kis) bazalt ~je, amelyet a bizánci korban küszöb gyanánt használtak. Az ábrával ellátott részből csak töredékek maradtak fenn, de a 20 soros felirat csaknem teljes, bár roppant nehezen olvasható. A felirat az olvashatatlan keltezés és a fáraó címei után szintén tört.-i eseményről tudósít, amely Bet-Seán környékén játszódhatott le (→ héberek). – d) II. Ramszesz 262 cm magas bazalt ~je. A ~ lekerített felső részén szárnyas nap látható, fejjel lefelé függve ábrázolt egyiptomi szemüveges kígyókkal. Baloldalt Ámon-Re áll, a fején tollkorona, a baljában jogar, a jobbában előre tartott kard. Jobb oldalon, az istenség felé fordulva II. Ramszeszt látjuk, a fején kék korona, a baljában íj, a jobbjá kinyújtva az istenség felé, minden bizonnyal a kard átvételére; a 2 alak közt 3 szinten áldozati adományok. A 24 soros felirat a fáraó címein kívül csak általánosságban említi a fáraó győzelmeit. Ezért tört.-i szempontból a feliratnál fontosabb, hogy ez a Kr. e. 1272-ből eredeztethető ~ Bet-Seánban állt. – e) „A két gabonarakár felügyelőjé”-nek ~je. Csak a feliratot (13 függőleges sor) tartalmazó alsó része maradt fenn. Középen a szöveget megszakítva egy alak térdel imára emelt kézzel. A szöveg kísérő ima az áldozathoz, a maga v. fia érdekében, aki föltehetően Bet-Seánban halt meg. – f) Astarte tiszteletére emelt magán ~. Mészkből való, magassága 37,2 cm. Baloldalt egy koronás istennő áll a vállán átvetett, hosszú ruhában. Jobbában az élet jelét, baljában jogarát tartja. Előtte egy nő, aki tisztelete kifejezésére lótuszvirágot nyújt át neki. – g) Hesjj-nht ~jének csak a felső része maradt fenn (44×39×13 cm). A lekerített részt függőlegesen futó ötsoros felirat tölti ki; alatta csaknem teljesen megőrződött az imádás egy jelenete. Baloldalt egy istennőt látunk, a felirat szerint Anathot, baljában jogar, jobbában az élet jele. Szemben áll hosszú ruhában, kezét imára emelve a ~ állítója, középen állvány, rajta áldozati adományok. A szöveg ima az áldozat bemutatására Anath-hoz, az ég királynőjéhez, az istenek úrnőjéhez. – h) A fentiekén kívül még több azonosíthatatlan ~ töredéke került felszínre. – 2. Megiddó. I. Sisák v. Sesonk (ur. Kr. e. 945–924) ~jéből csak egy 20×30 cm-es töredék maradt fenn, s ezen a címek felsorolásából egy rész. – Ugyanakkor III. Ramszesz ~je, bár olykor említik a szerzők, nem létezik. – 3. Sejk-Szaad. II. Ramszesz 112 cm széles, 200 cm-nél is magasabb bazalt ~jét az arab hagyomány Jób köveként tartja számon (→ Husz). Felső részében az ábrázolásnak és a feliratnak csak nyomai maradtak. Jobb oldalán még kivehető egy király, bal oldalán pedig egy isten koronája. A király Ma’at istennő képét nyújtja át az istennek. A király címei megfelelnek II. Ramszeszéinek. Az isten – a rossz állapotú feliratból kikövetkeztethetően – Baal lehet (R. Stadelmann). – 4. Tell-el-Oreme. III. Tuthmószisz ~jének egy töredéke (27×18×16 cm; felszínre kerülésének éve: 1928). Csak a feliratból maradt fenn 3 sor, a széleken sérült állapotban. Azon az alapon tulajdonítják III. Tuthmószisznak, hogy a feliratban egy Mitanni elleni hadjáratról van szó. – III. Asszír ~k. 1. Asdod. Az ásatások során – két ásatási területen – felszínre került egy ékírásos felirattal ellátott bazalt ~ 3 darabja. A ~t II. Szárgon állíthatta fel Asdod meghódítása (Kr. e. 712) után győzelme emlékére. – 2. Szamaria. Egy terméskőből rakott későbbi falba beépítve megőrződött egy mészkő ~ töredéke. Az ékírásos szöveg nem tartalmaz teljes szavakat; csak hozzávetőleg lehet a felirat alapján időhöz kötni: a Kr. e. 9–7. sz. között emelhatték. R. Berger II. Szárgonnak tulajdonítja.

Szukkot (héb. ’sátrak’): helynév. – 1. A Jordán völgyében a Jabbok közelében, nem messze egy gázlótól (Bír 8,5.16) és Cartantól (1Kir 7,46). Józs 13,27 szerint Gád törzsi birtoka. A Ter 33,17 a nevet népetimológiával magyarázza: Jákob aklot csinált állatainak. Fekvése kérdésében eltérnek a vélemények. – 2. Izr. fiainak első állomása az Egyiptomból való kivonuláskor (Kiv 12,37) Ramszesz és Etam között (13,20; Szám 33,5 kk.). Ma Tell-el-

Masuta.

Szukkot-Benot (héb. 'a lányok sátrai'): asszír-babilóniai istenség. Tiszteletét a Kr. e. 722 után Szamariába telepített babilóniaiak hozták magukkal. Vs. azonos Bábel város istenének, Marduknak feleségével, Szarpánituval (2Kir 17,30).

szúnyog: Az ÓSz-ben a ~ok az egyiptomi csapások sorában szerepelnek (Kiv 8,12–14; Zsolt 105,31). Az ÚSz-ben Jézus szemére veti a farizeusoknak, hogy vak vezetők: a ~t kiszűrik, a tevét meg lenyelik (Mt 23,24); azaz: kis dolgokban aggályosan pontosak, legelemibb kötelességeiket viszont elmulasztják. → légy.

szurok: Noé a bárkát ~kal kente be kívül és belül (Ter 6,14). A kosarat, melyben Mózeszt kitették a nád közé, aszfalttal és ~kal tették vízhatlanná (Kiv 2,3). Iz 34,9: Edom „patakjai ~ká változnak, a pora kénkövé, és a földje égő ~ká lesz”. Közmondás volt: „Aki ~hoz nyúl, szurkos lesz a keze” (Sir 13,1).

Szuza, Susa: Elám régi fővárosa az Uláj folyónál, átmenetileg a perzsa királyok székhelye (Neh 1,1; Eszt 1,2). Az elamita művelődés egyetlen emléke. Kr. e. 596: meghódították a perzsák, I. Dárius király várat és palotát épített. I. Antiokhosz Szótér elnevezte Szeleukiának. Ma Szusz, D–DK-re Diszfultól. Az 1851-ben megkezdett ásatások Bibliával kapcsolatos legfontosabb lelete → Hammurápi törvénykönyve.

szülési fájdalmak, vajúdás: A korai zsidóság felfogásában a véget a gonoszság ideje előzi meg; ezt a rabbinista irodalom a Messiás szülési fájdalmaiként is említi. Ezen azonban nem a Messiás születésével együtt járó fájdalmakat kell érteni, hanem azokat, amelyekből a messiási kor megszületik. Ezek közt szerepelnek pl. szörnyű betegségek, elvetélések, gyermektelenség, szárazság, éhínség, földrengés, a források elapadása, a fák vézése, háborúk, forradalmak, testvérgyilkosság, a kozmikus rend felbomlása. Ezek előjelül fognak szolgálni, és aki ismeri sorrendjüket, kiszámíthatja a véget (vö. pl. 4Ezd 9,1–4). Az ÚSz-ben mindenekelőtt Mt 24 tükrözi ezt a felfogást, valamint a Jel (a csapások!). Jézus szerint az ilyen ~ még nem jelentik a vég közvetlen közelségét (vö. Mk 13,5–8). A Róm 8,22 szintén erre a felfogásra épül: az egész természet „vajúdik mindmáig”, hogy egy új teremtés szülessen; Pál szerint a ~ főleg „a mulandóság szolgálai állapotá”-ban nyilatkoznak meg (8,21), vagyis az átmeneti halálra szántságban, amely a régi (az első) teremtés ismérve.

születés: Egy gyermeknek, különösen egy fiúnak a ~e az örvendetes események közé tartozott. K-en többnyire könnyű volt a szülés (Kiv 1,19); olykor bába (Ter 35,17; 38,28; Kiv 1,15 kk.) segédkezett v. asszonyok, akik jó barátságban voltak az anyával (1Sám 4,20; Rut 4,14). Ez 16,4: az újszülött ellátásának leírása. Amikor a gyermek megszületett, jókívánságok kíséretében közölték a hírt az apával (Lk 1,58; Jer 20,15). Közvetlenül a megszületése után (de legkésőbb a körülmetéléskor: Lk 1,59; 2,21) a gyermek nevet kapott; a nevet az apja is választhatta (Ter 16,15; 17,19; 21,3; Kiv 2,22; Oz 1,4–9), az anya is adhatta (Ter 29,31–30,24; 1Sám 1,20; Iz 7,14). A szüléskor az asszony kultikus szempontból tisztátalanná vált; ez a tisztátalanság 40 napig tartott, ha a gyermek fiú volt, de ha lány, akkor 80 napig (Lev 12). Ennek elteltével bemutatták a Templomban a → tisztulási áldozatot (Lk 2,22–24); → elsőszülött; → újjászületés.

születésnap: A Ter 40,20 említi a fáraó ~ját, de az egyiptomi szövegekből nem mutatható ki, hogy a ~ot évről évre megülték volna, ugyanakkor a koronázás évfordulóját minden évben megünnepelték, a trónra lépést minden 3. v. 4. évben megtartották az uralkodás 30. évétől kezdve. 2Sám 7,14; Zsolt 2,7; 89,27 kk.: Izr. fiai a király koronázását születésnek fogták fel: a király ezáltal vált → Isten fiává. III. Amenóphisz, Hatsepszut, II. Ramszesz reliefjei, valamint a Ptolemaioszok korából fennmaradt születési kápolnák (az egyiptológusok egy kopt szóval mammiszinek nevezik) arra mutatnak, hogy a fáraók a királysággal elnyert istenfiúságukat

kapcsolatba hozták testi származásukkal. – Gör. feliratok tanúsítják, hogy a Ptolemaioszok Egyiptomban, valamint Kisázsiaiban Kommagené és Pergamon királyai már a Kr. e. 3. sz.-ban más-más napon ünnepelték a ~jukat és a trónra lépésüket. Mindkét ünnepet nemcsak évente, hanem havonta is megülték, ahogy ez 2Mak 6,7 alapján föltehető, ahol IV. Antiokhosz (ur. Kr. e. 175–164) ~járól van szó. A Heródesek is minden évben megülték mind a trónra lépésük (vö. ZsidTört 15,11,6: Nagy Heródes), mind a születésük napját (vö. 19,7,1: I. Heródes Agrippa). Mt 14,6 és Mk 6,21: Heródes Antipász.

szülők: A héb.-ben nincs rá külön kifejezés (rendszerint 'apa és anya' v. 'akik az életet adták, nemzették' értelmű szavak helyettesítik), úgyhogy a ~kel kapcsolatos részletek az ÓSz-ben szétszórtan (→ atya, → anya és → gyermek) találhatóak. Összefoglalóan a következőket lehet mondani: a ~ legfontosabb kötelessége a → nevelés, a vallási életre és a betöltendő feladatokra való előkészítés (Péld 4,3 kk.). A nevelés az apa és az anya közös feladata volt (Péld 10,1; 17,25; vö. 1,8). Külön nevelőre csak a jómódúak bízták fiaikat (2Kir 10,1,5; 1Krn 27,32; vö. Iz 49,23). A Biblia szerzői szigorúságot tanácsolnak (Sir 7,23 kk.); nem szabad sajnálni a testi fenyítést sem (Péld 13,24; 22,15; 23,13; 29,17; Sir 22,6). Főleg a lányokat nevelték szigorúan, hogy érintetlenek maradjanak a házasságig (7,24; 42,9 kk.). Az elnéző bánásmód ártott a gyermeknek, de azért a gyakorlatban gyakran hiányozhatott az erős kéz (1Sám 3,13; 2Sám 13,21). A nevelés alapelvül a szülői hatalom tisztelete és becsülése szolgált, a cél pedig az → istenfélelem volt, mint minden → bölcsesség kezdete és foglalta (Zsolt 111,10; Péld 1,7). A családfő feltárta gyermekei előtt a vallási ünnepek eredetét és értelmét is (Kiv 13,8; MTörv 4,9; 6,7.20 kk.; Zsolt 78,5; vö. 2Sám 1,18). A gyermekekre váró feladatokra nevelés a földművelés, a szőlőművelés, az állattartás, a családban hagyományosan üzött mesterség elemi ismereteinek és fortélyainak elsajátításából állt; a részleteket illetően nincsenek adataink; főleg semmiféle iskolázásról nem tudunk. Először a Bölcs tartalmaz bizonyos pedagógiai útmutatásokat. A gyermekek elé a ~ iránti tiszteletet és engedelmisséget a boldog élet föltételeként állították a törvény (Kiv 20,12; MTörv 5,16; vö. Lev 19,3), a bölcsék (Péld 1,8; 6,20; Sir 1,8; 6,20; 3,1–16; 7,27 kk.), az ÚSz-ben Jézus (Mt 15,4; 19,19; Lk 2,51) és az apostolok (Kol 3,20; 2Tim 3,2). Nem szabad senkinek apját v. anyját jobban szeretnie, mint Krisztust (Mt 10,37); a Krisztus melletti v. elleni állásfoglalásban a szülői hatalomnak nincs semmi szerepe (10,21; Mk 13,12). A ~kel való szembehelezkedés súlyos vétség, ill. igazságtalanság (Péld 30,17); aki a ~et megátkozta v. rosszul bánt velük, azt meg kellett kövezni (Kiv 21,15.17; Lev 20,9; Péld 20,20; vö. Mt 15,4 kk.), de a MTörv 21,18–21 szerint csak akkor, ha ezt a ~ maguk kívánták. 27,16: a méltatlan gyermeket megátkozták (vö. Péld 13,24). A szülői hatalom nagy volt; az apa – mint tulajdonával – korlátlanul rendelkezett összes gyermekével, úgyhogy a régebbi időkben akár fel is áldozhatta gyermekét (→ áldozat; Ter 22,1 kk.; Bír 11,34 kk.; de a MTörv 12,31; 18,9–12 ellene foglal állást), a lányát pedig felajánlhatta egy idegen vendégnek (Ter 19,8; Bír 19,24; de: Lev 19,29), sőt az is hatalmában állt, hogy halálra ítélje (Ter 38,24).

szüret ünnepe: → sátoros ünnep.

szűz, hajadon, lány: I. Az ÓSz-ben. 1. A szóhasználat. A héb. betulah szónak (a LXX legtöbbször a gör. parthenoszt tartalmazza megfelelőként), amelynek vsz. 'fiatal, még férjhez nem ment, de már házasságra érett lány' az alapjelentése, a többi szemita nyelvben is megtalálható a megfelelői; de a szó használatát fiziológiai értelemben (érintetlenség!) véve nem lehet kimutatni. Az ugariti szövegekben gyakran szerepel a szó Anát istennő díszítő jelzőjeként, akit ugyanakkor a termékenység istennőjeként is tiszteltek. Az ókori K számára ez a jelző nyilvánvalóan főleg az istennő korlátlan hatalmát és hervadhatatlan ifjúságát fejezte ki és semmiképpen nem állt ellentétben anyaságával (ugyanaz áll a gör. parthenosz jelzőre is a mitológiákban). C. H. Gordon ezért arra a következtetésre jut, hogy a K-i nyelvek szókincse nem tartalmaz olyan szót, amely a virgo intacta fogalmát jelölné. A bibliai szóhasználatban a

betulah – úgy látszik – jelentésfejlődésen ment át. Jóllehet sokszor elmosódottabb, általánosabb értelemben találkozunk vele, mégis több helyen a szövegösszefüggésből eléggé kiviláglik, hogy a betulahon érintetlen lányt kell érteni (Ter 24,16; Kiv 22,15 kk.; Lev 21,3.14; 2Sám 13,2.18; vö. Lev 21,13; MTörv 22,14–20; Bír 11,37 kk.: 'szüzesség'). A próf.-i irodalomban egy nép v. egy város megszemélyesítésekor a szó inkább a hatalom v. a dicsőség kifejezésére szolgál (Iz 37,22; Jer 31,4 stb.); Izr.-re, Júdára v. a Sionra vonatkoztatva a Jahve és a népe közti szövetségnek a gondolata is benne rejlik a szó használatában; egyébként a 'szűz leány' Egyiptomra (Jer 46,11), Bábelre (Iz 47,1) v. Szidonra (47,1) is vonatkozhat. – Az almah (az ÓSz-ben 7-szer) egyszerűen a házasságra érett fiatal lányra vonatkozik, anélkül, hogy érintetlenségét illetően bármit is jelezne (vö. a hímnemű változattal: elem, 1Sám 17,56; 20,22). Csak a Ter 24,43 (és esetleg az Én 1,3) esetében tehető fel a szövegösszefüggés alapján, hogy érintetlen lányról van szó; ugyanakkor a 6,8, ahol a ~ek a királyi háremben jelennek meg, kizárja, hogy a szót biológiailag értelmezzük; a többi helyeken az almah egyszerűen az életkorra utal (Kiv 2,8; Zsolt 68,26; Péld 30,19; Iz 7,14). A LXX ennek megfelelően csupán 2 alkalommal szerepelteti a gör. ~ szót megfelelőül (Ter 24,43; Iz 7,14), egyébként a leány szóval él. – 2. Értékelés. Az ÓSz-ben a házasság és a gyermekáldás sokra becsülésével szemben a gyermektelenség a legnagyobb szerencsétlenségnek számított, ami egy asszonyt érthetett. Így érthető, hogy Jiftach lánya, akit apja felajánlott áldozatul, a barátnőivel 2 hónapig siratta sorsát, hogy ti. ~ként kell meghalnia (Bír 11,37–39). Hogy milyen nagy szégyen és nyomorúság volt, ha egy lány nem ment férjhez, azt Iz 4,1 meggyőzően tanúsítja. A házasság előtti érintetlenség megőrzésének kérdésével az előírásokban találkozunk. A házassági szerződésben a vőlegény jogot formált a lány érintetlenségére (vö. MTörv 22,13–21). Aki egy érintetlen lányt elcsábított, annak meg kellett fizetnie érte az apának a jegyajándékot, és feleségül kellett vennie (Kiv 22,15 kk.); MTörv 22,28 kk.: az így létrejött házasságot a férfi nem bonthatta fel. A Lev 21,13 szerint a főpap csak érintetlen lányt vehetett feleségül; Ez 44,22 ezt az előírást az egész papságra kiterjeszti. – II. Az ÚSz-ben. Mt 25,1–13 említ hajadonokat, akik a menyegzővel kapcsolatos szokásoknak megfelelően eléje mentek a vőlegénynek, de ezek érintetlensége nem kap hangsúlyt (legfőképpen a Commune virginum perikópájában). ApCsel 21,9: Fülöp 4 hajadon lánya prófétál – ebbe talán már belejátszott az a későbbi felfogás, amely a szűzi állapot és a Lélek adományai közt összefüggést keresett. 2Kor 11,2: Pál az egyh.-i közösséget tiszta ~nek nevezi; ezzel a keresztényeknek az általa hirdetett Krisztushoz való osztatlan ragaszkodását hangsúlyozza. Ugyanígy a Jel 14,4 esetében sem a ~ek állapotára kell gondolnunk, hanem az egyh.-at kell a ~eken érteni, amely az üldöztetés idején hű maradt Urához, ezen az első szerelemben való hűséges kitartást értve. Máriára mint ~re nézve → Boldogságos Szűz Mária, → szüzesség.

szüzesség: Az ÓSz-ben mint életállapot ismeretlen (→ szűz). Csak a korai zsidóságban találkozunk – bár viszonylag ritkán – a nemi érintkezéstől való megtartóztatásnak bizonyos fokú megbecsülésével. Így Juditnak érdeméül számított, hogy miután özvegy lett, nem ment újra férjhez (Jud 16,22; vö. Lk 2,36). Az → esszénusok az érzékek fölötti teljes uralmat kívánták a szekta tagjaitól és általában cölibátusban éltek; de Josephus Flavius (ZsidHáb 2,8,13) szerint volt egy csoportjuk, amely megengedte a házasságot. Úgy látszik, a kumráni szekta is magáévá tette azt a felfogást, hogy a szentül élésnek – legalábbis a végső időben – a lemondás más formáin kívül a nőtlenség is föltétele; 1QS: a tagok szűkebb körének nőtlenségét tételézi föl (→ házasság). Ha viszonylag csak kevesen vállalták volna ezt az életformát, akkor Jézus példája nem maradhatott volna környezetében visszhang nélkül. – Keresztelő János és Jézus nőtlen életet élt. Mt 19,12: Jézus arról beszél tanítványainak, hogy vannak, akik a mennyek országáért önként lemondanak a házasságról (szó szerint: akik saját maguk 'férfiatlanították' magukat; vö. 8,21 kk.; 10,37; 19,29 stb.: Isten uralmáért minden evilági, földi érdeknek háttérbe kell szorulnia); de ezt természetesen nem tudja mindenki

felfogni. – Pál a parúzia szem előtt tartásával ajánlja a ~et (1Kor 7). Amint ő maga nőtlen életet él, a hívő keresztényeknek is ajánlja, hogy ne éljenek házaseletet (7,7; 8.26.37); a ~ fölötté áll a házasságnak (7,38.40, de vö. 1Tim 5,14); Pál azt szeretné, ha mindenki úgy élne, mint ő (1Kor 7,7), és mentes volna a gondoktól, amelyek a családi étellel együtt járnak (7,26.28.32; vö. Mt 24,19). Aki házasságban él, jobban belebonyolódik a világ dolgaiba, mint aki független, nem kötődik a házastársához, így osztatlanul az Úré lehet és az Úr kedvében járhat (1Kor 7,32–34). Az idők végén bekövetkező szorongattatásokra való tekintettel Pál még a házásoknak is ajánlja, hogy úgy éljenek, mintha nem volnának házások (7,29). Csak engedményként (7,6) tanácsolja azoknak, akiknek nincs erejük az önmegtartóztatáshoz, hogy kössenek házasságot (7,2.9): nem követnek el vele bünt (7,28.37). – Ugyanakkor a házaseletről való lemondáshoz szükséges erőt Pál a Lélek adományai közé sorolja az egyéb személyes hivatásokkal egyetemben (7,7), úgyhogy állásfoglalása (7) semmiképpen nem minősíthető a házasság lebecsülésének (vö. pl. Ef 5,21–23). A házasságról való lemondást Pál sehol nem parancsolja, sőt előfordul, hogy óva int a tévtanítóktól (1Tim 4,3), akik a házasságot kevésbe veszik. A ~et (cölibátust) Pál még azoknak sem írja elő, akik az egyh.-ban hivatalt töltenek be. 3,2.12; Tit 1,6 (és az → özvegyeket illetően 1Tim 5,9): itt az ap. – a hagyományos értelmezés szerint – csak azt kívánja meg, hogy ha özvegyek lettek, ne kössenek újra házasságot, de ezek a helyek felfoghatók úgy is, hogy egyh.-i szolgálat szempontjából számba jövő személyektől az egyéb követelmények sorában a példás házaselet is ott szerepel (vö. K. H. Schelkle; S. Lyonnet). A Bibliában tehát a ~ fogalma (bizonyos más akkori irányzatoktól eltérően) nem foglalja magában a házasság lebecsülését, nem azon alapszik; a ~ inkább úgy áll előttünk, mint a végső időkre jellemző keresztény életállapot, amely jele az Isten országa eljövetele várásának, az állandó ébrenlétnek.